T.C.

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

ATATÜRK DÖNEMİ TÜRK-AFGAN İLİŞKİLERİ VE AFGANİSTAN'A YAPILAN YARDIMLAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Doç. Dr. Orhan YAZICI

HAZIRLAYAN
Bülent YAŞAR

Malatya-2016

Levent Şahverdi Arşivi

T.C.

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

ATATÜRK DÖNEMİ TÜRK-AFGAN İLİŞKİLERİ VE AFGANİSTAN'A YAPILAN YARDIMLAR

YÜKSEK LİSANS

DANIŞMAN	HAZIRLAYAN
Doç. Dr. Orhan YAZICI	Bülent YAŞAR

Jürimiz 30.06.2016 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda bu yüksek lisans/ doktora tezini (oybirliği /oyçokluğu) ile başarılı bulunarak TARİH Anabilim, ... Bilim dalında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyelerinin Unvan Ad Soyadı imzası

1. Prof. Dr. Salim CÖHCE .....
2. Doç. Dr. Orhan YAZICI .....
3. Yrd. Doç. Dr. Metin KOPAR .....

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun ..... tarih ve .....sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Mehmet KARAGÖZ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Levent Şahverdi Arşivi

ONUR SÖZÜ

Doç. Dr. Orhan YAZICI'nın danışmanlığında yüksek lisans tezi olarak hazırladığım "Atatürk Dönemi Türk-Afgan İlişkileri ve Afganistan'a Yapılan Yardımlar" başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün yapıtların hem metin içinde hem de kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.

Bülent YAŞAR

Levent Şahverdi Arşivi

ÖNSÖZ

Afganistan, Türk Dünyasının önemli bir parçası olması hasabiyle tarihi ve kültürel değerler noktasında Türklerle önemli bağlara sahipti. İşte bu değerlerle beslenen ikili ilişki, aradan geçen uzun yıllara rağmen zayıflamak yerine her zaman güçlendi. Ancak bu tarihi yakınlığın tersine ülkemizde Afganistan hususunda araştırma yapanların sayısı çok azken, 11 Eylül terör saldırısıyla beraber popülerite kazanmış olan bu sahada daha fazla ürün verilmeye başlanmıştı. Açıkçası üzerinde düşünülmeye başlanan Afgan tarihi, bu andan itibaren gerçek manada çalışma sahası olmuştu.

Hocamla yaptığımız konuşmalarda, Afgan tarihiyle alakalı herkes gibi Sovyetler veya Amerika işgal sürecini değil tarihimizi ilgilendiren Türk-Afgan ilişkileri boyutunu ve bizi diğer çalışmalardan ayıracak olan Türkiye'den Afganistan'a gönderilen subayların tespiti düşüncesinde birleştik. Çalışmaya başlamadan önce kaynakların, subayların tespiti hususunda bizi zorlamayacağı fikri hakimken arşiv belgelerinin yeteri kadar tasnif edilmemiş olması, sanıldığının aksine işimizi güçleştirdi. Akabinde konumuzu zenginleştirmek adına çeşitli kaynak türlerinden yararlanarak, Türkiye'ye eğitim amaçlı gelen Afgan gençlere de çalışmamızda yer verdik.

Atatürk dönemi tarihimizi anlamlandırma noktasında emperyalist güçlere karşı verdiğimiz mücadelenin bir benzerini yaşamış ve bu süreçte ülkemizle yakın ilişkiler kurmuş Afganlıların tarihini, ikili ilişkiler ve yapılan yardımlar boyutunda incelemenin uygun olacağı düşüncesiyle tezimizde bu şekilde işlemeye çalıştık. Genel itibariyle Atatürk dönemini kapsayan çalışmamız; Amanullah Han, Nadir Han ve Zahir Şah dönemi ilişkileri aynı zamanda askeri, eğitim ve sağlık alanında yapılan yardımları kapsamış olup üç bölümden oluşmuştur.

Tez çalışmamın tamamlanabilmesi, benim için çok değerli olan hocalarımın ilgi ve destekleriyle mümkün olabilmiştir. Öncelikle bu konuda çalışmam için beni teşvik eden, yüksek lisans eğitimim süresince benden desteğini ve hoşgörüsünü hiçbir zaman esirgemeyen danışmanım sayın Doç. Dr. Orhan Yazıcı'ya teşekkürü bir

Levent Şahverdi Arşivi

borç bilirim. Eğitim hayatımın her kademesinde değerli fikirleriyle bana yol gösteren saygıdeğer Prof. Dr. Salim Cöhce hocama, yoğun çalışma ortamında yardım elini cömertçe uzatmaktan çekinmeyen sayın Prof. Dr. Mehmet Karagöz hocama ve tarih bölümündeki tüm değerli hocalarıma sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Son olarak birçok zahmete katlanan ve desteğini hiçbir zaman esirgemeyen aileme minnet ve şükranlarımı sunuyorum.

Levent Şahverdi Arşivi

ÖZET

Afganistan, Türklerin cihân hâkimiyeti gereği kâh yurd edinme tutkusuyla üzerinde atlarını alabildiğine koşturdukları topraklar olmuş kâh otağlarını kurup atlarını özgürce otlattıkları bir vatan olmuştur. Afganistan sahip olduğu stratejik önem hasabiyle üzerinde silah seslerinin ve çıkar hesaplarının eksik olmadığı bir coğrafya olarak M.Ö 500'lü yıllardan itibaren Persler, Makedonlar, Sakalar, Kuşanlar, Akhunlar, Samaniler, Gazneliler, Selçuklular, Gurlular, Harzemşahlar, Moğollar, Timurlar, Baburlular ve Safeviler gibi birçok devlet ve topluluğun hakimiyetine girmiştir.

Rusya'nın sıcak denizlere inme, İngiltere'nin ise sömürgelerine açılan yolu korumak maksatlı gerçekleştirdiği stratejiler, Afgan topraklarını nüfuz sahası haline getirmiştir. Afganistan, XIX. yüzyılın başlarından itibaren sürdürülen bu politikaya karşı mücadele vererek bağımsızlığını kazanmıştır. İşte bu dönemde Atatürk de emperyalist güçlere karşı halkıyla beraber karşı koyarak İstiklâl harbini destansı hale getirmiştir. Bu benzer gelişmeler Atatürk ve Amanullah Han'ın yollarını kesiştirdiği gibi dostluklarını da pekiştirmişti. 1920'de temeli atılan ilişkiler, Cemal Paşa'nın askeri çalışmalarıyla önemli bir konuma gelirken Amanullah Han'ın 1928 yılında gerçekleştirdiği Türkiye gezisi sırasında imzalanan dostluk antlaşmasıyla zirve yapmıştır.

Amanullah Han, Türkiye'de gerçekleştirilen reformları yerinde görmüş ancak Atatürk'ün öğütlerine rağmen ülkesindeki koşulları değerlendirmeksizin bunları aceleyle uygulamaya koyması kendisini tahtından etmiştir. Nadir Şah döneminde durağan görünen ikili ilişkiler, Zahir Şah döneminde yeniden hız kazanmıştır. Şöyleki Amanullah Dönemi Afganistan'a yapılan askeri, eğitim ve sağlık alanındaki yardımlar, Zahir Şah döneminde zirveye ulaşmıştır. Bu dönemde gerçekletirilen İran-Afganistan sınır meselesinin çözümünde, Afganistan'ın Milletler Cemiyetine kabul

Levent Şahverdi Arşivi

sürecinde ve Sadabad Paktı'na Afganistan'ın dahil edilmesinde Türkiye'nin rolü büyüktür.

Atatürk'ün aklında Afganistan coğrafyasının Türklerin dünyaya açılan kapısı olduğu ve Türkiye'nin savunulmasının Afganistan'dan başlayacağı düşüncesi vardı. Bu nedenledir ki ülkesi savaş altındayken bile büyük fedakârlıklarda bulunarak Afganistan'a her türlü yardımı yapmıştır. Atatürk'ün Afganistan'ı modern bir ülke haline getirmek istemiş ancak toplumsal dinamiklerin katılığı buna izin vermemiştir. Sonrasında Atatürk'ün ölümü ve II. Dünya Savaşının oluşturduğu yeni şartlarla beraber Afganistan tam manasıyla yalnızlığa sürüklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, Mustafa Kemal Atatürk, Amanullah Han, Cemal Paşa, Sadabad Paktı

Levent Şahverdi Arşivi

ABSTRACT

Afghanistan was not only a land on which Turks rode horse all out based on Turks' idea of world sovereignty and their desire of reign, but also a homeland on which Turks landed and grassed down their horse. Being a geography on which rumble of gun shoots and discussion of advantage wipe on due to having strategic importance, Afghanistan had been dominated by Persians, Macedonians, Sakas, Kushans, White Huns, Samanid, Ghaznavids, Seljuq Dynasty, Ghurids, Khwarazmians, Mongols, Timurid Empire and Mughal Empire since 500 B.C.

The strategies of Russia to approach warm seas and the strategies of England to protect the route going to their colonies transform The Afghan soils to influence field. Afghanistan have gained independence against this policy having carried out since the early periods of the century XIX. In thisera, Ataturk and his people made Turkish war of independence a historic event, standing out against imperialist forces. These similar events both intersected Ataturk's and Amanullah Khan's route and intensified their friendship. While being important thanks to Cemal Pasha's military practices, the relations established in 1920 peaked thanks to treaty of amity signed during Amanullah Khan's trips to Turkey.

Amanullah Khan observed reforms conducted in Turkey, In spite of Ataturk's advices, his attempt toput this reforms into practice quickly, by not taking into consideration circumstance in his country gave rise to descend from the throne. The bilateral relation seeming as stable in the era of Nader Shah, once again gathered momentum in the era of Zahir Shah. Namely; military, educational and medical aids in the era of Amanullah Khan peaked in the era of Zahir Shah. In this period, Turkey's role in the solution process of territory problem between Iran and Afghanistan, in the process of Afghanistan's enrollment to The League of Nations and The Treaty of Saadabad.

Ataturk was considering that the geography of Afghanistan is Turks' gate opening to the world and the defence of Turkey would begin in Afghanistan. For this reason, Although his country was in the war, Ataturk rendered all sorts of aid to Afghanistan, making sacrifices. Ataturk wished to transform Afghanistan to a

Levent Şahverdi Arşivi

modern country, but the hardness of the society dynamics hindered that. In the sequel, along with the death of Ataturk and circumstance emerged from World War II, Afghanistan was dragged into loneliness.

Keyword(s): Afghanistan, Mustafa Kamal Ataturk, Amanullah Khan, Cemal Pasha, Treaty of Saadabad

Levent Şahverdi Arşivi

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ iii
ÖNSÖZ iv
ÖZET vi
ABSTRACT viii
İÇİNDEKİLER x
KISALTMALAR xi
GİRİŞ 1
BİRİNCİ BÖLÜM 21
AMANULLAH HAN DÖNEMİ TÜRK-AFGAN İLİŞKİLERİ 21
A. AFGANİSTAN'DA TÜRKLERE DUYULAN İLGİ 21
B. AFGANİSTAN'IN BAĞIMSIZ BİR DEVLET OLARAK ORTAYA ÇIKIŞI 24
a. İngiliz-Afgan Savaşı ve Bağımsızlık 28
b. İngiliz-Afgan Barış Görüşmeleri 32
c. İngiltere'nin Afganistan'ın Bağımsızlığını Tanıması 36
C. ATATÜRK VE AMANULLAH HAN: İLİŞKİLERİN TEMELİNİN ATILMASI 37
D. CEMAL PAŞA VE AFGANİSTAN 41
a. Cemal Paşa'nın Afganistan'daki Faliyetleri 43
b. Cemal Paşa'nın Afganistan'daki İcraatları 55
E. TÜRKİYE İLE AFGANİSTAN ARASINDA 1 MART 1921 ANTLAŞMASI 57
a. Türkiye'de İlk Afgan ElçiliğininAçılışı 63
b. Amanullah Han İle Mustafa Kemal Paşa'nın Mektuplaşması 67
c. Fahrettin (Türkkan) Paşa'nın Kâbil'e Elçi Atanması 70
F. AMANULLAH HAN'IN TÜRKİYE ZİYARETİ VE 25 MAYIS 1928 ANTLAŞMASI 77
G. AMANULLAH HAN'IN TAHTAN İNDİRİLMESİ VE İÇ GELİŞMELER 94
a. Amanullah Han'ın Reform Hareketleri 95

Levent Şahverdi Arşivi

b. Amanullah Han'ın Reform Hareketlerine Karşı Tepkiler 107
c. Türkiye'nin Amanullah Han'a Yardım Çabaları 111
d. Beççe-i Saka'nın Kâbil'i Ele Geçirmesi ve Amanullah Han'ın Devrilmesi 113
İKİNCİ BÖLÜM 116
BEÇÇE-İ SAKA DARBESİ SONRASI TÜRK-AFGAN İLİŞKİLERİ 116
A. MUHAMMED NADİR ŞAH DÖNEMİ İLİŞKİLER 116
a. Nadir Şah'ın Tahta Çıkış Süreci 116
b. Türkiye-Afganistan İlişkilerinin Canlanması 120
c. Nadir Şah'ın Öldürülmesi 124
B. MUHAMMED ZAHİR ŞAH DÖNEMİ İLİŞKİLER 126
a. Muhammed Zahir Şah'la Beraber İkili İlişkilerin Seyri 126
b. İran-Afgan Sınır Anlaşmazlığının Çözümünde Türkiye'nin Hakemliği 130
c. Afganistan'ın Milletler Cemiyetine Kabulünde Türkiye'nin Rolü 133
d. Afgan Bakanların Türkiye'yi Ziyaretleri 135
e. Sadabad Paktı 137
f. Atatürk'ün Ölümü ve Afganistan 144
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 148
TÜRKİYE'DEN AFGANİSTAN'A YAPILAN YARDIMLAR 148
A. ASKERİ ALANDA YAPILAN YARDIMLAR 148
b. Türkiye'de Eğitim Gören Afgan Subaylar 151
b. Afganistan'a Eğitimci Olarak Gönderilen Türk Subaylar 161
B. EĞİTİM ALANINDA YAPILAN YARDIMLAR 165
a. Türkiye'de Eğitim Gören Afgan Öğrenciler 166
b. Afganistan'a Eğitimci Olarak Gönderilen Türk Öğretmenler 171
C. SAĞLIK ALANINDA YAPILAN YARDIMLAR 175
D. BATILI DEVLETLER TARAFINDAN YAPILAN YARDIMLAR 181
SONUÇ 184
BİBLİYOGRAFYA 189
EKLER 205

Levent Şahverdi Arşivi

KISALTMALAR

a.g.e.	**:** adı geçen eser
a.g.m.	**:** adı geçen makele
a.g.t	**:** adı geçen tez
ABD	**:** Amerika Birleşik Devletleri
ATASE	**:** Askeri Tarih ve Stratejik Etüt
AÜDTCFD	**:** Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
AÜİFD	**:** Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
AÜTAED	**:** Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi
BCA	**:** Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
Bkz.	**:** Bakınız
BM	**:** Birleşmiş Milletler
C.	**:** Cilt
CBÜSBD	**:** Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
DBA	**:** Dışişleri Bakanlığı Arşivi
Haz.	**:** Hazırlayan
İA	**:** İslâm Ansiklopedisi
İÜEFTD	**:** İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi
MSB	**:** Milli Savunma Bakanlığı
NATO	**:** Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
s.	**:** Sayfa
S.	**:** Sayı
SDÜFEFSBD	**:** Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi
TBMM	**:** Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDAD	**:** Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi
vd.	**:** ve diğerleri, ve devamı.
Yay.	**:** Yayın
yy.	**:** Yüz yıl

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

Afganistan, Orta Asya, Hindistan ve Ortadoğu'nun kesiştiği noktada[1] ayrıca Orta Asya'nın güneye ve Hindistan'a açılan yolları üzerindedir.[2] Afganistan 650. 000 km^2 lik yüzölçüme sahip olup, kuzeyde Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan, doğuda Çin Türkistanı, Keşmir ve Pakistan, güneyde Pakistan ve batıda İran ile komşudur.[3] Kuzeyde üç Orta Asya Cumhuriyeti ile sınırı 2000 km, güneyde Pakistanla ise 1700 km'dir. Ülkenin en batısı ile en doğusu arasındaki uzaklık 1350 km, kuzeyle güney arasındaki mesafe ise 900 km'dir.[4]

Asya'nın kalbi ve Horasan coğrafyasının başkenti konumunda olduğunu söyleyebileceğimiz Afganistan'ın nüfusu 2009 verilerine göre 29.820.000'dir.[5] Afganistan da sağlıklı bir nüfus sayımı yapılamadığından, ülkede yaşayan nüfusun sayısı ve etnik grupların toplam nüfus içerisindeki oranı hakkında verilen rakamlar tamamen tahmini verilere dayanmaktadır.[6] Afganistan, akın ve göç yollarının birbirini kestiği coğrafyada bulunması nedeniyle nüfusunu meydana getiren ahalinin etnik yapısında oldukça karışıklık görülmektedir.[7] Bu karışık etnik yapı neticesinde Afgan milletinin teşekkülü çok geç gerçekleşmiştir.

---

[1]Esadullah Oğuz, **Afganistan: Sovyet İşgalinden İçsavaşa**, İstanbul 1999, s.33; Ortadoğu bir coğrafi ve siyasi kavram olarak XIX. Yüzyılın sonlarına doğru belirginleşmeye başlamış ve daha çok Osmanlı hâkimiyeti altındaki bölgelerle İran ve Afganistan'ı içine alan sahayı ifade etmiştir. Bkz., Salim Cöhce, "Büyük Ortadoğu Projesi Bağlamında Hindistan ile Ortadoğu Arasındaki Tarihi Bağlar ve Güncel İlişkiler", **Akademik Bakış, II/3** (Kış 2008), s.66-67; Ayrıca bkz., Bernard Lewis, "Orta Şarkın Tarihi Hüvviyeti", **AÜİFD**., XII, s.75

[2] Hindistan, yabancı istilalara ancak şimâl-i garbî tarafından üç yolla açıktır: Kâbil, Kandahar ve Mekran yolları. Bkz. Fernard Grenard, **Asya'nın Yükselişi ve Düşüşü**, İstanbul 1970, s.162: Ayrıca Kuzey Hindistan'ı Afganistan dolayısıyla Maveraünnehir'e bağlayan Bolan, Gamel, Toçî, Kurram ve Hayber gibi başlıca geçitler bu bölgeye açılmaktadır. Hindistan'a kuzeyden yapılan bütün seferler hep bu geçitler üzerinden olmuş ve daha önce kurulan devletlerinde ağırlık merkezini söz konusu bölge teşkil etmiştir. Neslihan Durak, **Hindistan'a Kuzeyden Yapılan Seferler**, Ankara 2001, s.1 vd.; Salim Cöhce, "Hindistan'da İlk Türk Hâkimiyeti: Kuşanlar ve Akhunlar", **Türkler I**, (ed.H.C.Güzel vd.), Ankara 2002, s.815

[3] Arnold Fletcher, **Afghanistan Highway of Conquest**, New York 1965, s.3; Meredith L.Runion, **The History of Afghanistan**, London 2007, s.2

[4] Mehmet Köçer, **Emanullah Dönemi Afganistan**, Elazığ 2009, s.11; Esadullah Oğuz, **Hedef Ülke Afganistan**, İstanbul 2001, s.37; Şevket Özkoçak, "Dünü, Bugünü ve Geleceği ile Afganistan", **TDAD II/7**, (Ağustos 1980), s.5

[5] İsmail Kahraman (Yay. Haz.), **Afganistan'da Devr-i Alem**, Ankara 2014, s.3

[6] Orhan Yazıcı, **Modern Afganistan'ın Kuruluşu (1834-1922)**, Malatya 2011, s.2

[7] Afganistan modern anlamda üniter bir devlet değildir. Dolayısıyla ülkede tek bir ulusa ait olma yani "Afgan Ulusu" bilinci gelişmemiştir. Bu yüzden herkes kendisini mensup olduğu halk, boy ve aşirete göre tanımlar. Afganistan'da insanlara "kimsiniz?" diye sorulduğunda Afganım cevabını almak hemen hemen imkânsızdır. Böyle bir soruyla karşılaşan Afganlar büyük ihtimalle Tacikim, Peştunum, Türkmenim veya Özbekim şeklinde cevap verir. Bkz. Esadullah Oğuz, a.g.e., s.39

Levent Şahverdi Arşivi

Afganistan'da birkaç bin Hindu ve Sih ile birkaç yüz yahudiyi saymazsak bütün Afganlar Müslümandırlar.[8] Bunların yüzde 80'i Hanefi mezhebine bağlı sünniler olup geri kalanlarsa yaklaşık iki yüz bin kişiden oluşan İsmailiye cemaatiyle asıl büyük Şii grubunu teşkil eden Caferilerdir.[9] Afganistan halkı sünni olmalarıyla tanındıkları gibi aynı zamanda istiklâl ve hürriyetlerine düşkünlükleri ve mahir savaşçı olmalarıyla tanınmaktadırlar.[10] Afganistan'da her bölgede değişik yerel diller konuşulmasına karşın iki resmi dil kullanılmaktadır. Bunlardan Peştu dili ülkenin güney bölgelerinde, Farsça'nın değişik bir şivesi olan Dari dili ise ülkenin kuzey ve batı bölgelerinde konuşulmaktadır. Ülkenin iki resmi dilinden biri olmasına rağmen Peştu, pek geçerli bir dil değildir. Çünkü ülke nüfusunun yüzde altmışı bu dili bilmemektedir. Oysa Dari dilini herkes konuşabilmektedir. Bu yüzden Dari genel iletişim dili olarak kullanılmaktadır.[11]

Afganistan'ın en büyük etnik grubu Peştunlar'dır. Bazı verilere göre Peştunlar ülkenin yüzde 42'sini oluşturmaktadır. Ülkenin ikinci büyük etnik grubu yüzde 27'lik bir oranla Tacikler'dir. Yüzde 16'sı Özbek, Türkmen, Afşar, Kırgız, Tatar, Kızılbaş ve Karaçay gibi Türk boylarının oluşturduğu Türklerdir. Ülkenin yüzde 9'unu ise Hazaralar oluşturmaktadır. [12]

Bugün Afganistan'da en kalabalık ve hâkim etnik grubu teşkil eden Afganların, memlekete kuzeyden geldiklerive Süleyman dağları etrafına yerleştikleri bilinmektedir.[13] Bilâhere o havalinin Hind asıllı yerli halkı ile karışmaları üzerine Patan-Pathan (Paştun-Pahtun) adı verilmiştir. Yerli halkın tesiriyle onların konuştuğu

---

[8] Afganistan coğrafyasında İslâmın yayılması hakkında bkz., Recep Uslu, "İslâm Orduları tarafından Fethinden Selçuklulara Kadar Afganistan", **Afganistan Üzerine Araştırmalar**, (Yay.Haz. A. Ahmetbeyoğlu), İstanbul 2002, s.1-26; A.R.Gibs Hamilton, **Orta Asyada Arap Fütuhatı I**, (nşr. M.Hakkı), İstanbul 1930, s.3 vd.; Zekeriya Kitapçı, **Yeni İslam Tarihi ve Türkistan I,** İstanbul 1986, s.206 vd

[9] Olivier Roy, **Afganistan'da Direniş ve İslam**, İstanbul 1990, s.57

[10] Bir başkasının boyunduğu altında olmak, özde şerefsizlik ve alçaklık olarak görülmektedir; Ernest Gallner'in yazdığı gibi, Ortadoğululara göre, "sadece yönetilmeyi reddedenler yönetmeye uygun olanlardır". Pakistan'ın ve Afganistan'ın Peştularında bu tür insanlar için kullanılan "beyherata" diye bir sözcük vardır. Bu sözcük sadece bağımlı kişi değil aynı zamanda korkak, boynuzlanmış koca anlamlarına gelir. Diğer Ortadoğulular için olduğu gibi Peştular içinde özgürlükten yoksun olmak ve kulluğu kabul etmek mecazi olarak erkeklikten yoksun olmak demektir. Bkz., Charles Lindholm, **İslami Ortadoğu** (nşr.Balkı Şafak), Ankara 2004, s.363

[11] Bkz., Esadullah Oğuz, **Afganistan Sovyet İşgalden İç Savaşa**, s.33-34

[12] Firuz Fevzi, Hasan Cankurt, "Afganistan'da Türkoloji ve Türkçe Çalışmaları Hakkında Bir Araştırma", **CBÜSBD**, II/2, (Ağustos 2013), s.495

[13]Afganların genellikle Süleymani olarak adlandırılıp buda Afganların Batı Ghor dağlarından değilde Süleyman dağlarından geldiğini gösterir. Arnold Fletcher, a.g.e., s.12

Levent Şahverdi Arşivi

Paştu (Peştu) dilini benimsemişler ve o günden beride aynı lisanı kullanmaya devam etmişlerdir. Fakat bir müddet sonra kuzeyden kalabalık kitleler halinde Halaç (Akhun, Eftalit) Türklerinin[14] o havaliye gelmeleri sonunda halkın etnik yapısı yeniden değişmiş ve böylece bugünkü Afgan halkı meydana gelmiştir.[15] Bu karışmaya rağmen Halaç Türkleri, Gılcaylar[16] (Galzaylar, Gilzaylar) adı ile kendi karekterlerini uzun zaman korumuşlar ve hatta Kandahar çevresinde müstakil bir devlet kurmayı başardıkları gibi kısa bir müddet için İran'ı dahi ellerine geçirmişlerdir.[17]

Afganistan'ın ikinci kalabalık etnik grubunu teşkil eden Türk kabilelerinin nüfusu, Halaçlar hariç, 6 milyona yaklaşmaktadır. Türk gruplarının içinde en kalabalık olanı Özbeklerdir.[18] Özbeklerin çoğunlukta olduğu yerler: Kunduz, Andhoy, Şibirgan, Taş-Kurgan, Mezar-ı Şerif, Belh,[19] Meymene, Akça ve Bala Murgab ile Katagan ve Bedahşan bölgesindeki bazıköy ve kasabalardır. İkinci kalabalık Türk grubu is Türkmenler[20] olup Herat, Meymene, Andhoy, Taş-Kurgan, Mezar-ı Şerif, Belh, Akça, Katagan, Bedahşan ve Bala Murgab bölgelerinde

---

[14] Akhunlar, önceleri Kuşanlar ve diğerleri gibi Mleccha (Yabancı Barbar) olarak anılmalarına rağmen Orta Hindistan yaylarına kadar hâkimiyetlerini yayıp, bölgede iyice yerleştikten sonra milliyetleri tanınmış ve Hint kaynakları tarafından Hun veya Hunalar olarak zikredilmeye başlanmıştır. Bkz. Salim Cöhce, a.g.m, s.818.; Peter B.Golden, **Türk Halkları Tarihine Giriş**, (nşr. Osman Karatay), Ankara 2002, s.65; Akhunlar adı verilen Eftalit Devleti 460 sıralarında Hazar Denizi ile Afganistan arasındaki sahalarda ve Afganistan'ın kuzeyinde zuhur etti. Doğuda tarım havzasının batı bölümüne, kuzeyde Amuderya, Sirderya arasındaki Soğd sahasına ve Tien-şana kadar olan geniş yerlerde hüküm sürüyorlardı. Bkz., Laszlo Rasonyi, **Tarihte Türklük**, Ankara 1971, s.72; Geniş bilgi için bkz., Enver Konukçu, "Akhunların Kalıntısı Olarak Kalaçlar (Halaçlar)", **Türkler I**, (ed.H.C.Güzel vd.), Ankara 2002, s.845 vd.; Dursun Ali Akbulut, "Akhunlar (Kionit/Hyon) ve Eftalitler Çağında Maveraünnehir ve Horasan'da Türkler", **Türkler I**, (ed.H.C.Güzel vd.), Ankara 2002, s.833 vd.; M. Fuad Köprülü, "Halaç", **İ.A, V/I**, Eskişehir 1997, s.109 vd.

[15] Ancak, Peştular kendisinden başkasının Afganlı olduğunu kabul etmez görünmektedirler. Jean-Paul Roux, **Orta Asya Tarih ve Uygarlık**, (nşr. Lale Arslan), İstanbul 2001, s.423

[16] Gılcayların menşei ile ilgili tartışmalarla ilgili geniş bilgi için bkz. Orhan Yazıcı, "Gılcayların Menşeî", **Ortadoğu Araştırmaları Dergisi IV/1**, (Elazığ, Ocak 2006), s.33-34.; Ayrıca geniş bilgi için bkz., M.Longworth Dames, "Gılzey", **İ. A., IV**, s.771 vd.

[17] Mehmet Saray, **Afganistan ve Türkler**, Ankara 2002, s.12

[18] Geniş bilgi için bkz., Mehmet Saray, **Özbek Türkleri Tarihi**, İstanbul 1993, s.11 vd; Ahmet Caferoğlu, **Türk Kavimleri**, İstanbul 1980, s.25 vd.

[19] Belh şehri Ceyhun havzasının en önemli eski şehri kabul edilir. İslâm yazarları şehre kısaca "şehirlerin anası" (Ümmü'l-bilad) adını vermişlerdir. Burası yarı mitolojik Baktria İmparatorluğunun başkenti idi. Mekadonyalı İskenderden sonra Greko Baktrian İmparatorluğunun merkezi Belh olmuştu. Belh'in önemi, Yakubi'nin de işaret ettiği gibi merkezi bir mevkide bulunuşundan gelmektedir. Bkz. V.V. Barthold, **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, (nşr. Hakkı Dursun), İstanbul 1990, s.80

[20] Geniş bilgi için bkz., Mehmet Saray, **Türkmen Tarihi**, İstanbul 1993, s.10 vd; Ahmet Caferoğlu, a.g.e., s.26 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

yaşamaktadırlar. Afganistan'daki üçüncü kalabalık Türk grubunu Kızılbaş Türkleri olarak bilinen Şii Türkler teşkil etmektedir. Bunlardan başka Kırgızlar,[21] Kazaklar,[22] Kıpçaklar, Karluklar, Çağatay Türkleri yaşamaktadır.

Tacikler bugün Afganistan'da üçüncü büyük etnik grubu oluşturmaktadırlar. İran asıllı bir kavim oldukları ve Afganistan'da çok eskiden beri yaşadıkları bilinmektedir.[23] Taciklerin nüfusunun 4 milyonu aştığı tahmin edilmektedir. Umumiyetle Kâbil etrafında, Kûhistan bölgesinde üst Amuderya vadisi ile Hindu-kuş dağlarının kuzey doğu kısımlarında ve Herat çevresinde yaşamaktadırlar. Ayrıca yakın zamana kadar Türk Moğol karışımı kabileler olarak bilinen Hazara[24] ve Aymak (Oymak) gruplarının son yapılan araştırmalarla tamamiyle Türk oldukları anlaşılmıştır.[25]

Coğrafi bakımdan İran yaylasının doğu kısmını teşkil eden Afganistan, yüzey şekilleri itibariyle kuzeyde Afgan Türkistanı ve güneyde Hilmend vadisi bir tarafa bırakılırsa, engebeli bir araziye sahip büyük sıradağların teşkil ettiği yüksek yaylalardan oluşur. Yaylanın kuzey sınırlarını Pamir'den batıya doğru uzanan sıradağlar ve bunların dış sırtları olan Bend-i Türkistan teşkil etmekte ve bu silsileler ülkeyi doğudan batıya ikiye ayırmaktadır. Bu dağların Pamir'de düğümlendiği yerde Hindukuş (7.695m),[26] ülkenin ortasında Kûh-i Baba (5.158m), ve Herat civarında

---

[21] Bugün diğer Türk Cumhuriyetlerinde, Doğu Türkistan'da ve Afganistan'da iki milyonu aşkın Kırgızistan Türkü yaşamaktadır. Bkz., Mehmet Saray, **Kırgız Türkleri Tarihi**, İstanbul 1993, s.10

[22] Kazaklar hakkında bkz., Zeki V. Togan, **Bugünkü Türk İli ve Yakın Tarihi I**, İstanbul 1981, s.37 vd.

[23] Bu dağlıların büyük çoğunluğu Tacik ırkından geliyordu, içlerinden bazıları Özbeklerle karışmıştı. Boyları orta bazen kısa, yüzleri Avrupalıların ki gibiydi, maharetli insanlar olarak gözüküyorlar, "abarka" larını giyerek uzun yol yürüyorlardı. Havanın daima saglam oldukları bir yükseklikte yaşadıklarından sıtmadan şikâyet etmiyorlardı. Son derece yoksuldurlar, sahip oldukları birkaç inek ve özellikle keçilerin sütüyle besleniyorlardı. Bazı maddeleri ekip biçtikleride oluyordu. Aralarında, çakmaklı tüfekle çok sayıda dağ kekliği yaban keçisi vuran mahir avcılarda vardı. Bkz., GabrieL Bonvalot, **Eski Yurt**, (M.Reşat Uzmen), İstanbul 2005, s.230; Türkler ve Tacikler arasındaki ilişkiye binâen: "Türklerle Tacikler arasında yol karanlıktır, felaketten kaçmak zordur, dostluk ve akrabalık herzaman nahoş şekilde sonlanmıştır. Ayrıca "Tacikler hiçbir zaman Türk'e güvenmezler" denilmiştir. Bkz., V.V. Barthold, **Orta Asya Tarih ve Uygarlık**, (nşr. Ahsen Batur), İstanbul 2010, s.173

[24] Geniş bilgi için bkz. Orhan Yazıcı, "Hazaraların Menşei İle İlgili Yeni Bir Görüş", **Türklük Bilimi Araştırmaları XVI/29**, (Niğde, 2011 Bahar), Ankara 2011, s.478 vd; Bilgehan Atsız Gökdağ, **Afganistan'da Türklük ve Hazaralar**, Ankara 2002, s.10 vd.

[25] Mehmet Saray, a.g.e., s.19-20.

[26] Hindikuş dağları Afganistandaki birçok sıradağdan sadece birisidir. Kuzey Hindukuş'un tam anlamı onun sert topografyasını yansıtmaktadır. Afganistan'ın bu zorlu ve çetin bölgesi, Hinduların katili anlamına gelmektedir. Bkz., Meredith L. Runion, a.g.e., s.3

Levent Şahverdi Arşivi

Kûh-i Sefid dağları (4.543m) en önemli yükseltilerdir.[27] Pamir düğümünde Hindukuş dağlarından güneye doğru ayrılan Süleyman dağları (3.415m) Belucistan'a kadar inerek Afganistan'ı Hindistan'dan ayırır.[28] Dolayısıyla kuzeydeki Türkistan bölgesi Kâbil, Kandahar ve Herat bölgelerinden sıradağlar vasıtasıyla ayrıldığından ülkede ulaşımın sağlanmasında büyük güçlüklerle karşılaşılmaktadır. Bu sebeple ülkede ulaşım, Herat-Kandahar yolu hariç, dağ geçitleri kullanılarak yapılır. Bolan, Gomal, Toçi, Payver ve Hayber Afganistan'daki en önemli geçitlerdir.[29] Bu geçitler, ülkenin değişik kesimlerini birbirine bağlayan yollara imkân tanıyan geçitler olmalarının yanında, Hindistan, Türkistan ve İran'ı birbirlerine bağlamalarıyla da stratejik öneme haizdirler.[30]

Bu dağ silsileleri yükseltileriyle oldukları kadar kaynaklık ettikleri nehirleriylede ünlüdür. Zira buradan doğan ırmaklar kuzey, güney, doğu ve batı istikametlerinde akarak geniş vadiler meydana getirmiştir. Ceyhun nehri boyunca uzanan beşyüz kilometrelik Türkistan ovası, Kâbil suyu vadisindeki Kâbil havzası, İran'a doğru uzanan Herirûd havzası ve Sistan'daki Hamun çukuru tarıma elverişli önemli ovalardır. Bunlarla birlikte Hilmend nehri boyunca uzanan Herat ve Kandahar'a ait verimli topraklar Afganistan'ın en önemli tarım havzalarıdır.[31]

Afganistan'ın en önemli nehirleri Sind, Hilmend ve Ceyhun grupları olmak üzere üçe ayrılır. Sind grubu nehirlerinden olan ve Kâbil yakınlarından doğup, güney doğuya yönelen Kâbil suyu, Peşaver yakınlarından geçerek Sind'e karışır. Kâbil suyunun en önemli kolları Tagao, Kunar, Logar ve Toçi'dir. Ülkenin güneyinde Veziristan dağlarını Taht-ı Süleyman'dan ayıran ve Kundur ile Zhob sularının birleşmesiyle vücuda gelen Gomal ırmağı bulunur. Kâbil ve Gazne arasındaki

---

[27] Bkz., Shaista Wahab, Barry Youngerman, **A Brief History of Afganistan**, New York 2007, s.2; Thomas Barfield, **Afghanistan A Cultural And Political History**, New Jersey 2010, s.44

[28] Doğu Afganistanda ise daha küçük dağ silsileleri bulunmaktadır. Bunlardan biri de Pakistan ile sınır oluşturan ve sınırın her iki tarafında da Paştun kabilelerinin yaşadığı Süleyman sıradağlarıdır. Bu dağ silsilesi Hayber geçiti gibi ünlü geçitler sayesinde geçilerek yüzyıllarca verimli Hindistan topraklarına giden bir hücum koridoru halini almıştır. Bkz., Ahmed Rashid, **Taliban**, London 2000, s.8

[29] Bkz. Mehmet Tezcan, "Kuzey Hindistan Geçitleri I ", **Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları I/1**, (Ocak-Haziran 2001), Malatya 2001, s.141 vd.

[30] Orhan Yazıcı, **Modern Afganistan'ın Kuruluşu (1834-1922),** s.3

[31] Kâbil'e doğru devam eden Hindukuş dağlarının güney yamaçlarındaki bitişik vadiler, ülkedeki en verimli bölgedir. Ahmed Rashid, a.g.e., s.8

Levent Şahverdi Arşivi

dağlardan çıkıp, güneybatıya doğru yönelen Hilmend nehri Hamun gölüne dökülür.[32] Hindukuş silsilesinin batı kanadından sularını toplayarak, Hilmend nehrinin batısından güneybatı istikametine akan ve Hamun'a dökülen diğer üç önemli nehir ise Kaş, Farah ve Harut'tur.

Pamirler'den doğup, batı istikametinde verimli Türkistan ovasını geçerek Aral'a dökülen Ceyhun (Amuderya) nehri Afganistan'ın kuzey sınırını oluşturmaktadır. Yine bu bölgede Kûh-i Baba dağlarının güneyinden çıkan ve batı istikametini takip ederek Herat ovasına ulaşan Herirûd önemli nehirlerden biridir. Bu bölgenin önemli bir nehri ise Murgab olup bu nehir de Hindukuş dağ silsilesinden çıkarak kuzeye, Türkistan'a yönelir.

Coğrafi şartlara bağlı olarak Afganistan; Kâbil, Kandahar, Herat, Hezaristan, Sistan, Nuristan (Kâfiristan), Vahan, Bedahşan, Türkistan vilayetlerine ayrılmıştır. Herat, Kandahar ve Kâbil şehirleri, tabiî vaziyetleri sebebiyle memleketin en mühim noktalarıdır.[33] Bu şehirlerin her biri verimli vadilerde bulunmaktadır. Geçilmesi kolay yollar üzerinden bulunmalarından dolayı gerek diğer şehirlerle ulaşımın sağlanması, gerekse Hindistan, İran ve Türkistan yollarına hakîm mevkide olmaları ehemmiyetlerini bir kat daha arttırmaktadır.

Ortaçağlarda ülkenin farklı bölümleri yine farklı adlarla anılmış, Ceyhun nehrinin güneyine Save ya da Halacistan; Herat, Gur, Merv ve Gazne arasındaki topraklara Garcistan; Kandahar'ın güneyinden İran'a kadar uzanan bölgeye Sicistan; Kandahar ve Gazne arasındaki araziye Zabulistan; Kâbil ve çevresine Kabulistan; Ceyhun nehrinin güneyindeki Talakan, Sakalkand, Hulm, Simingan ve Belh'in güneyini içine alan bölgeye ise Toharistan denilmiştir.[34]

---

[32] Afganistanın Pakistan ve İran sınırına yakın batı bölgesinde kurak ve verimsiz çöl platosu bulunmaktadır. Bunlardan en verimsizi 50.000 mil karelik güney platosudur. Alüvyal toprak varlığını zenginleştiren verimli toprakları taşıyan birkaç farklı nehir platodan geçmektedir. Bunlardan en genişi ise Hindukuş dağlarından doğan güney çöllerinden geçen ve İran sınırında sonlanan Hilmend nehridir. 715 mil uzunluğunda ile günay batı bölgesinin önemli bir nehri olarak Hilmend önemli bir coğrafi oluşumdur. Nehir ve kolları Afganistanın 100.000 milden fazla toprağı için önemli bir sulama kaynağını oluşturmaktadır. Bkz., Meredith L. Runion, a.g.e., s.4.; Ayrıca bkz., Shaista Wahab-Barry Youngerman, a.g.e., s.4

[33] Şirvanlı Ahmed Hamdi Efendi, **Seyahatname Hindistan, Svat ve Afganistan**, İstanbul 1995, s.156 vd; Herat ve coğrafyası hakkında geniş bilgi için bkz., V.V. Barthold, "Herat ve Herî Rûd Boyu", **İÜEFTD, S.27, (Mart 1973),** s.180 vd; Mehmed Fazlı, **Afganistan'da Bir Jöntürk**, (nşr. Kenan Karabulut), İstanbul 2007, s.35 vd.

[34] Bkz., Orhan Yazıcı, a.g.e., s.5-6

Levent Şahverdi Arşivi

Afganistan stratejik olarak çok önemli bir mevkiye sahiptir. Gerek kuzeyden gerekse güney ve batıdan gelen istilacı kavimler gözünde aşılamayan dağlarıyla, savaşçı kavimleriyle tarih boyunca oldukça önemli stratejik bir özellik arzetmiştir. Afganistan, kuzeyden gelenler için Sıcak Denizler, Hindistan ve İran'a güney ve batıdan gelenler için Orta Asya ve daha kuzeye bir kapı olması sebebiyle stratejik önemini her zaman korumuştur.[35]

Afganistan işte bu özelliğinin sonucudur ki eski çağlardan itibaren sırasıyla Persler, Makedonyalılar, Sakalar, Kuşanlar, Akhunlar, Emeviler, Samaniler, Gazneliler, Selçuklular, Gurlular, Harzemşahlar, Moğollar, Timurlular, Babûrlular ve Safevilerin hakîmiyetine girmiştir.[36]

XVI. yüzyılda İran'da hakîmiyetini sağlamlaştıran Safevîler[37] ile Kuzey Hindistan'da hüküm süren Babûrlular[38] merkeze uzak kalan bu bölgede otorite tesis etmek için büyük bir mücadeleye giriştiler.[39] İki büyük devletin Kandahar üzerinde yoğunlaşan mücadelelerini çok iyi değerlendiren aşiretler, kısa sürede bölgede taraftarlığına ihtiyaç duyulan birer güç haline yükseldiler. Bu aşiretler arasında Halaçların bakiyeleri olan Gılcaylar ile Eftalitler'in bakiyeleri olan Abdalîler hemen öne çıkanlardı. XVI. yüzyılın sonuna gelindiğinde ise bölge büyük aşiretlerin hakîmiyeti altına girmiş ve burayı elde tutmak isteyen Safevî ve Babûrluların bu aşiretlere nüfuz etmekten başka çareleri kalmamıştı. Kandahara hâkim olmak isteyen

---

[35] Mohammad Ebrahim M.Esmail, **Kominist İşgalden Liberal İstilaya Trajik Afganistan**, İstanbul 2004, s.19

[36] Afganistan coğrafyasında hâkimiyet kuran devletler hakkında bkz., Mehmet Saray, **Afganistan ve Türkler**, s.16 vd.; Kubilayhan Erman, "Ahmed Şah Dürrani Öncesinde Afganistan Tarihinde Türkler ve Diğer Kavimler", **AÜDTCFD, 53/2**, (Ocak-Haziran 2013), s.480 vd.; Salim Cöhce, "İlk Çağda Hindistan'da Türk Varlığı", **Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları I/1**, (Ocak-Haziran 2001), s.13 vd.; Neslihan Durak, "Gaznelilerin Kuruluşuna Kadar Afganistan'da Türkler", **Afganistan Üzerine Araştırmalar**, s.28 vd.

[37] Geniş bilgi için bkz., Tahsin Yazıcı, "Safevîler", **İ.A X**, s.53 vd.; Faruk Sümer, **Safevî Devletinin kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü**, Ankara 1976, s.147 vd.

[38] Geniş bilgi için bkz., Zahire'd-dîn Muhammed Babûr, **Vekâkî; Babûr'un Hatıratı I-II**, (nşr. R.Rahmeti Arat), Ankara 1987; Gülbeden Begüm, **Hümâyûnnâme**, (nşr. Abdürrab Yelgar), Ankara 1987; Enver Konukçu, "Bâbürlüler Hindistan'daki Türk Temürlüler", **Türkler VIII**, s.745 vd; Halis Bıyıktay, **Timurlular Zamanında Hindistan Türk İmparatorluğu,** Ankara 1989, s.27 vd; Fernand Grenard, **Bâbur**, (nşr. Orhan Yüksel), İstanbul 1992, s.52 vd.

[39] Safevîler ve Babûr'un kurduğu Hind-Türk İmparatorluğu arasında, güney Afganistan'da Kandahar üzerindeki hâkimiyet mücedelesinin iki devlet açısından bazı önemli nedenlere dayandığı görülmektedir. Safevî Devleti için Kandahar tarihi toprakların bir parçasıdır. Stratejik öneminin yanısıra Orta Asya ile irtibatlı kervan yollarının geçtiği büyük bir ticari merkez olan Kandahar, Dehli Türk İmparatorluğu açısından ise güvenlik mülahazaları bakımından önemli bir mevki olarak görülmektedir. Bkz., Kubilayhan Erman, a.g.m, s.490.

Levent Şahverdi Arşivi

devlet, bölgenin iki güçlü aşiretinden birisini yanına çekmek zorundaydı. XVII. yüzyılın hemen başlarında Safevîler Abdâlileri yanına çekerken, Babûrlular da Gılcayları destekleyerek Kandahar üzerindeki mücadelelerini devam ettirdiler.[40]

XVIII. yüzyılın başlarında Safevi Devletinin içerisine düştüğü acziyeti iyi tahlil eden Gılcay Lideri Mir Mahmud, Kirman üzerine yürüdü ve kaleyi kolaylıkla ele geçirdi. Mir Mahmud, sonrasında İran içerisindeki harekâtını daha da ileriye taşıyarak, Kirman yolundan Isfahan üzerine yöneldi ve 8 Mart 1722'de Gülnâbad'da Safevî ordusunu bozarak, başkent Isfahan'ı kuşattı. Herhangi bir yardım alamayan Şah Hüseyin, şehri bizzat Mir Mahmud'a teslim ederek, tacını ve tahtını ona terketti. Mir Mahmud çok kısa bir süre içerisinde İran'ın büyük bir bölümünü ele geçirdi. Afgan aşiretlerin İran'da ki idaresini ise 1726'da Şah II. Tahmasb'ın hizmetine giren Nadir Şah Afşar son verdi.[41]

Nadir Şah'ın 1738'de Hindistan seferi ile Afganistan Avşarlı hakîmiyetine girdi. Afgan aşiretleri de bu dönemde Nadir Şah'ın kapıkulu askerleri olarak İran ordusuna katıldı.[42] 1746 yılından itibaren Nadir Şah'a karşı gelişen muhalefet kısa bir sürede ülkenin değişik bölgelerinde isyana dönüştü. Bu isyanların ve muhalefetin bastırılması için gayret sarfeden Nadir Şah 19-20 Haziran gecesi kendisini korumakla mükellef Abdalî[43] ve Özbek liderleri huzuruna çağırarak çevresinde ve orduda bulunan bazı haların hâl edilmelerini istedi. Ancak bundan haberdar olan ordunun ileri gelen beyleri, hayatlarından endişeye düşerek Nadir'in tahtan indirilmesi hususunda fikir birliğine vardılar. Nadir ile görüşmek bahanesiyle 20 Haziran 1747 gecesi saltanat çadırına girerek onu öldürdüler.

---

[40] Orhan Yazıcı, a.g.e., s.15 vd.

[41] Orhan Yazıcı-N. Durak Aksoy, "Afgan Devletinin Kuruluşunda Türk Kültürünün Tesirleri", **GÜSBD IX/2**, (2010), s.332; Ayrıca bkz., Azmi Özcan, "Nadir Şah ve Afganistan", **Afganistan Üzerine Araştırmalar**, s.47; Abdülvehhâb Tarzî, "Efganistan", **İ.A IV**, s.162; V. Minorsky, "Nâdir", **İ.A IX**, (nşr. A. Münir Aktepe), s.24; Nadir Han'ın Şah oluşu ve şiiliği pasifize edişi hakkında bkz., Mehmet Saray, **Türk-İran İlişkileri**, Ankara 1999, s.68 vd.

[42] Nadir Han, ömrünün mutabâki kısmında da Afganlardan müteşekkil ordusuna pek ziyâde güvendiği halde, kendisinin sünni olması dolayısıyla yadırgadığı İranlılara pek az itimat etmiştir. Bkz., Abdülvehhâb Tarzî, a.g.m, s.162; Nadir Şah'ın Hindistan seferiyle alakalı bkz., Y.Hikmet Bayur, **Hindistan Tarihi III**, Ankara 1987, s.3 vd; Tahir Sevinç, "Nadirşah'ın 1738-1739 Hindistan Seferi ve Sonuçları", **SDÜFEFSBD, S.24, (Aralık 2011)**, s.15 vd.

[43] Abdali bugün Durrani adı ile tanınan bir efgan kabilesinin eski adıdır. Bu kabile Efgan ırkının Sarbani koluna ait olup, efganlıların kanaatine göre, adı Abdal (umumiyetle Avdal) b.Sarhan b.Kays'tan gelmektedir. Bkz., M.Longwart Dames, "Ebdali", **İ.A.IV**, s.4

Levent Şahverdi Arşivi

Nadir'in katledilmesi sonucunda Afgan aşiret kuvvetleri Kandahar'a gitmek üzere İran'dan ayrıldılar. Ferah civarına ulaşan Afgan birlikleri, birkaç neferi önden Kandahar'a göndererek Nadir'in katledildiği haberini verdiler. Burada Kandahar'daki idarecilerin husumetine uğramamak adına güçlü bir lider seçilerek Kandaha'a gidilmesi kararına varılmıştı.[44]

Liderlik meselesini halletmek üzere toplanan kurultayda, Afgan aşiretlerinin en nüfuzlu liderleri uzun süren tartışmalardan sonra Ahmed Han Abdali'yi Dürr-i Dürrân ünvanıyla lider olarak seçtiler.[45] Ahmed Han'ın Şah ünvanıyla Afgan kabilelerinin başına getirilmesinden sonra kurultayda önemli bir karar daha alındı. Bu karara göre artık Kızılbaş İran'a ve büyük bir buhran içine itilmiş Dehli Sultanlığına hizmet etmeyecek, kendi toprakları olan Herat ve Kandahar'da bağımsız bir devlet tesis edeceklerdi.[46]

Ahmed Şah yeni kurulan devletin sınırlarını genişletmek için derhal fetih hareketlerine başladı. Böyle bir hareket için durum gayet müsaitti. Batı'da, İran tam bir anarşi içinde bocalarken güneyde ise, Afganistan'ın eski hâkimleri Baburlular, XVIII. yüzyılın başlarından itibaren içine düştükleri zaafa ilaveten Nadir Han'dan yedikleri darbe ile büsbütün perişan düşmüşlerdi. Ahmed Şah bu durumdan istifadeyle hükümdar ilanının henüz birinci senesini doldurmadan, Hindistan Türk Devletine karşı peş peşe seferlere çıktı ve Lahor ve Multan eyaletleri Ahmed Şah'ın hükmü alltına girdi. Ahmed Şah bundan sonra yönünü batıya çevirip İran üzerine yürüdü. Herat'ı Afganistan'a bağlayıp sonrada Meşhed'i aldı. Afgan hakîmiyetini kabul etmemekte direnen Nişabur'u da 1750'de zapteden Ahmed Şah Durranî Horasan içlerine kadar ilerleyip o bölgeyide kendine bağladı. Fakat 1751'de Astrabâd önlerinde Kaçarların büyük gayretleriyle geri püskürtülen Ahmed Şah daha fazla batı cihetinde ilerlemeyerek Kandahar'a dönmek zorunda kaldı.[47] Ahmed Şah daha sonra Belucları, Raçputları, Sihleri ve nihayet 1761 Panipat savaşıyla

[44] Orhan Yazıcı-N. Durak Aksoy, a.g.m, s.333 vd.

[45] Ahmed Han'ın Dürr-i Dürrân (incilerin incisi) ünvanını almasıyla beraber Abdalî kabileside bundan sonra Durranî adı ile anılmıştır. Bkz., M.Longwort Dames, "Ahmed Şah", **İ.A I**, s.205; Ayrıca bazı tarihçiler "Dürr-i Dürrân" ismini incilerin incisi olarak değilde "Durr-i Davran" zamanın-çağın incisi olarak yanlış bir biçimde yazmışlardır. Bkz., Martin Ewans, **Afghanistan A New History**, London 2001, s.23

[46] Orhan Yazıcı-N. Durak Aksoy, a.g.m, s.336

[47] Mehmet Saray, **Afganistan ve Türkler**, Ankara 2002, s.23

Levent Şahverdi Arşivi

Marataları hakîmiyet altına alarak, Dekken yaylasına kadar Hindistan'ın tek hâkimi oldu.[48]

Ahmed Şah Durranî, 1772 yılında öldüğünde henüz elli yaşındaydı.[49] Kurucusu olduğu "Afgan Şahlığı" kısa sürede batıda Horasan'dan, doğuda Dekken yaylasına, kuzeyde Ceyhun nehrinden, güneyde Hint okyanusuna kadar uzanan muazzam bir imparatorluk haline yükselmiş, devrin en güçlü siyasi gücü olmuştu.[50]

Ahmed Şah'dan sonra yerine oğlu Timur Şah geçti ve hükümet merkezini Kandahar'dan Kâbil'e taşıyarak Hindistan'ın daha rahat kontrol edilmesi amaçlamıştı.[51] Timur Şah, babasının kendisine bıraktığı imparatorluğu ayakta tutmakla birlikte, içte ve dışta gittikçe yıpranmasına mani olamamıştı. İçte kabileler arasındaki çekişmeler hızlanırken, dışta şu problemlerle karşılaşmıştır: Daha önce Lâhor'u işgal etmiş olan Sihler 1781'de de Multan'ı zaptetmişlerdi. Fakat Timur Şah, güç de olsa Sihleri Multan'dan atmayı başarmıştı. Ahmed Şah zamanında Afgan hakîmiyetine alınmış olan Belüciler tamamıyla müstakil hareket etmeye ve zaman zaman da Timur Şah'ın ordularına başarıyla karşı koymaya başlamışlardı. Bu arada kuzeyde Buhâra emirliğinin Merv bölgesini geri almasına da mani olmamıştı.[52]

Timur Şah, yirmi yıl saltanat sürdükten sonra 1793 yılında vefat etti.[53] Sonrasında oğlu Zaman Şah, Barakzayların reisi Payende Han'dan gördüğü destekle tahtı ele geçirdi. Zaman Şah, sekiz yıllık saltanatında kardeşleriyle sürekli bir iktidar mücadelesi yaşadı. Kardeşleri Mahmud ve Şücâ'ül mülk ile rekabeti yüzünden içeriden zayıflayan Afganistan, özellikle Horosan ve Hindistan yönlerinde gittikçe güç kaybetmeye başladı. Zaman Şah, muhalefeti sebebiyle Payende Han'ı öldürttükten sonra onun oğlu Feth Han'ın Şehzade Mahmud ile birleşmesine mani

---

[48] Orhan Yazıcı, **Modern Afganistan'ın Kuruluşu (1834-1922)**, s.26; Ayrıca bkz., Y.Hikmet Bayur, **a.g.e**, s.120 vd.

[49] Ahmed Şah Durranî, yazlık dinlenme yeri olarak seçtiği Süleyman Dağları'nda 14 Nisan 1772 yılında vefat etti. Bkz., Arnold Fletcher, **a.g.e,** s.57

[50] Orhan Yazıcı, a.g.e., s.27; Ahmed Şah sadece büyük bir lider değil aynı zamanda birçok üstün özelliği bünyesinde barındıran bir zâttı. İran ve Hindistan İmparatorluğu oldukça güçsüzken onun sahneye çıkışı bir fırsattı ancak bu fırsatı değerlendirmek ve oldukça sert bir halk olan Afganları bir millet haline getirmek büyük bir deha gerektiriyordu. Bkz., W.K. Fraser-Tytler, **Afghanistan: A Study of Political Developments in Central and Southern Asia**, London 1967, s.64-65

[51] Orhan Yazıcı, "Afganistan'daki Otorite Boşluğunun Tarihi Temelleri ve Bölge Güvenliği Üzerindeki Etkileri", **History Studies: International Journal of History II/1, (2010)**, s.221

[52] Mehmet Saray, **a.g.e**, s.28

[53] H.W.Bellew, **The Races of Afghanistan**, Calcutta 1880, s.33; Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, Ankara 2002, s.8

Levent Şahverdi Arşivi

olamadı ve 1800 senesinde kardeşi tahtan indirildi. Afganistan tahtına oturan Mahmud Şah ise 1803 yılında kardeşi Şücâ'ül mülk tarafından tahtan indirildi. Feth Han'ın yardımıyla bir kez daha tahtı ele geçiren Mahmud Şah, tamamiyle vezir Feth Han'ın nüfuzu altında hareket etmeye başladı. Bu arada Şücâ'ül mülk Hindistan'a sığındı. Şehzade Kamran tarafından Feth Han'ın gözlerine mil çekilip hapsedilmesi Barakzayların Afganistan'da idareyi ele almaları için gerekli zemini hazırladı.

Afganistan'da 1793-1818 yılları arasında Zaman Şah'tan Mahmud Şah'a; Mahmud Şah'tan, Şah Şücâ'ya; Şah Şücâ'dan tekrar Mahmud Şah'a iktidar tam dört kez el değiştiridi. Bu süre zarfında iktidar her el değiştirdiğinde merkezde tarafgir konumunda bulunan aşiret liderleriyle merkeze uzak vilayetlerdeki yerel idareciler güçlerini arttırarak, yeniden iktidar ortaklığına yükseldiler. 1818 yılından itibaren Afganistan'da tam manasıyla fetret dönemi olarak adlandırabileceğimiz bir döneme girildi. Ülkedeki merkezi otorite tamamen dağıldı ve her vilâyet kendi başına bağımsız bir yapıya büründü.[54]

Mahmud Şah'ın ölümüyle Kâbil'de Timur Şah'ın oğlu Eyyüb Mirza'yı tahta oturtan Barakzaylardan Azim Han, iktidarın iplerini eline geçirdi. 1823 yılında Azim Han'ın ölümüyle Kâbil'in idaresi kardeşi Dost Muhammed Han'ın eline geçti.[55] Peşaver valiliğine kardeşi Muhammed'i tayin eden Dost Muhammed, Herat üzerine yürüyerek burayı ele geçirdi. Daha sonra Kandahar'a girerek buradan Şah Şücâ'yı buradan çıkardı ve Hindistan'a sürdü. Arkasından Kâbil'e döndü ve İdgâh camisinde Kâbil'in meşhur vaizi Mir Ahmed'in oğlu Mir Hacı'nın elinden taç giyerek tahta çıktı. Sadozay hanedanının tasviye edilerek Dost Muhammed Han'ın "Şah" ilan edilmesine yaklaşık kırk yıldan beri devam eden taht kavgalarından usanmış olan Kâbil ahalisi çok fazla muhalefet etmedi. Böylece Afgan Şahlığı'nda Sadozay dönemi kapanırken, Barakzaylar dönemi başlamış oldu.[56]

Türkistan Türklerinin XVI. yüzyılın başlarında Hindistan'da kurdukları Baburlular olarak bilinen büyük Türk Devleti, zamanla bir taraftan iklimin elverişsizliği diğer taraftanda Türk nüfusunun yerli nüfusa göre azınlıkta kalması sebebiyle kuvvet ve kudretini devam ettiremez hale düşmüştü. Bu zaafları

[54] Orhan Yazıcı, **Modern Afganistan'ın Kuruluşu (1834-1922)**, s.33
[55] M.Longworth Dames, "Dost Muhammed", **İ.A III**, s.645
[56] Orhan Yazıcı, a.g.e., s.33-34

Levent Şahverdi Arşivi

düzeltemeyen Baburlular Devleti, XVIII. yüzyılın ortalarına doğru önce Nadir Şah'tan sonrada Afgan hükümdarı Ahmed Şah Durranî'den üst üste darbeler yiyerek inkırâza sürüklenmiştir.[57]

Bu süreç öncesinde Avrupa'da gerçekleşen coğrafi keşifler ve sanayi inkılâbıyla beraber başlayan sömürge yarışında hasımlarının gerisinde kalmak istemeyen İngiltere'de XVII. yüzyılda dışa açılmak mecburiyetinde kalmıştır. Avrupa kıyı sularında hayat hakkı bulamayan İngiltere, zamanla deniz aşırı ülkelere yönelmek zorunda kalacaktı ki bunların en önemlisi, ilerleyen süreçlerde tabiri caizse birçok ülkenin siyasi manevralar yapmasına sebep olacak Hindistan coğrafyası olacaktı.[58]

Bu amaçlar doğrultusunda ilerleyen İngiltere, XVI. yüzyılın sonlarına doğru kurdukları Doğu Hindistan Şirketi (East India Company) vasıtasıyla Hindistan kıyılarında ticarete başlamış[59] ve bu coğrafyada Baburlulardan doğan boşluğu çok geçmeden doldurmayı başarmışlardı. Nitekim XVIII. yüzyıl sonlarına doğru Baburluların parçalanmasıyla ülkede meydana gelen yeni devletleri kontrollerine alan İngilizler Kuzey Hindistan'daki Sihler hariç bütün Hindistan'a hâkim oldular. Ancak İngilizlerin Sihlerden o an için bir şikâyetleri yoktu. Zira Sihleri teşkilatlandırarak onların hatırı sayılır bir kuvvet haline gelmelerini sağlayan liderleri Ranjit Singh büyük bir İngiliz dostuydu.[60]

---

[57] Mehmet Saray, "Türkistan'da Rus-İngiliz Rekabeti", **İÜEFTD., S.34, (1984)**, s.397

[58] Hindistan, sahip olduğu imkânlar yüzünden sürekli istilalara maruz kalmış ülkelerden biridir. Öyleki bu ülkeye ulaşma ve zenginliklerine sahip olma düşüncesinin özellikle Avrupalılar tarafından yüce bir ideale dönüştürüldüğü dahi olmuştur. Bkz., Neslihan Durak, "Hint Sularında Portekiz Hâkimiyetinin Tesisi", **Hindistan Tarihi Araştırmaları I/1**, (Ocak-Haziran 2001), s.87; Eski çağlardan itibaren tüm uluslar arzularını ve hırslarını yeryüzünün en değerli mucizevi hazinelere sahip bu topraklara ulaşacak yolu bulmaya yönelttiler. Hindistan inciler, elmaslar, parfümler, gül esansları, filler, aslanlar vs. gibi tabiat hazinelerinin yanı sıra birde hikmet hazineleri ile dolup taşmıştır. Bu hazineler artık batıya geçmiştir. Hindistan hazilerine hâkim olma her zaman büyük bir öneme sahip oldu. Bu ülkeden küçük yada büyük bir parça elde etmemiş hiçbir doğulu büyük ulus yada modern avrupalı batılı yoktur. Eski dünyada Büyük İskender Hindistan'a yürüyen ilk hükümdardı, fakat ona yalnızca dokunabilmişti. Modern dünyanın Avrupalıları doğrudan girebilecekleri bu harikalar ülkesine dolaylı bir yoldan deniz yolundan girdiler. Ve söylendiği gibi bu ülkenin birleştiricisi oldular. İngilizler ve Doğu Hindistan Şirketi ülkenin efendisidir. Bkz., G.W. Friedrich Hegel, **The Philosophy of History**, Kitchener 2001, s.159-160

[59] W.K. Fraser-Tytler, a.g.e., s.75; İngiltere'nin Akdeniz'de başlayan ticari yollarla Hindistan'a ulaşmaları hakkında bkz., Fernand Braudel, **Akdeniz ve Akdeniz Dünyası I**, (nşr. M. Ali Kılıçbay), İstanbul 1989, s.424

[60] Mehmet Saray, a.g.e., s.33

Levent Şahverdi Arşivi

Avrupalıların denizlerde başlattığı Hindistan'a ulaşma yarışına XVII. yüzyılın ortalarından itibaren Ruslar'da karadan iştirak etti. Bunun sonucunda doğuda pek çok ülke istiklâlini yitirdi. Her geçen gün Hıristiyanlığı cihâna hâkim kılma tutkusuna dönüşen bu yayılma aynı zamanda Türklerin hâkim olduğu bölgeleri tam manasıyla bir kuşatma hareketi şeklinde gelişti.[61]

İngilizlerin Hindistan'daki hakîmiyetlerine ilk tehlike XIX. yüzyılın başlarında kuzeyden gelmişti.[62] İngilizlerle denizlerde başa çıkamayan Napolyon, 1807'de Ruslara, Fransız ve Rus birliklerinden meydana gelecek bir ordu ile Kafkaslar ve İran üzerinden giderek İngilizleri en zengin sömürgeleri olan Hindistan'dan atmayı teklif etmiş ve bu teklifte Ruslar tarafından kabul edilmişti. İngiltere ise rakiplerinin heveslerini boşa çıkarmak için derhâl harekete geçerek, önce 12 Mart 1809'da İran ile bir anlaşma imzaladı.[63] Ardından aynı yıl içinde Doğu Hinditan Şirketi'nin bir temsilcisi olan Mountstuart Elphinstone başkanlığındaki bir İngiliz elçilik heyetini Afganistan'a gönderdi. Böylelikle Afganistan ile temas kuran ilk Avrupalı devlet İngiltere olmuştu. İngiltere ve Afganistan arasında 17 Haziran 1809'da yapılan antlaşmaya göre Fransızlar Hindistan'a inmek üzere Afganistan topraklarına kullanmasına hiçbir şekilde müsaade edilmeyecek, buna karşılık her iki taraf birbirlerin iç işlerine müdahale etmekten uzak duracaktı.[64] Aslında bu anlaşmayla İngilizler, bir yandan Afganistan'ı uluslararası siyasi arenaya taşırken, öte yandan Hindistan'a açılan önemli geçitlere sahip olması sebebiyle jeopolitik ehemmiyeti bakımından ne kadar önemli bir ülke olduğunu gözler önüne sermişti.[65]

Afganistan coğrafyası her daim Rusya ve İngiltere arasında gerçekleşen büyük oyunun bir parçası konumunda olmuştur. İran, sıcak denizlere inme siyasetinde birinci merhale olurken aynı şekilde Rusya'nın sömürgelerine inmesini engellemeye çalışan İngiltere içinde tampon konumunda olacaktı. Ruslar'ın İran'ı

---

[61] Salim Cöhce, "Büyük Ortadoğu Projesi Bağlamında Hindistan ile Ortadoğu Arasındaki Tarihi Bağlar ve Güncel İlişkiler", **Akademik Bakış, II/3** (Kış 2008), s.71

[62] İngiltere'den Hindistan'a giden başlıca iki yol vardı. Birincisi Güney Afrika'dan Ümit burnu yolu, İkincisi ise Akdenizden Basra Körfezi veya Kızıl Deniz yolu olup İngiltere'nin en kestirme ve önemli yoluydu. Bkz., Süleyman Kocabaş, **Hindistan Yolu ve Petrol Uğruna Yapılanlar; Türkiye ve İngiltere**, İstanbul 1985, s.84

[63] Bkz., Y.Hikmet Bayur, a.g.e., s.237

[64] Bkz., Zeki V. Togan, a.g.e., s.221; Y.Hikmet Bayur, a.g.e., s.238

[65] Orhan Yazıcı, a.g.e., s.35-36; Mesela; İngiliz İmparatorluğu XVIII. yüzyılın sonunda Vahan geçidini Rusların büyük oyun sürecinde Hindistan'a ulaşmalarını engellemek için tampon bölge olarak kullandı. Bkz., Meredith L.Runion, **a.g.e**, London 2007, s.3

Levent Şahverdi Arşivi

nüfuzları altına almaları ve oradan Afganistan ve Hindistan'ı tehdit edecek konuma gelmeleri, İngilizlerin müdafaa sahasının merkezini İran'dan Afganistan'a kaydırmasına sebep olacaktı.[66]

Bu sırada Timur Şah'ın oğulları arasında bitmek bilmeyen iktidar mücadeleleri sonucunda Dost Muhammed Han ile gerçekleşen hanedan değişikliği Afganistan'ın yeniden birlik ve bütünlüğünün sağlanması için fırsat olmuştu. Bu süreçte Herat'ın Ruslar ve Sihlerin telkinleriyle İran tarafından ikinci kez işgalinde Dost Muhammed tarafından 1833'te olduğu gibi İngiltere'den yardım istenmiş ancak bu istek Sihlerle arasının düzeltilmesi gereği vurgulanarak reddedilmişti.[67] Böylece Afganistan Nisan 1838'de milli meselelerinin halli için Rusların desteğine ihtiyaç duyduğunu resmen ilan etti. İngiltere Dost Muhammed'in Rusya ile yakınlaşması sonrası hemen harekete geçerek Sodazaylardan Şah Şücâ'yı yeniden tahta çıkarma yolları aramaya başlamıştı.[68] Böylece Sihlerin de desteğini alan İngiltere, 8 Ekim 1838'de bir bildiri yayınlayarak *"Afganistan'da düşman birinin yerine dost bir kimseyi iş başına getirmek ve kuzeybatıdan gelebilecek saldırılara karşı birlik oluşturabilmek"* için büyük bir orduyu Afganistan'a sevk etme kararı ile asıl hedefinin Dost Muhammed iktidarı olduğunu vurgulamıştı.[69]

---

[66] Bkz., Orhan Yazıcı, **Afganistan'da İngiliz-Rus Nüfûz Mücadelesi (1800-1921),** (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Malatya 1996, s.76-77

[67] Bkz., Orhan Yazıcı, **Modern Afganistan'ın Kuruluşu (1834-1922)**, s.38-39; Afgan hükümdarı Dost Muhammed Han'ın İngiltere'ye karşı olan iyi niyetlerini bilen Burnes, Hindistan Umumi Valisi Lord Auckland'a Afganistan'ın işgal edilmemesi için şöyle rica etmiştir: "Peşaverdeki Afgan halklarını münasip bir şekilde korursanız bu, Dost Muhammed Han'ı bize minnetle bağlayacaktır. Bu ise İngiltere önderliğinde Afganistan ile Orta Asya'nın sünni müslümanlarını bir ittifak içine alarak Rusya ile İran'ın güneye doğru yayılmalarına karşı aşılması güç bir engel yaratmamıza imkân verecektir… Ayrıca, Dost Muhammed sıradan bir lider değil ve yaşıda çok genç. Üstelik bizimle dost olmak istiyor. Böyle bir adamın ülkesini işgal ederek onu Rusların kucağına atmak zannederim menfaatlerimize çok uygun düşmeyecek…" Bkz., Mehmet Saray, a.g.m, s.405

[68] Lord Auckland; "…Yapılabilecek işlerden birincisi bizim savunma tedbirlerimizi Sind ırmağı boyuna hasredip Afganistan'ı kendi haline bırakmaktır; ikincisi Kâbil ve Kandahar'daki başbuğlara Ranjit Singh ordularının bizim öğüt ve denetlememize bağlı tabi olarak Kâbil üzerine yürümesine müsaade etmek veya onu bu işe kışkırtmak ve bu ilerlemeyi desteklemek için yukarıda anlatmış olduğum gibi Şah Şüca'nın başkanlığında bir seferi kuvvet göndermektir… İlk yol bizim için kesinlikle bir yenilgi olur ve sınırlarımız üzerinde Rus ve İran entrikalarına serbest kapı açar. İkinci yol İranlılardan çok Sih'lere karşı düşmanlık duyguları besleyenlerin (Afganistan Barakzay serdarları) gücünü arttırmaya yarar; bunların ellerine geçecek savaş gereçlerini Sihlere karşı kullanmaları muhtemeldir; üçüncü yola gelince, Herat başarıyla düşmana karşı koyabildiği takdirde bu yol en uygun görünür ve eğer devlet (Herat'taki Sadozay devleti) İran'lılar eline düşerse yine en çok tavsiyeye değer yol budur…" diyordu. Bkz., Y.Hikmet Bayur, a.g.e., s.255 vd.

[69] Bkz., Orhan Yazıcı, "Birinci İngiliz-Afgan Savaşı", **Afganistan Üzerine Araştırmalar**, s.54 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

İngiliz General Sir Jean Kean komutasında Aralık 1838'de Pencab'ta toplanan ordu Sind ve Belucistan üzerinden geçerken heryeri adeta yok ediyordu. Nisan 1839'da Kuvetta ve Kandaha'ın mukavemetsiz işgal edilmesi arkasından da Gazne Kalesinin fethi Dost Muhammed'i telaşlandırmışdı. Çok geçmeden etrafının ihanet çemberiyle sarıldığını, askerlerinin taraf değiştirmeye hazır olduğunu öğrenen Dost Muhammed, Hindikuş dağlarına çekilerek Buhara emirliğine sığınmıştı. Böylece Şah Şücâ beş yıl aradan sonra 6 Ağustos'ta İngilizlerin yardımıyla tekrar Kâbil'e döndü.[70]

Özbeklerin desteğiyle 1840 Eylül'ünde memleketine dönen Dost Muhammed kısmı bir başarı elde etsede İngilizlerle başetmenin zor olduğunu düşünerek fazla kan dökülmemesi adına teslim olmuştu. Zamanla İngilizlerin harcamaları kısma adına aşiret reislerine ve hanlara ödedikleri maaşları azaltmaları veya kesmeleri onların halkı işgalcilere karşı isyana teşvik etmesine sebep oldu. Bir de buna İngiliz askerlerinin Afgan kadınlarını askeri kışlalara götürmeleri eklenince, aile şereflerine düşkün ve koyu müslüman olan Afganlar 2 Kasım 1842'de Aleksander Burnes'ın Kâbil'deki ikâmetgahını basarak Burnes ve maiyetindeki yirmi bir kişiyi öldürdüler. Bu arada dağınık halkı toplayarak harekâtı yönetmeye başlayan Muhammed Ekber, Afganları tekrar para ve vaatlerla satın almaya çalışan İngiltere'ye, kendisini vezir yaparsa elebaşalarını temizleyeceğini söyleyerek yapılacak görüşmede onları rehin almak ister. Ancak Macnaghten'ın kendisine saldırması üzerine onu öldürmek mecburiyetinde kalır. Ardından 1 Ocak 1842'de yapılan anlaşmayla İngilizler Kâbil'den ayrılır.[71]

Kâbil'den ayrılan İngiliz garnizonu Muhammed Ekber'in bütün engellemelerine rağmen 4. 500'ü savaşçı, 12. 000'i taşıtçı soğuktan ve Gılcayların sonu gelmeyen saldırılarından ölür.[72] İngilizler de Afganların yaptıklarının hesabının sorulması adına 10.000 kişilik bir ordu ile Kandahar ve Celalabad üzerinden yerleşim merkezlerini ve ahalisini imha ederek 15 Eylül 1842'de Kâbil'i yeniden işgal ettiler.[73] İngiliz yönetimi gerçekleştirmiş oldukları bu yıkımdan sonra 12 Ekim 1842

[70] Mehmet Saray, a.g.e., s.45 vd.
[71] Gerçekleştirilen anlaşmanın maddeleri için bkz., Orhan Yazıcı, a.g.e., s.55 vd.
[72] Bkz., Mehmet Cevat, **Afganistan**, Ankara 1934, s.29; Y.Hikmet Bayur, **a.g.e,** s.267.
[73] İntikam hırsıyla yanan İngilizler cami, mescid gibi dini yerleri yağmalayarak, İstalif kasabasına sığındıklarını öğrendikleri Kâbil ahalisini hunharca katlettiler. Bu katliama iştirak eden Teğmen Chamberlain hatıralarında "Halkın gözyaşlarına ve yalvarmalarına aman verilmedi. Tüfekler kasıtlı

Levent Şahverdi Arşivi

yılında Afganistan'ı boşaltmıştır. Aynı zamanda Dost Muhammed de serbest bırakılarak Afgan tahtına oturmuştur. Herşeyden önce bu savaş, her iki taraf içinde kesin bir zaferden uzak olduğu gibi başarısızlıkta sayılamayacak bir sonucu ihtiva etmektedir.[74] Bir başka deyişle Afganlar veya o dönemin şartları içerisinde emperyalizmin hedefi olan halklar, milli birlik ve bütünlüklerini muhafaza ettikleri takdirde dünyanın en güçlü emperyalist devletine karşı konulabileceğini görmüştür.[75]

Afganistan'ın işgaliyle acı bir tecrübe yaşayan İngilizler, bu ükeye karşı "ustaca hareketsizlik" adını verdikleri siyaseti takip etmeye başlarken aynı zamanda Rusların yayılmacılığınakarşı İran'ı tampon olarak kullanmaya karar vermişlerse de Türkmenlerin İranlıları yenilgiye uğratması İngilizleri hayal kırıklığına uğrattı.

Memleketin birliğini sağlayan Dost Muhammed Han'ın 9 Haziran 1863'te ölümüne müteakip hanedan üyeleri arasında bitmek tükenmek bilmeyen iç savaş dönemi, 1868 baharında Şir Ali'nin tahta çıkmasıyla sonlandı.[76] Ardından İngiltere ve Rusya'nın bölge üzerindeki hakîmiyet kavgası, Afganistan'ı yeniden şekillendirecek sürecin önünü açmıştı. Bu süreçte Rusya Türkistanda faliyet gösterirken, bundan tedirgin olan Şir Ali İngiltere'den bir anlaşma talep etmiş ancak bu talebi olumsuz sonuçlanınca Rus yanlısı bir siyaset izlemişti. Böylece İngiltere "ustaca hareketsizlik" politikasını terkedip "ileri politika" adını verdiği politika gereği 21 Kasım 1878'te Afganistan'a savaş ilan etti.[77]

İngiltere Kuvetta, Kurram ve Hayber yollarından harekete geçerek 8 Ocak 1879'da Kandahar'a vardı. Şir Ali ise işgalcilere kendi ordusuyla karşı koymayı tercih etmeyip Ruslar'dan yardım istemek için Mezar-ı Şerif'e doğru yola çıkmış ancak olumsuz haberle beraber geri dönüş yolunda 21 Şubat 1879'da hayatını kaybetmişti. Babasının ölüm haberini alan Yakub Han tahta çıkmış ve İngilizlere

---

olarak nişan almış ve tetikler çekilmiştir. Hakikatte biz kiralanmış katillerden başka bir şey değildik" der. Bkz., Mehmet Saray, a.g.e., s.50 vd.

[74] Birinci Afgan harbi sonuç olarak Afganistan'ın bağımsızlığını kurtardığı gibi Doğu'daki İngiliz saygınlığına da büyük bir darbe indirdi. Wellington dükü şöyle yazıyordu: "Peşin'den İstanbu'a kadar hiçbir müslüman yoktur ki kalbi Afganistan için titremesin… Bu gerçeğin Asya'nın her yerinde İngiliz saygınlık ve gücüne gölge düşürmesi kaçınılmazdı." Bkz., Shabbir-Alvı-Rızvı, **Sovyet İşgali Altındaki Afganistan**, (nşr.İ.Bosnalı-A.Arslan), İstanbul 1982, s.74

[75] Orhan Yazıcı, a.g.m., s.80.

[76] Şir Ali Han'ın kardeşleriyle mücadeleleri hakkında bkz., T.W. Haig, "Şir Ali", **İ.A XI**, s.561; Mehmet Cevat, a.g.e., s.45 vd.

[77] Savaşın başlama süreciyle alakalı bkz., Meredith L.Runion**,** a.g.e., s.80; Hassan Kakar, **A Political And Diplomatic History Of Afghanistan 1863—1901**, Boston 2006, s.26-27

Levent Şahverdi Arşivi

müracaatla 26 Mayıs 1879'da Gandamak antlaşmasını imzalayarak adeta İngiliz hükümetinin himayesini kabul etmişti.[78]

İngilizlerin Kâbil'e yerleşmesinin duyulması, henüz 1832-1842 işgalinin hatıralarının oldukça canlı olduğu başkent ahalisinde müthiş bir infial uyandırdı. Din adamlarınıntercüman olduğu cihat çağrıları Kâbil'de yankı buldu ve 3 Eylül 1879'da büyük bir isyan başladı. İsyancılar İngiliz elçilik ikâmetgahını basarak tamamını öldürdüler.[79] Böylece Kâbil İngilizler tarafından ikinci kez işgal edilip, Yakup Han ve ailesi sürülerek isyana karışanların hepsi idam edildi. Ancak tekrar alevlenen isyan İngilizlerin topçu ateşi ve binlerce kişinin öldürülmesine rağmen, Afganlıların taciz ateşi ve gece baskınlarıyla aylarca devam etti. Sonunda Kâbil'deki İngiliz yönetimi çöktü. Bu da, Afgan halkı gibi özgürlüğüne düşkün bir topluluğu bu kadar geniş bir coğrafyada idare etmenin zorluğunu İngiliz hükümetine göstermişti.[80]

Yakub Han'ın Hindistan'a sürgün edilmesi ile meydana gelen iktidar boşluğundan faydalanmak isteyen Abdurahman Han, derhal harekete geçerek Afganistan Türkistan'ına girdi. Böylece Afganistan Devleti üçe ayrılmış oluyordu. Herat civarını Eyyüp Han, Kâbil ve çevresini ayaklanmış durumdaki oymaklar ile İngilizler ve Afgan Türkistan'ını da Abdurahman Han elinde tutuyordu.[81] Abdurahman Han, bir yandan İngilizlerle görüşmelerini sürdürüken, diğer yandan milli güçlerin liderleriyle temas kurarak, Afganistan'ı işgallerden kurtarmak için bütün gücüyle mücadele edeceğinin sözünü veriyordu. Muhaliflerle görüştüğü haberinin İngilizlerin kullağına gittiğini öğrenen Abdurahman Han bütün Afganistan'ın hâkimi olmak düşüncesinden vazgeçtiğini ve Lord Lytton'un "yeni düzen"[82] sistemi gereği Kuzey Afganistan'ın liderliğini kabul ettiğini açıklayarak, İngilizlerin onayıyla 22 Temmuz 1880'da Kâbil emiri oldu.[83]

---

[78] Anlaşma maddeleri hakkında geniş bilgi için bkz., Mehmet Cevat, a.g.e., s.70-72; Y.Hikmet Bayur, a.g.e., s.451

[79] Orhan Yazıcı, a.g.e., s.88.

[80] İkinci İngiliz-Afgan savaşı hakkında geniş bilgi için bkz., Archibald Forbes, **The Afghan Wars, 1839-1842 And 1878-80**, London 1892

[81] Orhan Yazıcı, **Afganistan'da İngiliz-Rus Nüfûz Mücadelesi (1800-1921),** s.199 vd.

[82] Lord Lytton'un "yeni düzen" olarak tasarladığı sistem de Afganistan küçük vilayetlere bölünecek ve her vilayet bir İngiliz temsilcisi tarafından idare edilecekti. Bkz., Orhan Yazıcı, **Modern Afganistan'ın Kuruluşu (1834-1922)**, s.99-100

[83] Hindistan Hükümeti Abdurahman Han'a Afganistan'da nüzfuz tesis edip bilfiil bütün Afganistan'ın Emirliğini yapabilecek iktidarı gösterinceye kadar Kâbil Emiri olmayı teklif etmiştir. Abdurahman Han bu teklifi kabul ederek 22 Temmuz 1880'da bir İngiliz ajanı sıfatıyla Kâbil emiri olur. Bkz.,

Levent Şahverdi Arşivi

Abdurahman Han, rakipleri Muhammed Eyup Han ve Serdar Şir Ali Han'ı peşpeşe mağlup ederek bütün Afganistan'ın hâkimi olduktan sonra bir yandan Afganistan Türkistan'ındaki ayaklanmaları bastırmakla uğraşırken bir taraftandan da Rusya'nın Türkmen topraklarını ele geçirmesine karşı hal çareleri aramaya başlamıştı. Merv'in düşüşüyle beraber İngilizler için iki seçenek kalıyordu. Ya askeri bir güçle Rusları Merv civarında karşılamak ya da Rusların ötesine geçemeyecekleri bir sınır hattı üzerinde karşılıklı anlaşmaya varmaktı.[84] Ruslar tarafından olumlu karşılanan sınır tespiti konusu Pencdeh yöresini almalarıyla askıya alınmış ancak sonrasında bugün hala geçerli olan Afganistan Rus sınırı 22 Temmuz 1887'de çizilmişti.[85]

Afganistan'ın güney ve güneydoğu sınırları haricinde kalan Müslüman Afgan kabileleri 1890 başlarında kendilerine kötü davranıldığı düşüncesiyle İngiliz hakîmiyetini tanımamıştı. İngilizler ise bundan Abdurahman Han'ı sorumlu tutarak Afganistan Hindistan hududunun tespitini istedi. Ancak getirdikleri haritada Afganistan'ın bölünmez bir parçası olarak kabul edilen pek çok yerleşim merkezi Hindistan sınırları içinde gösteriliyordu. Abdurahman Han'ın bunu kabullenmeyişi üzerine Sir Mortimer Durand ile 2 Ekim 1893'te yaptıkları görüşmede İngilizler, Hindistan hükümetinin hiçbir zaman bu hattın Afganistan tarafında kalan bölgelerine müdahale etmeyeceğini taahhüt ederken, Emir Abdurrahman Han'da hiçbir zaman Arnavay ve Başgul vadisi dâhil olmak üzere Swat, Bajaur veya Çitral'e müdahalede bulunmayacağını bildirdi.[86] Taraflar 12 Kasım'da "Durand Anlaşması"nı (1893 Kâbil Konvansiyonu) imzaladılar.[87]

Mehmet Cevat, a.g.e., s.77; Yeni bir iç savaş ve başka bir İngiliz saldırısına rağmen, Dost muhammedin nesli afganistanı yönetmeye devam ediyordu. İkinci İngiliz Afgan savaşı Afganistan'da Demir Emir (iron Amir) olarak bilinen Abdurrahman'ın (1880-1901) tahta geçmesine sebep oldu. Bkz., Thomas Barfield, a.g.e., s.110-111

[84] Sınır anlaşması konusunda Hindistan Dışişleri Bakanı Mortimer Durand şöyle yazıyor: "Gerçek bir devlet adamı, Ruslara karşı koymak için harcadığımız gönülsüz çabanın boşuna olduğunu açık kalplilikle itiraf eder. Bence eğer mümkünse Afganistan sınırlarını açıkça tesbit eden ve bu sınırlara kadar olan Rus nüfuzunu tanıyan resmi bir alaşma çok daha akıllıcadır." Bkz., Shabbir-Alvı-Rızvı, a.g.e., s.86

[85] Bkz., Orhan Yazıcı, **Afganistan'da İngiliz-Rus Nüfûz Mücadelesi (1800-1921),** s.214

[86] Orhan Yazıcı, **Modern Afganistan'ın Kuruluşu (1834-1922)**, s.153

[87] Durand Anlaşmasının maddeleri hakkında geniş bilgi için bkz., Mehmet Cevat, a.g.e., s.93 vd; Orhan Yazıcı, a.g.e., s.153 vd; Ayrıca, bu anlaşma bütün dünyaca tanınmıştır ve günümüzde de işlevini sürdürmektedir. 1905'te Emir Habibullah, 1919 ve 1921 'de Kral Amanullah ve 1930'da Nadir Şah tarafından bu anlaşma yenilendi. Bkz., Shabbir-Alvı-Rızvı, a.g.e., s.89

Levent Şahverdi Arşivi

Abdurahman Han, hastalığının tesiriyle 28 Eylül 1901'de devletin ileri gelenleri huzurunda Emirliği büyük oğlu Habibullah Han'a devretmiş ve üç gün sonrada 56 yaşında vefat etmişti. Her ne kadar Ahmed Şah Durranî ve ve Dost Muhammed Han ayarında bir hükümdar olmamış ise de onlardan sonra gelen üçüncü büyük Afgan lideriydi. Habibullah Han, saltanatının ilk yıllarında mümkün olduğu kadar babasının dış politikada takip ettiği yoldan ayrılmamaya gayret gösterdi. İslâmın düşmanı Rusya'dan çekinmeyi, onlarla olan münasebetlerinde dikkatli olmayı ve Afganlara pek çok eziyetler çektiren İngiltere'ye asla güvenmemeyi düstûr edindi.[88]

Habibullah Han'ın 24 ülkede Afgan elçiliği açılması fikri İngilizler tarafından hoş karşılanmayarak Afganistan'a bir elçi gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Habibullah ise Rusya'dan çekinmediğini, kendisinin Afganistan'ın müstakil hükümdarı olduğunun kabulünü isteyerek babası tarafından yapılan anlaşmaların kabulünün yanında kendi elleriyle bir İngiliz Afgan anlaşması kaleme almıştı. İngilizlerin kendisini müstakil bir hükümdar gibi kabul etmeleri ve yazdığı antlaşmayı 21 Mart 1905'te kabul etmeleri Habibullah Han'ı memnun etmişti.[89]

Uzak Doğuda Japonların, Avrupa'da da Almanların büyük birer güç olarak ortaya çıkmalarıyla değişen dünya siyasi ortamında İngilizler ve Ruslar uzun yıllar süren çekişmelerini 31 Ağustos 1907'de ki ittifak antlaşmasıyla bitirdiler.[90] İki büyük güç arasında "Büyük Oyun"u bitiren antlaşma, Afganistan'ı da tam anlamıyla bir İngiliz sömürgesi haline düşürmüştür.

Habibullah'ın, Dünya Harbi'nde Osmanlı Devletine yardım yerine İngilizleri memnun etmek için tarafsız kalması, Afgan ve Hind müslümanları nazarında kötü karşılanmıştı. Bundan sonra hem tarafsız kalmasının mükâfatını almak hemde kardeşi Amanullah ve kendisine sırt çeviren Afgan ileri gelenlerini tatmin etmek için 2 Şubat 1919'da İngilizlere başvurarak Afganistan'ın istiklâlinin tam olarak tanınmasını ve dış münasebetlerinde istediği gibi hareket etme serbestliğini istedi.

---

[88] Abdurrahman Han, Tacüt-tevârih adlı hatıratının "Afganistan'ın güçlü ve ileri bir millet olabilmesi için faydalı talimat öğüt ve nükteler" adlı bölümü hakkında geniş bilgi için bkz., Y.Hikmet Bayur, a.g.e., s.460

[89] Bkz., Mehmet Saray, a.g.e., s.103 vd; Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.15; Mehmet Cevat, a.g.e., s.100; George Macmunn, **Afghanistan: From Darius To Amanullah**, London 1929, s.250

[90] Antlaşma maddeleri için bkz., Orhan Yazıcı, a.g.e., s.177; David Fromkin, **Barışa Son Veren Barış**, (nşr. Mehmet Harmancı), İstanbul 1994, s.19

Levent Şahverdi Arşivi

Ancak İngiltere Rusya'nın yayılmasından çekinerek Habibullah Han'ın bu isteğini reddetmiş ve bundan sonra yabancı devletlerle münasebetlerine kendilerinin karar vereceğini bildirmişti. Bir müddet sonra 19 Şubat 1919'da Habibullah Han, kışlık dinlenme yeri olarak seçtiği Celalabad civarında faili meçhul kalan bir cinayet sonucu öldürüldü.[91]

[91] Mehmet Saray, a.g.e., s.109 vd; Mehmet Köçer, **Emanullah Dönemi Afganistan**, Elazığ 2009, s.80; İngiliz karşıtlığıyla bilinen Amanullah gençliğinde Birinci Dünya Savaşı sırasında Türk-Alman heyeti ile bağlantı kurarak İngilizlere karşı savaş grubu oluşumu içerisinde yer almıştır. Amanullah Han'ın da içinde bulunduğu bazı gençler, Genç Osmanlılar (Jön Türkler)'dan etkilenerek "Genç Afganlılar"ı kurmuşlardır. Bkz., Mustafa Şahin, **Atatürk Dönemi ve Sonrası Türk-Afgan İlişkileri**, İstanbul 2015, s.23 vd.; Habibullah Han'ın öldürülmesi konusu net olmamakla beraber İngiliz Casusu Mustafa Sagir'in yargılanma tutanaklarında Habibullah Han'ın İngizliler tarafından öldürüldüğü itiraf edilmiştir. Bkz., Nurettin Gülmez, **Kurtuluş Savaşın'da Yeni Gün**, Ankara 1999, s.230; Gazeteci Ernest Hemingway ise İstanbul'a gönderdiği ve 31 Ekim 1922 günlü The Toronto Daily Star gazetesinde yer alan yazısında, bir süre önce Roma'da yaşayan ve şimdi Afganistan Savunma Bakanı olan Muhammed Han'dan tesadüfen öğrendiği bilgilere göre Abdurahman Han ölünce yerine oğlu Habibullah Han'ın geçtiğini İngilizlerin onu hemen Hindistan'a davet ettiklerini, İngilizlerin kendisini burada baştan çıkardıklarını, türlü zevklere tanıttıklarını ve içkiye alıştırdıklarını, bir süre sonra genç Emir'in bir insan ve bir Afgan olmaktan çıktığını, 1918 ateşkesinin imzalanmasından sonra Kâbil'e döndüğünü ve Afganlıların onu öldürdüğünü belirtmiştir. Bkz., Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşımızda Türk-Afgan İlişkileri**, İstanbul 2002, s.30; Ayrıca, Habibullah Han'ın ölümüyle alakalı birçok şayia için bkz., Mehmet Cevat, a.g.e., s.104

Levent Şahverdi Arşivi

BİRİNCİ BÖLÜM

AMANULLAH HAN DÖNEMİ TÜRK-AFGAN İLİŞKİLERİ

A. AFGANİSTAN'DA TÜRKLERE DUYULAN İLGİ

"Frenk usulü ilimlerin tahsili gerekir" diyen Emir Abdurahman zamanında Hint yarım kıtasında olduğu gibi Afganistan'da da sınırlı ölçüde bir aydınlanma başlamışve Türkiye'ye karşı ilgi uyanmıştı.[1] Gerçekte Doğu uluslarının Türkiye'ye karşı yakın ilgisi Atatürk'ten epeyce önce başlamıştı. Doğu halkları uyanıp bilinçlendikçe, Türkiye'nin çilesiyle kendi yazgıları arasında bağlantıyı kurmaya yönelmişlerdi. Özellikle XIX. yüzyılın son çeyreğinde Doğu insanı artık iyiden iyiye uyanıyordu.[2] Afganistan Asya'nın ortasında ta uzaklardan gelen İngilizlerin ve Rusların saldırılarına uğrarken, öte yandan halifenin ülkesi Osmanlı Devleti de aynı Rusya'nın emperyalist Batının saldırılarıyla boğuşuyordu.

1877-1878 Türk-Rus Savaşından sonra Türkiye'nin batıyla savaşları Doğu'da yakından izlenmeye ve doğru olarak değerlendirilmeye başlanmıştı. 1897 Türk-Yunan Savaşı da saldırgan Batı'nın Türkiye'ye saldırısı olarak yorumlanmış ve Teselya'daki Türk zaferi Afganistan'da ve Hint yarım kıtasında da alkışlanmıştı. Ertesi yıl Hindistan'ın kuzeybatı sınırında Hayber geçidi yöresinde büyük bir ayaklanma patlak vermişti. Tirah ayaklanması diye tarihe geçen ve elli bin kadar insanın silaha sarıldığı bu ayaklanmanın başlıca nedeninin Teselya'daki Türk zaferi olduğunu İngiliz belgeleri açıkça belirtir. Balkan Savaşı sırasında kaleme alınan bir İngiliz belgesinde, *"Unutulmamalı ki 1897 yılında Türklerin Teselya'da kazandıkları zafer, ertesi yıl patlak veren Tirah ayaklanmasının başlıca nedeni olmuştu."* deniyordu.

Afganistan ve İran'ı nüfuz bölgelerine ayıran 1907 tarihli meşhur İngiliz-Rus Antlaşması da Afganistan'da milliyetçilik duygularını ve İngiliz düşmanlığını kamçıladı. Afgan aydınları Türkleri daha iyi anlamaya başladılar. 1908 Meşrutiyet

[1] Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, Ankara 2002, s.16
[2] Bilâl N. Şimşir, **Doğunun Kahramanı Atatürk**, Ankara 1999, s.200

Levent Şahverdi Arşivi

hareketi, 1909'da 31 Mart olayı ve bir halife-padişahın devrilmesi, yerine yenisinin tahta çıkarılması da İslâm dünyasında Türkiye'ye karşı ilgiyi arttırdı. Artık haberleşme araçları nisbeten gelişmişti, haberler daha kolay yayılıyordu.[3]

Mahmud Tarzî'nin hem 1911'de Sirâcü'l-ahbâr gazetesini çıkartması ve yayımladığı makalelerle hem de Afganistan'a gelen Türk mütehassısların gönülden çalışmalarıyla, Afgan halkının Türklere karşı tarihten gelen yakınlığı bir kat daha artmıştı.[4] Yine 1911 yılında İtalya'nın Libya'ya saldırısı sömürge savaşı olup Osmanlı eyaletine yapılan bu saldırıda Doğu halkları Türklerin yanında olmuştur. Güney Afrika'nın Durban ve Johannesburg kentlerinden Doğu Bengal ve Afganistan'a kadar çeşitli yerlerden yaralı Türk askerleri, dul ve yetimleri için yardımlar toplanıp gönderilmiştir. Aslında Afganlıların Türklere bu denli sıcak davranmaları Türklerin tarihsel süreç içerisinde herzaman Afganlıların yanında olmalarından kaynaklanmaktadır.[5] Ertesi yıl Balkan Savaşı'nda da Hindistan'dan ve Afganistan'dan gelip Türk ordusuna katılanlar olmuştur. Türk ordusuna katılan

[3] Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s.16 vd.

[4] Mahmud Tarzî'nin davetiyle Afganistan'a giden Türk mütehassıslar Emir Habibullah Han tarafından karşılanmış ve kendisi gerçekleştirdiği konuşmada Osmanlı Devletine bakış açısıyla ilgili önemli ipuçları vermektedir: "Afganistan Osmanlı Devleti'nin bir küçük kardeşi yerinde ve Doğu siyasetinde sağ kolu gibidir. Bundan dolayı Afganistan'ın kuvvetlenmesi, Türkiye'nin ağırlığının ve görkeminin artmasının asli sebeplerinden biri olabilir. Bu sebeple her Osmanlının böyle büyük bir maksadın meydana gelmesi için son derece samimi bir his ve âlicenaplıkla çalışması doğal olup buna güvenim tamdır. Yüzyıllardan beri gaflet ve tembellik uykusuna dalmış İslâm kavimlerinin acınası durumlarına çok fazla üzülmekteyim. Biz öyle olmayalım. İslâm ve İslâm âleminin ilerlemesi yükselmesi ve hakiki İslâm medeniyetlerinin yayılması için hiçbir çaba ve gayreti esirgemeyeceğine sizlerde emin olunuz. Vatanım İslâm vatanıdır. Hep birlikte çalışalım. Allah gayrete âşıktır." Bkz., Mehmed Fazlı, **Afganistan'da Bir Jöntürk**, (nşr. Kenan Karabulut), İstanbul 2007, s.60; Hindistan müslümanlarının büyük şairi Dr. Muhammed İkbal, güçlü sesini Türklerden yana yükseltmişti. Anadolu'daki savaşın zaferle biteceğine sonsuz bir iman besliyor, "Türk arslanı yine uyanacak, yine kükreyecek ve düşmanlarını titretecektir" diyordu. "Mustafa Kemal Paşa'ya Hitap" adlı şiiri, "Allah O'na yardım etsin" dileğiyle başlıyor ve "Atın nereye kadar giderse oraya atıl, düşünme, biz bu meydanda nice kereler tedbir yüzünden mat olduk dizeleriyle bitiriyordu. İngiltere'ye de seslenirken "Şarklı Frenk şişesindeki şaraptan tatmıştır. Eski tövbeyi bozdu ise hayret etmemelidir" diyordu. Bkz., Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.37

[5] Mahmud Tarzî, Türklerin Afganlılara verdiği değeri güzel bir şekilde özetler: "…Daha önce söylediğim gibi Türklerin bize karşı samimi yaklaşımlarıyla İngilizlerin ve Rusların yaklaşımları arasında en az Hindikuş dağları kadar fark vardır. Farkın nedeni ise ya İslâm dininde gizliydi ya da Türklerin ahlâki değerlerinde. Bkz., Süleyman Özmen, **Afgan Aydınlanmasının Mimarı Serdar Mahmud Han ve Anıları**, İstanbul 2013, s.133 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

Afgan subaylardan biri de Abdurahman Bey'dir. Kendisi, Mustafa Kemal tarafından Afganistan'a temsilci olarak gönderilecekti.[6]

Afganlıların yiğitlikleri, Türkiye'ye karşı besledikleri dostluk duygularını Dünya Harbi sona ermeden 1918 yazında Türkistanlı bir gencin İstanbul basınında yer alan Afganistan izlenimleri açıkca göstermektedir. Hacı Kadir Ali ismli Türkistan genci savaş yıllarında dokuz ay Afganistan'da kalmış ve Afgan halkının Türklere olan yakınlığını şöyle anlatır: *"Kâh yürüyerek kâh merkeple büyük zahmetlerle otuz iki günde Kâbil'e geldim. Yollarda her yerde müslüman halk umumiyetle savaş havadisine dair uzun uzadıya kulaktan doğma havadisle meşgul. Hemen herkesin ağzında Türk, Cermen kardeş olmuş. Cermenler Halife ile birlikte cenk ediyorlarmış. Her yerde muzaffer olup düşmanlara galip geliyorlarmış. En ufak köylerde Kûhistan dağı doruğunda erkek, kadın, çocuklara kadar "Halife, Cermen" sözleri söylenmekteydi. Posta yok, telgraf yok, lakin her havadis mevcut. Köylerde elden ele dolaşmış, kirlenmiş, parçalanmış Sirâcü'l-ahbâr gazetesi nüshalarına rastlanıyordu."*

"… Kâbil'e hergün Hindistan yoluyla telgraflar savaş haberi getiriyordu. Hergün Halife, Türk, Cermen muzafferiteyi havadisi söyleniyor, Emir Habibullah Han Hazretlerinden ferman gelse hemen Müslümanlara cihat farz olur diye beklenip durulmaktaydı. Bir ara birçok devletin düşman tarafına katıdıkları söylendi. O sırada Sirâcü'l-ahbâr Türk-Cermen askerleri on iki padişahlığa karşı savaşıyor, daima muzafferiyet bizim taraftadır"diyebir makale yayımladı. Bunun üzerine bütün Kûhistan halkı artık cihat farz oldu diyerek kadınlara kızlara varıncaya kadar silahlandılar."[7] Bu söylemler Afgan halkının Türklere duyduğu derin sevgiyi açıkça göstermektedir.[8]

---

[6] Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.17; Hindistan'ın Bombay kentinden gelen bu telgrafta "Yaşasın Gazi Mustafa Kemal Paşa ve muzaffer orduları!" sözleriyle Türk'e duyulan sevgi açıkca görülmektedir. Bkz., Bilâl N. Şimşir, **Doğunun Kahramanı Atatürk**, s.43

[7] Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşımızda Türk-Afgan İlişkileri**, İstanbul 2002, s.20 vd.

[8] Osmanlı devrinden itibaren Türkler ile Afganlar arasında dostane ilişkiler bulunmakta idi. İyi bir islâm ülkesi olan Afganistan'da cuma hutbeleri, hilafeti temsil ettikleri için Osmanlı padişahları adına okunuyordu. Bu vesileyle halkın İstanbul'a karşı büyük sempatisi vardı. Bu dostluğa rağmen münasebetler yeterince sık değildi. Fakat XX. yüzyılın başlarından itibaren bu dostluğu takviye eden ve geliştiren münasebetlerde olmaya başladı. Afganistan'da Türk sevgisini geliştiren ve münasebetlere bir canlılık veren kişi ise İstanbu'da tahsil görmüş olan Mahmud Beg Tarzî adında bir aydın olmuştur. Bkz., Mehmet Saray, **Atatürk ve Türk Dünyası**, Ankara 1995, s.37

Levent Şahverdi Arşivi

Afganistan'da Türk Zaferi sanki milli bir bayram gibi sevinçle kutlandı. Afgan Kralı Amanullah Han, Türk Zaferi dolayısıyla Saray'da büyük bir şölen verdi. Kral'ın kendisi, Türk elçisi Fahrettin Paşa ve Kâbil'deki kordiplomatik duvayeni, Mustafa Kemal Paşa'yı ve Türk Halkını kutlayan söylevler verdiler. Duvayen şöyle konuştu: *"Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığındaki Ankara Hükümeti sayesinde Türk ırkı, dünyanın öteki milletleri arasında yaşamaya hakkı olduğunu kahramanca gösterdi. Türk ordusunun kahramanlığı sayesinde Türk toprağı hürriyete kavuştu. Bütün uygar dünya bugün Türklere karşı en derin saygıyı beslemektedir… "*[9]

Afganistan'dan Türkistan'a ve Kafkaslara kadar, Azerbeycan'dan Orta Asya'ya ve Uzakdoğu'ya uzanan bölgelerde yaşayan bütün Türk-Müslüman halklar, Bolşevik olsun olmasın hepsi Türk ordusunun Anadolu'da kazandığı zaferi kendi zaferleriymiş gibi coşkun sevinçle karşılayıp kutlamışlardır. Bolşevik olanlar Türk Zaferini, *"dünya emperyalizmine indirilmiş bir darbe" diye yorumlayıp alkışlamışlardır. Ötekiler ise Büyük Zaferi, "Turan ırkının ve Türk dünyasının bayramı"* olarak coşkun sevinçle kutlamışlardır.[10]

B. AFGANİSTAN'IN BAĞIMSIZ BİR DEVLET OLARAK ORTAYA ÇIKIŞI

Emir Habibullah Han'ın 19 Şubat 1919'da süikastle öldürülmesinin ardından, kardeşi Nasrullah Han Celalabad'da Emir ilan edilmiş, devlet ricali de bu emr-i vakiyi kabul etmek zorunda kalmıştı.[11] Böylece politik olarak birbirine rakip olan iki hizip arasında kısa bir mücadele dönemi başladı.[12] Muhafazakâr görüşün önderi sayılan Nasrullah ile milliyetçi reformcuların önderi Amanullah Han arasındaki bu

[9] Bilâl N. Şimşir, **Atatürk Dönemi İncelemeler**, Ankara 2006, s.33
[10] Bilâl N. Şimşir, **Doğunun Kahramanı Atatürk**, s.45
[11] A. Fuat Cebesoy, **Moskova Hatıraları**, İstanbul 2002, s.197
[12] Amanullah Han, Celalabad'da bulunan amcası Nasrullah Han'ın padişahlığını ilan ettiği haberini alınca bunu tanımayıp savaş hazırlıklarına başlamış başlamıştı. Ancak Amanullah Han, akıllıca bir manevrayla bir iç savaş girişmeden durumu kendi lehine çevirdi. Zafer Hasan Aybek, bu manevrayla alakı şu bilgileri verir: "…Amanullah Han askerlerinin aylıklarını onbeş Kâbil rupisi olan maaşlarını, birden yirmi rupiye çıkardı. Halbuki amcası Celalabad'daki askerlerin maaşlarında sadece iki rupilik bir artış gerçekleştirmişti. Bunun üzerine Celalabad'daki askerler Nasrullah Han'a karşı ayaklanarak onu tahtan indirdiler. Böylelikle Amanullah Han kan dökmeden Afganistan'a hâkim oldu…" Bkz., Halil Toker, "Zafer Hasan Aybek ve Afganistan Anıları", **Afganistan Üzerine Araştırmalar**, İstanbul 2002, s.161

Levent Şahverdi Arşivi

mücadeleyi aynı zamanda Mahmud Târzi'nin takipçileri olan modernist milliyetçi kanat kazandı.[13]

Nasrullah Han'ın emirliğine muhalif olan milliyetçiler derhal harekete geçerekKâbil'de bulunan Habibullah Han'ın oğlu Amanullah Han'ı Kâbil tahtına çıkardılar.[14] Böylece biri Celalabad'da diğeri Kâbil'de olmak üzere iki Emir mevcuttu.[15] Amanullah Han duruma hâkim olmak için derhal bir ferman yayınladı. Bu fermanda kendisini Emir ilan eden naibü's-saltana Nasrullah Han ve yoldaşlarını, babası Habibullah Han'ın ölümünden sorumlu tutuyordu.[16] Kâbil'de yaşanan gelişmelerle ilgili haberler, Celalabad'a ulaştığında burada Amanullah Han taraftarı olan Herat birliği komutanı Gulam Resul Han, Cuma hutbesini Amanullah Han adına okuttu ve başta Muhammed Nadir Han ve kardeşi Muhammed Hüseyin Han olmak üzere Habibullah Han'ın öldürülmesinde kusuru olanları tutuklayıp Kâbil'e gönderdi.[17] Sonunda Nasrullah Han, tahtdan ferağat mecburiyetinde kalarak Kâbil'e geldi ve Amanullah Han'a biat etti. Aynı zamanda İnayetullah Han da Kâbil'e gelerek biat etmiştir.[18]

Amanullah Han, 28 Şubat 1919'da Afganistan'ın bağımsız bir devlet olduğunu ilan eden ve *"Ey Afganistan'ın büyük milleti"* sözleriyle başlayan bir hitap yayınladı.[19] Hitabında Afganistan'ın iç ve dış işleri bakımından tamamiyle bağımsız

---

[13]Bkz., Mehmet Köçer, **Emanullah Dönemi Afganistan**, Elazığ 2009, s.81 vd; Orhan Yazıcı, **Modern Afganistan'ın Kuruluşu (1834-1922)**, Malatya 2011, s.195

[14] Bkz., Orhan Yazıcı, a.g.e., s.195; Y.Hikmet Bayur, **Hindistan Tarihi I**, Ankara 1987, s.530 vd.

[15] Mehmet Cevat, **Afganistan**, Ankara 1934, s.109; Amanullah Han'ın o sırada Kâbil'de bulunması kendisi için büyük bir şanstı. Çünkü hem ordu hemde hazinenin elinin altında olması, amcası Nasrullah Han'a karşı elini güçllendirmişti. Bkz., Orhan Yazıcı, a.g.e., s.195

[16] Mehmet Köçer, a.g.e., s.82; Bazı kaynaklar Amanullah Han'ıın tahta çıkışında annesi Ulyahazret'in amcasının safından kendi safına geçişini gösterir. Bkz., Mehmet Cevat, a.g.e., s.109; W.K. Fraser-Tytler, **Afghanistan: A Study of Political Developments in Central and Southern Asia**, London 1967, s.194

[17] Orhan Yazıcı, a.g.e., s.196

[18] Mehmet Cevat, a.g.e., s.109; Gazeteci Ernest Hemingway İstanbul'a gönderdiği ve 31 Ekim 1922 günlü The Toronto Daily Star gazetesinde yer alan yazısında Afganistan Savunma Bakanı olan Muhammed Han'dan tesadüfen öğrendiğine göre Nasrullah ve Amanullah Han mücadelesini şöyle anlatır: "Kâbil'de Büyük Konsey bir toplantı yaptı ve eski Emir'in en büyük torunu Nasrullah Han'a sordular: Emir seçilirseniz Afganistan'ın haklarını savunur musunuz? Nasrullah, Afganistan'ı savunurum diye cevap verdi. İngilizlerle savaşır mısınız? Denerim dedi. Bunun üzerine Nasrullah Han'ı Konsey'in toplandığı salondan çıkardılar. Ondan sonra Amanullah Han çağırıldı içeriye. Emir seçilirseniz ne yaparsınız? diye sordular. Amanullah ise Afganistan'ın haklarını savunurum ve İngiltere ile savaşırım. Bunun üzerine Amanullah Han'ı Emir seçtiler ve birkaç hafta sonrada Emir'in birlikleri Hindistan sınırını aştı." Bkz., Zeki Sarıhan, a.g.e., 30 vd.

[19] Orhan Yazıcı, a.g.e., s.196

Levent Şahverdi Arşivi

olması ve bu gibi devletlerin haiz oldukları bütün haklara malik bulunması gerektiğini ve içerde yapılacak ıslahatlar sayesinde ülkenin diğer medeni ülkeler seviyesine yükseleceğini söylüyordu.[20] Bundan sonra kayınpederi Mahmud Tarzî'yi çok önem verdiği Hariciye Nezaretinin başına getirerek Afganistan'ın bağımsızlığını kısa zamanda diğer devletlere tanıtmak istemişti.[21]

Amanullah Han 3 Mart 1919'da İngilizlerin Genel Valisi Lord Chelmsford'a babasının ölüm haberini ve kendisinin tahta çıktığını bildiren bir mektup gönderdi. Mektubunda: *"Pederim Afgan Emiri Sirâcü'l-mille ve'd-dîn Habibullah Han Hazretlerinin 20 Şubat 1919 gecesi saat üçte Kalla Guşh adlı mahalledeki ikâmetgâhında hain bir el tarafından katledilmiş olduğu haberini büyük bir üzüntü içerinde dostum Hindistan Genel Valisi hazretlerine bildiririm. Ben zatıâlilerinizin dostu maktul mübarek pederimin emir ve iradesiyle Kâbil payitahtıda onun vekili tayin edilmiştim. O sebeple kendimi her yönden onun veliahtı ve emir olarak halefi ve bu anda pederimin kanının hesabını sormaya ve onun intikamını almaya kendimi yetkili görmekteyim. Seyitler, ulema, askerler, bürokratlar, tüccarlar, esnaf, Afganistan tebaası Müslüman ve Hindular, payitahtta olan diğer yabancılar, Kâbil ve çevresinin bütün ahalisi birlikte ve ittifakla kendi hüsn-ü rızaları ile dostunuz bana biat etmekle, bende Allah'a sığınarak ümera veulemanın derin alkışları arasında Afganistan hükümetinin emaret tacını tereddüt göstermeksizin başıma giydim. Daha sonra Celalabad'da bulunan hükümet askerleri tarafımızda olan hakkı tanıyarak haksız yere kendini Celalabad'da Emir ilan etmiş olan Nasrullah Han'ı hallederek bana biat etmek suretiyle sadakatlerini göstermişlerdir. Daha sonra amcam Nasrullah Han tahttan feragat etmiş kardeşlerim Serdar İnayetullah Han, Serdar Hayatullah Han ve diğer hanedan üyeleride Kâbil'de bana biat ederek Emir ve Padişah olarak tanıdıklarını beyan etmişlerdir. Aramızda şimdiye kadar mevcut ve bundan böyle geçerli olacak dostluğa binaen siz dostumu haberdar etmeyi lazım gördüm. Şimdi malum ola ki: hür ve müstakil Afgan hükümeti kendisini her an ve mevsimde, dostluğun gerekleri dikkate alınarak, her iki memleket ticaretine faydalı*

[20] Y.Hikmet Bayur, a.g.e., s.530 vd.
[21] Mehmet Saray, **Dünden Bugüne Afganistan**, İstanbul 1981, s.132

Levent Şahverdi Arşivi

olabilecek anlaşma ve antlaşmayı Britanya hükümeti ile yapmaya hazırdır." diyordu.[22]

Amanullah Han'ın çok önem verdiği ve samimi olarak yazdığı bu iyi niyetli mektuba İngilizler, muğlak bir cevap vererek Afganistan'ın istiklâlini tam olarak tanımada tereddüt göstermişlerdi. Bu ise olayların hızla gelişmesine ve üçüncü İngiliz-Afgan savaşının başlamasına sebep oldu.[23]

Emir 13 Nisan 1919'da Sarayda topladığı kalabalığa hitaben;"*Milleti necibem. Emaret tacını başıma geçirdiğim zaman size yüksek sesle demiştim ki ben bu taç ve tahtı noktainazar ve efkârımın tahakkuku için benimle teşrikimesai etmeniz şartı ile kabul ediyorum, bunları zamanında izah etmiştim, burada özetle tekrar ediyorum: İlk olarak Afganistan hükümeti (Devleti) dâhilen ve haricen hür devletlerin hukukuna kâffaden Afganistan'da malik olacaktır. İkinci olarak hepimizin manevi babası olan şehit merhum pederimin intikamını almak için bütün kuvvetinizle benimle birleşeceksiniz. Üçüncü olarak millet hür olacaktır. Yani hiçbir fert bir diğer ferdin tahakkümü altında olmayacaktır. Mamafih ahkâm-ı şerife-i Muhammediyeye ve müli askeri kavanine riayet büyük bir şereftir. Bu şartlardan başka şartla tacınızı kabul etmem. Hepiniz bu şartlarımı kabul ettiniz, bende İmamet ve Emaret tacını başıma giydim."*[24] diyerek tahta bulunma sebeplerini ortaya koydu. Ardından Hindistan Genel Valiliğine verdiği notada; *"Kendim ve ülkemin içeride ve dışarıda müstakil ve tam bağımsız olduğunu ilan ederim. Hiçbir yabancı gücün, kıl kadar bir mesafede bile, Afganistan'ın iç ve dış meselelerine karışmasına izin verilmeyecektir. Eğer herhangi bir müdahele olursa, bu kılıçla gırtlağını kesmeye hazırım."* diyordu.[25]

Son derece sert bir üslupla kaleme alınmış bu nota, Afganistan'da yıllardan beri verilen bağımsızlık mücadelesinin bir semeresiydi. Hindistan genel valisi, 15 Nisan 1919'da yazmış olduğu cevabî yazıda, İngiliz hükümetiyle Afganistan arasında Abdurahman Han ve Habibullah Han zamanında yapılan anlaşmaların geçerli olduğunu ve iki devlet arasında yeni bir anlaşma yapmak için gerekli şartların

[22] Orhan Yazıcı, a.g.e., s.197 vd.
[23] Mehmet Saray, a.g.e., s.133
[24] Mehmet Cevat, a.g.e., s.128
[25] Orhan Yazıcı, a.g.e., s.199 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

ve zeminin oluşmadığını bildirmişti. Bu cevap bir kez daha İngilizlerin Afganistan'ın bağımsızlığını tanımaktan oldukça uzak olduğu gerçeğini ortaya koymuştu.[26]

Bu sıralarda İngilizlerin Hindistan'da pekçok problemleri vardı. Bunların başında Hindistan'daki müslümanlar geliyordu. Birinci Dünya Harbinin sonunda, o tarihe kadar İslâm dünyasının hamiliğini yapmış olan Türklere karşı İngilizlerin takip ettikleri amansız politika, Hindistan müslümanları arasında büyük tepkilere yol açmış ve Türklere yapılan haksızlık açıkca tenkid edilir olmuştur. Afganistan müslümanlarının tutumları da aynı olduğu için İngilizler, mümkün olduğu kadar müslümanlara açıktan cephe almamaya gayret ediyordu. Bundan başka İngilizler Birinci Dünya Harbinin galibi olmalarına ve Asya'daki büyük üstünlüklerine rağmen, Rusya'da kurulan kominist rejimin komşu ülkelerde yarattığı tehlikeler karşısında pek başarılı olamıyorlardı. Onlara göre bundan sonra en büyük rakipleri kominizm ve komünistlerdi. Bundan dolayı İngilizler Afganistan'ın dış ilişkilerinde tamamen müstakil olmaları halinde kominist yayılması ve probagandasının ağına düşmesinden korkarak Amanullah Han'ın mektubuna daha açık ve müsbet bir cevap verememişti.[27]

Peşaver'de bulunan Afgan irtibat memuru ve posta müdürü boyuna Emiri savaşa kışkırtıyor, Müslüman ve Hindu, Hindistan'da herkes onun gelip İngilizleri kovmasını beklediğini bildiriyor; bu yapılmazsa onun ora halkının bütün ümitlerini kırmış olacağını söylüyor ve Hindistan ordusunun çok kötü bir durumda olup yerli askerlerin ondan ayrılarak Afgan tarafına geçmeğe hazır olduklarını temin ediyordu.[28]

a. İngiliz-Afgan Savaşı ve Bağımsızlık

İngiltere'nin Afganistan'ın bağımsızlık taleplerine kulak asmaması sebebiyle Amanullah Han, kamuoyunun da teşvikiyle Afgan halkını ve özelliklede sınırda

---

[26] Orhan Yazıcı, a.g.e., s.200.

[27] Mehmet Saray, a.g.e., s.133

[28] Y.Hikmet Bayur, a.g.e., s.531; Mehmet Cevat, a.g.e., s.112; Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s.31; Afganistan Hükümetini Alman askeri heyetinin Hindistan'ı istilaya girişmeye ikna ettiğinin farkındaydılar ve Enver'in eski Pantürkist meslektaşlarının ve Rusya'daki yeni Bolşevik hükümetinin de Afgan hükümetini tehlikeli biçimde etkileyeceklerine inanıyorlardı. Bkz., David Fromkin, **Barışa Son Veren Barış**, (nşr. Mehmet Harmancı), İstanbul 1994, s.420; Mehmet Köçer, a.g.e., s.94

Levent Şahverdi Arşivi

yaşayan aşiretleri İngilizlere karşı harekete geçirmek üzere bir ferman yayınladı.[29] Bu fermanda; *"Hindistan'da büyük bir kargaşa vardır. Hemen hemen bütün Hindu ve Müslümanlar inançlıdırlar… Fakat dinleri ve şereflerinin verdiği alçak gönüllülüğe rağmen zulüm ve her türlü haksızlık karşısında acınacak durumdadırlar… O sebeple cihada hazırlanın İngilizleri ve zorbaları lanetinizle boğun."* diyerek halkı cihada çağırdı.[30]

Amanullah Han'ın savaş ilanıyla üç ordu oluşturuldu. Biri Celalabad'a, diğeri güney bölgelerine, üçüncüsü de Kandahar'a sevkedildi. Plâna göre bunlar birbirleriyle koordineli şekilde üç koldan hareket edecek, eş zamanlı olarak üç cepheden İngilizlere saldıracaklardı.[31] Ama pek istenildiği gibi olmadı. Celalabad cephesi kumandanı Salih Muhammed Han, hızlı bir yürüyüşten sonra sınıra ulaştı ve diğer kolları beklemeden 4 Mayıs 1919'da Hayber geçidinin İngiliz kontrolündeki müstahkem mevkilerini ele geçirdi. Böylece İngiliz-Afgan savaşı fiilen başlamış oldu.[32]

Salih Muhammed Han'ın bu ihtiraslı davranışı Afgan cephesindeki birliği bozduğu gibi, İngilizlerinde çabuk harekete geçmelerine sebep olmuştu.[33] İngilizlerin

---

[29]Zafer Hasan Aybek'in kaleme aldığına göre Amanullah Han daha önce de adı geçen Ubeydullah Sindhî'yi huzuruna çağırtarak "Daha önceden babasıyla yapılmış olan anlaşma mucibince" yani Hindistan'ın özgürlüğe kavuşturulmasının ardından Dehli'de "anayasal kral" olma kaydıyla, savaş sırasında Hindistan'ın özgürlüğü için de çaba göstereceğini söylemiş ve Sindhî'den bu hususta yardım yardım talep etmişti. Bunun üzerine Hindistan dışında kurulmuş Geçici Hint Hükümeti'nin içişleri bakanı konumundaki Ubeydullah Sindhî, altına Geçici Hint Hükümeti genel sekreteri olarak Zafer Hasan Aybek'in de imza attığı bir bildiri yayınlayarak, İngilizler'e karşı ayaklanması için Hintlilere çağrıda bulunuldu. Bkz., Halil Toker, a.g.m, s.163

[30] Orhan Yazıcı, a.g.e., s.200

[31] Bilâl N. Şimşir**,** a.g.e., s.31; Yapılan plana göre Sipahsalar Salih Muhammed Han komutasındaki birinci kol, Celalabad istikâmetinden Hindistan sınırına inecek ve buradaki Mohmand ve Afridi aşiretlerinin de desteğini alarak hücuma geçecekti. Abdülkuddüs Han idaresindeki ikinci kol, Kandahar üzerinden harekete geçecek ve bölgeden toplanan gönüllülerle İngiliz sınırına yerleşecekti. Serdar Muhammed Nadir Han komutasındaki üçüncü kol ise cephenin tam ortasında Host'tan sınırı geçecek ve bir hançer gibi İngilizlerin böğrüne saplanacaktı. Aynı anda sınıra ulaşması düşünülen bu üç kol, sınıra ulaştıktan sonra burada aşiretlerle birleşecek ve İngiliz müstahkem mevkilerine aniden hücum ederek onları gafil avlayacaklardı. Bkz., Orhan Yazıcı, a.g.e., s.201

[32] Orhan Yazıcı, a.g.e., s.201; Ayrıca bkz., Mehmet Saray, a.g.e., s.134; Y.Hikmet Bayur, a.g.e., s.531; W. K Fraser-Tytler, a.g.e., s.195; Üçüncü İngiliz-Afgan Savaşıyla alakalı ayrıntılı bilgi için bkz., Ludwig W. Adamec, **Afghanistan 1900-1923**, Los Angeles 1967, s.108-135; Percy Sykes, **A History Of Afghanistan**, London 1940, s.270-282

[33] Esasen Afgan ordusu namını taşıyan kütlenin başında tam manasıyla bir asker yoktu. Afgan generalleri, zabitleri rütbelerini Emirin ihsan ve fermanı ile almış, askeri talim ve terbiye görmemiş kimselerdi. Afganlılar harbe atıldıkları vakit ordularını nasıl iaşe ve safhai harpte nasıl idame ve

Levent Şahverdi Arşivi

bölgeye kısa zamanda asker sevketmeleri üzerine,[34] Afgan kuvvetlerine yardım etmeleri beklenen güneydeki Afridi ve Mohmand kabileleride âtıl kalmışlardı. Nadir Han ile Abdülkuddüs Han kuvvetlerini beklemediği gibi, kabilelerinde desteğiden mahrum kalan Salih Muhammed Han, İngilizlerin üstün topçu ateşi karşısında tutunamayıp geri çekilmek mecburiyetinde kaldı.[35] İngiliz kuvvetleri mayıs sonunda Afgan birliklerini Hindistan'dan çıkarmayı başarıp üstünlüğü elde ettilerse de, Afganistan'ı işgal edecek kadar güçlü değillerdi.[36] Afgan kuvvetleri böylece Celalabad'a kadar çekilmiş buna müteakip İngilizler Dakka'yı elegeçirdi. Aynı gün bir İngiliz savaş uçağı, Kâbil'e kadar ilerleyerek şehrin müstahkem mevkilerine bomba yağdırdı.[37]

Salih Muhammed Han idaresindeki birinci kolun geri çekilmesiyle bu cephede başarısızlığa uğrayan Afgan ordusu, bir diğer cephede Muhammed Nadir Han'ın tedbirli davranmasıyla ilk başarısını elde etti. Nadir Han komutasındaki kuvvetler, İngilizlerin hiç beklemedikleri bir yönden Hindistan sınırını aşarak Kurram vadisinde bulunan Tal kalesi üzerine yürüdü. Bu ileri harekât üzerine sınır bölgelerdeki kabileler de ayaklanarak Afgan kuvvetlerine katıldılar.[38] İngilizler önemli kayıplar vererek geri çekildiler, böylece Celalabad'a doğru gerçekleşen saldırıları durmuş oldu.[39]

---

idare edebileceklerini ve hangi vesaiti nakliye ve muhabere ile cephelerle münasebet tesis ve temin edebileceklerini hatırlarına bile getirmemişlerdi. Bkz., Mehmet Cevat, a.g.e., s.114

[34] Bu cephede Afganların 14 piyade taburu, bir öncü taburu, bir topcu alayı ve 48 topu mevcuttu. Buna mukabil İngilizlerin 22 piyade taburu, bir öncü taburu, 6 süvari alayı, 2 topçu alayı, istihkâm ve mayın birliği, 66 top ve 104 makinalı tüfeği bulunuyordu. Bunların yanısıra İngiliz ordusu Ravalpindi, Peşaver ve Hayber bölgesinin iç güvenliğini sağlayan küçük birlikler destekliyordu. Bkz., Orhan Yazıcı, a.g.e., s.201 vd.

[35] Mehmet Saray, a.g.e., s.134

[36] David Fromkin, a.g.e., s.420

[37] Orhan Yazıcı, a.g.e., s.202; Mehmet Cevat, a.g.e., s.115; Bombalama sırasında Emir'in sarayı ve Emir Abdurahman'ın türbesi hasar gördü. Bu saldırının Afgan hükümetini barışa yanaşmaya zorlayan önemli bir etken olduğundan hiç kuşku yoktu. Bkz., Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü I**, Ankara 1993, s.223

[38] İngiltere hükümeti Afgan kabileleri hakkında görüşünü Hindistan'a şöyle bildirir: "Siz tarihin dersini unutamayacaksınız, biz Afgan düzenli ordusundan, düzensiz kabilelerin yalnız olan kamplarımız ve haberleşme hatlarımıza düzenledikleri sürekli saldırılarından korktuğumuz kadar korkmayız." İngiltere için problemin düzenli Afgan kuvvetlerinden ziyade kabile güçleri olduğu anlaşılmaktadır. Bkz., Mehmet Köçer, a.g.e., s.102

[39] Bilâl N. Şimşir**,** a.g.e., s.31; Y.Hikmet Bayur, a.g.e., s.532; Mehmet Saray, a.g.e., s.134; Orhan Yazıcı, a.g.e., s.202; Savaş hakkında genel bilgi için bkz., George Macmunn, **Afghanistan: From Darius To Amanullah**, London 1929, s.257-280

Levent Şahverdi Arşivi

Kandahar üzerinden hareket eden Abdülkuddüs Han idaresindeki kol ise yoldaki bir takım olumsuzluklar sebebiyle cepheye zamanında intikal edemedi.[40] Bir cephesinde İngilizlerin diğer cephesinde Afganların üstünlüğüyle devam eden Üçüncü İngiliz-Afgan savaşı bir cephe savaşına dönüştü ve taraflar ellerindeki mevzileri koruma ve rakiplerinin ilerlemesini engelleme girişiminden öteye geçemedi.[41]

Bu sırada Hindistan Hükümeti, sonunda Emir'in diplomatik girişimlerinin, Sovyet Rusya ile yapılan görüşmeleride kapsadığını öğrendi. Ayrıca Kâbil'e doğru yola çıkan Bolşevik Hükümet görevlileri olduğu şeklinde raporlar da vardı. General W. Malleson, Hindistan'a hem Amanullah Han'ın hem de Mahmud Tarzî'nin Lenin'e ve yabancı işler komserine mesajlar gönderdiğini rapor etti. Buna karşın Amanullah Han, tüm insanların eşit olduğu prensibine bağlı kaldığını ve tüm halkın barış içinde bir birliktelik sağladığını ilan etti. Tarzî ise Afganistan ve Rusya arasında sürekli dostça ilişkiler kuralacağını ümit ettiğini ifade etti.

İngilizler ve Afganlılar diplomatik faaliyetlerini sürdürürken, 24 Mayıs 1919 tarihinde Amanullah Han'dan gelen bir mektup, daha önceki barış girişimlerine adeta resmi bir ambargo getirdi. Amanullah Han, Afganistan'ın Hindistandaki düzensizlik sebebiyle, Afgan sınırını korumak için harekete geçtiğini bidiriyordu. Bu her iki tarafta da çeşitli yanlışlıkların ortaya çıkmasına sebep oldu. Hindistan'da savaşın Hint Hükümeti tarafından istenmediği öğrenildiğinde Amanullah Han cihad çağrısını feshetti ve bir elçinin görevlendirilmesine karar verdi. Ayrıca İngiltere'nin Celalabad'ı ve Kâbil'i havadan bombalamalarını şiddetle kınadı. Amanullah Han, iki ülke arasındaki eski dostluğun yıkılıp, daha çok kan akarak bir düşmanlığın peyda olmasını istemedi ve bu sebeplede her iki tarafa da faydalı olacak onurlu ve şerefli bir barışın tesisini önerdi.[42]

---

[40] Mehmet Saray, **Afganistan ve Türkler**, Ankara 2002, s.113; Abdülkuddüs Han'ın faaliyetleri hakkında bkz., Mehmet Cevat, a.g.e., s.120 vd.

[41] Orhan Yazıcı, a.g.e., s.202

[42] Mehmet Köçer, a.g.e., s.102 vd; Birinci Dünya Savaşında pek çok cephede savaşan İngiltere, Afganlara karşı sevk edecek orduyu toparlayamadığından Afganistan'a barış çağrısında bulundu. Bkz., Orhan Yazıcı, "Afganistan'daki Otorite Boşluğunun Tarihi Temelleri ve Bölge Güvenliği Üzerindeki Etkileri", **History Studies: International Journal of History II/1, (2010)**, s.227

Levent Şahverdi Arşivi

İngiltere'nin Üçüncü İngiliz-Afgan Savaşında yenilmemesine rağmen[43] Afganistan'ın taleplerini kabul etmesinin sebebi Afgan Hükümetinin o süreçte Bolşeviklerle kurduğu yakın ilişki neticesiyle İngiltere'nin bölgedeki nüfuzunu kaybetmek istememesiydi.[44] Sonuçta Afganistan, askeri başarısından çok, Rusya ile İngiltere arasındaki rekabetten kaynaklanan avantajlar elde etmişti.[45] İngilizlerin Afganistan ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmasının ikinci önemli sebebi Orta Asya'daki Türkler ile Afganların Rusya ile ittifak kurması sonucu Asya'daki sömürgelerini kaybedebileceği endişesiydi.[46]

Sonuçta Kâbil'de bulunan İngiliz temsilcisinin girişimleriyle taraflar arasında 3 Haziran 1919'da ateşkes ilan edilerek sulh görüşmelerine başlanmasına karar verildi. Ateşkes antlaşmasına göre:

1. Afgan askerleri bulundukları yerden 20 mil geri çekilecek,

2. İngilizler bulundukları mevkiden daha ileri gitmeyecek,

3. İngiliz uçakları bombardımana son verecek ve ağır makinalı silahlarla Afgan birliklerine saldırıda bulunulmayacak,

4. Eğer bir İngiliz uçağı veya pilotu, Afgan topraklarına düşerse güvenli bir şekilde teslim edilecekti.[47]

b.İngiliz-Afgan Barış Görüşmeleri

Tarafların içerisinde bulundukları olağanüstü şartlar, savaşın bir ay gibi kısa bir süre içerisinde sona erdirilmesinde etkili olmuştu. Özellikle Afgan tarafı, ordu içerisindeki çekişmeleri ve düzensizliği görmüştü. Ayrıca sınırdaki aşiretlerin harekete geçirilmesi bir anlam ifade etmiyordu. Çünkü İngiliz Kraliyet Hava Kuvvetleri hedef gözetmeksizin sınır hattına bomba yağdırıyordu. İngilizler ise henüz dünya savaşından çıkmış ve özellikle Hindistan'da kendilerine karşı büyük bir

[43] Ravalpindi Anlaşması'nı İngiliz kaynakları Afganlıların teslimiyeti olarak yaymıştır. Times gazetesi, savaşın Afganlıların Hayber'e saldırısıyla başladığını ve savaşla ilgili bilgileri verdikten sonra bu savaşın Afganlıların yenilgisiyle sonuçlandığını yazmıştır. Bkz., Zeki Sarıhan, a.g.e., s.34

[44] Mehmet Köçer, "Bolşevik İhtilali Sonrasında Afganistan Üzerinde İngiliz –Rus Mücadelesi", **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi I/9, (2004),** s.80

[45] Mehmet Saray, "Türkistan'da Rus-İngiliz Rekabeti", **İÜEFTD., S.34, (1984)**, s.397-417; A. Fuat Cebesoy, a.g.e., s.247 vd.

[46] Mehmet Köçer, a.g.m, s.80

[47] Orhan Yazıcı, a.g.e., s.203; Mehmet Cevat, a.g.e., s.116 vd; Mehmet Köçer, a.g.e., s.119 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

muhalefet başlamıştı. Bir yandan Hindistan'daki muhalefet bir yandan da Afganistanla savaşı göze alamamışlardı.[48]

Amanullah Han 11 Haziran 1919'da Hindistan Genel Valisine gönderdiği mektupta tarafların Ravalpindi'de bir araya gelerek aralarında bir barış anlaşması yapılmasını teklif etti. Genel Vali, Amanullah Han'ın bu teklifini kabul etti ve Afganistan adına Dâhiliye Nazırı Ali Ahmed Han, Hindistan Hükümeti adına Dışişleri Bakanı Sir Hamilton Grant başkanlığındaki heyetler, 8 Ağustos 1919'da Ravalpindi'de bir araya geldiler.[49] Anlaşmaya göre;

1. Bu anlaşmanın imza tarihinden sonra İngiliz Hükümetiyle Afgan hükümeti arasında barış olacaktır.

2. İngiliz Hükümeti ve Afgan Hükemeti arasındaki savaş koşulları sebebiyle Sabık Emir zamanında İngiliz hükümeti tarafından Afganistan'a gönderilen cephane ve savaş malzemelerinin bundan sonra geçirilmesine müsaade edilmeyecektir.

3. Hindistan Hükümeti tarafından önceki Emir'e ödenmesi gereken gecikmiş tahsisat bakiyeleri müsadere edilecek ve şimdiki Emir'e herhangi bir tahsisat verilmeyecektir.

4. İngiliz Hükümeti, Afgan Hükümetinin İngiliz Hükümetinin dostluğunu kazamak için garanti vermesi şartıyla, İngiltere ile Afganistan arasında çok uzun süreden beri var olan eski dostluğu yeniden tesis etmek ister. Bu nedenle İngiliz hükümeti, iki hükümet arasında bir dostluk analaşması yapmak üzere altı ay sonra bir başka Afgan elçilik heyetiyle görüşmelere hazırdır.

5. Afgan Hükümeti merhum Emir tarafından kabul edilen Hint-Afgan sınırını kabul eder. Bundan başka Hayber'in batısında ve son Afgan taarruzunun vaki olduğu mahalde kâin olup, henüz teslim edilmemiş olan hudut kısmının bir İngiliz

---

[48] Orhan Yazıcı, a.g.e., s.203; Mustafa Kemal Erzurum Kongresinde: "Afganistan ordusu da İngilizlerin milliyeti imha siyasetine karşı harp ediyor. İngilizleri bel bağladıkları hudut kabilelerinin dahi Afganlılara iştirak ettiğini ve bu yüzden İngiliz askerlerinin çekilmeye mecbur olduğunu İngiliz gazeteleri itiraf etmilerdir. Bkz., M. Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber I,** Ankara 1997, s.83

[49] Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.32; Mehmet Saray, a.g.e., s.171; Nurettin Gülmez, **Kurtuluş Savaşın'da Yeni Gün**, Ankara 1999, s.229; Y.Hikmet Bayur, a.g.e., s.532

Levent Şahverdi Arşivi

komisyonu tarafından tahdidini ve İngiliz komisyonunun alacağı kararı Afgan hükümeti kabul edecektir.[50]

Taraflar arasında varılan bu anlaşmayla İngiliz hükümeti, Afgan hükümetini tanımış oluyordu.[51] Afgan hükümetinin İngilizlerden herhangi bir tahsisat almayacak olması bir yerde bağımsızlık nişanesiydi.[52] Ancak anlaşmada dış işlerinde müstakil olacağına dair açık bir madde yer almamıştı.[53] Yalnız bu sonuç, Afgan ordularının başarılarından çok, Rusya ile İngiltere arasındaki rekabetten, yani bu devletlerin Afganistan'ı kendi yanlarına çekerek birbirlerine karşı kullanma isteğinden kaynaklanmaktaydı.[54]

Afganistan hükümeti, İngilizlere karşı her cephede muhalefetin arttığı bu dönemi fırsat bilerek, diğer devletlerle görüşmeye karar verdi. Buhara'da bulunan elçileri Muhammed Veli Han'ı Afganistan'ın bağımsızlığını tasdik ettirmek üzere başta Rusya olmak üzere Türkiye, İran, Almanya, İngiltere ve Amerika'ya gönderdiler. Muhammed Veli Han Buhara'dan hareket ederek önce Moskova'ya geldi ve burada büyük bir hüsn-ü kabul ile karşılandı.[55] Başta V. İlyiç Lenin olmak üzere Sovyet devlet erkânıyla bir araya gelen Afgan elçisi iki ülke arasında bir dostluk ve işbirliği anlaşması yapılması hususunda anlaşmaya vardı. Kısa bir süre

---

[50] Orhan Yazıcı, a.g.e., s.203 vd; Mehmet Cevat, a.g.e., 140 vd; Mehmet Köçer, a.g.e., s.108

[51] Bu anlaşmayla İngiltere zaman kazanarak Hindistan içişlerini düzeltebile ceğini ve Afganistan ile kendi bakımından elverişli bir kesin barış yapabileceğini ummuştu. Ancak işler umduğu gibi gelişmeyerek Hindistan gittikçe daha çok karışmıştır. Bkz., Y.Hikmet Bayur, a.g.e., s.533; Revalpindi Anlaşmasının bazı sorunlar taşıdığı anlaşılmaktadır. Morning Post gazetesinin yayınına göre beklemekte olan Afgan-Hint anlaşması henüz uygulamaya konulmamıştır. Muzakerelerdeki bu durgunluk Afgan Emir'inin Türk milliyetçilerinin talepleri karşılanmadıkça ve Türkiye sorunu kesin olarak çözülmedikçe İngilizler ile bir anlaşma imzalamak isteğinde bulunmamasında ileri gelmektedir. Cephelerdeki bilgide bunu doğrulamaktadır. Bkz., Zeki Sarıhan, a.g.e., s.33

[52] İngiltere hükümeti şunu biliyordu ki mütareke devam ettikçe cepheden tek bir nefer kımıldayamaz ve binaenaleyh kabilelere karşı kullanmak istenilen kuvveti ne tekviye ne de teşkil imkânı vardı. Deniz aşırı dönecek askerlerden imdat beklemek gün değil ay meselesiydi. Yegâne çare Afganlılarla sulh aktetmekti. Sulh akti hem Afgan cephesindeki kuvveti başka yerde kullanma imkânı verecek ve hem de Afgan asıllı kabileler üzerinde tesir edecekti, fakat mutlaka sulh lazımdı. Afganlılar için en büyük muzafferiyet bu ince ve zayıf damardan istifade ederek istiklallerini tanıtmak olmuştur. Bkz., Mehmet Cevat, a.g.e., s.123; David Fromkin, a.g.e., s.421; Arnold Fletcher, **Afghanistan Highway of Conquest**, New York 1965, s.194; Halil Bal, "Afganistan-Türkiye İlişkilerinin Başlıca Yönleri", **Afganistan Üzerine Araştırmalar**, İstanbul 2002, s.251

[53] Orhan Yazıcı, a.g.e., s.204

[54] Salim Cöhce, "Atatürk Döneminde Türk-Afgan Münasebetleri", **Afganistan Üzerine Araştırmalar**, İstanbul 2002, s.105

[55] Muhammed Veli Han başkanlığındaki Afgan heyeti Ekim 1919'da, Moskova'da Lenin ile görüştükleri zaman Lenin, Afganları sadece yakın zamanda olan bağımsızlık savaşındaki cesur mücadeleleri için değil, aynı zamanda gelecekte oynayacakları roller için de övüyordu. Bkz., Mehmet Köçer, a.g.m, s.81; A. Fuat Cebesoy, a.g.e., s.197

Levent Şahverdi Arşivi

sonra Moskova hükümeti adına Rus elçisi Bravin, Kâbil'e gelerek Rusya'nın Afganistan'ın bağımsızlığını tanıdığını bildirdi. Böylece Afganistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke Sovyetler Birliği oldu.[56]

Afganistan'ın Sovyetler Birliği ile temasa geçtiği ve Bolşeviklerin, Afgan hükümetini tanıdığı haberleri Londra'da yankılandı. Vakit kaybetmeden harakete geçen İngiliz hükümeti, kesin bir anlaşma yapmak üzere Afgan heyetini Mussori'ye davet etti. Mahmud Tarzî'nin başkanlığındaki Afgan heyeti, Nisan 1920'de Himalaya dağlarının eteklerinde Mussori'ye ulaştı. İngiliz heyetine ise Hindistan dışişleri sekreteri Sir Henry Dobbs başkanlık ediyordu.

Ravalpindi'de imzalanan ateşkes anlaşmasından sonra iki ülke arasında kalıcı bir anlaşma yapmak üzere bir araya gelen heyetler, 17 Nisan'dan 18 Temmuza kadar şiddetli tartışmalarla geçen üç aylık ilk müzakerelerden sonra sınırda yaşayan aşiretlerin durumu hariç hemen hemen her konuda anlaşmaya vardı. Ancak sınır kabilelerin durumu halledilmeyince görüşmeler durdu.[57] Bu dönemde Osmanlı Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın Afganistan'da sahneye çıkmıştı ve İngilizler ile Afganistan'ın hayati meseleleri müzakere edilirken Cemal Paşa Rus taraftarlığı politikası ile kendi şahsi emelleri için çalışarak bu müzakerelerin muvaffak olmaması için uğraşıyordu.[58]

İngilizlerle yapılan görüşmelerin devamından yana olan Amanullah Han, Ekim 1920'de Hindistan genel valisine bir mektup göndererek müzakerelerin devam etmesi için bir heyeti Kâbil'e göndermesini teklif etti. İngilizler ise Rus elçilik heyetinin Afganistan'daki faaliyetlerinden rahatsız olduğundan dolayı bu isteği memnuniyetle kabul ettiler. Sir Henry Dobbs başkanlığındaki İngiliz heyeti, Ocak 1921'de Kâbil'e gelerek tekrar görüşmelere başladı. İngiliz heyeti başlangıçta Afganistan ile bir dostluk anlaşması imzalamaktan çok Afganistan'ın diğer devletlerle olan münasebetlerini engellemek yolunda bir çaba içerisine girmişti. Buna mukabil Afganistan'ın mali ve teknik konularda daha bağımsız hareket etmesini kabul edebileceklerini bildirdiler. İngiliz heyetinin bu teklifine Mahmud Tarzî büyük

[56] Orhan Yazıcı, a.g.e., s.205
[57] Orhan Yazıcı, a.g.e., s.205 vd; Mussori görüşmeleri hakkında geniş bilgi için bkz., Mehmet Köçer, a.g.e., s.117 vd.
[58] Abdülvehhâb Tarzî, "Efganistan", **İ.A IV**, Eskişehir 1997, s.171

Levent Şahverdi Arşivi

tepki gösterdi. Heyetlerin, diğer devletlerle münasebetler için bir araya gelmediğini, İngiliz-Afgan ilişkileri ve sınır meselesi üzerine toplandığını bildirdi.

Afgan tarafının bu çıkışından sonra bir kez daha iki ülke arasındaki konulara eğilen taraflar, Sovyet Rusya'nın Buhara ve Türkistan'daki yeni faaliyetlerinide göz önüne alarak, iki ülke arasında önce olduğu gibi mali ve teknik konularda özelliklede silah, mühimmat ve teçhizatın İngiltere'den ihracına izin verilmesi konusunda anlaştılar. Ancak sadece iki ülke arasındaki sınırlar ve üzerinde yaşayan aşiretler konusunda herhangi bir ilerleme sağlanamadı.[59]

c. İngiltere'nin Afganistan'ın Bağımsızlığını Tanıması

İngiltere'nin Afganistan'da uzun süredir gerçekleştirdiği dış politikadaki girişimlerinin artık semeresini görmeye başlaması için Afganistan hükümetiyle anlaşmaktan başka çare bırakmamıştı.[60] O sebeple İngiliz heyeti Kâbil'de müzakerelere devam etme kararı aldı ve iki ülke heyetleri karşılıklı işbirliği ve dostluğa dayalı bir anlaşma metni üzerinde anlaştılar. Uzlaşamadıkları yegane konu ise iki ülke arasındaki sınır meselesi oldu. İngilizlerin "North-West Frontier Province" adını verdikleri sınır meselesinin halli, ileri bir tarihte tekrar ele almak kaydıyla görüşmeler sona erdi. İngiliz hükümeti ve Afganistan arasında 22 Kasım 1921 tarihinde varılan anlaşmaya göre:

1. İngiliz hükümeti ve Afganistan hükümeti harici ve dâhili bütün ilişkilerinde karşılıklı olarak birbirlerinin bağımsızlıklarını kabul eder.

2. Her iki hükümet 8 Ağustos 1919'da Ravalpindi anlaşmasında kabul edilmiş olan Hint-Afgan sınırını karşılıklı olarak kabul eder.

3. İngiliz hükümeti Afganistan Emiri'nin bir elçisini diğer bağımsız ülkelerin elçileri gibi Londra'da kraliyet sarayında kabul edecek ve Londra'da bir Afgan temsilciliğinin kurulmasına izin verecektir. Afganistan hükümeti, Britanya

---

[59] Orhan Yazıcı, a.g.e., s.206 vd.

[60] Hindistan Genel valisi, hükümet sekreterine yazdığı mektupta şöyle diyordu: "Şimdi biz ya Afganistan ile mutlak bir şekilde uzaklaşmayı seçmeliyiz ya da Bolşeviklerle birleşip Afgan Hükümetini finanse edip ülkeyi geliştirmeliyiz. Bolşevik etkisini savmak için Afganistan'a savaş açmadığımız takdirde ki bu bizim muhtemelen Bolşeviklerle bir düşmanlığa tutuşmamamız demektir. Bizim kesinlikle tercih ettiğimiz Afganistan'a tam hükmetme, savaşa gitmediğimiz takdirde olayların gelişiminden dolayı imkânsız bir durum aldı." Bkz., Mehmet Köçer, a.g.e., s.128

Levent Şahverdi Arşivi

Krallığının bir elçisini Kâbil'de kabul edecek ve Kâbil'de bir İngiliz temsilciliğinin açılmasına izin verecekti.

4. Afganistan hükümeti, Kandahar ve Celalabad'da İngiliz konsolosluğunun açılmasını; İngiliz hükümeti, Karaçi, Kalküta ve Bombay'da birer Afgan başkonsolosluğunun açılmasını kabul eder.

5. Her iki hümet karşılıklı olarak ülkelerinde bulunan elçi, başkonsolos ve konsolosluk çalışanları ile sınırları içerisinde bulunan vatandaşların güvenliğini sağlamayı taahhüt eder.

6. Her iki hükümet, karşılıklı olarak ticari, mali, askeri, hukuki ve diğer konularda iş birliğine hazırdır.

Kâbil'de varılan bu anlaşma metni daha sonra 6 Şubat 1922'de her iki ülke başkentinde tasdik edilerek yürürlüğe girdi.[61] Böylece İngiltere ve Afganistan arasında Haziran 1919'dan, Şubat 1922'ye kadar süren uzun müzakereler ve tartışmalardan sonra İngiltere, Afganistan'ın tam bağımsız bir ülke olduğunu kabul etmiş oluyordu.[62]

C. ATATÜRK VE AMANULLAH HAN: İLİŞKİLERİN TEMELİNİN ATILMASI

Afganistan'da Amanullah Han tahta çıkarken Türkiye'de de Mustafa Kemal Paşa ulusal lider olarak tarih sahnesine çıkıyordu. Türkiye'nin Afganistan ile sınırı yoktu ama Afganların Türk Dünyası içinde yer almaları, bu ülkeyi Türkiye'nin gözünde öne geçiriyordu.[63] Tarihi olaylar iki ülkede de hemen hemen eşzamanlı olarak gelişmişti. 15 Mayıs 1919'da Yunanlılar İzmir'e ayak basmış ve dört gün sonrada Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a çıkıp İstiklâl savaşını başlatmıştı. Aynı dönemde Amanullah Han'da Afganistan'ın bağımsız bir devlet olması gerektiğini açıklamış ve 3 Mayıs'ta İngilizlere karşı bağımsızlık savaşını başlatmıştı.

[61] Bu anlaşma 1 Aralık 1921 tarihinde Anadolu ajansı tarafından yayılmış ve Açıksöz'ün haberinde "İngiltere nihayet Afganistan'a boyun eğdi ve Afganlılar istediklerini İngilizlere kabul ettirdiler." alt başlığıyla verildi. Bkz., Zeki Sarıhan, a.g.e., s.36

[62] Orhan Yazıcı, a.g.e., s.211 vd; Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.32 vd; Mehmet Köçer, a.g.e., s.126-128

[63] Mehmet Köçer, a.g.e., s.181

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal, her zaman Afganistan'a özel bir ilgi göstermişti.[64] Öyle ki 29 Temmuz 1919'da Erzurum Kongresini açarken gerçekleştirdiği konuşmasında Afganistan'a da özel bir yer ayırıp; *"Afganistan ordusuda İngilizlerin milliyeti imha siyasetine karşı savaşıyor. İngilizlerin bel bağladıkları sınır kabilelerinin de Afganistan'a katıldığını ve bu yüzden İngiliz askerlerinin içeriye çekilmek zorunda olduğunu gazeteleri itiraf ediyor"* demiştir.[65]

Mustafa Kemal, zamanla ezilen halkların umudu, kahramanı olacaktı. Çünkü Türkiye kendi kurtuluşu için savaşırken aynı zamanda Asya ve Afrika'nın ezilen halklarının, yani "mazlum milletlerinin" davalarını da savunmuş oluyordu.[66] Türkiye ile Afganistan arasındaki uzaklık oldukça fazla olmasına rağmen, din ve kısmende olsa dil benzerliği, bu iki ülke arasında sevgi ve saygıyı devamlı kılıyordu. Mustafa Kemal, Orta Asya Türk Dünyasının güney ucunda yer alan Afganistan'ın Türklerin dünyaya doğudan açılan kapısı olduğunu iyi biliyor ve bu nedenle bu ülkeye yakın ilgi gösteriyordu.[67] Atatürk şunları söylemekteydi:

"Türkiye'nin bugünkü mücadelesinin yalnız kendi nam ve hesabına olsaydı, belki daha kısa, daha az kanlı olur ve daha çabuk bitebilirdi. Türkiye azim ve mühim bir gayret sarfediyor. Çünkü müdafaa ettiği bütün mazlum milletlerin, bütün şarkın davasıdır ve bunu nihayete getirinceye kadar Türkiye kendisiyle beraber olan şark milletlerinin beraber yürüyeceğinden emindir. Türkiye şimdiye kadar mevcut tarih kitaplarının icablarını değil, tarihin hakiki icablarını takip edecektir."[68]

Doğu halkları gözlerini Mustafa Kemal'e çevirdikleri gibi Mustafa Kemal'de batı ile savaşabilmek için dikkatini doğuya çevirdi. Doğuya yani öncelikle Rusya'ya, Azerbaycan'a ve Afganistan'a döndü. Ankara hükümeti, 1920 yılında Rusya'ya bir heyet göndermiş ancak istenilen sonuç alınamamıştı.[69] Ankara hükümetinin dış

---

[64] Atatürk'ün Afganistan'a gösterdiği yakın ilgi, Afganlarında Mustafa Kemal'e ve onun yaptığı yeniliklere ilgi göstermelerini beraberinde getirmiştir.Atatürk'ün Afganları öven açıklamalar yapmaları üzerine, onlar da Atatürk ve Türkiye Cumhuriyetine saygı gösteren resmi açıklamalar yapmışlardır. Bkz., Anıl Çeçen, **Atatürk ve Avrasya**, İstanbul 1999, s.195

[65] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I**, Ankara 1997, s.3

[66] Bilâl N. Şimşir**,** a.g.e., s.34 vd.

[67] Mehmet Köçer, a.g.e., s.180

[68] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II**, Ankara 1997, s.44

[69] 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi açılmış ve 3 Mayıs'ta Ankara'da ilk hükümet kurulmuştu. Bu hükümetin yaptığı ilk iş Moskova'ya heyet göndermek oldu. Heyet Hariciye Vekili Bekir Sami Bey (Kunduh) başkanlığında idi. İktisat Vekili Yusuf Kemal Bey (Tengirşek) de heyet üyesiydi. 11 Mayıs'ta yola çıkan heyetin görevi, Rusya ile ilişki kurmaktı. Heyet ayrıca Rusya'dan

Levent Şahverdi Arşivi

ilişkilerle ilgili ikinci önemli kararı Azerbaycan'ın başkenti Bakü'ye Afganistan'ın başkenti Kâbil'e birer temsilci göndermek ve oralarda birer temsilcilik açmak oldu.[70] 12 Ağustos 1920 günü Memduh Şevket Bey (Esendal),[71] Bakü'ye mümessil (elçi) olarak atanırken, [72] bir hafta sonra 18 Ağustos 1920 günü Abdurahman (Samadanî) Bey'de[73] Türkiye'nin Afganistan temsilciliğine atandı. O da Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümet'nin yurt dışına gönderdiği ikinci resmi temsilci olma şerefini kazandı.[74] Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Afganistan'a temsilci göndermesi fikri de stratejik bir yaklaşım olup, uluslararası dayanışma ve yardımlaşma yoluyla destek sağlamaya yönelik bir harekettir. Esasen, Afganistan'ın da böyle bir temasa ihtiyacı vardı ve bu ülkenin bir süreden beri Ankara'ya bir elçi yollayacağı haberleri de yayılmaktaydı.[75]

Abdurahman Bey, Kâbil'e giderken güven mektubundan başka, Mustafa Kemal Paşa'dan Afganistan Emir'i Amanullah Han'a bir de özel mektup götürmüştür.[76] Mektup tam Sevr antlaşmasının İstanbul Hükümeti'ne dikte edildiği günlerde kaleme alınmıştır. Bu antlaşma 10 Ağustos 1920 günü imzalatılmıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın Amanullah Han'a mektubuda 18 Ağustos 1920 tarihlidir.

---

yardım aramayı ve Türkiye'den Rusya'ya, Kafkasya üzerinden bir yol açtırmayı amaçlıyordu. Ankara'da artık Meclis vardı, hükümet vardı ama para yoktu; paraya ve silahada büyük ihtiyaç vardı. Bunların Sovyet Rusya'dan sağlanabileceği umuluyordu. Ancak sanıldığı gibi olmadı. Bkz., Bilâl N. Şimşir**,** a.g.e., s.38

[70] İngiliz istihbarat raporlarında Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas'ta İran, Afganistan, Hidistan gibi Müslüman ülkelerin delegeleri ile Pan-İslâmcı bir konferans düzenleyeceği iddia edilmektedir. Bkz., Salâhi R. Sonyel, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri**, Ankara 1995, s.58 vd.

[71] Geniş bilgi için bkz., Bilâl N. Şimşir, **Bizim Diplomatlar**, Ankara 1996, s.68-95

[72] Memduh Şevket Bey, Bakü'ye elçi olarak atandığında şunları söylemekteydi: "Bendeniz, beyefendi… Cumhuriyet hükümetinin harice gönderdiği ilk resmi memur olmak şerefine ermişimdir. Benden hariciye mi olur beyefendi? Lakin ne yaparsınız, adam yoktu o sıralar… Hakikat bu… Tevazu gösteriyorum zannetmeyiniz. Hele ben denzi bu mesleğe asla hazırlıklı değildim." Bkz., Bilâl N. Şimşir, **a.g.e**, s.72

[73]Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal imzasıyla Şark cephesi kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'ya çekilen 25.08.1920 tarihli ve 183/63 sayılı şifre telgrafta Kâbil mümessilliğine atanan Abdurahman Bey hakkında şu bilgiler verilmektedir: "… Anası Afganlı olup beş seneden beri Türkiye ordusu zabitanı meyanında bulunan Abdurahman Bey, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından Emir-i Afgan nezdine Mümessil tayin edilmiş ve mumaileyh bundan beş gün mukaddem Erzurum ve Nahcivan'a uğramak üzere Moskova tarikile Afganistan'a azimet eylemiştir." Bkz., Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I**, Ankara 1993, s.5

[74] Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan,** s.38 vd.

[75] Salim Cöhce, a.g.m, s.106

[76] Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından Afganistan mümessili Abdurahman Bey'e verilen itimatnamenin tam metni için bkz., Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I**, s.5 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

Sevr antlaşması Atatürk'ün ifadesiyle, *"Türk milleti aleyhine yüzyıllardan beri hazırlanmış bir suikastın"* belgesiydi. Türk'ü yok etme girişiminin belgesiydi. Daha açıkcası *"Türk ulusunun idam fermanı"* idi.

O günlerin havası içinde Mustafa Kemal Paşa'dan Amanullah Han'a yazılan mektupta, haklı olarak İngilizlere karşı derin düşmanlık duygularının dile getirildiği göze çarpmaktadır.[77] Mustafa Kemal Paşa, Amanullah Han'a gönderdiği mektupta şunları söylemekteydi:

"Savaşan bütün milletler azçok barışa kavuştukları hâlde, Batılı Hıristiyan milletler, İslam halifeliğinin ülkesi Türkiye Devleti'ne karşı Büyük Savaşı (hâlâ) sürdürmektedir. Bu savaşın başından beri ortaya çıkan apaçık bir gerçek şudur ki, İngiltere devleti bizim amansız ortak düşmanımızdır. Hindistan'da el koydukları o uğursuz günden beri, kimi zaman hile ve entrika ile kimi zaman da zor ve şiddet kullanarak, kendi bencil emelleri ve amaçları için bütün Asya dünyasına boyun eğdirmiş ve özellikle İslam halklarını sonu gelmeyen zulümleriyle rahatsız etmeye alışmış olan İngilizler, son yıl içinde Müslümanlar arasında görülen uyanış ve dayanışma eğilimlerinden pek kaygılanarak saldırılarını şiddetlendirmeye ve yüzyıllardan beri İslâm'ın kılıcı durumundaki Osmanlı Türklerinin millî ve siyasi varlığını yok etmeye kalkışmışlardır.

Dini sağlamlığı ve seçkin millî özellikleriyle Asya milletleri arasında ayrıcalıklı bir yeri olan eski ve soylu Afganistan'ın kaderini pek yükseklerde tutan Zatı Devletlerincede bilindiği gibi, ingilizlerin bu kudurmuşçasına saldırıları, Asya'da şimdiye kadar gezdirdikleri büyüklük ve gurur meşalesinin artık mahkûmedildiğini görmelerinden kaynaklanıyor.

Allah'ın iyiliğine ve peygamberin manevi yardımına dayanarak kutsal savaş meydanına atılan Türk Milleti, başında doğrudan doğruya millî devleti bulunduğu halde, bütün İslam milletlerinin aynı amaca yönelik olan özgürlük uğrundaki çalışmalarını ve özellikle büyük Afgan milletinin hazırlamakta olduğu hareketi pek büyük bir önemle ve sıcacık duygularla izliyor. Amaçta başarı birlik ve dayanışmayla sağlanabileceği için, zafer uğrunda işbirliği emellerimizle dileklerimizi ve gönülden gelen temiz duygularımızı pekiştirmek üzere, bu sevgi

[77] Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan,** s.40 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

mektubumuzla birlikte, subaylarımızdan Abdurrahman Bey'i Zatı Devletleri katında güvenilir temsilcimiz olarak gönderiyorum."[78]

Bu mektupta Birinci Dünya Harbinde savaşan tarafların az çok sulha ulaştıklarına işaretle, Batılı Hırıstiyan milletlerin bu arada hilafeti de elinde bulunduran Türklere karşı hâlâ savaşı sürdürmek istedikleri belirtilmekte ve buna sebep olan İngiltere'nin aynı zamanda Afganistan'ı da tehdit ettiğine dikkat çekilmektedir.[79] Mustafa Kemal İngiltere'yi Müslüman dünyasının büyük düşmanı ilan ederek ortak milli duygulara hitap etmekte ve İngiltere'ye karşı ortak mücadelenin gerekliliğine vurgu yapmaktadır.

Amanullah Han, Birinci Dünya Savaşı'nda Ruslara esir düşmüş ve sonra esaretten kurtularak Afganistan'a geçmiş olan üç Türk subayının Türkiye'ye dönüşlerini fırsat biliyor ve onlar eliyle Mustafa Kemal Paşa'ya bir mektup gönderiyor. Amanullah Han'dan Mustafa Kemal'e gelen ilk mektup olup 1920 sonlarında veya 1921 başlarında kaleme alındığı biliniyor. Amanullah Han bu mektupta, Afgan ordusunu düzenlemek üzere bir Türk askeri heyetinin Afganistan'a gönderilmesini Mustafa Kemal'den rica ediyor. *"Zira izdırab-ı İslâm'a fadakârlıktan başka çare yoktur"*diyordu.[80] Bu mektupta dikkat çekici olan şey, daha sonrada değineceğimiz üzere Cemal Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'dan Afganistan için subay isteğini teyit eder şekilde Emir tarafından bu isteğin tekrar dile getirilmesidir.

D. CEMAL PAŞA VE AFGANİSTAN

Türkler ile Afganlılar arasındaki dostluğun gelişmesinde 1920-1921 yıllarında bölgede faliyet gösteren Cemal ve Enver Paşaların önemli katkıları vardır.[81] Ahmet Cemal Paşa, İttihat ve Terakki Partisi'nin önde gelen üç liderinden biriydi. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Bahriye Nazırı ve IV. Ordu kumandanı olarak Filistin ve Sina Cephesi'nde görev yapmıştı.[82] Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin

[78] Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.42 vd; Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I**, s.6 vd.
[79] Salim Cöhce, a.g.m, s.107; Atatürk, daha 1920 yılı ortalarında Afganistan'a dostluk elini uzatıyor. Afgan Emirî'ne bir elçi ve birde mektup gönderiyor. "Ortak düşmana karşı işbirliği yapalım" diyor. Çünkü zafere giden yol birlikten ve dayanışmadan geçer. Bu mektup, Atatürk ile Afganistan hükümdarları arasında ilişkilerin başlangıcıdır. Bkz., Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.43
[80] Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.68 vd.
[81] Mehmet Saray**,** a.g.e., s.121
[82] Ayrıntılı bilgi için bkz., Alpay Kabacalı, **Hatıralar Cemal Paşa**, İstanbul 2012, s.174-231

Levent Şahverdi Arşivi

yenik çıkmasından sorumlu tutulan İttihatçıların ileri gelenleri, Mondros Ateşkes Anlaşması'nın imzalanmasından üç gün sonra 2-3 Kasım 1918 gecesi bir Alman deniz altıyla İstanbul'u terkettiler.[83] Başbakan Talat Paşa, Harbiye Bakanı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa, Bahriye Bakanı ve eski Dördüncü Ordu Kumandanı Cemal Paşa'nın yanında Bedri, Bahaddin Şakir ve Azmi Beyler de vardı.[84]

Grup önce Odesa'ya çıkmış, oradan Almanya'ya geçmişti. 25 Kasım'da da onları yargılamak üzere, İstanbul'da Divan-ı Harp kurulmuştu. Hükümet ve İngilizler, İttihatçıları Almanya'dan istedilerse de Almanlar buna yanaşmadılar. İttihatçılar daha sonra Almanya ve İsviçre'de saklandılar. İstanbul'da gıyaplarında yapılan mahkeme sonucu 1 Ocak 1919'da Enver ve Cemal Paşalar ordudan çıkarılırken, 5 Temmuz 1919 günü de Talat Paşa ile birlikte gıyaben idama mahkum edildiler. Bütün bunlara ve savaşı kaybetmiş olmalarına rağmen ittihatçılar bir kenera çekilmemişlerdi.[85] Onlar Afganistan'ı Asya'da Türkiye'den sonra ikinci vatan olarak gördüler. Bu amaçla İngilizlere karşı olan mücadelesinde Amanullah'ın yanında yer almak istemişlerdi.[86]

---

[83] Yolcular dönüşü olmayan bir yola çıkarlar. 7/8 Kasım 1918'de yağmurlu, rüzgârlı, karanlık bir gecede Boğaz kıyılarından ayrılıp, biraz uzakta bekleyen U-67 denizaltısı ile Karadeniz'in dalgalı karanlığına açılan 8 yolcuda, o dönüşü olmayan yolculuklarına başladılar. Yalnız bu yolcular şunları sezmiş olmalıdır ki, onlar için artık herşey bitmiştir. Talat Paşa'da: "Bizim artık siyasi ömrümüz artık sona ermiştir" der. Bkz., Ş. Süreyya Aydemir, **Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa (1914-1922) III**, İstanbul 2013, s.479; Ayrıca bkz., Nabican Bakiyev, **Enver Paşa'nın Vasiyeti**, İstanbul 2002, s.51 vd; Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, (nşr. Cemal Köprülü), Ankara 2011, s.165

[84] Zeki Sarıhan, a.g.e., s.67; Mehmet Köçer, a.g.e., s.207; Halil Bal, a.g.m, s.251

[85] Cemal Paşa güclükle temin ettiği yerli yabancı gazetelerde Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıktığına, Afganistan'da Emir Amanullah Han'ın İngilizlere karşı mücadeleye başladığına ve bunun yanında Hindistan'da İngiltere aleyhinde Gandhi önderliğinde başlayan protesto hareketlerini duyduğunda çok sevinmiştir. Ancak kendisi aleyhinde çıkan yazılardan da bir hayli üzüntü duymuştu. Cemal Paşa işte bu tarihlerde muhtemelen olumsuz çıkkan haberlerin de etkisiyle Afganistan'a gitmeye karar vermiştir. Bu düşünceleri, yaveri İsmet Bey'e aktarmış olduğu şu cümlelerden anlaşılmaktadır: "Anadolu'daki arkadaşlarımızı rahat bırakmalıyız. Bizim şimdiki halde vatan hudutlarından uzakta çalışmamız lazımdır. Bu hudutlara yaklaşmamız asla doğru olmaz. Ben bu sebeple Afganistan'a gideceğim. Orada müşterek düşman ve bugün için hemen hemen belli başlı düşman İngilizlere karşı cephe alacağım ve onları gücümün yettiği kadar yoracağım. Bu suretle bir yandan Afganistan nafi olurken bir taraftandan da öz yurduma uzaktanda olsa hizmet edeceğim." Bkz., Nevzat Artunç, **Cemal Paşa**, Ankara 2008, s.342 vd.

[86] Mehmet Köçer, a.g.e., s.207

Levent Şahverdi Arşivi

a. Cemal Paşa'nın Afganistan'daki Faliyetleri

Enver Paşa'nın Cemal Paşa'yı yanına çağırıp, beraber çalışma teklifinde bulunarak Cemal Paşa'yı adeta kendine tabi kılmıştı. Enver ve Cemal Paşalar Bolşeviklerle temasa geçip, İngilizler aleyhinde bir plan hazırlayarak hemen icraata başlamayı uygun görmüşlerdi.[87] Bu Türk Subayları Türkiye için birşeyler yapmak konusunda samimi duygular beslemişlerdir.[88] Cemal Paşa, İsviçre'den Münih'te bulunan Talat Paşa'ya gönderdiği 27 Kasım 1919 tarihli mektupta *"Doğuda çalışmak lazım"* diye yazıyordu. Cemal Paşa, yanında Bahaddin Şakir ve Bedri Beyler 18 Mayıs 1920 tarihinde Almanların iade ettikleri Rus esirlerin arasına katılarak Rusya'ya geçmiş ve 27 Mayıs 1920 yılında Moskova'ya ulaşmıştı.[89] Mustafa Kemal Paşa tarafından gönderilen Halil Paşa ve Doktor Fuat Beyler daha önce Moskova'ya gelmişlerdir. Birçok ülkenin delegeleri bu sıralarda Ekim Devrimi'nin merkezindeydi. Kurullar arasında görüşmeler yapılmakta, ezilen milletlerin delegeleri, Bolşevik Rusya'dan yardım beklemekte ve buna ilişkin planlar yapılmaktaydı.[90]

Cemal Paşa, yanında Halil Paşa ve Fuat Sabit olduğu halde Üçüncü Enternasyonel Sekreteri Radek'le 3 Haziran 1920'de bir görüşme yapmıştır. Cemal Paşa, aynı gün Mustafa Kemal'e ilk mektubunu Moskova'dan göndermişti.[91] Cemal Paşa bu mektubunda Halil Paşa'nın İran'da devrim hareketinin başına geçirilmesini önerdiği gibi kendisinin ise Hindistan Devrimi ile görevlendirilmesini istemişti. "*Taşkent'e geçmek orada Hindistan dâhilinde ihtilaller tertip etmek emeli, bir*

---

[87] A. Fuat Cebesoy, a.g.e., s.286

[88] Zeki V. Togan, **Hatıralar**, Ankara 2012, s.322-324; David Fromkin, a.g.e., s.349-360

[89] Açıksöz gazetesinin 6 Mart 1920 tarihli sayısında Times gazetesinden aktararak verdiği bir habere göre, Batum çıkışlı bir mektupta şu görüşler ileri sürülmektedir: "Anadolu'da İngilizlere karşı bir isyan hareketi hazırlanmaktadır. Bu yolda Moskova Dışişleri Bakanlığı, İslâm dünyasını kurtarmak için bir cemiyet kurmuştur. Şark-ı Vusta Heyeti (Orta Asya Kurulu) adlı bu örgüt Anadolu, İran, Afganistan ve Hindistan'da faliyet göstermektedir ve kurulan genel yönetim karargâhı Ankara'da Mustafa Kemal nezdinde bulunmaktadır …" Bkz., Zeki Sarıhan, a.g.e., s.68

[90] Zeki Sarhan, a.g.e., s.67

[91] Moskova'da bulunan Cemal ve Enver Paşaların birbirleriyle buluşması mümkün olmadı. Fakat sürekli mektuplaştılar. Bu mektuplaşmalara eski arkadaşları Mustafa Kemal'de katılır. Moskova'dan gelen mektuplar hayaller ve düşünceleri anlatır. Ankara'nın mektupları ise realitelerin emrettiği mücadeleyi organize etmeye çalışan, yani bir ölüm kalım davası içinde olan bir mantık adamının ifadelerini içerir. Bkz., Ş. Süreyya Aydemir, a.g.e., s.529; Cemal Paşa ile Mustafa Kemal paşa'nın yazışmaları hakkında geniş bilgi için bkz., Hülya Baykal, "Milli Mücadele Yıllarında Mustafa Kemal Paşa ile Cemal Paşa Arasında Yazışmalar", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi V/14, (Mart 1989)**, s.379-439

Levent Şahverdi Arşivi

seneden beri benim bütün ruh ve fikrimi işgal eden emeldir. Buna ahdettim. Her türlü engeli kırarak bu emele vasıl olmaya çalışacağım" diyen Cemal Paşa, bunun ön koşulu olarak da Ruslar'ın ve Mustafa Kemal'in buna olur vermesini istemekteydi.

Cemal Paşa, şimdiden yanına almak istediği bazı subayların adlarını da vermekte ve Mustafa Kemal'den olur beklemekteydi. Mustafa Kemal bu konuda olumlu veya olumsuz görüşünü Kâzım Karabekir aracılığıyla bildirmeli, Moskova'ya da yazılı emri götürecek bir kurye subayı yola çıkmalıdır. Kâzım Karabekir onun bu düşüncelerini hayal olarak nitelendiriyor. Dahası, savaştaki yenilgiden sorumlu İttihatçıların Arabistan'da faliyet gösterme projesinide zararlı buluyordu.[92]

Rusya'daki yeni Sovyet idaresi, bu üç Türk paşasının hala Türkiye'yi temsil ettiklerini zannederek, onlara kendi gayelerine hizmet ettirebilecekleri ümidiyle alaka gösterirler. Fakat Türkiye'nin kurtuluşu için savaş veren Mustafa Kemal Paşa ile onun hükümetinin hakiki temsilcileri Moskova'da görününce, Sovyetlerin onlara karşı gösterdiği alaka değişmiştir. Bundan sonra bu üç Türk Paşası'nın İslâm alemindeki şöhretlerinden istifade ile onları bilhassa Afganistan ve Hindistan Müslümanlarının İngiliz aleyhtarı politika takip etmelerini sağlamak için kullanmaya karar verirler.[93] Sovyetlerin çıkarlarıyla örtüşen bir hareketle Cemal Paşa, Türkler ile Sovyetlerin müşterek düşmanı olan İngiltere'ye karşı savaşmak istediğini söyleyip Bolşevik liderlerinden müsaade alarak Türkistan yolu ile 1920 yazında Kâbil'e gelmişti.[94] Burada Cemal Paşa, Afgan Emiri'nden Afgan ordusunun düzenlenmesi görevini almak istiyordu.[95] Cemal Paşa sonrasında Afganistan'a gidiş amacını ve isteklerini 11 Haziran 1920 tarihli mektupla Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmişti.[96] Cemal Paşa'ın uzun mektubundan şu önemli parçaları alalım:

---

[92] Zeki Sarhan, a.g.e., s.69 vd.

[93] Mehmet Saray, **Türk-Afgan Münasebetleri**, İstanbul 1984, s.33 vd; A. Fuat Cebesoy, a.g.e., s.287

[94] Mehmet Saray, **Atatürk ve Türk Dünyası**, s.37; Yapılan iş bölümü sonucunda Enver Paşa Türkistan'dan, Cemal Paşa Afganistan'dan ve Hindistan'dan, Halil Paşa'da İran'dan sorumluydu. Bkz., İlyas Kara, **Enver Paşa**, İstanbul 2011, s.117

[95] Mehmet Köçer**,** a.g.e., s.208

[96] Cemal Paşa ve Bahaddin Şakir 4 Haziran 1920'de Çiçerin ile görüşürler. Afganistan ve İran'da devrim yaplması ve buraları İngilizler'den kurtarma önerilerini sunarlar. Bu öneriler 8 Haziran'da Rus Kominist Partisi Merkez Komitesin'de görüşülür ve ertesi gün Karahan'la görüşen Cemal Paşa bunların kabul edildiğini öğrenir. Bkz., Stefanos Yerasimos, **Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)**, (nşr. Abdullah Özkan), İstanbul 2000, s.150; Ayrıca, Cemal Paşa'nın önerisinin Bolşevikler tarafından kabul edilmesinin gerekçesi ise Bolşeviklerin değişik ülkelerde kendilerine destek bulabilmek amacıyla, etkilerini sadece Türkiye'ye değil Türkler aracılığıyla

Levent Şahverdi Arşivi

"Kardeşim Mustafa Kamal Paşa,

Haziran'ın ikinci Çarşamba günü buradan, Rusya hükümetinin sizin mektubunuza verdiği resmi cevabı hâmil olarak hareket eden Kurye Zabiti İbrahim Efendi vasıtasıyla size mufassal bir mektup yazmıştım. O mektubumda biraz bahsettiğim veçhile, benim Türkistan, Afganistan ve Hindistan dâhilinde faliyet göstermekliğim, Rusya hükümeti tarafından kabul olundu. Ben o taraflarda, Halil Paşa'da İran taraflarına faliyet göstererek, yüzyıllardan beri zulüm ve istibdat altında yaşamakta olan Şark akvamını, İngiliz istibdat ve zulmünden kurtarmaya çalışacağız.

Hilafet makamı hakkındaki bağlılık ve hürmetleri pek yüksek olan Afgan Emiri hazretleri ile bütün Afganlılara, İslâm hilafetinin ve Garb Türklerinin maruz kaldığı tehlikeyi anlatarak, Anadolu'da teşekkül eden Türk ihtilal hükümetinin, bütün İslâm aleminin manevi yardımına mazhar olduğunu anlatacağım. Maiyetimde on kadar zabit ile, on beş kadar silahlı er ve astsubay bulunacak. Taşkent'e varınca Kâbil'de Afgan Emiri'ne telsizle müracaat edeceğim. Sonra Kâbil'e varıp, Emir hazretleri tarafından kabul edilmekliğimi rica edeceğim. Ve konuşmamızda, bu yolda dil kullanacağım. Afganistan'a varmaktaki hakiki maksat, Hindistan ihtilalcileri ile temas kurmak ve Hindistan'da gayet büyük ve mühim, ihtilal hazırlık ve teşkilatı vücuda getirmektir. Bu hareketin başında ben bulunacağım …"[97]

Cemal Paşa'nın planı şöyledir. Afganistan Emiri'ne, İslâm halifeliğinin, Batı Türklerinin düştüğü tehlikeli durumu anlatmak, İtilaf Devletlerinin elinden Türkiye'yi parçalanmaktan kurtarmak amacıyla Anadolu'da kurulan Türkiye İhtilal hükümetinin bütün İslâm dünyasının manevî yardımını beklediğini açıklamaktı. Bunun için Taşkekent'e varışında Emir'den kabul edilmesini rica edecektir. Afganistan'a varmakta ki gerçek amaç, Hindistan ihtilalcileriyle temas kurmak ve

---

Afganistan ve Hindistan ile Yakın ve Orta Doğu'nun diğer ülkelerinede yaymak gayreti içinde olmaları idi. Bütün bu gelişmelerin sonucunda Sovyetler Birliği Dışişleri Bakan Yardımcısı Karahan, Cemal Paşayı 1920 Ağustos'unda Afgan emirinin güvenini kazanmak ve önemli bir askeri makam elde etmek için Afganistan'a göndermişti. Bkz., Mehmet Köçer, a.g.e., s.209

[97] Ş. Süreyya Aydemir, a.g.e., s.530 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

Hindistan'dan gayet mühim ve büyük ihtilal hazırlığı ve teşkilatı meydana getirmekti.[98]

Cemal Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı o uzun mektubunda isteklerini de sıralar. Kendisi Afgan ordusunun ıslahı ve düzenlenmesi görevini üstüne alacaktır. Bunun için kurmay heyetine ve askerlere ihtiyaç olacaktır. Bunların Mustafa Kemal tarafından hemen seçilip kendisine gönderilmesini ister. İstediği isimleride bildirir.[99] Bunların hepsine altın olarak verilecek maaşları, ödenecek masrafları, sağlanacak rahatlıkları sayar. Cemal Paşa'nıın bir diğer isteği ise Kâbil'e Ankara hükümetinin sefiri olarak atanmaktır. Mustafa Kemal Paşa ise bu mektubu aldıktan sonra Kâbil'e temsilci olarak Abdurahman Bey'i tayin etmiştir.[100]

Cemal Paşa, Afganistan projesini Anadolu'daki harekete destek vermek amacıyla gerçekleştirmek istiyordu. Bu nedenle henüz Moskova'da bulunduğu sıralarda bile düşüncelerini Mustafa Kemal Paşa ile paylaşmış ve onun desteğini almaya büyük önem vermişti. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın 20 Haziran 1920'de Sovyet hükümetine göndermiş olduğu: *"Enver, Talat ve Cemal Paşaların Büyük Millet Meclisi namına hiçbir teşebbüs-ü siyasiye girişmeye selahiyetleri yoktur"* şekilindeki telgrafı üzerine, Cemal Paşa adeta yıkılmıştır.[101] Nitekim bu hayal kırıklığını Mustafa Kemal Paşa'ya göndermiş olduğu, 11 Temmuz 1920 tarihli mektubunda açıkca ifade etmiştir. Cemal Paşa'nın bu mektubunda; TBMM adına yurt dışında siyasi münasebetlerde bulunmağa yetkili olduklarını bizzat Talat Paşa'dan öğrendiğini, Moskova'ya da bu amaçla geldiğini söylemiştir. Paşa mektubun devamında kendisiyle çok eskiye dayanan bir dostlukları olduğunu belirttikten sonra, büyük bir üzüntüyle artık TBMM adına hiçbir faliyette

---

[98] Zeki Sarıhan, a.g.e., s.71; Halil Bal, a.g.m, s.252; İngilizler Cemal Paşa'nın Afganistan'a oradan Hindistan üzerine bir hareket için Mustafa Kemal Paşa tarafından gönderildiğine inanılıyordu. Bkz., M. Kemal Öke, **Güney Asya Müslümanlarının İstiklâl Davası ve Türk Milli Mücadelesi**, Ankara 1988, s.88

[99] Cemal Paşa Mustafa Kemal Paşa'dan bazı subaylar istemekte ve bunların adlarını vermektedir: Erkânı harb Binbaşısı Bosnalı Salih Bey, Miralay Ali Fuat Bey, Eski Yaveri İsmet Bey, Yüzbaşı Çobanoğlu Zeki Efendi …Toplam olarak üçü yüzbaşı, altısı teğmen olmak üzere dokuz subay, her subaya üçte astsubay isteyen Cemal Paşa, bunlardan birinin süvari, üçünün piyade, ikisinin topçu, birinin istihkâm, birinin telsizci, birinin doktor olmasını, teğmenlere ayda 500, yüzbaşılara 800, binbaşıya 1000 ruble maaş verileceğini söyler. Bkz., Zeki Sarıhan, a.g.e., s.72

[100] Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.45

[101] Bkz., Kâmuran Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-53)**, Ankara 2010, s.37; Mustafa Kemal Paşa tarafından konuyla ilgili Kâzım Karabekir'e gönderilen telgrafın tam metni için bkz., Mustafa Onar, **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları II**, Ankara 1995, s.229

Levent Şahverdi Arşivi

bulunmayacağını ifade etmiştir. Ancak Cemal Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya asla küsmemiş bu tarihten sonrada faaliyetleriyle ilgili bilgileri göndermeye devam etmiştir.[102]

Cemal Paşa, 11 Temmuz 1920 tarihli mektubunda Mustafa Kemal Paşa'ya yarın Taşkent'e hareket edeceğini ve gönderilecek subayları orada bekleyeceğini yazmıştı.[103] Cemal Paşa, Taşkent'te bulunduğu sırada 13 Ağustos 1920'de Mustafa Kemal Paşa'ya bir mektup daha göndermiş ve şöyle söylemiştir: *"Buraya geldiğim iki buçuk ayı mütecaviz bir zamandan beri size dört mektup takdim ettim. Hiç birinin cevabını alamadım. Gerçi bu mektuplardan hangisinin vasıl olduğu, hangisinin henüz yollarda bulunduğunu bilmiyorsam da sizden iki satırlık bir mektuba cidden ve hakikaten muhtacım. Sizin iki satırlık yazınız bana istikbaldeki hareket şeklimin tayini için rehber olacak."*[104] Ayrıca Cemal Paşa, Türkistan, Afganistan ve çevresi hakkında Mustafa Kemal Paşa'ya bilgi verirken Amanullah Han'ın İngiliz düşmanlığıyla ün saldığını, Dışişleri Bakanı Mahmud Tarzî ile Savunma Bakanı Şit Salar Bahadır Han'ın da İngiliz düşmanı olduklarını, Amanullah Han'ın büyük kardeşi ile diğer birçok bakanın İngiliz dostu olduğunu yazmıştı.[105] Bu mektubun sonunda Cemal Paşa, kendisi hakkında Amanullah Han'a bir telgraf göndermesini ve kendisini Afganistan'a temsilci olarak atamasını Mustafa Kemal Paşa'dan tekrar rica etmişti.[106]

Cemal Paşa, Herat'tan 29 Eylül 1920'de Mustafa Kemal'e yazdığı "İslâmın talih yıldızı Doğu'dan doğmak üzeredir" diye başlayan mektubunda[107] Afganistan'a gelişinin Emir tarafından iyi karşılandığını, Kâbil'e davet edildiğini, Afgan gazetelerinin onun gelişine önem vererek birinci sayfadan haber yaptıklarını belirtmektedir. Hindistan Hilafet Cemiyeti'nin Hindularla birleşerek Türkiye için çalıştığını, yüz bin hintli göçmenin şimdiye kadar İngilizlere karşı ilan edilen cihat üzerine Afganistan'a geçmiş olduğunu, bunlardan taburlar teşkil edildiğini

---

[102] Nevzat Artunç, a.g.e., s.347 vd; Cemal Paşa'nın 11 Temmuz 1920 tarihli mektubu için bkz., H.Cahit Yalçın, **İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları**, İstanbul 2002, s.348-350

[103] Zeki Sarıhan, a.g.e., s.72

[104] Bilâl N. Şimşir, **Atatürk İle Yazışmalar (1920-1923) I**, Ankara 1981, s.91-100; Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s.46 vd; H.Cahit Yalçın, a.g.e., s.351-358; Hülya Baykal, a.g.m, s.379 vd.

[105] Mehmet Köçer, a.g.e., s.210 vd; Zeki Sarıhan, a.g.e., s.76

[106] Bilâl N. Şimşir, **Atatürk İle Yazışmalar (1920-1923) I,** s.100

[107] Cemal Paşa'nın 29 Eylül 1920 tarihli mektubu hakkında bkz., H.Cahit Yalçın, a.g.e., s.359-362

Levent Şahverdi Arşivi

duyduğunu haber vermektedir.[108] Başta gelen görevinin Emir'e Ruslarla dost olması gerektiğini anlatmak olduğunu yazan Cemal Paşa, *"O zamanlar İngilizler darbelerin en zehirlisini, en etkilisini can evlerine yemeye başlayacaklardır"* demekte ve Rusların da Afganlara yardım ettiğini söylemektedir.[109] Cemal Paşa, Afganistan'a gitmekteki temel amacının ise Hindistan ihtilalcileriyle temasa geçmek ve Hindistan'da büyük bir ihtilal meydana getirmek olduğunu bildiriyordu.[110]

Mustafa Kemal Paşa, Cemal Paşa'nın bu mektubuna ve 2 Temmuz'da Bakü'den gönderdiği diğer bir mektubuna, 27 Ekim 1920 tarihli mektubuyla cevap vermişti. Mustafa Kemal Paşa mektubunda Türkistan, Afganistan ve Hindistan'da İngiltere'nin otoritesini yıkmaya yönelik giriştiği faliyetten dolayı Cemal Paşa'ya teşekkür ediyor,[111] Afganistan'da orduyu düzenlemek ve ciddi milli teşkilat oluşturmanın lüzumunun kendisi tarafından da takdir edildiğini, her türlü yardımın yapılmasını canı gönülden istediğini ancak her taraftan düşman ile sarılan anavatanın müdafasının her şeyden üstün olduğunu, Anadolu'ya geçen subayların ihtiyaca ancak yettiğini, şimdilik subay gönderilmesi hakkındaki arzusunun yerine

[108] İngilizler Cemal Paşa'nın Afganistan'a geçtiğini ve burada yaptığı işleri çok geçmeden haber almışlardır. Hindistan Bakanlığın'dan Harbiye Nezareti'ne yazılan 18 Ocak 1921 tarihli bir yazıda İstihbarat Binbaşısı Bray'ın raporuna atfen; Cemal Paşa'nın Afganistan'a geldiği, Emir'den iyi kabul gördüğü Afgan ordusunu örgütlemesine izin verildiği, Cemal Paşa'nın Kâbil'de bir merkez kurduğu, bir Hint ordusu düzenlemeyi düşündüğü, Bolşeviklerin bunu kendileri için uygun gördükleri, Afganistan hükümetinin İngilizlere karşı bir tutum almaya karar verdiği, bunların Afganistan'da ve Hindistan'da devrimci ve İngiliz karşıtı bir hareket başlatacakları anlatılmaktadır. Bkz., Zeki Sarıhan, a.g.e., s.82

[109] Zeki Sarıhan, a.g.e., s.77; Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü III**, Ankara 1995, s.228; Mehmet Köçer, a.g.e., s.212 vd; Cemal Paşa, Amân-i Afganî gazetesinin gelişini büyük mutluluk ve tantana ile duyurduğunu, kendisiyle birlikte gelen Hint devrimcilerinden Bereketullah'ın gelişide İngilizlere karşı bir çeşit darbe olduğunu bildirir. Bkz., Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s.48; Afganistan'daki Aman-ı Afgan Gazetesi, Cemal Paşa'nın Hindistan'daki İngiliz sömürgeciliğine büyük bir darbe vurmak amacıyla Kâbil'e doğru hareket ettiğini bildirmiştir. Bkz., Nevzat Artunç, a.g.e., s.352; Cemal Paşa, Afganistan'ın Sovyetlerle yakınlaşmasında olumlu rol oynadı. Bu nedenle İngiliz basını onu "Sovyet Ajanı" diye nitelendiriyordu. Bkz., Alpay Kabacalı, a.g.e., s.7

[110] Mehmet Köçer, a.g.e., s.213; Cemal Paşa, Afganistan'da ordu vücuda getiriyordu. Bu ordu ile Amanullah Han, Hindistan'ı zaptedecekti. Hakikaten Afganistan'da iki yüz bin kişilik, talim ve terbiyeli, herşeyi mevcut bir ordu olursa Hindistan'ı zaptedebilir. İşte İngilizler'in ölümüde böyle olur. Bkz., Rıza Nur, **Hayat ve Hatıratım III**, İstanbul 1968, s.933

[111] M. Kemal Öke, a.g.e., s.88; Halil Bal, a.g.m, s.252 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

getirilemeyeceğini belirtiyor, mektubunu Taşkent'e kadar getirecek olan eski yaveri İsmet Bey'den mevcut durum hakkında bilgi alabileceğini bildiriyordu.[112]

Bütün bu zorluklara rağmen Mustafa Kemal Paşa, Afganistan'a bir askerî heyet gönderimesi konusunda, Cemal Paşa'nın mektubunu da eklediği, Fevzi Paşa'ya 21 Aralık 1920 tarihli talimatında *"Savunma ve maliyemiz icabları ile uygun olduğu takdirde Afgan ordusunu düzenlemek için bir subay heyetinin gönderilmesini çok önemli ve gerekli görmekte olduğunu bildiriyor, bunun gelecekte Anadolu üzerine çöken ağır yükü hafifletmeye yarayabileceği gibi icap ettiği anda anavatanı harp gailesinden korumak ve İngilizleri daha uzaklarda meşgul etmek için bir vasıta elde edilmiş olacağını"* düşünüyordu.[113]

Cemal Paşa'nın Afganistan'a vardığı sıralarda Buhara devrimi yani oraya Rusların örtülü biçimde el koymaları olayı gerçekleşmiştir. Bu gelişme Afganistan'da yeniden İngiltere'ye yaklaşma eğilimi doğurmuştur. O günlerde Hindistan'a yaklaşmayı savunanların önde gelenlerinden biri olan Dışişleri Bakanı Mahmud Tarzî, gizli olarak İngilizlerle dirsek temesında bulunuyordu. Onların bu tavrı Rusları kuşkulandırmaya başlamıştı.[114] Mahmud Tarzî, bir gün başkaları önünde Cemal Paşa'ya: *"Canım sizde bırakın şu mel'un Bolşevikleri! Sizinle İngilizler arasında bir dostluk zemini bulalım. Bu sayede bütün Âlem-i İslâmı Ruslar aleyhine sevk ederek orada bekleyen insanlar kurtarırız"* der.

Cemal Paşa daha sonra bir mektupla Mahmud Tarzî'ye görüşlerini açıklar: *"Afganistan için üç yol vardır. İngilizlerle birlikte Ruslara karşı yürümek, bunun tersini yapmak, tarafsız kalmak ve birinin zararının kendi ülkesi yoluyla ötekine*

---

[112] Mehmet Köçer, a.g.e., s.213 vd.; Mustafa Kemal Paşa, Enver Paşa'nın mektubuna verdiği 4 Ekim 1920 tarihli cevapta da bu konuya değinilmiş ve Türk subayların gönderilmesinin mümkün olmadığı söylenmiştir. Bkz., Mustafa Onar, a.g.e., s.260-262

[113] Halil Bal, a.g.m, s.253; Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşımızda Türk-Afgan İlişkileri**, s.73; Mehmet Köçer, a.g.e., s.214; Mustafa Kemal Paşa'nın Fevzi Paşa'ya yazmış olduğu mektup için bkz., Mustafa Onar, a.g.e., s.287; Mehmet Saray, a.g.e., s.38

[114] Nevzat Artunç, a.g.e., s.350; Konuyla ilgili Cemal Paşa'nın Enver Paşa'ya gönderdiği 29 Temmuz 1921 tarihli mektupta olay şöyle anlatılmaktadır. Nitekim Taşken'te Hariciye komiserliği vekâletini ifa etmekte olan arkadaş Gopez şöyle demişti: "Cemal Paşa, Kâbil'e gidip'te ne yapacaksınız? Afganistan bizim için büsbütün kaybolmuştur. Son aldığımız malûmata göre, birkaç gün önce Hindistan'dan avdet etmiş olan Hariciye Nâzırı Vrodi Kûni verdiği resmi bir nutukta Hindistan'dan Afganistan'ın hayrı için pekçok şeyler getirmiş olduğunu müjdeliyordu ki bu da bizim malûmatı hususiyemizi takviye ediyor. Binaenaleyh, Afganistan İngiltere ittifakına bir emri vaki nazarıyla bakabiliriz. O halde sizin Kâbil'e gitmeniz bilkülliye faydasız ve belkide zararlı olur. Zira Afganlılar sizi tutup İngilizlere teslim bile edebilirler." Bkz., H.Cahit Yalçın, a.g.e., s.267

Levent Şahverdi Arşivi

ulaşmasını önlemek. Birinci yol tutarsa Afganistan, İngilizlerden alacağı para ve silahla Bolşeviklere büyük zararlar verebilir, ancak bunun sonucunda Türkistan'da birçok müslüman ölür ve Afganistan yenilir. Böyle bir savaşta Hindistan ve İngiliz ordusu yardıma gelmez; İngiliz adasıyla Avustralya'dan toplanan ordular Asya'nın göbeğine gelip Buhara dağlarında savaşmaz."[115]

"İş yalnız sizin yenilginizle mi kalacak? Hayır. İngiltere sizi birkez müttefik olarak dünyaya duyurduktan sonra Hindistan'ın kurtuluşu için ne kadar çalışan mücahit varsa hepsini bir gecede yakalayıp torbaya sokacak ve bu suretle Hindistan ihtilalini boğacak. Ayrıca İran, Irak, Filistin ve Mısır'da da durumunu güçlendirecek. Yani böyle bir politika ile Afganistan, İslâm dünyasına ters düşmüş, Hindistan ihtilaline müthiş bir darbe indirmiş olacak; kendisi için de yıkımdan başka hiçbir sonuç elde edemeyecek."[116]

Cemal Paşa, Kâbil'de Afganlarla Ruslar arasında bir çeşit aracı konumundadır.[117] Gösterdiği çalışmanın sonucunu ise Afganistan ile Rusya arasında gerçekleşen 28 Şubat 1921 tarihli anlaşmayla alır. Bu anlaşmayla, iki taraf birbirlerinin bağımsızlıklarını tanımakta, olağan siyasal münasebetler kurmaya ve başka devletlerle birbirlerini zarara sokabilecek anlaşmalar yapmamayı üstlenmektedirler. Ayrıca Rusya, Afganistan'ın Herat, Meymene, Mezar-ı Şerif, Kandahar ve Gazne şehirlerinde konsolosluk açabilecektir.[118] İngilizler, buralarda açılacak Rus konsolosluklarının Hindistan'da karışıklık çıkarmaya çalışacaklarından kuşkulanır. Mahmud Tarzî, bu maddenin değiştirilmesi için Cemal Paşa'nın aracılığını rica eder.[119]

Bu süreçte Mahmud Tarzî ve Amanullah Han'ın fikirlerinin, Cemal Paşa aleyhine değiştiğini görüyoruz. Bunun sebebi ise Türk subaylarının kurduğu örnek alay, Cemal Paşa'ya yönelik bazı kuşkuların ortaya çıkmasını engelleyememiştir. Amanullah Han'ın bu şüpheleri bazı çevrelerce tahrik edilmiş, Türkiye ve İran'da

---

[115] Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.48; Nevzat Artunç, a.g.e., s.358
[116] Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.48 vd.
[117] Cemal Paşa, Afganistan'ın modernleşerek güçlü bir İslâm devleti olabileceğine ve Hindistan müslümanlarının İngiliz esaretinden kurtulmasına da yardım edebileceğine inanıyordu. Bkz., Halil Bal, a.g.m., s.254
[118] Afganistan ve Rusya arasında gerçekleşen 28 Şubat 1921 tarihli anlaşma hakkında geniş bilgi için bkz., Y.Hikmet Bayur, a.g.e., s.534; Orhan Yazıcı, a.g.e., s.207 vd.
[119] Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.49

Levent Şahverdi Arşivi

askerlerin hükümdarlarını devirdikleri probagandası yapılmıştı.[120] Ayrıca Rusların ülkenin her yerinde konsolosluklar açtığı ve Bolşevik probagandası yaptığı bahane gösterilmiş, Rus yetkililerden güvence alınmasına rağmen Emir bir türlü ikna edilememiştir.[121] Amanullah Han bu olumsuz şüphelere rağmen, Cemal Paşa'nın görevine son vermemişti.

Yusuf Hikmet Bayur'un yazdığına göre bu konuda Cemal Paşa ile Afganistan Dışişleri Bakanı Mahmud Tarzî arasında Haziran 1921'de sert bir tartışma geçmiştir. Cemal Paşa, Bakana; *"Güttüğü siyaset daha doğrusu işlediği siyasi yanlışlar dolayısıyla İslâm dünyasının başına büyük belalar hazırlamak üzere olduğunu"* gayet açık bir şekilde söyler. *"Mustafa Kemal Paşa'nın ve Enver Paşa'nın ve daha başka İslâm mücahitlerinin fikirlerine karşı olarak, Ruslarla bağlarını keserek İngiliz dostluğuna gitmek Âlem-i İslâmı satmak demek olduğunu"* ileri sürer.

Mahmud Tarzî, şu yolda karşılık verir: *"Biz herşeyden önce Afganistan'ı düşünmek zorunluluğundayız. Rusların müslümanlara yaptığı mezalim meydanda iken onlarla dost olmak bizim işimize gelmez. Ama siz Anadolu'yu düşünerek onun menfaati için çalışıyorsunuz ve bizi o siyasaya yaklaştırmak istiyorsunuz. Bizce Türkiye hükümeti bitmiştir. Anadolu'nun hiçbir intizamı, hiçbir kıymeti kalmamıştır. Biz Anadolu için kendimizi felâkete atamayız. Hem size de tavsiye ederim, şu Rusları kendi hallerine bırakarak İngilizlerle dostluk yapınız, siz de kurtulup gidiverirsiniz vesselâm."*[122]

Son olarak Cemal Paşa, Emniyeti Umumiye (İçişleri) Veziri Şüca'üd-Devle'yi görür ve durumu anlatır. O ise açık konuşur ve der ki: *"Paşa, size şurasını açıkca anlatayım ki bizim Dışileri Bakanımızın etkisiyle hükümetin politikası tümden değişmiştir. Şimdi Rus anlaşmasını yok edeceğiz. Onun yerine İngilizlerle bir ittifak antlaşması yapacağız. Benim düşünceme göre artık sizin için yapılacak bir şey*

[120] Mehmet Köçer, a.g.e., s.217; İngilizlerin, Afganlıları Cemal Paşa aleyhinde tahrik etmesi üzerine Cemal Paşa, Mahmud Tarzî'ye "Dikkat ediniz kardeşim! İngilizlerin iki büyük emeli vardır. Birincisi Ruslarla yaptığınız muahedeyi size kendi elinizle yırttırmak. İkincisi benim hakkımda itimad-ı şahaneyi izale edip (Emrin güvenini yok edip) benim buradan geri gitmemi sağlamak! Bu emellerine İngilizler katiyen muvaffak olmamalı" der. Bkz., Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.54

[121] Nevzat Artunç, a.g.e., s.356

[122] Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.49 vd.; Kubilayhan Erman, **Türk Milli Mücadelesinin Gizli Cephesi Afganistan**, Ankara 2014, s.194

Levent Şahverdi Arşivi

kalmamıştır. İlerde size: "buyrun gidin" biçiminde bir öneri gelmemesi için kendiliğinizden çıkıp giderseniz onurunuza daha uygun bir iş görmüş olursunuz. Cemal Paşa ise: *"Rus antlaşması yok edilirse bende istifa edip ülkeden ayrılmak düşüncesindeyim"* demektedir.[123]

Cemal Paşa, ertesi gün Şüca'üd-Devle ile birlikte Amanullah Han'ın huzuruna çıkarak: *"Biz sizi İslâmın seyf-i meslûhu (soyulmuş kılıcı) durumuna getirmek istiyoruz. Halbu ki siz ancak ordunun mükemmeliyeti ile keskin bir kılıç olabilirsin. Fakat bugün keskin bir kılıç değil, hatta kılıç halinde dövülmemiş ve henüz ilk çekici bile yememiş bir çelik parçasından başka bir şey değilsiniz, eğer bugün bir orduya malik olduğunuzu sanıyorsanız aldanıyorsunuz. Sizin ordularınız bugünkü savaş araçları karşısında hatta bir tümenlik bir düşman kuvvetine dayanamaz durumdadır. Siz bu orduyu ancak Türk subaylarıyla düzeltir ve yetiştirebilirsin. Halbuki Türk subayları İngilizlerle müttefik olan bir Afgan ordusunda hizmet etmeyi vatana ve dine hiyanet sayarlar. O halde ordunuzu da, memleketinizi de, ırz ve namusunuzu da İngilizlere teslim etmekten ibaret olan Dışişleri Bakanının siyasasında isterseniz devam edin. Benim size söyleyeceğim sözler bunlardır…"*[124] demiştir.

Amanullah Han, Cemal Paşa'ya hak verdiğini ve Rus antlaşmasını onaylayacağını söylemiş, daha sonra Paşa'ya: *"Ben İngilizlere karşı şimdiye değin gösterdiğim hoşgörülükle onların gerçek amaçlarını anlamak istedim. Şimdi bu amacı bütünüyle biliyorum. Onlar bizimle Rusların arasını açarak bizi bir belaya atmak ve ona karşılık bize birkaç tüfekle para vermek istiyorlar. Şimdiye kadar dünyada barışı sağlamak istediklerini söylüyorlardı. Halbu ki yazılı önerileri ile bizi Türkistan'da kışkırtmalarda bulunmaya davet ediyorlar ve bizi Ruslarla savaşa sokmaya çalışıyorlar…"*[125] dedi.

Öte yandan Enver Paşa'nın, Ruslar aleyhinde çalışmalarda bulunması Cemal Paşa ve Ankara hükümetini tedirgin ederken,[126] bunun aksine Amanullah Han'ı

[123] Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.50; Nevzat Artunç, a.g.e., s.359
[124] Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.50 vd; Nevzat Artunç, a.g.e., s.356
[125] Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.51
[126] Enver Paşa'nın çalışmalarının Mustafa Kemal Paşa ve Cemal Paşa'yı tedirğin ettiği kendi aralarında gerçekleştirdikleri yazışmalardan belli olmaktadır.Cemal Paşa'nın Mustafa Kemal Paşaya Yazmış olduğu 16 Kasım 1921 tarihli mektupta Enver Halil Paşaları Kafkasya ve

Levent Şahverdi Arşivi

Enver Paşa'ya yaklaştırmıştı ve kendisini Afganistan'a davet etmişti.[127] Enver Paşa'nın, 20 Temmuz 1921'de Ali imzasıyla göndermiş olduğu *"Afgan hududundayım ve sizinle görüşmek istiyorum"* şeklindeki telgrafı Cemal Paşa'nın seyahata çıkmasına sebep olmuştur. Enver Paşa'nın yanlış bir harekette bulunmasından çekindiği için söz konusu telgrafı Amanullah Han'a göstererek seyahata çıkacağını ayrıca oraya kadar gitmişken Moskova'ya uğrayıp Bolşeviklerle görüşmek istediğini bildirmiş ve tekrar döneceği hakkında teminat vermişti. Yolculuk üzere Moskova'ya ulaşan Cemal Paşa, Çiçerin ile görüşmüş ve kendisine verdiği cevapta, Afgan Emiri'nin misafiri olarak Kâbil'de bulunduğunu, Hindistan'a karşı tecavüzkâr bir fikir beslemediğini, Hintlilerin ise çok önceden İngiliz idaresine karşı mücadeleye başladıklarını söylemek zorunda kalmıştır. Ancak bu cevap kendini uzun zamandır tanıyan İngilizleri tatmin etmemişti.[128]

Buharadaki teşebbüslerine engel olmak için bütün gayretleriyle çalışacağını söyler. 30 Kasım 1921 tarihli mektupta Cemal Paşa, Enver Paşa'nın Batum teşebbüsü ile kendisinin hiçbir ilgisinin bulunmadığını ve İstanbul basınında aksi yönde çıkan haberlere çok üzüldüğünü söyler. Mustafa Kemal'in gönderdiği 2 Ocak 1922 tarihli mektupta ise; "Enver'in sözü ile hareketin ve hatta herhangi bir noktada onunla teşrik-i mesainin mucib-i nikbet ve vehamet olduğunda hala tereddüde mahal yoktur. Sizin mazideki en büyük hatanız, ağleb-i ihtimal vicdanınıza muhalif olarak onların içinde kalıp kendi insiyatifinizi terk etmiş olmanızdır…" Yine Cemal Paşa'nın yazdığı 11 Mart 1922 tarihli mektubunda Enver Paşayla bütün ilişkisini kestiğini, gerekli girişimlerde bulunulursa İsviçre'deki umumi efkârın Ankara lehine dönebileceğini ve bütün ruhu ve cismiyle Ankara için çalışacağını ifade etmiştir. 24 Mart 1922 tarihli mektubunda, Enver Paşa'nın Anadolu'ya geçme projesinden haberdar olmadığını ve kendisiyle görüşme imkânı bulursa bu işlerden uzak durup sakin bir hayat yaşamasını isteyeceğini ve böylece Anadolu ve Afganistan için müşterek en büyük tehlikenin ortadan kalkacağını söylemiştir. 12 Nisan 1922 tarihli mektubunda ise Enver Paşa ile ilişkisini kestiğine dair açıklamalarını tekrarlamıştır. Bkz., Nevzat Artunç, a.g.e., s.378-381; 16 Kasım 1921 tarihli mektup için bkz., A. Fuat Cebesoy, a.g.e., s.292 vd; 2Ocak 1922 tarihli mektup için bkz., H.Cahit Yalçın, a.g.e., s.386-388; 11 Mart 1922 ve 24 Mart 1922 tarihli mektuplar hakkında bkz., Hülya Baykal, a.g.m, s.424-426

[127] Enver Paşa'nın Doğu Buhara'ya geldiği 1921 yılında, Osman Hoca'ya gönderdiği cephe birliği çağrısının ardından uzun süre geçmeden Afganistan'dan iki haberci gelir. Bunlardan biri Afganistan kralı Amanullah Han'ın elçisi Nurullah Afgani, diğeri ise Buhara Emiri'nin elçisi Ahmet Beg Buhari'dir. Enver Paşa'ya göndermiş olduğu mektupta; Afganistan Kralı Enver Paşa'yı Kâbil'e davet etmektedir. Davet mektubuna Enver Paşa'nın cevabı kısa ve kesindir: "Kâbil'de benim hiçbir işim olmaz. Oysa, burada yapılacak pekçok işim var, hiçbir yere gidemem." Ardından Enver Paşa, Afganistan kralına "…eğer, Amanullah Han hakikaten müslümanların hamisiyse, hemen bize yardım göndermesi gerekir" mealinde bir mektup yazarak gelen elçilere gönderip yola çıkardı. Bkz., Nabican Bakiyev, a.g.e., s.127 vd; İrfan Ülkü, **KGB Arşivlerinde Enver Paşa**, İstanbul 1996, s.33 vd; Mehmet Köçer, a.g.e., s.226; Enver Paşa 23 Nisan 1921 tarihli mektupta: "Afganistan Emiri Amanullah kısa "Muhterem ve Aziz Kardeşim Enver Paşa" diye başlayan bir mektupla bana Afganistan'ın en büyük asalet ünvanı olan ve yalnız kayınpederi ile Başkumandanına verilmiş olan "Serdari âlâ" rütbesini ve nişanını verdiğini bildiriyor." Bkz., Kâzım Karabekir, **İstiklâl Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkânı**, İstanbul 1990, s.292; Mehmet Köçer, a.g.e., s.225

[128] Nevzat Artunç, a.g.e., s.360 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

Cemal Paşa, Moskova'dan ayrılmak üzereyken Enver Paşa'nın Buhara'da Basmacılarla[129] birlikte Ruslara karşı harekete geçtiği haberini almıştı. Bu olay Rusların Cemal Paşa'ya olan güvenlerinin sarsılmasına neden olduğu gibi onun Afganistan'daki bir yıllık emeklerini de tehlikeye sokmuştu.[130] Cemal Paşa, akabinde gerçekleştirdiği Fransa ve Almaya'daki temaslarının ardından Afganistan'da yarım kalan işlerini tamamlamak amacıyla, 8 Mayıs 1922'de Moskova'ya gelmiştir. Ancak daha önceki ziyaretlerin aksine Ruslar tarafından oldukça soğuk karşılanmış, Hariciye Müsteşarı Karahan ile yapmış olduğu görüşmede bu soğukluğu açıkca hissetmiştir. 10 Mayıs 1922'de gerçekleşen bu görüşmede Karahan, Enver Paşa'nın kendilerine karşı hareketinde Afganistan ve İngiltere'den para ve silah yardımı aldığının belirlendiğini, bu nedenle Afganistan'a yapmayı düşündükleri yardımı keseceklerini ve Hindistan ihtilalinden de şimdilik vazgeçtiklerini söylemişti. Bunun üzerine Cemal Paşa, Afganistan'a giderek hem Enver Paşa'yı ve hem de Amanullah Han'ı ikna etmeye çalışacağını ayrıca Mustafa Kemal Paşa ile görüşerek yeni bir hareket planı oluşturmak istediğini söylemişsede Karahan'ı ikna etmeyi başaramamıştır.[131]

Cemal Paşa, 1 Temmuz 1922'de Amanullah Han'a uzun bir rapor göndermiş ve burada Enver Paşa hadisesinin Afganistan'a, Orta Asya'ya ve Anadolu'ya vermiş olduğu zararları ayrıntılı bir biçimde anlatmış ve Tiflis üzerinden Anadolu'ya geçip Mustafa Kemal Paşa'nın görüşlerini aldıktan sonra Afganistan'a dönüp yarım kalmış işlerini tamamlayacağını ifade etmiştir.[132] Ancak Cemal Paşa, sözünü tutamayarak 21 Temmuz 1922'de Tiflis'te bulunduğu sırada iki yaveriyle birlikte Ermenilerin suikastına uğrayarak bu dünyaya veda etmiştir.[133]

---

[129] Bkz., Marie Broxup, **Basmacılar**, Ankara 1984; Zeki V. Togan, **Bugünkü Türk İli ve Yakın Tarihi I**, İstanbul 1981, s.425 vd; Baymirza Hayit, **Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi**, Ankara 2004, s.275-293; Ş. Süreyya Aydemir, a.g.e., s.629 vd.

[130] Nevzat Artunç, a.g.e., s.362

[131] Nevzat Artunç, a.g.e., s.383 vd; Zeki V. Togan, a.g.e., s.455

[132] Nevzat Artunç, a.g.e., s.384; Cemal Paşa'nın Amanullah Han'a gönderdiği 1 Temmuz 1922 tarihli rapor için bkz., H.Cahit Yalçın, a.g.e., s.288-303

[133] Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.53; Hüseyin Cahit Yalçın'ın aktardığı üzere; Cemal Paşa'yı Tiflis'te Ermeni kurşunları yere sermiş denildi. Aklımın almadığı bu cinayetin acısını, Lasuanne Konferansı esnasında Sovyet Hariciye Nazırı Çiçerin karşısında hatırladım.Ona ilk sualim: Cemal Paşa'yı siz öldürmüşsünüz? Demek oldu. Çiçerin yüzünün hiçbir çizgisi titremeden bu sualimi dinledi. Sakin bir diplomat tavrıyla cinayeti yapanların Ermeni olduklarını ve cezalarını bulduklarını temin etti. Bkz., H.Cahit Yalçın, **Tanıdıklarım**, İstanbul 2001, s.54; Ayrıca, Cemal Paşa'nın ölümü hakkında bkz., Hikmet Özdemir, "Cemal Paşa Cinayeti", **Başkent Üniversitesi Stratejik Araştırmalar**

Levent Şahverdi Arşivi

b. Cemal Paşa'nın Afganistan'daki İcraatları

Cemal Paşa, Doğu'nun İngiliz emperyalizminden kurtulup yeniden ayağa kalkabilmesi amacıyla, kendisinin Afganistan ve Hindistan, Enver Paşa'nın İran, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'daki potansiyel gücü harekete geçirmelerini zaruri görüyor ve bu amaçla ortak düşman olan İngilizlere karşı Sovyetlerin desteğinin sağlanmasını istiyordu.[134] Paşa bu hedefler doğrultusunda Kâbil'de Amanullah Han ile uzun bir görüşme yapmış ve kendisinden ilk olarak şu hususların yerine getirilmesini istemiştir: *"Afganistan İngilizlerle Ruslar arasına sıkışmış bir vaziyettedir. Ne ordusu nede muntazam bir hükümeti vardır. Beynelmilel âlemden tecrit edilmiş bir haldedir. Ben size muntazam bir ordu ve asri bir hükümet kuracağım. Size beynelmilel âlemin ufuklarını açacağım. Bunun için sizden on para istemiyorum. Siz terakki ve teceddütperver bir emirsiniz. Her yerde böyle bir inkılâp yapmak isteyenin başına bin türlü müşkilat çıkarırlar. Siz karşınıza çıkacak müşkilatı Türk subaylarının eliyle tensik ve tanzim edilecek ordunuza dayanarak yeneceksiniz. Bana itimat ederseniz muvaffak olursunuz."*

Cemal Paşa, oldukça yerinde bir tespitle Afganistan'da modernleşme için yapılacak ilk işin, iç örgütünü çağdaşlaştırmak, düzenli bir ordu kurmak ve ekonomik ilerlemeler sağlamak olduğunu vurgulamıştır.[135] Paşa'nın daha Afganistan'a

---

Merkezi (Konferans), Mart 2006, s.15-36; Ş. Süreyya Aydemir, a.g.e., s.645; Nevzat Artunç, a.g.e., s.385-392; Mehmet Saray, **Atatürk ve Türk Dünyası**, s.39; Alpay Kabacalı, a.g.e., s.8 vd; Zeki Sarıhan, a.g.e., s.102; Mehmet Saray, **Afganistan ve Türkler**, s.137; Atatürk, "Cemal Paşa, değerli bir adam idi" der "buraya gelebilmiş olsa idi ben ona vazife verirdim. Anadolu'nun imarında ondan istifade ederdim; fazla jest ve gösteriş zavallıyı bir hiç için kurban etti." demektedir. Bkz., E.Ziya Karal, **Atatürk'ten Düşünceler**, Ankara 1969, s.175; Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.53

[134] Enver Paşa, faaliyetlerini Rusya'da sürdürmek ve müslümanların kurtuluşu sağlamak amacıyla İngiliz emperyalizmiyle mücadele etmenin şart olduğu düşüncesindeydi. Enver Paşa, Cemal Paşa'ya gönderdiği tarihsiz mektupta umumi fikrini şöyle anlatmaktadır: "1) İslâm milletlerinin kurtarılması. 2) Hedefimiz müştereken, Avrupa'nın Emperyalist kapitalizmi olduğuna göre, Sosyalistlerle işbirliği. 3) Kurtarılan memleketlerin, idare-i dâhiliyesinde esasatı diniyeye dokunmamak şartı ile Sosyalizm prensiblerini kabul. 4) İslâmın kurtuluşu için ihtilalde dâhil olmak üzere, bütün tazyik vasıtalarının kullanılması. 5) Bu hususta, İslâmdan gayrı mahkum milletlerlede teşriki mesai. 6) İslâm camiası içinde, her unsurun inkişafına müsaade etmek." Bkz., Ş. Süreyya Aydemir, a.g.e., s.493; Mehmet Köçer, a.g.e., s.223

[135] Cemal Paşa, Afganistan'ın bugünkü aciz ve sefalet durumundan kurtarılmasını ve bunun için modernleşmenin önemiyle alakalı şunları söylemektedir: "Yoksa İngiltere, Afganistan'a 'Bak dostların seni ne hale koydu. Sen onların vaatlerine aldanarak benim sağladığım menfaatleri ayaklar altında çiğnedin. İşte sana şimdi şunları teklif ediyorum' der ve Afganistan'ı bizden çalar. Bizim en sağlam siyasetimiz bugünkü Emir'in mevkiini güçlendirmek ve bunun içinde Afganistan'dan yardımlarımızı esirgememektir." Bkz., Zeki Sarıhan, a.g.e., s.80

Levent Şahverdi Arşivi

gelmeden önce Mustafa Kemal Paşa'dan Türk subaylar istemesinin sebebi de buydu. Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'nun içinde bulunduğu olağanüstü şartlar dolayısıyla subay gönderemeyeceğini belirtmişse de Cemal Paşa'nın Afganistan'daki faaliyetlerini takdirle karşılamış[136] ve buradaki bütün faaliyetlerini mutlaka Ankara'nın bilgisi dâhilinde yapması gerektiğini söylemiştir.[137]

Cemal Paşa'ya göre Afganistan'ın en önemli meselesi iç ve dış bağımsızlığının sağlanmasıydı. Ona göre iç bağımsızlık güçlü bir ordu; dış bağımsızlık ise Afganistan'ın dünyaya açılmasıyla mümkün olabilirdi. Bu amaçla, Afgan devletinin Avrupa tarafından tanınması gerekliydi. Paşa bu konuda Berlin'de bulunan Talat Paşa ile Fransa'daki dostlarından yardım göreceğine inanıyordu. Bu nedenle güçlü bir ordu kurmak için zaman kaybetmeden hazırlıklara başlamıştır. Bu uğurda özellikle silah ve mühimmat ihtiyacının karşılanması için Ruslarla görüşmelerde bulunulmuştu.[138] Fakat sadece Ruslara bağlı kalmak istememiş olan Cemal Paşa, Rusların yanında Almanlarla da işbirliğine gitme yolları aramıştı. Paşa'yı Almanlar konusunda umutlandıran yegâne güvence Talat Paşa ve eski silah arkadaşı Kress von Kressentein olmuştu.[139]

Cemal Paşa düzenli ordu oluşturmak için çalışmalara başlamış, Birinci Dünya Savaşında Ruslara esir düşmüş olan Türk subaylarını serbest bıraktırarak bir kısmını yanına almıştı. Bu subayların altısını Hive'de altısını da Buhara'da bırakarak Türkistanlı gençlere harbiye kurslarını açmasını emretmişti. Yanında kalan 15-16 subaylada Kâbil'e hareket etmişti.[140] İşte bu Türk subaylarıyla beraber örnek bir kıta teşkil etmişti. Yeni teşekkül eden bu birliğin bütün kumanda heyeti Türk

---

[136] Musta Kemal Paşa, 26 Kasım 1921'de Moskova sefiri Ali Fuat Paşa'ya gönderdiği telgrafta Cemal Paşa'yı desteklemeye devam edecekelerini, hatta misyonunu millete anlatarak onun Türkiye içindeki mevkiini tahkim edeceğini yazıyordu. Bkz., M. Kemal Öke, a.g.e., s.88; 26 Kasım 1921 tarihli telgraf için bkz., **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV**, Ankara 1991, s.441 vd; A. Fuat Cebesoy, a.g.e., s.309; H.Cahit Yalçın, a.g.e., s.367

[137] Nevzat Artunç, a.g.e., s.352 vd; Mustafa Kemal Paşa'nın Cemal Paşa'ya yazdığı 1 Ekim 1920 tarihli mektup için bkz., H.Cahit Yalçın, a.g.e., s.363-366; E. Şekip Arslan, **Ölüme Giden Yolda Üç Osmanlı**, İstanbul 2005, s.159-162

[138] Cemal Paşa, muhtırasının sonuna geldiği varakada da Afganistan için şu harp malzemeleri isteniyordu: 14.000 İngiliz piyade tüfeği, 2000 süvari filintası, 24 yetmiş milimetrelik sahra topu, 12 yüz elli milimetrelik cebel otobüsü topu, 12 yetmiş beş milimetrelik cebel topu, 28 mitralyöz, 20.000 sandık piyade mermisi, 48.000 atım top mermisi, 10.000 adet el bombası. Bunlardan başka birçok istihkâm âlet ve edevatı, eşya ve askeri techizat. Bkz., A. Fuat Cebesoy, a.g.e., s.307

[139] Nevzat Artunç, a.g.e., s.353 vd.

[140] Mehmet Saray, **Afganistan ve Türkler**, s.123; Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.53

Levent Şahverdi Arşivi

subaylarından oluşmaktaydı. Yerli subay yetiştirilmesine yönelik olarak birde okul açmış olan Paşa, mevcut Harp Dairesi'ni de Harbiye Bakanlığı haline dönüştürmüştür.[141]

Cemal Paşa, ordunun acil ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak küçük bir de top-tüfek fabrikası açtırmıştı.[142] Sürdürülen bu faaliyetleri yeterli görmeyen Cemal Paşa, Ankara'dan subay gönderilmesi ısrarını sürdürmüş ve Afgan ordusunun seri atışlı top ve tüfek ihtiyacının karşılanmasına yönelik olarak özellikle Almanya'dan yardım alınmasını istemişti. Bu harcamalar için özel bütçe oluşturulmasını sağlamış ayrıca askeri bir bülten yayınlamak için Ruslardan gerekli matbaa malzemesinin alınmasnı talep etmişti.[143]

Cemal Paşa, askeri düzenlemelerin yanısıra birçok adlî ve idarî kanun yaptırmış ve kabul ettirmişti. Vüzerat yani kabine teşkilatı yapılmış. Afganistan'da o zamana kadar bütçe usülü olmaması sebebiyle bütçe kanunu yaptırılmıştı.[144] Adlî konularda yapılacak düzenlemeler hususunda hukukçu Bedri Bey'den istifade etmiş, ayrıca Mevlana Ubeydullah vasıtasıyla Afgan-Hint sınırındaki kabilelerle temasa geçmiş ve Hint istiklâl hareketini aktif hale getirmeye çalışmıştı.[145]

E. TÜRKİYE İLE AFGANİSTAN ARASINDA 1 MART 1921 ANTLAŞMASI

İstanbul'un İtilaf devletleri tarafından resmen işgalinin ertesi günü, yani 17 Mart 1920 günü Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Hey'et-i Temsiliyesi namına Mustafa Kemal imzasıyla İslâm alemine bir beyanname yayımlayarak bu işgalin bütün İslâm dünyasına yönelik olduğu belirtilmiş ve Meclis bildirisinde bunun bir haçlı saldırısı olduğu anlatılarak bütün dünya Müslümanlarının ortak direnişe geçeceğine olan inanç vurgulanmıştı. Bütün dünya ve Hıristiyan siyasetinin en şiddetli Haçlı savaşını yapmasına karşı sınır dışında Türkiye'ye destek olacak, bir dayanak noktası

[141] Nevzat Artunç, a.g.e., s.354; Zeki Sarıhan, a.g.e., s.83
[142] Zeki Sarıhan, a.g.e., s.83
[143] Nevzat Artunç, a.g.e., s.354 vd.
[144] Zeki Sarıhan, a.g.e., s.83
[145] Nevzat Artunç, a.g.e., s.355

Levent Şahverdi Arşivi

oluşturacak kuvvetleri düşünmelerinin de pek doğal olduğunu ve bu dayanak noktasını aramaktan geri durmadıklarını anlatmışlardı.

Arkasından *"Silahları alınmış, orduları dağıtılmış bir millet, yangıncı, yağmacı istilacılara karşı savunmadan başka ne yapabilirdi?"* diye sorarak Türkiye halkının ayaklandığını haber vermekte*"Her taraftan düşmanı karşılayarak geri iten bir halk mücadelesine başladık. İşitin!"* denilmekteydi.

Ankara hükümetinin ilk resmi ilişki kurmak istediği ülkenin Bolşevik Rusya olduğu anlaşılıyor. Mustafa Kemal Paşa, bu hükümet kurulmadan 26 Nisan 1920'de Lenin'e bir mektup göndererek, emperyalizime karşı ortak mücadele azmi ve diplomatik ilişki kurma isteğini bildirmiş, ayrıca destekte istemişti.[146]

Ankara Hükümeti'nin Sovyet Rusya ile bir dostluk ve yardım anlaşması imzalaması için Moskova'ya gönderdiği Bekir Sami Bey başkanlığındaki Türk heyeti,[147] Moskova'da bulunduğu sırada; 1919 yılında İngiltere egemenliğinden kurtulan Afganistan'da Türkiye gibi Sovyet Rusya'dan destek ve yardım sağlamaya çalışıyordu.[148] Sovyet Rusya ile resmi görüşmeler 13 Ağustos 1920'de başlayabilmiş. 24 Ağustos'ta ise anlaşma parafe edilerek Bekir Sami ve Yusuf Kemal (Tengirşek)[149] Beyler Türkiye'ye dönmüşlerdi. Türk heyeti Moskova'da bulunduğu günlerde, burada Afgan elçisi Muhammed Veli Han ile karşılaşmış, gerek Muhammed Veli Han gerek Afgan elçiliğinden kime rastladılarsa hepsi, Türk delegelerini gözyaşlarıyla karşılamış, taraflar arasında ilişkilerin resmi bir şekilde kurulmasını şiddetle istediklerini bildirmişlerdir.[150]

Daha önce belittiğimiz üzere, Mustafa Kemal Paşa ile Amanullah Han arasındaki ilişkilerin başlangıcı olan 18 Ağustos 1920 tarihli mektupta Mustafa Kemal Paşa, Birinci Dünya Harbinde savaşan tarafların az çok sulha ulaştıklarına işaretle, batılı Hıristiyan milletlerin bu arada hilafeti de elinde bulunduran Türklere

---

[146] Zeki Sarıhan, a.g.e., s.114-116

[147] Bu heyette 11 Mayıs 1920 günü Bekir Sami Bey, İktisat Bakanı Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey, Doktor Albay İbrahim Tali Bey, Lazistan (Rize) Mebusu Osman Bey ve Yarbay Seyfi Bey bulunmaktaydı. Hükümet tarafından 7 Aralık'ta Sovyetlerle anlaşma yapacak kurula Milli Eğitim Bakanı Rıza Nur'da atanmıştır. Bkz., Zeki Sarıhan, a.g.e., s.117

[148] Mehmet Köçer, a.g.e., s.183

[149] Yusuf Kemal Tengirşek hakkında geniş bilgi için bkz., Bilâl N. Şimşir, **Bizim Diplomatlar**, s.40-49

[150] Zeki Sarıhan, a.g.e., s.117

Levent Şahverdi Arşivi

karşı hala savaşı sürdürmek istedikleri belirtilmekte ve buna sebep olan İngiltere'nin aynı zamanda Afganistan'ı da tehdit ettiğine dikkat çekilmekteydi. Aslında Afgan Emiri'de bu tehdidin farkındaydı. Onun için Sovyetlere yaklaşmış görünüyordu. Bu arada devletini Avrupa'da temsil etmek ve anlaşmalar yapmak üzere gönderdiği Türk asıllı Muhammed Veli Han, 28 Şubat 1921'de Moskova'da bir dostluk anlaşması imzalamış. Böylece Afganistan'ı ilk tanıyan devlet Sovyet Rusya, onu ilk tanıyan devlet ise Afganistan olmuştur.[151]

Afganistan, Sovyet Rusya ile gerçekleştirdiği anlaşmadan sonra sıranın kardeş ülke Türkiye'ye geldiği inancındaydı. O sırada Moskova'da tam yetkili Büyük Elçi Muhammed Veli Han başkanlığındaki Afgan heyeti ile Yusuf Kemal ve Dr. Rıza Nur beylerinde içinde bulunduğu Türk heyeti arasında gerçekleşen görüşmelerde,[152] Muhammed Veli Han'ın anlaşma imzalamaya yetkili olduğu anlaşılınca bu fırsat değerlendirilmeye çalışılmıştır.[153]

İslâm ülkeleri arasında bu sırada çeşitli paktlar yapılması siyasetini uygulayan Sovyet Rusya'nın da ısrarıyla,[154] 1 Mart 1921'de Muhammed Veli Han ve o sırada Moskova'da bulunan Türkiye Büyük Millet Meclisi murahhasları Yusuf Kemal Bey

---

[151] Salim Cöhce, a.g.m, s.107 vd; Mustafa Kemal Paşa'nın Amanullah Han'a gönderdiği mektubun tam metni için bkz., Zeki Sarıhan, a.g.e., s.208 vd.

[152] Dr.Rıza Nur, Türk-Afgan anlaşmasının yapılış safhasını şöyle anlatmaktadır: "…Gelelim bize Muahedeye devam ediyoruz. İlerliyor. Bu esnada Mehmet Veli Han adında geniş selâhiyete haiz bir Afgan mümessili Moskova'da Ruslarla muahede yapıyor. Bizde kendisiyle görüştük. Muahede yapalım dedik. Müsveddeyi yazın biz imza ederiz dedi.Çok saf insanlar. Bizide halife adamları diye pek muhterem görüyorlar. Yusuf Kemal önce yapmak istemedi. İkna ettim. Fakat hiç karışmadı. Muahedeyi ben Türkçe yazdım. Bir tarafı Türkçe diğer tarafı Acemce olacak. Afganların kendi dilleri varsada resmi dilleri farisidir. Acemceye tercüme edemiyoruz. Onlardan biri Suriyeli imiş. Biraz Türkçe biliyor. Fakat kâfi değil. Kral Amanullah Han'ın hanımı Suriyeli. Demek kadın hısım akrabasınıda oraya getirmiş. Ona Türkçe anlatmaya çalıştım. Bu Suriyeli'de acemce yazmaya çalıştı. Yazdıklarını okudum. Yarıdan ziyade mutabık değil. Acemce yazıp söyleyemiyorum. Fakat acemceyi yüzde seksen anlıyorum. Arapça imdadıma yetişti. İyi tercüme edilmeyen yerleri arapça anlattım. Bunu anladı ve acemce yazdı. Bu suretle birkaç gün uğraşarak acemcesinide yazdık. Tebyiz edildi. İmza ettik. Bu benim hayatımda yaptığım ilk muahede idi. Birinci Gümrü'dür. Karabekir yapmıştır." Bkz., Rıza Nur, **Moskova-Sakarya Hatıraları**, İstanbul 1993, s.96 vd.

[153] Mehmet Köçer, a.g.e., s.184; Yusuf Kemal Bey, Türk-Afgan anlaşmasının mecliste görüşüldüğü 21 Temmuz 1921 günü yaptığı açıklamada şöyle demektedir: "Davet üserine Moskova'ya giderken, arkadaşım Rıza Nur Beyefendi ile bana bu konuda görüşme yapılmasına, gerekirse bana bu konuda anlaşma yapılmasına yetki verdiler." Bkz., Zeki Sarıhan, a.g.e., s.117 vd; Yusuf Kemal Moskova'da Afgan heyetine raslamalarını şöyle anlatmaktadır: "Moskova'da salahiyeti kâmileyi haiz bir Afgan heyetine tesadüfümüzü beklenilmedik bir nimet bilerek kendileriyle derhal bir muahede akdi müzakeresine girmiştik. Bütün efradında büyük bir samimiyetin şahidi olduğumuz tanzim ettiğimiz şekli aynen kabul ettiler." Bkz., Y. Kemal Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, Ankara 1981, s.206

[154] Salâhi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, Ankara 2003, s.58

Levent Şahverdi Arşivi

ve Rıza Nur Bey ile bir araya gelerek Türk-Afgan Antlaşmasını imzaladılar. Buna göre;

1. Müstakil Türk Devleti, en samimi ve kalbî bağlarla bağlı olduğu Afganistan Devleti'ni tüm hakikatiyle tanımayı gerekli görmektedir.
2. Tarafların akdi bütün doğu milletlerinin bağımsızlığı ve tam bir hürriyete ve istiklâl hakkına sahip olduklarını ve her milletin kendisini arzu ettiği herhangi bir usul ile idare ve hükûmet etmede "muhtar" olduğunu, Buhara ve Hive devletlerinin istiklâlini tasdik eder.
3. Afganistan Devleti, yüzyıllardan beri İslâmiyete rehberlik ve hizmet etmiş ve Hilafeti elinde bulunduran Türkiye'nin bu insanlarda yol gösterici olduğunu kabul eder.
4. Akdin taraflarından biri, Doğu'yu istila veya istismar siyasetini takip eden herhangi bir emperyalist devlet tarafından diğerine yapılan tecavüzü kendine yapılmış sayarak imkân ve mevcutlar dâhilinde karşılık vermeyi kabul eder.
5. Akdin taraflarından her biri diğerinin ihtilafta bulunduğu üçüncü bir devletle kendi menfaati için ya da diğer anlaşmalı devletin aleyhine anlaşma veya mukavele imzalamamayı ve herhangi bir devletle anlaşma yapacağı zaman önceden diğer anlaşmalı devleti haberdar edeceğini taahhüt eder.
6. Akdin tarafları aralarındaki iktisadî ve ticarî münasebetler ile elçilik işlerinin düzenlenmesi için gerekli anlaşmaları ayrıca yapacak ve şimdiden merkezlerine elçi göndereceklerdir.
7. Akdin tarafları iki devlet arasında düzenli ve özel postalar oluşturarak siyasî durumlarıyla eğitim, ticaret gibi durumlardan ve her tür ihtiyaç ve arzularından diğerine bilgi verecektir.
8. Türkiye Afganistan'a ziraî yardım, öğretmen ve subay göndermeyi, öğretmen ve subayların beş yıl hizmette kalmasını ve bu müddetin sonunda Afganistan talep ettiği takdirde tekrar bir öğretmen heyeti daha göndermeyi taahhüt eder.
9. Bu anlaşma en kısa zamanda taraflarca onaylanacak ve o andan itibaren geçerli olacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

10. Bu anlaşma iki nüsha halinde Moskova'da düzenlenmiş ve tarafların temsilcileri tarafından imzalanmıştır. Bu anlaşma hicri bin üç yüz otuz dokuz Cemaziyelâhirinin yirmi birinci gününe denk gelen bin üç yüz otuz yedi senesi Martının birinci Salı günü imzalanmıştır.[155]

Bu antlaşmayı imzalamakla Afganistan, Türk Devletini, İstanbul Hükümetini değil, Ankara Hükümetini temsil ettiğini tanımış ve Ankara Hükümetini tanıyan ilk devlet olma şerefini kazanmıştır. Aynı zamanda bu antlaşmayla Türkiye'de Afganistan Devleti'nin bağımsızlığını açıkca tanımıştır.[156]

Tarihte ilk kez bir antlaşma ile Doğu uluslarının uyanışından, onların bağımsızlık ve özgürlüğünden söz edilmektedir.[157] Bu Mustafa Kemal Paşa'nın uluslararası alanda açtığı çığırın ilk somut sonuçlarından biridir. Mazlum milletlere ezilen Asya ve Afrika halklarına, özelliklede İslâm dünyasına tarihsel bir mesaj demektir. Çünkü o tarihde Asya ve Afrika kıtalarının neredeyse tamamı Batı emperyalizmin boyunduruğu altında bulunuyordu. Yeryüzünde tek bağımsız müslüman devlet Türkiye idi ve Afganistan'da ikinci bağımsız müslüman devlet olarak sahneye çıkmak üzereydi. Geriye kalan bütün müslüman ülkeler emperyalistlerin sömürgeleri durumundaydı. Ezilen kitleler yeni yeni uyanmaya başlıyorlardı ve Türk-Afgan antlaşması onlar için "kalk borusu" gibiydi.

Bu antlaşmadan sonra aralarında hiçbir çıkar çatışması bulunmayan Türkiye ile Afganistan arasındaki işbirliği devamlı bir gelişme göstermiştir.[158] Antlaşma, iki ülke arasında dostluk ve işbirliğinin ötesinde, "emperyalist devletlere karşı" bir ittifak antlaşmasıdır. Türkiye ile Afgaistan arasındaki uzaklık ve başka bazı zorluklar nedeniyle bu ittifak, kâğıt üzerinde kalsa bile o günün havası içinde anlamlı ve

---

[155] Orhan Yazıcı, a.g.e., s.208 vd; 1Mart 1921 Türk-Afgan Antlaşması hakkında geniş bilgi için bkz., **Atatürk'ün Milli Dış Politikası I**, Ankara 1981, s.529-535; İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I**, Ankara 1989, s.25 vd; Mehmet Saray, **Türk Afgan Münasebetleri**, s.30-33; Y. Kemal Tengirşek, a.g.e., s.207 vd; Salâhi R. Sonyel, "Kurtuluş Savaşı Günlerinde Doğu Siyasamız", **Belleten Dergisi XLI/164, (Ekim 1977)**, s.717-719; Bilâl N. Şimşir**, Atatürk ve Afganistan**, s.56-62.

[156] Y. Kemal Tengirşek, a.g.e., s.207; Mehmet Köçer, a.g.e., 184; Afganistan, 1919'da İngilizlerle imzaladığı mütereke niteliğindeki bir anlaşmayla bağımsızlığa kavuşmuştu ama İngiltere ile kesin barış anlaşması yapamamıştı ve bağımsız bir devlet olarak kendisini dünyaya henüz tanıtamamıştı. Yalnız Sovyet Rusya Afganistan'ın bağımsızlığını tanımıştı. Türkiye, bağımsız Afganistan'ı tanıyan ikinci devlet olmuştur. Bkz., Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.57

[157] Salim Cöhce, a.g.m, s.109

[158] Mehmet Gönlübol-Cem Sar, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)**, Ankara 1973, s.86

Levent Şahverdi Arşivi

önemliydi. Dünyaya *"Doğu halkları artık birbirlerine umursamaz ve kayıtsız kalmayacaklar, el ele verip emperyalizme karşı ittifaklar oluşturabileceklerdir"* mesajı veriliyordu.[159]

Antlaşmada çarpıcı bir özellik daha vardır: Yeni Türkiye, ilk defa bir doğu ülkesine eğitim alanında bir yardım yapmayı, [160] Afganistan'a öğretmen ve subay göndermeyi üstlenmiştir. Türkiye kardeş saydığı Afganistan'a karşı üstlendiği bu görevi Atatürk zamanında hakkıyla yerine getirecektir. O dönemde ayrıca pek çok Afgan genci Türk burslarıyla Türkiye'de öğrenim görecek ve bağımsız Afganistan'ın kadroları Türkiye'de yetiştirilecekti.[161]

Türk-Afgan Antlaşmasının imzalanmasından iki hafta sonra 16 Mart 1921 tarihinde yine Moskova'da Türk-Sovyet antlaşması imzalandı.[162] Moskova'da iki antlaşmanın imzalandığı haberi ilk defa 24 Mart 1921 tarihli Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde çıktı. Ankara Hükümetinin yayın organı olan bu gazete haberi sevinçle kamuoyuna duyururken bir noktaya da parmak basıyordu. Birinci İnönü zaferinden sonra Londra Konferansı'na gönderilmiş olan Türk heyeti Batılı emperyalistlerle anlaşamadan eli boş geri dönerken, Moskova'ya giden Türk heyeti Doğu'nun iki önemli devletiyle iki dostluk antlaşması yapmıştı.[163]

Türk-Afgan Dostluk Antlaşmasının uluslararası yankılarına bakıldığında özellikle İngiliz hükümetinin büyük kuşkular duyduğu anlaşılmaktadır.[164] İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'a göre bu anlaşma Panislâmcı bir federasyon

---

[159] Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.56 vd; Sivas'ta yayımlanan İrade-i Milliye, anlaşmayı 26 Mart 1921 tarihli 18. sayısında kısa bir haberle şöyle yorumlamaktadır: "Bu anlaşma ile her iki İslâm devleti arasında öteden beri mevcut olan manevi birlik ve ittifak, resmi ve maddi bir ittifak haline dönüşmüş bulunmaktadır" Kastamonu'da yayımlanan Açıkgöz gazetesi 1 Mayıs'ta metni olduğu gibi "Doğu'nun Mutlu Geleceği Adına Bir Başlangıç" başlığı ile verdi. Yeni Adana Gazetesi ise "Türk-Afgan antlaşması, Amanullah Han hazretleri tarafından imza edilmiştir. Bu münasebetle Afganistan'da olağanüstü sevinç gösterileri yapılmıştır." Bkz., Zeki Sarıhan, a.g.e., s.124

[160] Salim Cöhce, a.g.m, s.109

[161] Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.58

[162] Türk–Sovyet antlaşması maddeleriyle alakalı bkz., İsmail Soysal, **Türkiye'nin Dış Münasebetleriyle ilgili Başlıca Siyasi Andlaşmalar**, Ankara 1965, s.7-16; Mehmet Saray, **Atatürk'ün Sovyet Politikası**, İstanbul 1987, s.68-73; İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I,** s.32-38; Kâmuran Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, Ankara 2010, s.63-71; Y. Kemal Tengirşek, a.g.e., s.215 vd; Mehmet Gönlübol-Cem Sar, a.g.e., s.20-23

[163] Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.58

[164] Salâhi R. Sonyel, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri,** s.187

Levent Şahverdi Arşivi

amaçladığı[165] gibi aynı zamanda Batı emperyalistlarine karşı ayaklanmaya hazır olan Hindistan İmparatorluğuna son verebilirdi. Başka bir deyişle İngilizler Türk aleyhtarı bir politikanın Hindistan müslümanlarını etkileyeceğinden, böylece İslâm Dünyasını İngilizlere karşı birleştirip ayaklandıracağından korkmaktadır. Bu nedenle Hindistan'daki İngiliz sömürge yönetimi bu konuda İngiliz Hükümeti'ni zaman zaman uyarmıştır. Bu antlaşmanın sağlamış olduğu olumlu ortam, Türkiye ile Afganistan arasındaki ilişkileri gittikçe geliştirmiştir.[166]

a. Türkiye'de İlk Afgan Elçiliğinin Açılışı

Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Afgan hükümetleri arasında, 1Mart 1921 tarihinde yapılan anlaşmanın 6. maddesi gereğince taraflar karşılıklı elçilikler açarak, diplomatik münasebetlerini bu yolla sürdüreceklerdi.[167] Afganistan Emiri Amanullah Han, bu antlaşmanın onaylanmasını bile beklemeden hemen Ankara'ya bir elçilik heyeti gönderdi. Bu heyetin başında bulunan Sultan Ahmed Han, 9 Nisan 1921 günü Hopa'dan Türkiye'ye girdi ve girer girmez Mustafa Kemal Paşa'ya hararetli bir telgraf çekti.[168]

"Enveristan'ın[169] büyük kahramanı Gazi Mustafa Kemal Paşa Yüce Hazretlerine, Elhamdülillah ki birçok istekten sonra isteklerimize kavuşarak kutsal

---

[165] İngilizlerin Türk-Afgan antlaşmasına bakışlarını Rumbold'dan Curzon'a gönederilen 20 Nisan 1920 tarihli bir mektuptan anlıyoruz. Hâkimiyet-i Milliye'de 24 Mart'ta yayımlanan anlaşma metninin İngilizce çevrisinin de eklendiği rapora göre, bu anlaşma ile İran ve Azerbeycan'ı da kapsayan, hilafetin gözetimi altında Paniklâmcı bir federasyon amaçlanmaktadır. Bkz., Zeki Sarıhan, a.g.e., s.127; İngilizler, Türk-Afgan Antlaşmasında bir İslâm Konfederasyonu kurulması, Hindistan, Orta Asya, Doğu İran ve Belucistan'da ihtilal probagandası yürütecek örgütler kurularak yönetilmesi, Afganistan savunması için bir Türk askeri kurulunca stratejik planlar hazırlanarak uygulanması konularını kapsayan bazı gizli maddeler olduğuna inanıyorlardı. Onlara göre bu antlaşma Kemalistlere Kâbil'e gönderecekleri askeri kurulun yardımıyla Afganistan'ı "Hindistan'ın etine batıcak bir diken" biçimine getirebilecek planlarını uygulamak için ortam hazırlayabilirdi. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Horace Rumbold'a bakılacak olursa, Kemalist önderler, bu antlaşmayı Türkiye'nin Doğuda kazanacağı büyük zafere yönelen önemli bir atılım olarak niteliyor, bunun İngiltere'yi çok üzeceğini ve esasen herhangi bir anda, "Batı emperyalislerine karşı ayaklanmaya hazır olarak" Hindistan İmparatorluğuna son verecek ve Doğuda güçlü bir İslâm bloku doğmasına yardımcı olacak İslâm Federasyonuna giden yol olduğuna inanıyorlardı. Bkz., Salâhi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, s.59; Salâhi R. Sonyel, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri**, s.164 vd.

[166] Mehmet Köçer, a.g.e., s.187; Salâhi R. Sonyel, a.g.m, s.719

[167] Orhan Yazıcı, a.g.e., s.209

[168] Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.62; **ATASE Arşivi**, Kutu: 666, Gömlek: 187, Belge: 2

[169] Ahmed Han'ın Türkiye için Enveristan sözcüğünü kullanması ilginçtir. Bu ifade Enver Paşa'nın Birinci Dünya Savaşı yıllarında Afganistan'da büyük bir şöhretinin bulunduğunu düşündürüyor. Muhtemelen Afgan elçisi, onun Türkiye'de büyük bir itibar kaybına uğradığını, Mustafa Kemal

Levent Şahverdi Arşivi

İslâm toprağına adım attım. Batı, İslâm ordusunun yeni fetih ve zaferlerinide işiterek yüce Allah'a şükranlarımızı sunduk ve sevindik. Üstün tebriklerimizi yüce huzurunuza takdim ederiz. Ve hem de açıklarız ki tebriklerimizi ve selamlarımızı kahraman serdengeçti Batı ordumuza bildirsinler."[170]

Mustafa Kemal Paşa, Afgan Elçisi Ahmed Han'ın telgrafına 12 Nisan günü cevap verdi. Türk ordularının kazandığı zafer kadar, kardeş Afganistan ile doğrudan ilişki kurmaktan ve Afgan elçisini Türkiye'de görmektende gurur ve mutluluk duyduğunu bildirdi:

"Ülkemize geliş ve teşrifinizi ve İslâm ordusunun dümanlarımıza karşı kazandığı büyük zaferden dolayı memnuniyet ve tebriklerinizi bize bildiren telgrafınızı aldık. Kahraman askerlerimizin zulüm ve kötülük kuvveti olan Yunanlılara karşı kazandığı başarı bizlere ne kadar haz vermişse, İslâm dininin en güçlü kardeşlik bağıyla kendisine bağladığı Afganistan'ın selam ve sevgilerini bize getiren ve iki kardeş ülke arasında doğrudan mutlu ilişkiler kurma imkânını yaratan yüce heyetinizi vatan toprağında kabul etmek de bizi o kadar gururlandırmış ve hoşnut etmiştir. Tebriklerinizi Batı ve Güney cephesi kumandanları İsmet ve Refet Paşalara derhal duyurduk. Cenab-ı Haktan niyaz ederiz ki, yüksek heyetinizin memleketimize ayak basması ve iki dost ve kardeş ülke arasında bağlantı sağlaması, ülkelerimizin geleceği için daima hayır ve mutluluk nedeni olsun."[171]

Elçi Ahmed Han, Ankara'ya gelirken Trabzon'da İstikbâl gazetesine demeç vererek *"Amanullah Han'ın tahta çıkar çıkmaz kılıcını çektiğini, bağımsızlık kazanmadıkça kılıcını kınına sokmayacağını"* söylediğini,[172] bu kararlılık sayesinde Afganistan'ın bağımsızlığa kavuştuğunu anlatmıştı. Samsun'da gösterilerle karşılanan Afgan elçilik heyetine akşam bir ziyafet verilmiş,[173] Sultan Ahmed Han,

---

Paşa'nın da Enver Paşa'ya soğuk durduğunu bilmemektedir. Bkz., Zeki Sarıhan, a.g.e., s.131; Afganlıların Enver Paşa'ya değer verdiklerine dair; "Afganlılar Enver'i sofrada bizim üstümüze koydular Halbuki onun hiçbir resmi sıfatı yoktu. Biz Türkiye'nin vekilleri sıfatına haiz bir hey'eti murahhasayız. Yusuf Kemal sinirlendi. 'Adam ne olucak bu adamlar bilmezler' deyip teskin ettim. Afganlıların Enver'e büyük hürmetleri var. O da halife damadı. Türlü kahramanlıklar yapmış biri diye. Bkz., Rıza Nur, a.g.e., s.97

[170] Zeki Sarıhan, a.g.e., s.130

[171] Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.62 vd; Zeki Sarıhan, a.g.e., s.131

[172] Ahmed Han'ın İstikbâl gazetesine verdiği demeç hakkında bkz., Zeki Sarıhan, a.g.e., s.132

[173] Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.63; Ahmed Han'ın Samsun'da karşılanışıyla alakalı bkz., Zeki Sarıhan, a.g.e., 132 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

elçilik heyetiyle beraber 21 Nisan 1921'de Ankara'ya ulaşmıştı.[174] Ankara'da büyük bir törenle karşılanan Ahmed Han, kalabalığa karşı nutuk vererek, Afganlıların Türklere karşı büyük bir sevgi beslediğini ve bu kahraman milletin zaferi için Cenab-ı Hakka yalvardıklarını söyledi.[175]

Afgan Heyeti, 25 Nisan 1921 günü büyük bir samimiyetle ve iltifat dairesinde Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul edilmişti.[176] Mustafa Kemal Paşa, Afganistan elçisini kabul etmekten dolayı duyduğu memnuniyeti dile getirdikten sonra, İslâm dünyasında meydana gelen uyanışın İslâm milletlerini dayanışma içinde harekete sevk ettiğini belirtmişti, buna karşılık Ahmed Han yüzyıllardan beri İslâm alemine öncülük eden Türk milletinin Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde gösterdiği başarının Afgan halkını son derece sevindirdiğini anlatarak, Türk milletinin yükselmesi ve başarılı olmasının İslâm alemininde yükselmesini temin edeceğini beyan etmişti.[177]

10 Haziran 1921 Cuma günü, Ankara'da Afgan Elçiliğinin açılış töreni yapıldı. Elçilik gönderine bayrağı Mustafa Kemal Paşa bizzat çekti. Bu tören dolayısıyla Ahmed Han konuşmasında, iki ülke arasındaki dinî bağların şimdi de resmi ilişkilerle takviye edildiklerini iki ülke arasındaki antlaşmanın, *"İslâm dünyasının kurtuluşu için büyük umutlar yarattığını; Türkiye, Afganistan ve Rusya arasındaki ittifakın, Doğu'yu istila emeli besleyenlerin ellerini kıracağını"* söylüyordu.

Ona karşılık veren Mustafa Kemal Paşa, Türkiye ile Afganistan arasında olduğu gibi Türkiye ile tüm İslâm dünyası arasında da güçlü bağlar bulunduğunu, her iki üllkenin ortak çalışmalarının, dünya siyasetinde bir denge yaratmak bakımından önemli olduğunu bildiriyor, şunları ekliyordu: *"Her İslâm yönetimini Afganistan gibi*

---

[174] **ATASE Arşivi**, Kutu: 1232, Gömlek: 123, Belge: 1; Ahmed Han'ın gelişine müteakip, Kemalist basın, "İslâm ve Doğunun tarihinde bir dönüm noktası başlamıştır" diye söz ediyordu. Bkz., Salâhi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, s.231

[175] Ahmed Han'ın Ankara'ya ayak basmasına müteakip halka verdiği nutuk hakkında geniş bilgi için bkz., Zeki Sarıhan, a.g.e., 136 vd.

[176] Salim Cöhce, a.g.m, s.113

[177] Mehmet Köçer, a.g.e., s.189 vd; Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü III**, s.509; Afganistan sefiri hazretlerinin resmi kabulü'nün tam metni için bkz., Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I**, s.7 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

özgür ve bağımsız görmekten gurur duyacağız. Doğuda baskı altında yaşayanlar, Türkiye, Afganistan ve Sovyet Rusya arasındaki ittifaktan sevinç duymaktadırlar."[178]

Bu konuşmadan birkaç ay sonra Sakarya Meydan Muharebesi kazanılacak[179] ve İslâm ülkelerinde kurtuluş ümidinin doğması sağlanacaktır.[180] Ahmed Han, 9 Eylül 1922 günü İzmir'in alınması üzerine Hariciye Vekâleti Vekili Hüseyin Rauf Bey'i (Orbay) ziyaret edip, zaferi kutladı ve en samimi tebrikleri Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya arz edilmesini rica etti. Aynı zamanda Ahmed Han'ın, TBMM Başkanlığına göndermiş olduğu kutlama yazısında şu satırlar büyük bir öneme haizdir:

"… Müslümanlığı ve vatanı, İslâmı müdafaası uğrunda yüzyıllardan beri haçlıların hücumlarına gögüs geren şanlı bir milletin şanlı ve fedekâr evlâtları! Gazanız, zaferiniz mübarek olsun! Ey Marmara ve Akdeniz sahillerinde dalgalanan mübarek İslâm bayrağı! Sana binlerce selâmlar ve hürmetler…

Ey süngülerinden nur saçılan şehâmetli orduyu İslâm! Vücuda getirdiğin hadisenin azametini akıllar idrakten acizdir! Tarihi yine altüst ettin. Matemli sahifeleri kapadın, esaret zincirlerini parçaladın! Zulüm ve şebekelerini hurdahaş eyledin! Yalnız Anadolu'ya değil, Asya'nın Afrika'nın en uzak köşelerine, en ıssız yerlerdeki kulubelerine kadar üçyüz elli milyonluk koca bir İslâm âlemine nurlu sevinç ve neşeler saçtın. Bugün bütün İslâm diyarı dağları ile, taşları ile, vadileri ile,

---

[178] Salâhi R. Sonyel, a.g.e., s.231; Ahmed Han ve Mustafa Kemal Paşa'nın gerçekleştirdiği konuşmaların metni için bkz., Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938) III**, Ankara 1979, s.487 vd.

[179] Sultan Ahmed Han, Sakarya Zaferi üzerine şöyle demektedir: "Allah'a hamd olsun, muhterem Başkumandan Hazretleri ile diğer kumanda heyetinin iyi idareleri, İslâm subayı ve erlerinin kahraman fedekarlıkları ile Sakarya savaşı İslâm ordusunun kesin zaferi ile sonuçlandı. TBMM ordusunun bu zaferi tabiatıyla her hususta Türkiye'ye ilgi duyan müslümanların kalplerini sevinç nuruyla aydınlattı. Elçiliğimiz Türk ordusunun işbu fetih ve zaferi münasebetiyle gerek Başkumandan hazretlerine ve gerek kumanda heyeti sayın üyelerine samimi tebriklerini sunar ve Cenab-ı Hakk'ın yardımıyla Türk ordusunun zaferinin devam etmesini diler." Bkz., Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşımızda Türk-Afgan İlişkileri**, s.162; Türkiye'nin zaferlerini kutlayan Sultan Ahmed Han, Amanullah Han'ın şu sözlerini de TBMM'ne duyurmaktaydı. İngilizlere hitap ederek "Türkiye'ye karşı ne kadar iyi davranırsanız, Afgan ulusunun kalbinide o oranda kendi lehinize kazanırsınız. Türkiye'yi ve İslâm dünyasını rencide eden bir ulusun Afganlılar'da dostluk beklemesi yanlış olur. Bütün İslâm dünyasının gözü ve lideri olan Türkiye'ye karşı suikastlara devam eden devletler, iyice bilsinlerki bu hareketlerin cezasını çekeceklerdir" söylemektedir. Bkz., Nurettin Gülmez, **Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün**, Ankara 1999, s.232

[180] Salim Cöhce, a.g.m, s.115

Levent Şahverdi Arşivi

ovaları ile, üzerinde gezen, altında yatan bütün bireyleriyle İslâmın büyük halâs ve İstiklâl Bayramını yapıyor, sürurlar heycanlar içinde çalkalanıyor…"[181]

Afganistan elçisi Sultan Ahmed Han'ın, Batılı misafirleriyle yaptığı sohbette sarfettiği *"Tüm İslâm ülkeleri Türk sorununu kendi sorunları sayıyorlar"* şeklindeki sözleri iki ülkenin ilişkilerinin ulaştığı seviyeyi ve diğer İslâm ülkeleri hakkındaki düşüncelerini göstermesi bakımından önemliydir.[182]

b. Amanullah Han İle Mustafa Kemal Paşa'nın Mektuplaşması

1921 yılının ilk yarısında, Afgan Emiri Amanullah Han, Birinci Dünya Savaşı'nda Ruslara esir düşmüş ve sonra esaretten kurtularak Afganistan'a geçmiş olan üç Türk subayının Türkiye'ye dönüşlerini fırsat bilerek onlar eliyle, Mustafa Kemal Paşa'ya bir mektup göndermiş ve Afgan ordusunu düzenlemek üzere bir Türk askeri heyetinin Afganistan'a gönderilmesini Mustafa Kemal'den rica ederek, "*Zira izdırabı İslâma fedakârlıktan başka çare yoktur"* demişti.[183]

Bu talep Mustafa Kemal'in Fevzi Paşa'ya verdiği talimat yanında Sultan Ahmed Han'ı kabulünde yaptığı vaadin sonuçsuz kaldığını göstermektedir. Esasen bu isteğinde yerine getirildiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Zira Mondros Mütarekesi'nden sonra çoğu İstanbul'da olmak üzere işsiz güçsüz pekçok Osmanlı subayı bulunmaktaydı. Yaklaşık sayıları yirmi beş bin civarında tahmin edilen bu askerlerin ancak beş bin kadarı Mustafa Kemal'e katılmıştır.[184]

Mustafa Kemal Paşa, bu mektuba verdiği 19 Mayıs 1921 tarihli cevapta Türk-Afgan ilişkileri üzerinde duruyor ve özetle şunları söylüyordu:

---

[181] Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s.112-114

[182] Salim Cöhce, a.g.m, s.115

[183] Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.68 vd.; "…Çar Hükümeti zailesine esir olan Ziya Bey, Rifat Bey, Hüseyin Cahit Efendi namındaki üç Osmanlı zabiti Azad Türkistan ve Müstakil Buhara tarikile Afganistan toprağına vasıl oldular. Merahim ve memnuniyeti şahanemiz iktizası kendileri Afganistan devleti hidematı askeriyesine memur edildiler … Lâkin işbu zabitan kendilerine muahhvel hizmetleri ikmal edince vatanı azizlerine avdet arzularını izhar ettiler. Ben de bu arzularını kabul ettim ve azimetlerine mani olmadım. Ve bu fırsatı müsaid görerek işbu muhabbetnameyi takrire müsaraat eyledim ta ki muaveneti şerhilerini mubahatı hürmetlerini söyleyip biz Afganlıların söz ve keza arzularını Osmanlı biraderlerimize isal edelim. Zira izdırabı İslâm'a fedekârlıktan başka çare yoktur …. Bu cümleden olarak sizden rica ve arzu ederim ki Afganistan'a İslâmi hizmetler ibrazı için Devleti metbuanız Afganistan Devletinin mekâmmı harbiyesini tanzim etmek üzere bir heyeti askeriye gönderesin ta ki Osmanlı askerlerinin Asya'da huzuru rabıtai itimad ve ittifakın teşyidine bahis olsun…" Bkz., **Atatürk'ün Milli Dış Politikası I**, s.340-342

[184] Salim Cöhce, a.g.m, s.117

Levent Şahverdi Arşivi

"Soylu Afgan ulusuna karşı yüreklerimizde öteden beri içten kardeşlik duyguları besliyorduk. Emir Hazretlerinin mektubu, bu duygularımızı dile getirmemize fırsat verdi. Türk-Afgan ulusları ile hükümetleri, İslâm dünyasının iki yüce doruğudur; biri batıda diğeri doğuda. Bu iki ulus ve devlet arasında gelişmeye başlayan ilişkiler gittikçe artmaktadır. Son olarak iki taraf heyetlerince Moskova'da imzalanan antlaşma bu ilişkileri somutlaştırıp fiiliyata geçirmiştir. Karşılıklı resmi dostluk ilişkilerimiz, iki Müslüman hükümet için en sağlam kurtuluş ve yükselme güvencesidir. Bunun ilk delili ve mevcüdesi, Ankara'ya bir Afgan elçilik heyeti gönderilmesi ve elçi olarak Sultan Ahmed Han'ın seçilmesi olmuştur. Sultan Ahmed Han, Ankara'da gönülleri fethetmiştir. Karşılık olarak Afganistan'a da bir Türk elçilik heyeti gönderilecektir. Bu heyetle birlikte, uzmanlar ve öğretmenlerden oluşan bir Türk askeri heyetide Afganistan'a yollanacaktır."[185]

16 Şubat 1922 günü Afgan Emiri Amanullah Han'ın Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği bir mektup TBMM'nin gündemine getirildi. Hariciye Vekâleti Vekili Mahmud Celal Bey (Bayar), *"cidden haizi kıymet"* (gerçekten değerli) dediği bu mektubu mebusların dikkatine sundu.[186]

Mektup Mustafa Kemal Paşa'nın, mümessil Abdurahman Bey eliyle Amanullah Han'a göndermiş olduğu 18 Ağustos 1921 tarihli mektubuna cevap niteliğinde olan mektubunda mümessillerin Kâbil'e ulaştığını uzun yıllardan beri süren bekleyişin sona erdiğini, bundan memnun olduğunu bildirmekteydi. Emir TBMM'nin ve aziz biraderinin (Mustafa Kemal) Afganistan hakkında içten duygularından dolayı mutlu olduğunu, Türkiye ile Afganistan arasındaki bağların sarsılmaz olduğuna inanmaktadır. Amanullah Han bazı Türk subaylarının zaman zaman Afganistan'a gelerek yararlı hizmetlerde bulunduklarını ve İslâmın ittifak ve birliğine dua ederek sözlerine son vermekteydi.[187]

TBMM Başkanı ve Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, 18 Mart 1922 tarihli bir mektupla Afgan Emiri Amanullah Han'a verdiği cevabında;

"TBMM tarfından Afganistan'a mümessil olarak gönderilmiş olan Abdurahman Bey'in orada iki kardeş ulus arasındaki dostluk ilişkilerini

[185] Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.71 vd.
[186] Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.77
[187] Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.78; Mektubun tam metni için bkz., Zeki Sarıhan, a.g.e., s.210 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

güçlendirmek yolundaki çalışmalarıyla Emir hazretlerinin güvenini ve takdirlerini kazanmış olmasından dolayı memnunum. Ankara'daki Afgan elçisi Sultan Ahmed Han da iyi ilişkileri dahada geliştirmek için çalışmaktadır. Türkiye-Afganistan ilişkileri güçlüdür. Afganistan ve Türkiye'nin amacı insanlık haklarını savunmaktır. Bu ortak amaca doğru yürürken ilşkilerimizi pekiştirmesi için Medine'yi savunmuş olan ünlü Ömer Fahrettin (Türkkan) Paşa,[188] *Kâbil'e tam yetkili elçi olarak atanmıştır. Kendisinin Emir hazretleri tarafından da destekleneceğine inanıyoruz. Emir hazretlerinin mektupları, olağanüstü önemi dolayısıyla TBMM'nde de okunup alkışlanmış ve Meclis adına da Emir Hazretlerine teşekkür ve saygılar sunulması kararlaştırılmıştır …"* diyerek, Fahrettin Paşa'nın elçiliğini müjdelemişti.[189]

1927 yılına gelindiğinde, Mustafa Kemal Paşa ile Amanullah Han arasındaki dostça ilişkilerin artık ileri düzeye vardığı ve sıcak kardeşlik ilişlkilerine dönüşmüştü. İki devlet başkanı birbirlerine artık "kardeşim", "biraderim" diye hitap ediyorlardı. Amanullah Han, Cumhuriyetin ilânı için Türkiye Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'e gönderdiği 28 Ekim 1927 tarihli kutlama telgrafı şöyleydi: *"… Biraderimiz Türkiye Devletinin milli bayramı münasebetiyle samimane tebrikat ve gayet dostane ihtisasatımı Zatı Devletlerine tecdiden takdim ve kardeş Türkiye Devlet ve milletinin saadetini temenni eylerim."*

Mustafa Kemal Paşa'da ertesi gün aynı sıcaklıkla Amanullah Han'a şu cevabı verir: *"… Cumhuriyetin dördüncüsenei devriyesi münasebetiyle izhar buyurduğunuz hissiyât ve dostluktan fevkalâde mütahassis olarak tebrikatı şahanelerine ensamim teşekkür ile Afgan Devlet ve Milletinin saadeti hakkındaki temenniyatımı tekrar eylerim."*[190]

---

[188] Ömer Fahrettin Türkkan Paşa'nın özgeçmişi hakkında bkz., T.C Genelkurmay Başkanlığı, **Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri I**, Ankara 2009, s.72-74; T.C Genelkurmay Başkanlığı, **Balkan Savaşına Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri (Alay ve Daha Üst Birlik Komutanları)**, Ankara 2004, s.33

[189] Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.79 vd.

[190] Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.146 vd; Amanullah Han ve Mustafa Kemal Paşa'nın birbirlerine gönderdikleri 28- 29 Ekim 1927 tarihli iki telgraf için bkz., Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I**, s.23

Levent Şahverdi Arşivi

c. Fahrettin (Türkkan) Paşa'nın Kâbil'e Elçi Atanması

Mustafa Kemal Paşa, Afganistan elçiliğini önce, Malta sürgününden dönen Ali Münif Bey'e (Yeğena) teklif etmişti.[191] 18 Mart 1922'de ise yine bir Malta sürügünü olan ve İslâm dünyasında oldukça müstesna bir yere sahip, Medine Müdafaiî Ömer Fahrettin (Türkkan) Paşa'yı Kâbil'e tam yetkili elçi tayin ederek, Afganistan ile dostluğa ne kadar önem verdiğini göstermişti.[192]

Böylece Ömer Fahrettin Paşa, bu ülkedeki diplomatik misyonunu resmen kurmak üzere 12 Nisan 1922'de harekete geçti. Fahrettin Paşa'ya Kâbil'e hareket etmeden önce ne yönde talimat verildiğine dair bir bilgi yoktur. Ancak İngiliz kaynakları 21 Nisan 1922'de toplanan Ankara hükümetinin, Fahrettin Paşa'ya verilecek talimatı görüştüğünü ve Kâbil'den, Hint Hilafet Komitesi aracılığıyla Gandhi'ye bir mektup gönderilmesinin kararlaştırıldığını bildirmektedir. Yine bu kaynaklara göre, benzer bir mektupta da Hindistan Müslümanları Derneği'ne

---

[191] Eski Valilerden olan Ali Münif Bey, sürgünden kurtulunca kendisine elçilik teklif edildiğini şöyle anlatmaktaydı: "Mustafa Kemal Paşa Malta'da dönenleri muhabbetle karşılıyordu. Yurda kavuşanlar Milli Mücadele hizmet yolunda onun işaretini istiyorlardı… Malta dönüşümdeki ziyaretim sırasında o günleri yadetti. Bir iki gün sonra Mustafa Kemal Farsça bildiğim için mi bilmem nedense- Kâbil sefirliğini teklif etti. Hâlbuki ben, Malta esaretinin yorgunluğundan, hariçte vazife görecek durumda değildim. Ailevi durumum da buna uygun düşmüyordu. Bu bakımdan özür diledim. Milli Mücadele hizmetinde memleketim civarında çalışmak istiyordum. Muvafık buldu. Vatanım olan Çukurova'da Milli Mücadele'nin zaferleri beliriyordu. Bende vakit geçirmeden memleketime döndüm." Bkz., Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s.94

[192] Orhan Yazıcı, a.g.e., s.212; Mustafa Kemal Paşa'nın, Amanullah Han'a yazdığı Fahrettin Paşa'nın güzen mektubu için bkz., **Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri IV**, Ankara 1991, s.241 vd; Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I**, s.9; Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s.101 vd; Medine Müdafiî Fahrettin Paşa'nın Afganistan'a elçi olarak atanmasının Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin temsilcisi olarak Kâbil'e gönderilen Abdurahman Bey'in 1922 yılının başlarında Amanullah Han'ın bir mektubuyla Ankara'ya dönmesinden sonraya rastlaması da dikkat çekicidir. Bkz., Salim Cöhce, a.g.m, s.123; TBMM'nin üçüncü toplanma yılını açtığı 1 Mart 1922'de Fahrettin Paşa'nın Kâbil'de görevlendirilmesi şu şekilde açıklanmıştır: "… Bu gayeye doğru yürürken ilk muahedenameyi Afganistan Hükümet-i İslâmiyesiyle 1 Martta Moskova'da akdettik. Bu muahedenamenin tatbikatından olmak üzere Afganistan geçen yaz Ankara'ya bir heyet-i sefaret gönderdi. Bu kardeş devletin sefiri Sultan Ahmed Han, Ankara'da cümlemizin mahbubu kulûbüdür. Afganistan'da bir mümessilimiz mevcuttur. Namdar ricalimizden birinin tahtı riyasetinde bir heyet-i sefaret dahi bugünlerde Kâbil'e müteveccihen yola çıkmak üzeredir. Şevketlû Emiri Afgan hazretleri tarafından Büyük Millet Meclisi Reisine hitaben bütün Türkiye halkına gönderilen necebet ve samimiyetle müzeyyen name-i giranbeha-yı emaret penahi, birkaç gün evvel huzurunuzda okunup müttefikan ve hararetle alkışlanmıştı, Afganistan'la Türkiye arasında mevcut revabıt-ı uhuvvetkâraneyi bir kat daha tahkim eylemiştir." Bkz., **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I, ,** s.249; Ayrıca, Kâbil elçisi olarak tayin edilen Fahri (Fahrettin) Paşa ile Afganistan'a gönderilecek general ve subaylara verilecek harcırah ve yevmiye miktarlarının tesbiti hakkında bkz., **BCA**, Tarih: 26.02.1922., Fon Kodu: 30.18.1.1., Yer No: 4.50.11

Levent Şahverdi Arşivi

gönderilerek yardımları için teşekkür edilecektir. Ayrıca Fahrettin Paşa'dan Afganistan'daki İngiliz gizli servisi hakkında araştırmalar yapması da istenmiştir.[193]

İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir H. Rumbold, Fahrettin Paşa'nın Medine'yi dünya savaşı sıralarında İngilizlere karşı savunmasının Türkistan'da probaganda aracı olarak kullanılacağına ve Türklerin kendi hegomanyaları altında, Asyadaki tüm müslüman devletlerden oluşan bir blok kuracaklarına inanıyordu.[194]

Uzun bir yolculuktan sonra Herat üzerinden 25 Haziran 1922 günü Kâbil'e varan Fahrettin Paşa orada olağanüstü gösterilerle ve törenlerle karşılanmış,[195] 29 Haziran 1922 günü ise Afganistan Emiri Amanullah Han'a törenle güven mektubunu sunmuştur.[196] Amanullah Han ise kendisine "Türkiye'yi doğunun kurtuluş anahtarı olarak gördüğünü" söylemiştir.[197] Türk Elçisi Fahrettin Paşa'nın Kâbil'de güven mektubunu sunup resmen göreve başlamasıyla, Türkiye ile Afganistan arasında elçilikler düzeyinde diplomatik ilişkiler kurulması süreci tamamlanmıştı. Afganistan'ın bir yıldan beri Ankara'da tam yetkili ellçisi ve elçiliği olduğu gibi artık, Türkiye'nin de Kâbil'de yetkili elçisi ve elçiliği vardı. İlk Türk elçisinin

---

[193] Salim Cöhce, a.g.m, s.125; Ayrıca bkz., Bilâl N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)** IV, Ankara 1984, s.242 vd; Zeki Sarıhan**,** a.g.e., s.217

[194] Salâhi R. Sonyel, a.g.e., s.231

[195]Fahrettin Paşa, Herat'a vardığı vakit, başta Afganistan'ın en genç ve ileri gelenlerinden Herat valisi ve veziri olmak üzere, Herat kumandanı, müftü, ileri gelenler ve memurlar Herat'ı boşaltarak akın akın karşılamaya koşan binlerce halk, takım takım mızıkalarla ve kilometrelerce uzanmak üzere bölük tarafından saygı duruşunda bulunan askeri kıta ve okul öğrencileri gözleri yaşartacak gösterilerde bulunmuşlardır. Kurul hakkında Heratlılarca yapılan karşılama töreninin Ramazan dolayısıyla zorluklarından özür beyan eden Fahrettin Paşa'ya Herat veziri: "Bugün bizim için bayramdır. Orucumuzu bozsakta yeridir" mealinde zarif ve içten bir cevap vermiştir. Bkz., Zeki Sarıhan**,** a.g.e., s.222

[196]Fahreddin Kandemir, bu konuda hakkında şunları yazmıştır: "Fahrettin Paşa, usulü dairesinde itimatnamesini vermek üzere saraya gidişinde, beraberinde götürdüğü al sancağımızı öperek Afgan Kralı Amanullah Han'ın gögsüne sardı. Kendiside aynı şekilde bir Afgan bayrağına sarıldı. Bu şekilde daha ilk adımda o zamana kadar hiçbir yerde görülmemiş bir davranışla, yarattığı dostluk hatta kardeşlik havası içinde Afganlıların adeta kalplerini fethederek, iki müslüman millet arasındaki yakınlığı bütün bütün arttırıp kuvvetlendirerek sarsılmaz hale getirdi. Fahrettin Paşa işte buydu. Askerlikteki başarısı kadar kısaca bulunduğu politika hayatında da gıpta edilecek bir muvaffakiyet göstermiştir." Bkz., Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s.105; Ayrıca, Kâbil Sarayı'nda Fahrettin Paşa, güven mektubunu Amanullah Han'a sunduğunda, Amanullah Han gözyaşlarını tutamamıştır. Bkz., Nurettin Gülmez, a.g.e., s.232; Salim Cöhce, a.g.m, s.127; Ayrıca, Amanullah Han, Fahrettin Paşa'yı askeri elbiselerini giyinmiş olarak ayakta karşılamıştır. Paşa, ona altı adım yaklaşarak askerce bir selam vermiştir. Emir selamı aldıktan sonra biraz daha ilerlemiş ve kollarını açarak kucaklamıştır. Onu alnından, gözlerinden öpmüştür. Fahrettin Paşa'da onu omuzlarından ve gögsünden öpmüştür. Bkz., Zeki Sarıhan**,** a.g.e., s.227

[197] T.C Genelkurmay Başkanlığı, **Geçmişten Günümüze Türk-Afgan İlişkileri**, Ankara 2009, s.47

Levent Şahverdi Arşivi

Kâbil'de göreve başlaması aynı zamanda Türkiye'nin Kâbil Elçiliğinin açılışı (29 Haziran 1922) demekti.

Fahrettin Paşa, Kâbil'de göreve başladığı günlerde Cemal Paşa'dan 4 Temmuz 1922 tarihli bir tebrik mektubu aldı. Cemal Paşa, Kâbil'de elçi olarak atanmayı çok arzu etmiş ama bu arzusu bir türlü gerçekleşmemişti. O günlerde Moskova'da olan Cemal Paşa, Fahrettin Paşa'ya *"Gönlüm öyle isterdiki siz Kâbil'e gelirken ben de orada bulunayım. Ve sizi ben istikbal edeyim"*diye yazıyordu.[198]

Fahrettin Paşa'nın 12 Nisan 1922'de Afganistan'a hareket ettiği sırada Yunanlıları Anadolu'dan atmak için yapılacak taarruzun hazırlıklarıda oldukça ilerlemişti. Bu arada Amanullah Han, çeşitli zamanlarda *"Türkiye'ye düşman devletlerin Afganistan'ın da düşmanı olduğunu"* ifade etmek suretiyle Türkiye'ye yardım etmeye çalışmaktaydı. Nihayet Türk taarruzu başarılı olmuş ve İzmir'e girilerek, Batı Anadolu'daki Yunan işgali sona erdirilmiştir.[199]

Büyük Taarruz Zaferi bütün dünyada olduğu gibi, Afganistan'da da o zamana kadar benzeri görülmemiş büyük yankılar yaptı. Üç yılı aşkın bir zamandır Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde yürütülen bu savaş, bir hürriyet ve tam bağımsızlık savaşıydı. Kurtarıcı ve anti-kolonyalist özelliği dolayısıyla, ta başından beri ezilen Asya ve Afrika halklarının yakın ilgisini ve sempatisini çekmişti. Özellikle müslüman halklar Türk Kurtuluş Savaşı'na karşı büyük yakınlık ve ilgi duymuşlardı.[200]

Afganistan'da Türk zaferi, sanki milli bir bayram gibi büyük sevinçle kutlandı. Afganlılar dalga dalga Türk elçiliğine tebriğe geldiler.[201] Aynı şekilde Kâbil'deki Hintli, Buharalı ve Türkistanlılar da Türk Elçiliğini kutladılar.

---

[198] Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.105-108

[199] Salim Cöhce, a.g.m, s.126; Mehmet Köçer, a.g.e., s.194

[200] Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.109; Ayrıca, Dışişleri Bakanı İsmet Paşa, Lahor'da çıkan Zemindar gazetesinin Fahrettin Paşa'ya yazdığı, Hindistan müslümanlarının Türklerin zaferleri karşısındaki duygularına yer verildiği metni 8 Kasım 1922 tarihinde Meclis'te okumuştur. Bkz., Zeki Sarıhan, a.g.e., s.242; Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.110 vd.

[201] Afganlıların, Kâbil Türk elçiliğine tebriğe gelme konusu hakkında 4 Kasım 1922 tarihli mektup için bkz., Bilâl N. Şimşir, **Atatürk İle Yazışmalar (1920-1923) I**, s.428

Levent Şahverdi Arşivi

Hindistan'da olduğu gibi bütün Afganistan camilerindede 15 Eylül 1922 cuma günü Türk zaferi için dua edildi, konuşmalar yapıldı.[202]

Afganistan Emiri Amanullah Han, 10 Ekim 1922 akşamı Türk zaferi şerefine sarayının en güzel dairesi olan Dilkuşa Kasrı'nda büyük bir ziyafet verdi.[203] Ziyafete hükümet üyeleri, Afgan ileri gelenleri, Rusya, İran, Buhara ve İtalya elçileri, Kâbil'deki Türkiye vatandaşları katılmış. İngiltere elçisi ise davete katılmamıştı.[204] Amanullah Han; *"Evvelâ cümlenize sıhhat ve afiyet temenni ederim. Bu gece bütün Afganistan, belki bütün İslâm dünyası için kutsal bir gecedir. Çünkü Türklerin zaferini kutluyoruz. Türklerle Afganlılar kardeştir. Türklerin sevinci bizim sevincimizdir. Cenabı Hakk'tan Türkler için büyük başarılar dilerim. Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin başarılarına dua ederim."* diyerek bu zaferi kutladı.[205]

Amanullah Han, konuşmasının sonunda eğer kabul ederse, Muzaffer Başkomutan Müşir Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya Afganistan'ın en büyük nişanını, aferin kazanılmasında hizmetleri görülmüş olan diğer Türk komutanlarına da çeşitli rütbelerden nişanlar vermek istediğini açıkladı.[206] Arkasından konuşan Fahrettin Paşa, teşekkür ederek milli dava hakkında birkaç söz söylemiş, Türklerin giriştiği bu mücahede sırasında kalpleri Türklerle beraber çarpanlardan, Türklere bağlılık ve samimiyet göstermekten geri kalmamış olan İslâm kardeşleri Hindistan halkına Türklerin hakkını destekleyen dost devletlere teşekkür etti. Daha sonra elçiler adına

---

[202] Fahrettin Paşa'nın TBMM Hükümetine gönderdiği 16 Eylül 1922 tarihli mektupta Afganistan halkının, Türk zaferi için dua etmelerini ve zafer sevinçlerini anlatmakta olup tam metin için bkz., Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I**, s.9 vd; Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s.109 vd.

[203] Fahrettin Paşa, yazmış olduğu 14 Ekim 1922 tarihli mektubu ile Hariciye Vekâletine, Amanullah Han'ın verdiği ziyafet hakkında bilgi sunmuştur. Bkz., Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I**, s.10 vd.

[204] Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.115

[205] Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I**, s.11; Zeki Sarıhan**,** a.g.e., s.243; Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s.117

[206] Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.115; Mehmet Okur, "Atatürk Tarafından Yabancı Devlet Başkanlarına Verilen Hediyeler", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, S.33-34, (Mayıs-Kasım 2004)**, s.80; Hariciye vekaletinden Mustafa Kemal Paşa'ya 17 Aralık 1922 tarihinde gönderilen tezkerede Afgan Emiri'nin vermek istediği nişanların kabul edilip edilmemesi hususundaki cevap sorulmuştur. Bkz., Bilâl N. Şimşir, **Atatürk İle Yazışmalar (1920-1923) I**, s.451; Hâkimiyeti Milliye'de okunan bir haberden anlaşıldığına göre, Amanullah Han Mustafa Kemal'e Afganistan'ın en büyük nişanını, diğer kumandanlara da Estor nişanının birinci ve ikinci rütbesini vermiş, nişanlar Türkiye'nin Kâbil elçiliğine teslim edilmiştir. Elçilikte bunları 1922 Aralık sonlarına doğru Türkiye'ye göndermiştir. Bkz., Zeki Sarıhan**,** a.g.e., s.245; Nurettin Gülmez, a.g.e., s.232; **BCA**, Tarih: 27.03.1923., Fon Kodu: 30.18.1.1., Yer No: 7.13.19

Levent Şahverdi Arşivi

Rus elçisi Türkler hakkında pek dostça bir konuşma yapmış, [207] bundan sonra büyük salona geçilerek müzik dinlenilmiş ve yemek yenilmişti.[208]

Amanullah Han'ın Türk hükümetine göstermiş olduğu bu samimi destek sözde kalmamış, Büyük Taarruza müteakip ortaya çıkan Boğazlar Meselesinde İngilizlerin fiili bir harekete geçmesi halinde Hindistan sınırına yığdığı yedi tümene taarruz emrini vereceğini açıklayarak kesin tavrını ortaya koymuştur.[209]

Amanullah Han'ın başlayacak sulh görüşmelerinde Türklerin desteklenmesi için Londra, Paris ve Roma sefirlerini harekete geçirdiği, bu elçilerin verdiği notalarla Türkiye ile yapılacak barışın adil olmasının gerekliliği üzerinde durulmuş ve bunda Afganistan'ın da menfaati bulunduğunu vurgulanmıştı.[210] Ayrıca Lozan görüşmeleri sırasında da Afgan diplomatlar çok faal bir şekilde Türkleri desteklemiş, 31 Aralık 1922'de Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Reisi Hüseyin Rauf Bey'den Lozan'daki İsmet Paşa'ya çekilen bir telgrafta bu ülkenin Ankara Bükelçisi Sultan Ahmed Han'ın hazırladığı bir mesajın, oraya gelecek olan Afganistan'ın Londra Büyükelçisi Abdulhadi Han'a ulaştırılması istenilmiştir.[211]

Mustafa Kemal Paşa, Lozan Antlaşmasının imzalandığı günü *"Sulh Bayramı"* diye nitelendirmiştir. Ankara'daki Afgan elçisi Sultan Ahmed Han, o günlerde İzmir'de bulunan Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya hemen bir telgraf çekmiş ve hem Emir Amanullah Han adına, hem de Afgan milleti adına tebriklerini sunmuştur.[212] Paşa, 27 Temmuz 1923 günü İzmir'den Dışişleri Bakanlığına çektiği telgrafta Afganistan Elçisi'nden tebrik telgrafı aldığını haber vermiş ve teşekkürlerinin Elçi'ye bildirilmesini istemiştir.[213]

---

[207] Kâbil'deki Rus sefirinin 10 Ekim 1922 tarihli nutku için bkz., Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I**, s.11 vd; Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s.117 vd.

[208] Zeki Sarıhan**,** a.g.e., s.243 vd.

[209] Salim Cöhce, a.g.m, s.128

[210] Amanullah Han'ın sulh görüşmelerinde Türklerin lehine harekete geçtiği, Hüseyin Rauf Bey tarafından İsmet Paşa'ya çekilen 19 Aralık 1922 tarihli telgrafta açıkça gözükmüş olup, telgrafın tam metni için bkz., Bilâl N. Şimşir, **Lozan Telgrafları I**, Ankara 1990, s.247

[211] Salim Cöhce, a.g.m, s.128; Hüseyin Rauf Bey tarafından İsmet Paşa'ya gönderilen 31 Aralık 1922 tarihli telgraf için bkz., Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.304

[212] Afganistan Emiri Amanullah Han, Lozan Barış Antlaşmasının imzalanması üzerine Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı kutlayan ilk ve tek yabancı devlet başkanı olmuştur. Türkiye'nin barış bayramına da yalnız Afgan milleti katılmıştır. Bkz., Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s.124

[213] Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.123; Mustafa Kemal Paşa'nın, Hariciye Vekâletine yazdığı 27 Temmuz 1923 tarihli telgraf için bkz., Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I**, s.12

Levent Şahverdi Arşivi

Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadelede uygulanan dış politikayı daha sonra da fazla değiştirmedi. Aslında Milli Mücadelede Sovyetler haricinde bütün büyük devletler ile savaş halinde bulunuluyordu. Lozan Antlaşmasıyla bu durum her ne kadar ortadan kalkmış ise de yeni tesis edilen devlet küçüktü. Güçlenmek için zamana ihtiyacı verdı. Ayrıca büyük devletlerin nüfuz alanları içerisinde, stratejik açıdan önemli bir bölgede yer alıyordu. Öyleyse gerçekçi bir dış politika takip edilmeliydi. Onun için Milli Mücadele'den sonrada milletler arası münasebetleri etkileyen ilkeler dâhilinde, yani bu münasebetlerin gösterdiği gelişmelere göre ayarlanabilen uzlaşmacı ama ülkenin milli çıkarlarını sonuna kadar savunan bir çizgi tutturulmaya çalışıldı.[214]

1923-1928 yılları arasında Afganistan ile Türkiye arasındaki ilişkilerde önemli bir gelişme olmadı. Fahreddin Paşa'nın Kâbil'de Türk elçisi olarak, Sultan Ahmed Han'ın da Ankara'da Afganistan elçisi olarak yaptığı başarılı çalışmalar, Türk-Afgan ilişkilerini sağlam bir temele oturtmuştu.[215] Büyük bir mücadelenin ürünü olan Cumhuriyetin, 29 Ekim 1923'te ilânına müteakip, 30 Ekim Salı günü Dışişleri Bakanlığı, Türkiye'de Cumhuriyetin ilân edildiği ve Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın oybirliği ile cumhurbaşkanı seçildiği birer notayla yabancı elçiliklere duyurdu.[216] Türkiye'de Cumhuriyetin ilânı Afganistan'da büyük bir memnuniyet yaratmış ve *"İslâm aleminden ilk defa doğan Türk'ün bu cumhuriyet yıldızının bütün İslâm milletlerini aydınlatacağı"* inancı dile getirilmiştir.[217]

Bu dönem zarfında Mustafa Kemal ile Amanullah Han sık sık tebrik ve iyi dilek mesajları yollayarak birbirlerinin bayramlarını ve özel günlerini kutlayıp acı ve sevinçlerini paylaşmışlardır. Halifeliğin kaldırılmasından sonra dahi, Türkiye ile

---

[214] Salim Cöhce, a.g.m, s.128 vd.

[215] Mehmet Köçer, a.g.e., s.196

[216] Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s.127; Zeki Sarıhan**,** a.g.e., s.246; Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Vekâletinden Afganistan elçiliğine gönderilen 30 Ekim 1923 tarihli nota için bkz., Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I**, s.13

[217] Salim Cöhce, a.g.m, s.129; Afganistan'ın Ankara sefiri Sultan Ahmed Han tarafından Cumhuriyetin ilânı dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Vekâletine gönderilen tebrik yazısı için bkz., Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.13; Sultan Ahmed Han'ın gönderdiği bu tebrik yazısına karşı, Hariciye Vekili İsmet Paşa 10 Kasım 1923 tarihli bir notayla cevap verip, Cumhurbaşkanı ve Türkiye Devleti adına Afganistan'a teşekkür ettiği yazısı için bkz. Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s.129; Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I**, s.14

Levent Şahverdi Arşivi

Afganistan araındaki iyi ilişkiler devam etmişti.[218] Öyle ki Türkiye'nin Afganistan'daki gelişmelerle yakınen ilgilendiği ve Sovyetlerin bu ülkeyle olan münasebetlerini dikkatle takip ettiği görülmektedir.[219] Bu arada Afganistan, Sovyetlerle arasındaki itilafları kısmen gidermiş, iktisadî yardım vaadi almış ve 10 Nisan 1927'de bu devletle bir tarafsızlık ve saldırmazlık antlaşması imzalamıştır.[220]

Türk-Afgan kardeşliğinin gelişmesinde birnevi başrol oyuncuları konumunda olan elçilerde bu süreçte değişicektir. Afganistan'ın Ankara elçiliğine Gulam Ceylani Han atanmıştır. Gulam Ceylani Han, Amanullah Han'ın güvendiği bir genareldi. Yeni elçi güven mektubunu 24 Şubat 1926'da Mustafa Kemal Paşa'ya güven mektubunu sunarken, bu göreve tayin edilmekten mutlu olduğunu bidiriyor ve *"Büyük Türk milleti ile aziz Afgan milleti arasında müşterek ruh ve haslet ve ebedi sarsılmaz kalbi bir dostluk müşahede etmekle sevinç duyduğunu"* dile getiriyordu.[221]

Fahrettin Paşa'nın da görev süresi 1925'te sona ermiş, yerine Nebil (Batı) Bey,[222] Türkiye'nin yeni Kâbil elçisi olarak atanmıştır. Kâbil elçisi Nebil Bey, 16 Haziran 1926'da itimatnamesini sunmuş, Afganistan Emiri Amanullah Han rahatsız olması nedeniyle kısa tuttuğu konuşmasında *"… Türkiye'de vuku bulmakta olan*

---

[218] Mehmet Köçer, a.g.e., s.198; Afganistan, bağımsızlığının yedinci yıldönümünü kutluyordu. Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'da bu kutlamalara katıldı. 2 Mart 1925 günü Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığından, Türkiye'nin Kâbil Elçiliğine tebrik mesajı gönderilmesi hususundaki telgraf için bkz., Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s.133; Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I**, s.15 vd; Gönderilen 2 Mart 1925 tarihli telgraf Kâbil elçimiz Fahrettin Paşa'nın eline geçmiş ve kendisi tarafından Amanullah Han'a teslim edilirken aralarında gerçekleştirdikleri konuşmalar Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığına 28 Mart 1925 tarihinde rapor edilmiştir. Bu yazının tam metni için bkz., Bilâl N. Şimşir**,** a.g.e., s.16; Amanullah Han'da bu tebriklere, Mahmud Tarzî tarafından yazılan telgraf aracılığıyla teşekkürlerini belirmiştir. Bu telgrafın tam metni için bkz., Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s.134; Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I**, s.17

[219] Salim Cöhce, a.g.m, s.129; Hüseyin Rauf Bey tarafından İsmet Paşa'ya gönderilen 23 Mayıs 1925 tarihli telgraf için bkz., Bilâl N. Şimşir, **Lozan Telgrafları II**, Ankara 1994, s.337 vd.

[220] Salim Cöhce, a.g.m, s.129

[221] Mehmet Köçer, a.g.e., s.198; Amanullah Han'ın, Mustafa Kemal Paşa'ya Ankara elçiliğine Gulam Ceylani Han'ın atandığına dair gönderdiği 30 Ocak 1926 tarihli telgrafı için bkz., Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I**, s.18; Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s.136; Afgan elçisi Gulam Ceylani Han'ın güven mektubunu Mustafa Kemal Paşa'ya sunarken okuduğu 24 Şubat 1926 tarihli söylev ve Mustafa Kemal Paşa'nın Afgan elçisine verdiği 24 Şubat 1926 tarihli cevap metni için bkz., Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I**, s.19 vd.

[222] İsmail Nebil Batı, 1888 yılında İstanbul'da doğdu. 1911-1913 yıllarında Maliye Nezaretinde, 1913-1918 arasında Islahatı Maliye Komisyonunda ve 1918-1919'da da İaşe Nezaretinde çalıştı. O yıllarda Türk diplomatların duayeni sayılan Ahmet Muhtar Bey 27 Ekim 1921 tarihinde Tiflis Mümessilliğine atanırken aynı günlü kararname ile Nebil Bey'de Tiflis Mümessilliği Başkatipliğine atandı. 11 Kasım 1923'te Atina Elçiliği Başkatipliğine atanmıştır. Sicilinde Arapça, Farça ve Fransızca bildiği yazılı olan Nebil Bey, belki Farça bildiği için 29 Kasım 1925 tarihinde Kâbil elçiliğine atanmıştır. Bkz., Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s.142

Levent Şahverdi Arşivi

terakkiyatı pek yakından takip ediyorum ve etmek istiyorum. Türkiye de benim vatanımdır. Memleket-i âcizanem ile Türkiye arasında çok kuvvetli rabıtalar vücuda getirmek istiyorum…"[223] şeklindeki sözleriyle, Türkiye ile Afganistan arasında samimi dostluk ilişkileri olduğunu daha da geliştirme niyetinde bulunduğunu bir kez daha teyit etmiştir.[224]

F. AMANULLAH HAN'IN TÜRKİYE ZİYARETİ VE 25 MAYIS 1928 ANTLAŞMASI

Amanullah Han, Türkiye'nin yardımı ile Afganistan'ın medeniyet seviyesini yükseltmek gayesiyle büyük bir yenilik ve ıslahat hamlesine girişmiş, bunun için de işe önce eğitimden başlamıştır. Bir taraftan Türkiye'den gelen uzmanlar ile Afganistan'daki eğitim faaliyetlerini hızlandırırken, diğer taraftan da Avrupa ve bilhassa Türkiye'ye tahsil için yüzlerce Afgan gencini göndermeye başlamıştır.

Amanullah Han, memleketinde başlattığı bu öğrenme ve yenilik seferberliği devam ederken, diğer memleketlerdeki gelişmeleri bizzat yerinde görmek ve mümkün ise oralardan teknisyen ve alimler getirmek ümidiyle 1927 Aralığı sonlarında bir dünya turuna çıktı.[225] Amanullah Han, geziye çıkış sebebini ise; *"Memleketimin diğer memleketlerle olan münasebetini takviye etmek, kanun ve nizamdan istifade etmek fikri ile seyahata çıktım"* diyerek açıklamaktadır.[226] Ziyaret

---

[223] Bkz., Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I**, s.21 vd; Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s.143 vd.

[224] Mehmet Köçer, a.g.e., s.98 vd

[225] Mehmet Saray, **Türk-Afgan Münasebetleri**, s.48; Amanullah Han'ın bu geziye ne gibi düşüncelerle ve ne gibi şartlar altında girişildiği henüz kesin olarak anlaşılmamıştır ancak Kâbil'deki İngiliz elçisinin bu fikri çok tervic ve belki ilk olarak ortaya attığı veya attırdığı muhakkaktır ve Amanullah Han tahtını kaybettikten sonra onun yankıları bunu iddia etmişlerdir. Bkz., Y.Hikmet Bayur, a.g.e., s.598; Amanullah Han, "Avrupa'da çok şey gördüm hatta fazla gördüm. Bu gördüklerimden çok da istifade ettim. Lakin benim vatanımın dert ve ihtiyacı bu gördüklerimle beraber daha başka şeylerdi ki bunları Avrupa'da ne görebildim ne de kimse ile buna dair konuşabildim. İşte bu hakiki arzularımı ve ihtiyacımı Türkiye'ye saklıyorum. Bilhassa Gazi Paşa Hazretleriyle konuşacak ve ondan öğrenecek çok şeylerim vardır. Avrupa ne kadar büyük ve yüksek olursa olsun benim taş ve toprak yığınından ibaret vatanıma tercih edilmez…" demiştir. Bkz., T.C Genelkurmay Başkanlığı, a.g.e., s.148

[226] Bkz., **BCA**, T: 05.08.1929., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 257.731.17

Levent Şahverdi Arşivi

ettiği Hindistan, Mısır, İtalya, Fransa, Belçika, İsviçre, Almanya, İngiltere ve Rusya'da büyük ilgi ve itibar görmüştü.[227]

Afganistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra iki ülke arasında artarak devam eden ve Milli Mücadele yıllarında dayanışmaya dönüşen ilişkiler savaş sonrasında karşılıklı ziyaretler ve işbirliği düzeyinde devam etmiştir. Bu ziyaretlerin en önemlisi hiç şüphesiz Amanullah Han'ın Türkiye ziyeretidir.[228] Ancak bu ziyaret öncesinde Afganistan Dışişleri Bakanı Mahmud Tarzî Han, Temmuz 1927'de Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Bakan, yanında Afganistan'ın Paris elçisi Gulam Nebi Han ve Ankara elçisi Gulam Ceylani Han olduğu halde 4 Temmuz 1927 günü trenle İstanbul'dan Ankara'ya gelmiş ve böylece tarihte ilk defa bir Afgan Dışişleri Bakanı Türkiye'yi ziyaret etmiştir.[229]

Mahmud Tarzî, Ankara istasyonunda Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü (Aras) Bey tarafından karşılanmış ve iki bakan arasında yapılan görüşmelerde dünya ve bölge sorunları, Afganistan'ın durumu, Türkiye'nin politikası gözden geçirilmiş, özellikle de Afganistan'ın Rusya ve İngiltere ile ilişkileri üzerinde durulmuştur. Türkiye ziyareti, Mustafa Kemal'in İstanbul'da olduğu ana rastlayan

---

[227] Salim Cöhce, a.g.m, s.131; Amanullah Han'ın Roma'da Afgan elçiliğine yerleştirildiğine dair İtalya basınında yer alan haberler için bkz., **BCA**, T: 04.08.1928., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 257.731.15; Ayrıca, Kral ve maiyeti önce trenle Karaçhi'ye oradan 14 Aralık 1927'de Bombay'a geçmiş, 17 Aralıkta deniz yoluyla Mısır'a hareket etmek üzere kentten ayrılmışlardır. Dokuz gün süren deniz yolculuğundan sonra, 26 Aralık'ta Mısır'ın Said Limanı'na oradan trenle Kahire'ye geçmiştir. Büyük bir coşkuyla karşılaşan Kral, on gün kaldığı Mısır'dan ayrılarak 3 Ocak 1928'de İtalya'nın Napoli kentine, oradan trenle 8 Ocak'ta Roma'ya varmıştır.Kralın heyetindeki kadınlar Roma'da peçelerini çıkarmış, törenlere büyük oranda katılır olmuşlardır. 12 Ocak tarihinde Papa tarafındanda kabul edilen Kral, buradan ayrılarak Fransa'ya hareket etmiştir. 23 Ocak'ta Nice'a varan Kral buradan Paris'e geçer. Daha sonra Belçika ve İsviçre ziyaretlerinden sonra 20 Şubat'ta Almanya'ya geçen heyet burada uzun süre kalıp temaslarda bulunmuştur. Kral tarihi yerleri gezmek yerine askeri tesisler, fabrikalar ve eğitim kurumlarını görmeyi tercih etmiştir. Buradan İngiltere'ye geçen Kral, 23 günlük ziyaretinde Londra üzerinden uçakla uçmuş ve bir denizaltıyla seyahat etmiş, askeri tatbikatları izlemiştir. Afgan heyeti daha sonra Polonya üzerinden Sovyetler Birliğine geçmişlerdir. Nihayetinde burada onbeş gün geçiren Afgan heyeti 18 Mayıs'ta Kırım'da Türkiye'ye hareket ederek yaklaşık iki hafta sürecek Türkiye gezisine başlamıştır. Bkz., İlbeyi Özer, "Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Resmi Konuğu Afgan Kralı Amanullah Han'ın Türkiye Ziyaretinin Türk Basınındaki Yansımaları (1928)", **Turkish Studies VIII/11, (Sonbahar 2013)**, s.283; Ayrıca, Amanullah Han'ın yurtdışı ziyaretleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., R. Talley Stewart, **Fire in Afghanistan 1914-1929**, New York 1973, s.319-368; Percy Sykes, a.g.e., London 1940, s.302-309

[228] Hüsnü Özlü, "Türk-Afgan Dostluk ve İşbirliği Anlaşması Kapsamında Atatürk Dönemi Türkiye Afganistan İlişkilerine Bakış", **Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi, S.8, (Eylül 2012),** s.37

[229] Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.145; Paris'e gelen Afganstan Dışişleri Bakanı Mahmud Tarzi Han'ın Cumhurbaşkanı ile görüşmek üzere Ankara'ya gelmek istediğine dair belge için bkz., **BCA**, T: 19.06.1927., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 130.935.2

Levent Şahverdi Arşivi

Mahmud Tarzî ancak 10 Temmuz 1927 günü kendisiyle görüşme imkânı bulmuştur. Mahmud Tarzî, Atatürk'ün de öğütlerini ve tavsiyelerini aldıktan sonra ülkesine dönmüştür. Mahmud Tarzî Han'ın Türkiye ziyareti, ertesi yıl Amanullah Han'ın Türkiye'ye yapacağı ziyaretin ön hazırlığı olacaktır.[230]

Amanullah Han, gezisinin önemli bir durağı olarak değerlendirdiği *"Mustafa Kemal'in yeni Türkiye'sini yerinde görmek"* dileğini Ankara hükümetine iletmiş. Emir'in Türkiye'yi ziyeret etme dileği çoşkuyla kabul edilmiş ve karşılama hazırlıklarına başlanmıştır.[231] Türkiye ve Mustafa Kemal açısından bu ziyaret, çok anlamlı ve önemli bir olaydı.[232] Bu ziyaret ayrıca Ankara'nın başkent olduktan sonra ağırladığı ilk yabancı devlet başkanı ziyareti olması sebebiyle de önem arz etmiştir.[233] Bu amaçla Müdafaa-i milliye ve hariciye vekâleti kapsamlı bir ziyaret programı hazırlamıştır.[234]

---

[230] Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.145 vd.

[231] İsmail Akbaş, "Afgan Kralı Amanullah Han'ın Türkiye Gezisi", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi VII/16-17, (2008 Bahar/Güz)**, s.313 vd; **Vakit**, 18 Mayıs 1928, s.1; Amanullah Han'ı ağırlamak için Ankara seferber oluyor. Yeni yeni açılan başkent yolları hızla ağaçlandırılıyor. Herkes kolları sıvıyor. Koca Koca ağaçlar bir yerlerden kökleriyle sökülüp getiriliyor, Ankara caddelerine sokaklarına dikiliyor ve Ankara neredeyse bir gecede yeşillendiriliyor. Ankara Palas otelinin yapımı hızlandırılıyor. Ve otel şaşılacak bir hızla bitiriliyor, dayanıp döşeniyor ve Amanullah Han'a yetiştiriliyor. Bkz., Bilâl N. Şimşir, **Bizim Diplomatlar**, s.320; Kralın gelişinden önce Atatürk, Afgan tarih ve coğrafyasını incelemiş, o zaman ki Umumi Kâtip Yusuf Hikmet Bayur'u da bu konuda bir etüt hazırlamakla görevlendirmişti. Öteden beri adetiydi. Yabancı bir devlet adamı mı gelecek? Hemen o ülkenin tarihi, coğrafyası, sosyal hayatı hakkında bilgiler toplar, onların bile bilemeyeceği şeyler öğrenir, konuklarını şaşkına çevirir, hayran bırakırdı. Bkz., **Atatürk'ün Uşağı Cemal Granda Anlatıyor**, Ankara 2007, s.277

[232] Mehmet Köçer, a.g.e., s.254; Fahrettin Altay Paşa'nın anlattığı üzere: "Ankara'ya ilk defa olarak bir hükümdar ziyereti olduğu için Atatürk pek neşeli idi. 10 Mayıs'ta Başbakan İsmet Paşa ile görüştüğümde Afgan Kralı'nın hali müsait görülürse beni Afganistan'a Genel Kurmay Başkanı ve Başkumandan yapmak istediklerini bildirdi, sağlık durumumun buna müsait olmadığını söyleyerek kabul etmedim. Bkz., Taylan Sorgun, **İmparatorluktan Cumhuriyete (Fahrettin Altay Paşa Anlatıyor)**, İstanbul 1998, s.427; **Atatürk'ün Uşağı Cemal Granda Anlatıyor**, s.277

[233] T.C Genelkurmay Başkanlığı, a.g.e., s.60; Mustafa Kemal Paşa, Mayıs 1919'da İstanbul'dan Anadolu'ya hareketinden önce Mehmet Vahdettin'in huzuruna çıktığı zaman ilginç bir ayrıntıyı farkeder. Konuşurken padişahın gözleri ikide bir sarayın penceresinden görünen düşman zırhlarına kaymaktadır. Atatürk birkaç yıl sonra, 16 Ocak 1923 günü İzmit'te gazetecilere verdiği demeçte düşüncesini açıklar ve "Bir geminin topundan telaşa düşecek bir yerde (İstanbul) hükümet merkezi olmaz" der. Bkz., Bilâl N. Şimşir, **Ankara'nın Başkent Oluşu**, Ankara 2001, s.19; İstanbul'un tahliyesi 6 Ekim'de bitti. Ben Mebusu olarak bir takrir hazırladım. 14 arkadışıma takriri imzalattım ve Meclise verdim. Tabii Atatürk ile mutabakatız Takririn meclisten geçmesi için taktiğini de beraber tayin ettik. Atatürk'te bütün nüfuzunu kullanacaktı. Meclis Başkanlığına verdikleri önergenin kabul edilmesiyle (13 Ekim 1923) gerçekleşmişti. Bkz., İsmet İnönü**, Hatıralar II,** Ankara 1987, s.166 vd; Ayrıca, Meclise sunulan yasa tasarısı hakkında bkz., Bilâl N. Şimşir**, Ankara … Ankara Bir Başkentin Doğuşu,** Ankara 1988, s.235-243

[234] Mehmet Köçer, a.g.e., s.254 vd; Ayrıca, Afgan Kral ve Kraliçesi'ni İstanbul'a getirmek için İzmir vapurunun kiralanması ve yapılacak tören için düzenlenen programın tasdiki için bkz., **BCA**, T:

Levent Şahverdi Arşivi

Afgan Emiri Amanullah Han ve Kraliçe Süreyya'yı Türkiye'ye getirmek için Peyk-i Şevket ve Berk-i Satvet torbido muhribleriyle beraber İzmir vapuru yola çıktı.[235] İzmir vapurunda, kralı karşılamak üzere oluşturulan heyette başkanlığı, Cumhurbaşkanı adına Kralı karşılamakla görevli olan Fahrettin Altay Paşa[236] yapmaktaydı.[237] İzmir vapuru 17 Mayıs'ta Sivastopol Limanı'na geldiğinde, Ruslar tarafından büyük bir resmi törenle karşılandı.[238] Şehir baştanbaşa Rus ve Afgan bayraklarıyla donatılmıştı. Halk, Kral ve Kraliçe'yi oldukça coşkulu tezahüratlarla karşıladı. Emir ve Kraliçe bahriye kıtalarını selamladıktan sonra, Türkiye'nin Moskova Elçisi Tevfik Bey, Fahrettin Paşa'yı Amanullah Han'a takdim etti. Fahrettin Paşa, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın selam ve muhabbetlerini ilettikten sonra Amanullah Han cevaben: *"Pek müteşekkirim. Türkiye'ye muvasalat etmek üzere bulunduğumdan dolayı sevinç ve heyecan içindeyim. Hissiyatımı lütfen Gazi Hazretlerine iblağını rica ederim"*[239] demek suretiyle duygularını ifade etmiştir. Amanullah daha sonra büyük tezahüratlar arasında İzmir vapuruna çıkar çıkmaz, vapurun direğine Afgan kraliyetine mahsus bayrak çekildi. Vapurda bulunan Mecidiye mızıkası tarafından Afgan milli marşı ve sonrasında İstiklâl marşı çalındı. Emir ve Kraliçe, Türkiye'ye geleceklerinden dolayı çok mutlu olduklarını söylüyorlardı.[240]

18.04.1928, F. K: 30.18.1.1., Y.N: 28.23.7; Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I**, s.24-31; **Atatürk'ün Milli Dış Politikası II**, Ankara 1989, s.142-162

[235] **Ayın Tarihi, XVI/51, (Haziran 1928),** s.3367

[236] Fahrettin Altay Paşa'nın özgeçmişi hakkında bkz., Azmi Süslü, Mustafa Balcıoğlu, **Atatürk'ün Silah Arkadaşları Atatürk Araştırma Merkezi Şeref Üyeleri**, Ankara 1999, s.73-76; T.C Genelkurmay Başkanlığı, **Balkan Savaşına Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri (Alay ve Daha Üst Birlik Komutanları)**, Ankara 2004, s.357

[237] Amanullah Han'ı karşılayacak heyette şu kişiler bulunmaktaydı. Cumhurbaşkanı adına Kral'ı karşılamakla görevli olan Orgeneral Fahrettin (Altay) ve Korgenerak Naci (Eldeniz) Paşalar ve eşleri; Türkiye Cumhuriyeti Kâbil Elçisi Nebil (Batı) Bey, Protokol Genel Müdür Yardımcısı Sada Bey, Kral ve Kraliçe Hazretlerinin maiyetlerine atanan yaver beyler ve arzu ederse Afganistan'ın Ankara Elçisi Gulam Ceylâni Han. Bkz., Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s.153; Cumhuriyet, 18 Mayıs 1928, s.1

[238] Bkz., **İkdam**, 18 Mayıs 1928, s.1

[239] Bkz., **İkdam**, 19 Mayıs 1928, s.1

[240] Mehmet Köçer, a.g.e., s.256; Fahrettin Altay Paşa'nın anlatığı üzere; "Kral, sivil giyinmiş, esmer, kara bıyıklı ve karagözlü yakışıklı bir genç gürbüz ve çevik. Kraliçe, nazik ve güzel bir taze, bir Avrupalı gibi açık giyiniyor. Annesi Şamlı imiş. Kral Türkçe biliyor ve meramını anlatabiliyor, Kraliçe Farsça konuşuyor." Bkz., Taylan Sorgun, a.g.e., s.427; Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.156

Levent Şahverdi Arşivi

Afgan heyeti 18 Mayıs günü, Rusların görkemli uğurlama töreni sonrasında Tükiye'ye doğru yola çıktı.[241] Öğle yemeğinde Emir ve Kraliçe, Fahrettin Paşa, Naci Paşa ve eşleri aynı masada yemek yediler.[242] Vapurda bulunan gazetecilerin Amanullah Han'dan bir mülakât istekleri oldu. Bunun üzerine Amanullah Han'a Türk matbûat erkânını vapurda kabul ettiler. Afgan Elçisi Gulam Ceylani Han, gazetecileri bir bir Amanullah Han Hazretlerine takdim etti ve Amanullah güzel bir türkçe ile şu sözleri söyledi: *"Sizlerle görüştüğümden dolayı fevkâlade memnun ve çok mütehassısım. Türk Afgan milletleri arasında ezeli bir kardeşlik vardır. Türkler bizim gözbebeğimizdir. Kardeş Türk memleketine seyahat etmemizden dolayı çok memnunuz. Size çok şeyler söylemek isterdim fakat mazur görünüz türkçem o kadar iyi değil. Seyahatim esnasında biraz fransızcaya çalışmıştım fakat evvelce daha iyi konuştuğum türkçeyi biraz unuttum onun için hissiyatımı hakkıyla ifade edemiyorum. Mamafih birkaç gün sonra tekrar görüşeceğiz. Sizinle tanışmış olduğum için çok memnunum."*[243]

İzmir vapuru boğaza girmeden uçak filosu, Emir ve Kraliçe'yi selamlamaya başladı ve vapuru limana kadar takip etti. İzmir vapuru boğazdan geçerken, her iki sahilden halk tezahüratta bulunuyor ve ellerindeki bayraklarla Emir ve Kraliçeyi selamlıyordu. İstabul halkının bu gösterdiği samimi karşılama, alelade bir misafirperverlik veya merasim icabı yapılan bir tezahürat değildi. Bu samimiyetten doğan, dostça ve kardeşce bir tezahürattı. Sonunda Amanullah Han'ı taşıyan vapur, saat 18:20'de Haydarpaşa İskelesine yanaştı.[244] İstanbul'a vermalarının ardından

---

[241] Afgan Kral ve Kraliçesi'ni taşıyan İzmir vapuru, dün öğleden sonra 14:30'da Sivastopol'dan hareket etmiştir. Rus donanması vapuru üç mil kadar takib etmiş, Rus uçakları ise denize kadar alçalarak İzmir vapuruna çiçekler atmışlardır. Bkz., **İkdam**, 19 Mayıs 1928, s.1

[242] Mehmet Köçer, a.g.e., s.256; İzmir vapurunun yemek salonu lüks bir hale gelmişti. Ortaya konulan uzun masa Kral ve Kraliçenin maiyetleri içindi. Kraliçenin resmi, Kral'ın oturacağı mahallin karşısına, Kral'ın fotoğrafıda onun karşı tarafına asılmıştı. Reis-i cumhur Hazretlerinin iki tane fotoğrafı ise cepheye yerleştirilmişti. Bkz., **Ayın Tarihi, XVI/51, (Haziran 1928),** s.3368; Ayrıca, İzmir vapurunda konukların rahatını sağlamak adına yapılan çeşitli düzenlemeler hakkında bkz., **Cumhuriyet**, 21 Mayıs 1928, s.1

[243] **Ayın Tarihi, XVI/51, (Haziran 1928),** s.3369; **Cumhuriyet**, 20 Mayıs 1928, s.1; Yusuf Hikmet Bayur, Amanullah Han'ın iyi Türkçe bilmekte olduğunu yazmaktadır. Bkz., Y.Hikmet Bayur, a.g.e., s.599

[244] Mehmet Köçer, a.g.e., s.258 vd; Ayrıca bkz., **Vakit**, 20 Mayıs 1928, s.1; **Milliyet**, 20 Mayıs 1928, s.1

Levent Şahverdi Arşivi

Haydarpaşa Garı'nda bir trenle Ankara'ya hareket ettiler. Tren 20 Mayıs 1928 günü saat 11:00 civarında Ankara'ya ulaştı.[245]

20 Mayıs pazar günü Ankara şehri karşılama için özenle hazırlanmıştı.[246] Devlet erkanı 11:00'e doğru istasyonda yerini almış, İsmet Paşa ve Gazi Mustafa Kemal Paşa'da Afgan Kralını karşılamaya gelmişti.[247] Saat 11:30'a aylardan beri beklenen misafir geldi. Türk ve Afgan bayraklarıyla süslenmiş tren durdu ve vagonun balkonunda Kral üniformasıyla, Kraliçe ise bir manto ile sade olduğu kadar zarif giyinmiş halde göründüler. Onların arkasında Afgan büyükleri bulunuyorlardı. Mustafa Kemal Paşa iki adım ilerleyerek kardeş milletin Kral'ını, Türkiye'nin büyük misafirini başıyla selamladı. Amanullah Hazretleri resmi selamdan sonra elini Mustafa Kemal'e uzattı ve kalpten gelen arzu ve sevinçle iki el birleşti. Gazi Mustafa Kemal Hazretleriyle Amanullah Han Hazretleri kucaklaştılar.[248] Amanullah Han, sağında duran Kraliçe'yi Mustafa Kemal'e takdim etti ve el sıkıştılar. Daha sonra Mustafa Kemal kısa cümlelerle misafirlerine *"hoş geldiniz"* dedi ve seyahatin iyi geçip geçmediğini sordu. Devamın'da da takdim töreni başladı. Bu sırada Amanullah Han, eski Kâbil elçisi Fahrettin Paşa'yı güzel sözler söyleyerek kucakladı.[249]

---

[245] İsmail Akbaş, a.g.m, s.315

[246] 20 Mayıs pazar günü Ankara şehri, en güzel bir günü yaşıyordu. Herkes subayların, iki sıra duran mehmetciklerin sert fakat sevimli bakışlarıyla karşılaşıyor. O bakışlarla karşılaşan subaylarda ise derin bir hürmet seziliyordu. İstasyon meydanında al atlar üzerinde bir zafer heykeli ihtişamıyla mızraklı süvariler bulunuyordu. İstasyon kapısının önünde silindir şapkalı zarif cümlelerle oradaki düzeni sağlamaya çalışan protokol memurları göze çarpıyordu. Bkz., **Ayın Tarihi, XVI/51, (Haziran 1928),** s.3369; Ankara daha sabahtan faliyete başlamıştı. Halk yavaş yavaş istasyona ve meclis caddesini doldurmaya başlıyor. Şehir eminimiz erkenden istasyondaki halı ve çiçeklerin düzeniyle uğraşıyordu. İstasyon civarı Türk ve Afgan bayraklarıyla süslenmişti. Meclis caddesi siyah ve kırmızı bir renk almıştı. Şehir ara ara sulanıyordu. Hava güzel ve açıktı yalnız biraz sıcak vardı. Fakat o tozlu ve dumanlı rüzfar yoktu. Bkz., **Vakit**, 21 Mayıs 1928, s.1

[247] Saat 11: 00'e doğru Meclis Başkanı, Başkan Vekilleri, Hükümet Üyeleri, büyük ünüformalarıyla askeri erkân, hükümet erkânı birer birer gelmeye başlıyorlar. Herkes proğramda gösterilmiş yerlerini alıyor. Meclisin sevimli başkanı ve biraz sonra güleç ve neşeli İsmet Paşa geliyor. Nihayet 11: 30'a doğru Gazi Hazretleri istasyonun arka kapısından görünüyor. Askeri birlikler selam duruyor. Bando ve muzıka selam havası çalıyor. Şehrin üzerinde uçaklar dolaşıyordu. Bkz., Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.164; Ayrıca bkz., İsmail Akbaş, a.g.m, s.316; **Ayın Tarihi, XVI/51, (Haziran 1928),** s.3369

[248] Fahrettin Altay Paşa, Amanullah Han ile Mustafa Kemal'in yakınlığını şu sözlerle ifade etmektedir: "Ankara garında çok büyük ve debdebeli bir tören yapıldı. Mustafa Kemal ile Amanullah Han'ın sarmaş dolaş olması herkesi heycanlandırmıştı." Bkz., Taylan Sorgun, **a.g.e**, s.428

[249] İsmail Akbaş, a.g.m, s.316; Geniş bilgi için bkz., **İkdam**, 21 Mayıs 1928, s.1; Türkiye-Afganistan Dostluk ve İşbirliği Antlaşması 22 Mayıs 1928 günü imzalanıyor. Bu hava içerisinde Türkiye ve Afganistan elçiliklerini, karşılıklı olarak büyükelçilik düzeyine yükseltmeye karar veriyorlar. O tarihte Yusuf Hikmet Bayur, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in genel sekreteridir. Mustafa Kemal,

Levent Şahverdi Arşivi

Heyette olanlar misafirlere takdim edildikten sonra Ankara Belediye Başkanı Asaf Bey, şu kısa nutku söyledi: *"Dost ve kardeş milletin Âlişan Hükümdarına Ankara şehrine şeref ve kudümü anında Ankara halkı ve şehri namına beyanı hoş amadi arz-ı tazimat eylemek gibi şerefli bir vazifenin acizlerine teveccüh etmesinden dolayı bahtiyarım"* Sonrasında Amanullah Han, Belediye Başkanı'na: *"Sevdiğim bir milletin arasında kendimi gördüğümden dolayı mesudum. Ankara halkına teşekkür, hürmet ve selam ederim"* diye Türkçe olarak karşılık verdi.[250] Karşılıklı duyguların ifade edildiği bu nutukların ardından misafirlerin kalacakları Ankara Palas Oteli'ne doğru hareket edildi. Mustafa Kemal Paşa misafirlerini dairelerine kadar götürdü ve bir müddet görüştükten sonra Çankaya köşküne gitmek üzere otelden ayrıldı.[251]

Çankaya köşkünde bir buçuk saat kadar kalan Kral ve Kraliçe, saat 17:00'de Cumhurbaşkanı ile oradan çıkıp Türkiye Büyük Millet Meclisine gitmişlerdi.[252] Bu esnada Büyük Millet Meclisinde Latin harfleri ve rakamlarının kabulüyle alakalı görüşmeler yapılıyordu. Programı bitiminden sonra Mustafa Kemal Paşa ve misafirler, Meclisten çıkarak halkın sürekli alkışları arasında Ankara Palas oteline kadar yürüdüler. Amanullah Han ve Kraliçe otelde bir müddet istirahat ettikten sonra saat 20:30'da Mustafa Kemal Paşa tarafından misafirlerin şerefine yüz kişilik bir akşam yemeği verildi.[253]

Mustafa Kemal Paşa, ziyafet esnasında kardeş milletin Kral ve Kraliçesi'ni Türkiye'de görmekten duyduğu memnuniyeti belirterek şöyle konuştu:*"Afgan milleti ve menşei Orta Asya olan ecdadımız arasındaki münasebetler ve uhuvvet rabıtaları*

Amanullah Han'a bir jest olsun diye kendi genel sekreterini Kâbil'e büyükelçi olarak gönderiyor. Yusuf Hikmet Bayur daha mayıs ayında, Amanullah Han'ın Ankara ziyareti sırasında Kâbil büyükelçiliğine atanmış, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal tarafından Amanullah'a takdim edilmiş ve büyükelçi olarak kabul edilmiştir. Bkz., Bilâl N. Şimşir, **Bizim Diplomatlar**, s.322 vd; Yusuf Hikmet Bayur güven mektubunu Amanullah Han'a nasıl sunduğuna dair bilgiyi Ankara'ya 26 Ağustos 1928 tarihli raporla sunmuştur. Bkz., Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I**, s.42

[250] Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s.105 vd; **Ayın Tarihi, XVI/51, (Haziran 1928),** s.3370; **BCA**, T: 18.04.1928, F. K: 30.18.1.1., Y.N: 28.23.7

[251] Otelin önündeki kalabalığın alkışları dinmiyor aksine dakikalar geçtikçe yükseliyordu. Amanullah Han, otelin büyük balkonuna çıkarak kendisini kalpten kopan bir sevgi ve samimiyetle alkışlayan halkı selamladı. Fakat halkın Amanullah Han'ın her selamına dakikalar süren alkışları üzerine Amanullah içeriye girerek bu sefer Kraliçe Hazretleri ile tekrar halka sevgilerini göstermek amacıyla balkona çıktı. Bkz., İsmail Akbaş, a.g.m, s.316; Utkan Kocatürk**, Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Ankara 1992, s.288

[252] Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.166 vd.

[253] Mehmet Köçer, a.g.e., s.261; İlbeyi Özer, a.g.m, s.286

Levent Şahverdi Arşivi

pek kadimdir… İki kadim kahraman milletin bugünkü evlatları, bizler, medarı intibah olan o sahifeleri, büyük alaka ile mütalâa etmeliyiz. Orada Afgan milletiyle Türk milletinin bir safta, aynı gayeye yürüdüğü ve müşterek şanlar ve zaferler kazandığı görülecektir… İşte bugünkü Afgan ve Türk milletleri, sayısız asırların ve büyük kıtaların içine hâtıralar ve ananeler salan büyük milletlerin evlatlarıdır… Zatı Hükümdarileri, 1919'da kahraman Afgan milletinin başında olarak, Asya'nın ortasında istiklâl için mücadeleye atılırken bizde aynı tarihte, Avrupa'nın şarkında, bütün medeni cihanın pîşi enzarında, istiklâl ve hürriyetimize vurulan darbelere göğüslerimizi siper ederek dövüşüyorduk… İstiklâl ve itibarını cihana tanıtmak evsaf, liyakat ve kudretinde olan milletlerin, medeniyet yolunda da serî ve muvaffak adımlarla ilerlemek istidatları, teslim olunmak lazımdır… Medenî ve teceddütkârane ıslâhat yolundaki faliyet ve mesainizin ne kadar huzur ve sükûn istilzam ettiğini ve buna mazhariyetinizi samimiyetle temenni ederim. Gerçi Afganistan'ın coğrafi vaziyeti ve bu sebeple devletinizin şiyasi şeriati mühim, ciddi ve naziktir. Tarih, bu ehemmiyet ve nezaketin, içinde bulunulan şerait ve ahval ne olursa olsun; bir an nazarı dikkatten dûr tutulmamasını âmirdir… Afgan devletinin mümtaz Hükümdarının yüksek şahsiyeti, hertürlü ihtimalin karşısında katiyet ve kudretle yükselen bir âbidedir. Biz bunu biliyor ve kalbî hislerle takdir ediyoruz…"[254]

Mustafa Kemal Paşa, bu konuşmasında ilginç tespitlerde de bulunmaktadır. Meselâ konuşmasının bir yerinde Hindistan'daki Türk Devletlerine işaret edilir ki, o dönemde çok az bilinen bu konunun dile getirilmiş olması Türk Cumhurbaşkanı'nın tarih bilgisi ve şuurunu göstermesi bakımından çok önemlidir. Yine bu konuşmada

[254] Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.168-172; Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın akşam yemeğinde misafirlerine okuduğu söylev hakkında bkz., **İkdam**, 21 Mayıs 1928, s.1; **Ayın Tarihi, XVI/51, (Haziran 1928),** s.3374 vd; Zeki Sarıhan, a.g.e., s.247 vd; Mehmet Saray, **Atatürk ve Türk Dünyası**, s.59 vd; İsmail Akbaş, a.g.m, s.317-319; Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I**, s.31-33; **Atatürk'ün Milli Dış Politikası II**, s.163-165; **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II**, s.269-272; Mehmet Saray, **Türk-Afgan Münasebetleri**, s.49-51; Utkan Kocatürk, a.g.e., s.288; Atatürk'ün ve Amaullah Han'ın 20 Mayıs 1928 akşamı resmi yemekte yapmış oldukları konuşmalar Fransızcaya çevrilip yabancı elçiliklere ve basınada verilmişti. Türkiye'deki İngiliz Büyükelçisi Sir George Clerk, 22 Mayıs günü bu çevirileri Londra'ya gönderirken Mustafa Kemal'in konuşması hakkında bazı yorumlarda bulundu. Konuşmada, kanının son damlasına kadar bağımsızlığını savunması gerektiği Afganistan'a hatırlatılıyor. Kral'a da terakki yolunda Gazi'nin cesareti ve kararlılığı ile yürümesi salık veriliyor. Ancak Mustafa Kemal Türk ve Afgan kardeşliğini vurgularken Afganistan'ın Asya, Türkiye'nin ise Avrupa olduğu gerçeğini belirtmek istiyor. Konuşmasında Afganistan'a doğrudan yapılacak yardımlara da değinen Mustafa Kemal, ancak bu yardımların Türkiye'nin imkânları ölçüsünde olacağını belirterek, sınırlandırılmasına da özen gösteriyor. Bkz., Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s.173 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

"İstiklâl ve itibarını cihana tanıtmak evsaf, liyakat ve kudretinde olan milletlerin, medeniyet yolunda da seri ve muvaffak adımlarla ilerlemek istidadları, teslim olunmak lazımdır" yolundaki değerlendirmesi ilginçtir ve sömürgeciliğin tehdidi altındaki ülkeler açısından dikkatle üzerinde durmayı gerektirir. Söz konusu konuşmanın sonlarına doğru Amanullah Han'ın ülkesinde yaptıklarının bir tahliliyle onun yenilik yolundaki adımlarını teşvik ve takdir etmişti. Ayrıca Kral'a iltifatlarda bulunmuş, devletin devamlılığı için ıslah edilmiş güçlü bir orduya sahip olması eğitimi çağdaşlaştırarak yaygınlaştırması, özelliklede sosyal alanda çok dikkatli yenilikler yapması gibi tavsiyelerde bulunarak, Afganistan'ın jeopolitik önemi ile çok ciddi ve nazik stratejik konumuna dikkat çekmişti.[255]

Mustafa Kemal Paşa'nın konuşmasında belirttiği hususlar ve tavisyeler ile onun Türkiye'deki yaptığı inkılâplar, Amanullah Han üzerinde büyük bir tesir yapmıştır. Nitekim Amanullah Han, "ağabeyim" dediği ve örnek aldığı Mustafa Kemal ile çok cabuk dost olmuş ve kendisine yapılan nasihatları tamamiyle benimseyip kabul etmiş ve onları tatbik edeceğini söylemiştir. Söylediğimiz gibi Mustafa Kemal'in, Amanullah Han'a yaptığı nasihatlerin başında, kuvvetli bir ordu kurmak ve bütün diğer işlere ondan sonra başlamak geliyordu.[256]

Mustafa Kemal Paşa, konuşmasında Amanullah Han'ın pek yakında devrilebileceğini sanki sezmiştir. Tarihi hatırlatmıştır. Afganistan, Afganistan olalı kaç emirin devriliğini kaçının öldürüldüğünü hatırlatmak istemiştir. Sanki şöyle demek istiyor gibidir: *"Aziz kardeşim nedir bu tedbirsizlik? Nedir bu gamsızlık? Almışsın aileni yanına ülkeden ülkeye dolaşıp duruyorsun. Arkana baktığın yok oysa Afganistan'ın durumu pek naziktir. Bunu bir an bile aklından çıkarma hatta kuruntulu, kuşkulu ol ama tedbirsiz olma. Daha dün çadırında kurşunlanmış olan öz babanı hatırla, Afganistan tarihini hatırla…"*[257]

Amanullah Han, Mustafa Kemal Paşa'nın samimi duygularla yaptığı söyleve şu konuşmayla cevap verdi: *"Aziz ve âlicenap kardeşim! Aziz Türkiye'nin faliyet ve*

---

[255] Salim Cöhce, a.g.m, s.132; Afganistan, Asya'nın ortasında", Türkiye ise "Avrupa'nın şarkında" bulunuyorlardı." Bir heyeti içtimaiyenin zamanla kökleşmiş örf ve adet, hissiyat ve telakkiyatı mühimdir… Müteşebbis fertler üzerinde adeta âmir ve hâkim bir tesir ederler" diyordu. Yani Atatürk dostuna "reformlar yap, ama toplum koşullarına dikkat et" demek istiyordu. Bkz., Bilâl N. Şimşir, **Bizim Diplomatlar**, s.325

[256] Mehmet Saray, **Afganistan ve Türkler**, s.145

[257] Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s.176

Levent Şahveroğlu Arşivi

kudret numunesi olan Zatı Devletinizin gece gündüz çektiğiniz zahmetler neticesinde hasıl eylediği bugünkü terakkiyatı ben ve aziz milletim memnuniyet ve iftihar dolu gözler ile görmekteyiz. Necip Türk milletinin terakki ve teali yolunda attığı her adımdan dolayı Afgan milleti müftehir olmaktadır. Biz Zat-ı alinizin genç Türkiye'yi dokuz sene zarfında ne büyük terakki payelerinize çıkardığınızı, ne gibi ihtiyaçlardan kurtardığınızı ve bu kahraman milleti saadet ve kuvvetini nasıl istihsal buyurduğunuzu imtinân ve kanaat ile genç Türkiye'nin parlak istikbalini görmekteyim. Sizi bunun yegâne amili bildiğim cihetle zatı biraderinize karşı büyük bir hissi muhabbet ve halel-i nâpezir bir imtinân duymaktayım."[258] Amanullah Han'ın bu konuşmasından Afganlıların Türkiye'ye karşı beslediği sevgiyi görmek mümkündür. Mustafa Kemal Paşa'nın dolayısıyla Türkiye'nin başarılarından büyük mutluluk duydukları açıkca anlaşılmaktadır.[259]

21 Mayıs Pazertesi, ziyaretin ikinci günü Meclise gelen Amanullah Han, burada yabancı sefirlerle bir görüşme gerçekleştirir ve saat 13:00'te ise Başvekil İsmet Paşa tarafından Çankaya'da verilen öğle yemeği davetine katılır. Yemeğe Mustafa Kemal'de katılmıştır. Yemek sonrasında Gazi ve Kral 16:30'da misafirlerin şerefine düzenlenen at yarışlarını izlemek üzere koşu alanına geçerler.[260] Arkasından Kral ve Kraliçe koşu yerinden döndükten sonra saat 20:30'da Dışişleri Bakanımız Tevfik Rüştü Bey tarafından tarafından onurlarına bir akşam yemeği verildi. Ayrıca bu yemekte Afgan ve Türk diplomatlarla beraber yerli ve yabancı misyon şefleri de yer almıştı.[261]

22 Mayıs Salı günü, sabah saat 11:00'de Ankara Valisi Vehbi, Belediye Başkanı Asaf, Vilayet umumi meclisi üyelerinden İbrahim Rauf ve Belediye Meclisi İkinci Başkanı Mümtaz Beylerden oluşan bir Ankara heyeti Afgan Kralı'nı ve Kraliçesi'ni ziyaret edip şehir halkı adına saygılarını sunmuş, onlara halkın samimiyetini ifade etmek maksadıyla naçiz bazı hediyeler takdim ediyor ve bunların

[258] Hüsnü Özlü, a.g.m, s.38; Onuruna verilen ziyafette Afgan Emiri Amanullah Han'ın okuduğu söylev için bkz., **İkdam**, 21 Mayıs 1928, s.1; **Ayın Tarihi, XVI/51, (Haziran 1928),** s.3376; Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I**, s.34 vd.

[259] Mehmet Köçer, a.g.e., s.263

[260] İlbeyi Özer, a.g.m, s.286; Ayrıca geniş bilgi için bkz., **Ayın Tarihi, XVI/51, (Haziran 1928),** s.3377; **BCA**, T: 18.04.1928, F. K: 30.18.1.1., Y.N: 28.23.7; **Cumhuriyet**, 23-24 Mayıs 1928, s.1; **İkdam**, 22 Mayıs 1928 s.1; Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s.178 vd.

[261] İsmail Akbaş, a.g.m, s.322; Bu yemeğe katılan diplomatlarla alakalı geniş bilgi için bkz., **Ayın Tarihi, XVI/51, (Haziran 1928),** s.3377 vd; Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.179

Levent Şahverdi Arşivi

kabul buyurulmasını rica etmişlerdi. Hediyeler arasında Gazi Mustafa Kemal'in İtalyan heykeltıraş Canonica tarafından yapılmış olan bir büstü ile Ankara şehrinin resimlerinden oluşan süslü ve zarif bir albümde vardı. Kraliçe'ye de Hereke yapımı iki ipek seccade takdim edilmişti.[262]

Amanullah Han, Ankara şehrinin imarı konusunda gösterilen ilerlemeyi yakından takip ettiğini ve kendisinin de Afganistan şehirlerinin imarı için çalıştıklarını söyleyerek, Ankara şehrinin planını ve bu projede görevli olan bir mühendisi istemiştir.[263] Bu görüşmeden sonra öğle yemeğini Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey'le yiyen Afgan Emiri, saat 18:00'de Büyük Millet Meclisi Reisi Kâzım Paşa'nın köşkünde misafirlerin şerefine verdiği çay ziyafetine katıldı.[264] Bu ziyafetten sonra Kral ve Kraliçe tarafından 22 Mayıs akşamı Ankara Palas'ta Türkiye Cumhurbaşkanı şerefine bir ziyafet verilmişti.[265]

Memleketimizin aziz misafirleri 23 Mayıs Çarşamba günü Çankaya'da Mustafa Kemal Paşa ile öğle yemeği yemiş ve baş başa bir görüşme gerçekleştirmişlerdi.[266] Ertesi gün Amanullah Han, Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Bey'in konağında şerefine verilen çaya katılmış, Süreyya Hanım ise ev sahibi paşaların eşleriyle şehir turuna çıkmışlardı.[267] 25 Mayıs Cuma günü ise öğle sonrasında Ankara'da resim sergisine katılan Kral buradaki resimleri inceler ve

---

[262] Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.180; Ayrıca bkz., **Cumhuriyet,** 23 Mayıs 1928, s.1; **İkdam**, 23 Mayıs 1928, s.1; Hediyelerin takdiminden sonra Asaf Bey, Kral'a hitaben şöyle konuştu: "Ankara halkının zât-ı hükümdarlarına takdim edeceği hediyeler ne kadar pahalı dahi olsa Kral hazretlerinin huzuru karşısında değersiz kalır. Biz ise kardeş milletin hükümdarlarına gözlerimiz kadar sevdiğimiz Türk Milleti'nin göz bebeği olan Gazi'nin büstünü takdim ediyoruz. Kraliçe Hazretleri'ne de Ankara'yı her vakit tahattur edebilmeleri için bir albüm hediye ediyoruz." Amanullah, Asaf Bey'in bu sözlerinden oldukça duygulanarak Mustafa Kemal Paşa'ya karşı taşıdıkları derin hürmetten bahisle : "Her vakit bu büstü gözlerinin önünde bulundurmakla onur duyacağını" söyledi. Bkz., Mehmet Köçer, a.g.e., s.264; İsmail Akbaş, a.g.m, s.322; Mehmet Okur, a.g.m, s.82; **Ayın Tarihi, XVI/51, (Haziran 1928),** s.3378; Bunun yanında Mustafa Kemal tarafından Amanullah Han'a bir kılıç hediye edilmişti. Bkz., **BCA**, T: 02.05.1928, F. K: 30.18.1.1., Y.N: 28.25.19

[263] **Ayın Tarihi, XVI/51, (Haziran 1928),** s.3378 vd.

[264] Mehmet Köçer, a.g.e., s.264; Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.180; Ayrıca geniş bilgi için bkz., **Cumhuriyet**, 24 Mayıs 1928, s.1

[265] Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.181; Basın ziyafete katılanların listesini şöyle takdim eder. Bkz., **Ayın Tarihi, XVI/51, (Haziran 1928),** s.3379

[266] İsmail Akbaş, a.g.m, s.323; Ayrıca geniş bilgi için bkz., **Ayın Tarihi, XVI/51, (Haziran 1928),** s.3379 vd.

[267] İlbeyi Özer, a.g.m, s.287; Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.182; Ayrıca bkz., **Milliyet**, 25 Mayıs 1928, s.1; **Ayın Tarihi, XVI/51, (Haziran 1928),** s.3380; Bir basın mensubu tarafından çekilen fotoğrafta Afgan Kralı'nın tenis oynadığı görülmektedir. Bkz., **İkdam**, 27 Mayıs 1928, s.1

Levent Şahverdi Arşivi

beğendiği tabloları satın alır.[268] Buradan Gazi çiftliğine geçen Kral ve maiyeti bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından karşılanmıştır. Çiftlik gezildikten sonra Marmara Havuzu'na geçen Gazi ve Kral burada sandalla bir gezinti yapmışlardır. Çiftliğe geri dönen grup burada çiftlik mamüllerinde hazırlanan yiyecekleri yedikten sonra köşklerine dönmüşlerdir.[269]

Yine 25 Mayıs Cuma günü, Afgan Kralı'nın talebi doğrultusunda 1 Mart 1921 tarihli anlaşmaya ek olarak "Türkiye-Afganistan Dostluk ve İşbirliği Antlaşması"[270] imzalanacaktır. Bu anlaşmada iki devlet arasındaki dostluğun ebedi olduğu teyid edilerek, müşahhas bir işbirliği öngörülmektedir.[271] Antlaşmanın imzalandığı günlerde yurt dışında yapılan kimi yorumlarda bunun bir "ittifak antlaşması" olduğu ileri sürülmüştü. Gerçekte ise bu bir ittifak antlaşması değil, adı üstünde bir dostluk ve işbirliği antlaşmasıdır.[272]

Antlaşmanın girişinde ve birinci maddesinde içten dostluktan bahsedilmektedir. İki ülke arasında kardeşlik ve dostluk bağlarını ve birbirlerine bağlılıklarını daha sağlam ve güçlü ilkelere dayandırmak istemektedir. İki devlet ve iki millet arasında bozulmaz bir barış ile içten ve sonsuza kadar dostluk olması öngörülmektedir. Bu birinci madde süresiz olarak antlaşmada yer almıştı. Ondan sonraki ikinci maddede ise, tarafsızlık ilkesini dayanışma ile pekiştirilmektedir. Antlaşmayı imzalayan taraflardan biri başka ülkelerin düşmanca eylemiyle

---

[268] Afgan Kralı'nın satın aldığı tablolar hakkında geniş bilgi için bkz., **Ayın Tarihi, XVI/51, (Haziran 1928),** s.3380

[269] İlbeyi Özer, a.g.m, s.287; Mehmet Köçer, a.g.e., s.265; Ayrıca bkz., **İkdam**, 26 Mayıs 1928, s.1; **Milliyet**, 25 Mayıs 1928, s.323; **Cumhuriyet**, 26 Mayıs 1928, s.1; Bir basın mensubu tarafından çekilen bu fotoğrafta Amanullah ve Mustafa Kemal Paşa, sandalda görülmektedir. Bkz., **Cumhuriyet**, 28 Mayıs 1928, s.1

[270] Türkiye ve Afganistan Muhadenet ve Teşrik-i Mesaî Muahedenamesi için bkz., **BCA**, T: 02.05.1928, F. K: 30.10.0.0., Y.N: 257.731.5; **İkdam**, 27 Mayıs 1928, s.1; Mehmet Saray, **Türk-Afgan Münasebetleri**, s.51 vd; Mehmet Saray, **Afganistan ve Türkler**, s.145-147; Y.Hikmet Bayur, a.g.e., s.599 vd; İsmail Soysal, a.g.e., s.330-332; **Atatürk'ün Milli Dış Politikası II**, s.430-439; Reşat Yazıcı, **Türkiye, İslâm Ülkeleri Anlaşmalar ve Mevzuat**, Ankara 1982, s.26 vd; A.Gündüz Ökçün-Ahmet R. Ökçün, **Türk Antlaşmaları Rehberi (1920-1923)**, Ankara 1974, s.9

[271] Salim Cöhce, a.g.m, s.133; İsmet İnönü, 13 Eylül 1928'de Malatya'da verdiği demeçte Afganistan ile münasebetlerimiz hakkında şunları söylemiştir: "Afgan Hükümdarları Hazretlerinin memleketimize büyük sevinç veren kıymetli ziyaretleri esnasında Afganistan ile geçekleştirdiğimiz muahede, sulh ve kalkınma yolunda samimiyetle ve bütün kuvvetiyle çalışmak isteyen iki milletin nasıl hayırhane bir işbirliği azmi ve hissi ile dolu olduklarının kanaat verici bir örneğidir. Afganistan'ın milletler arası ailede kuvvetli bir medeniyet kitlesi olmak azmindeki kuvvet, fahir ve meserret vermektedir…" Bkz., Aptülahat Akşin, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi II**, İstanbul 1966, s.73

[272] Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.197

Levent Şahverdi Arşivi

karşılaşırsa, diğer imzacı taraf bu eylemi önlemeye çalışacaktır. Savaş çıkarsa taraflar durumu aralarında görüşüp değerlendireceklerdir. Türkiye ve Afganistan, birbirleri aleyhine olabilecek herhangi bir anlaşmaya katılmayacak, bir ittifaka girmeyecek ve düşmanca eyleme katılmayacaktır.

Antlaşmanın dördüncü ve beşinci maddeleri Türkiye ve Afganistan arasındaki işbirliğine ayrılmıştır. Bugünkü deyimiyle, Türkiye'nin dost ve kardeş Afganistan'a bir çeşit "teknik yardım" yapmasını öngörmektedir.[273] Bu antlaşmayla Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Afganistan'ın eğitim sistemi ve ordusunun ıslahı için gerekli hertürlü yardımı yapmayı taahhüt ediyordu.[274] Altıncı madede ise, ticaret ve oturma koşullarında tarafların birbirlerine gösterecekleri kolaylığı düzenlemektedir. Birbirlerine ençok gözetilen ulus statüsü tanımaktadırlar. Eskilerin *"en ziyade müsaadeye mazhar millet"* dedikleri bu ilke veya hak, genellikle ticari ilişkilerde söz konusu oluyordu. Taraflardan biri bir üçüncü devlete ticari bir kolaylık tanıyınca aynı kolaylığı antlaşmayı imzalayan ikinci tarafada tanımayı üstleniyordu.

Bazı kuşkucu ve art düşünceli Batılı yazarlar, 1928 Türk-Afgan Antlaşması'nı sömürgeci Avrupa Devletlerinin "sızma anlaşmaları" türünde bir belge gibi göstermek istemişlerdi. Yani Türkiye'nin Afganistan'ı nüfuzu altına alıp sömürgeleştireceği yolunda bir kuşku yaratmaya kalkışmışlardı. Gerçekte ise bu antlaşmanın eski sömürgeci belgeleriyle hiçbir ilgisi yoktu. Tam tersine bu antlaşma Afganistan'ı sömürgecilerden kurtarmaya yönelikti. Zaten Türkiye'nin geleneğinde, kültüründe ve tarihinde sömürgecilik yoktu. Türkiye sömürgeciliğe, emperyalizme karşı savaş vermiş bir ülkeydi. Afganistan'ı kalkındırmaya ve çağdaşlaştırmaya çalışıyordu.[275]

26 Mayıs Cumartesi günü, Kraliçe resim ve heykel sergisini dolaşmış, özellikle bayan sanatçılarla ilgilenmiş beğendiği bazı eserleri satın almak istemişti. Kendisine bu eserlerin Kral tarafından zaten satın alınmış olduğu bildirilmiştir. Bu arada Kral, Fahrettin Altay Paşa ile birlikte önce Numune Hastanesi'nde sonra İmalâtı Harbiye Fişek Fabrikasında incelemelerde bulunmuş, ilgililerden bilgi

[273] Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.197
[274] Salim Cöhce, a.g.m, s.133
[275] Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.198 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

almıştır. Akşam ise Kral ve Kraliçe Hariciye Konağı bahçesinde toplanan partiyi şereflendirmişlerdir.[276]

27 Mayıs Pazar günü, Afgan Kral'ı ve Kraliçesi'nin Ankara'da sekizinci ve sonuncu günleriydi. Amanullah Han öğleden önce maiyetinden birkaç kişiyi ve Elçi Gulam Ceylani Han'ı alarak mihmandarı Naci Paşa ile birlikte Etnoğrafya Müzesini gezdi.[277] Buradan telsiz istasyonuna gidip incelemelerde bulunulmuştur. Kendisine özellikle Ankara ile Kâbil arasındaki telsiz haberleşmesi hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir.[278] Amanullah Han, telsiz telgraf istasyonunda gördüğü fevkalade intizam ve mükemmeliyetten oldukça etkilenerek Müdür Niyazi Bey'e: *"Sizi takdir ederim. Bizde sizin gibi gençlerimizin ihtisas ve çalışmalarından istifade ediyoruz ve memleketi yükseltmeye gayret ediyoruz. Onlarda sizin gibi memleketimize yenilikler getirmek için çalışıyorlar. Sizlerin bu kadar muntazam ve mükemmel mesai ve becerinizden ben iftahar duyuyorum"* demişler ve ziyaret defterini imzalayarak telsiz telgraf muhabere salonuna geçmişlerdi. Amanullah Han salondan ayrılırken: *"Bütün yeniliklerden ve gelişen eserlerden kendi memleketim kadar onur duyuyorum. Evvelce size sesimi yetiştiriyordum, şimdide kendimi getirdim. Bundan fevkâlade memnunum"* demişler ve binadan ayrılırken memurların ayrı ayrı ellerini sıkmak suretiyle iltifat etmiştir.[279]

Ankara'da kaldığı günlerde basına hiç demeç vermemiş olan Afgan Kralı başkentten ayrılmak üzere bulunduğu bir sırada, 27 Mayıs günü öğleden sonra Çankaya Köşkü bahçesinde Hâkimiyeti Milliye Gazetesi muhabirini kabul etmiş ve onun sorularına Türkçe olarak kısa kısa cevaplar vermiştir.[280] Amanullah Han, Türkiye ve Türk Milleti hakkındaki düşüncelerini ifade eden şu beyanatı vermişti: *"Hâkimiyet-i Milliyeyi evvelce biliyordum fakat bu sefer çok yakından tanıdım… Pek samimi ve kalbi surette karşılandığım ve muhabbet aşari gördüğüm Ankara'nın hatırasını daima yâd edeceğim. Çünkü bu hatıra tamamen kalbî ve samimidir. Biz'de Kâbil'i Ankara gibi yeniden yapıyoruz. Planımızdan size göndereceğim. Bütün*

[276] Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.183; Ayrıca bkz., **Ayın Tarihi, XVI/51, (Haziran 1928),** s.3381; **İkdam**, 27 Mayıs 1928, s.1; İlbeyi Özer, a.g.m, s.287
[277] İsmail Akbaş, a.g.m, s.324
[278] Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.183
[279] **Ayın Tarihi, XVI/51, (Haziran 1928),** s.3382
[280] Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.184

Levent Şahverdi Arşivi

*Avrupa'yı gezdim ve çok mükemmel müesseseler gördüm. Esasen bu müesseler hakkında evvelce araştırmalarım vardı. Fakat burada kurduğunuz müessselerin esasında mükemmeliyet ve intizamında fevkaladelikler buldum. Hakikaten ciddi ellerle ve aşkla kurulmuş olan bu müesseseleriniz çok kıymetli ve kudretlidir… Gazi, dünyanın en büyük adamı ve en mühim askeridir. Temaslarımda lütuf ve muhabbetlerini gördüm. Kendileriyle bilahere tanışıyor ve seviyor idim. Fakat görüştükten sonra kıymetinin azametini daha iyi anladım. Kendileriyle yakından tanıştığımdan dolayı çok müftehirim. Türkiye ricaliyle temaslarımdan çok memnunum. Bugün hepsinin ayrı ayrı dostluk ve samimiyetlerini taşıyorum. Hepsini sevdim. Kendileriyle tanışmaktan mütevellid bir memnuniyet içindeyim. "*Amanullah Han, bir gün önce imzalanan Türk-Afgan Dostluk Antlaşması'na da değinerek şunları söyledi: *"Bu muahedenin akdi benim için sürûr-ı mucibdir. Bu akidden çok memnun ve münbasitim."*[281]

Amanullah Han, 27 Mayıs günü saat 17:00'ye doğru Mustafa Kemal Paşa'ya veda etmeye hazırlanırken Mustafa Kemal buna fırsat vermeden bizzat kendisi Emir'in köşküne *gelerek "Veda ziyareti için sizi yormak istemezdim. İşte ben geldim"* demiştir. Mustafa Kemal, Kral ve Kraliçe bir süre Amanullah Han'ın odasında görüştükten sonra istasyona hareket edildi.[282] Burada Afgan marşı ve İstiklâl marşının çalınmasının ardından gayet samimi bir ortamda Kral, devlet erkânıyla vedalaşarak trene geçmişti.[283] Trenin hareketine beş dakika kala evvela Kraliçe, sonra prenses Nurisirrac, Kral, Mustafa Kemal Paşa, Büyük Millet Meclisi Reisi ve Hariciye Vekilimiz sıra ile hususi vagona bindiler. Mustafa Kemal Paşa, Hariciye vekilimiz ile misafirlerimize gazi istasyonuna kadar eşlik edeceklerdi.[284]

---

[281] Mehmet Köçer, a.g.e., s.267; Ayrıca bkz., Utkan Kocatürk, a.g.e., s.288; Amanullah Han'ın Hâkimiyet-i Milliye muhabiriyle yaptığı görüşmenin tamamı için bkz., **Ayın Tarihi, XVI/51, (Haziran 1928),** s.3382 vd; Ayrıca, Amanullah Han, Türkiye'den ayrılırken Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya karşı büyük bir hayranlık ve samimi dostluk duygularıyla bağlanmıştı. Türkiye'deki medeni gelişmelerden ve Mustafa Kemal Paşa'nın yapmış olduğu inkılâplardan oldukça etkilenmişti. Bkz., Afet İnan, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, Ankara 1959, s.253

[282] Mehmet Köçer, a.g.e., s.268

[283] İlbeyi Özer, a.g.m, s.287 vd; İstasyonda hazır bulunan devlet erkânı hakkında bkz., **Ayın Tarihi, XVI/51, (Haziran 1928),** s.3383

[284] Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.186; Trenin hareket amiri gelerek: "Gidebilirmiyiz, emirlerinizi almaya geldim" diye sordu. Kendisine olumlu cevap verilmesiyle tren tam 18:00'de istasyon platformunu dolduran halk kitlesinin harereti alkışları arasında hareket etti. Vagonun balkonunda duran Kraliçe hazretleri, eğilerek halka itifat ediyor, Kral hazretleri ise ellerini sallayarak halkı selamlıyordu. Halk rayların üzerinde yürüyerek treni takip ediyor, bu sade fakat samimi merasim Türk'ün kardeş

Levent Şahverdi Arşivi

Ankara'dan uğurlanan Kral ve maiyeti Pazertesi sabah saat 10:00'da Haydarpaşa İstasyonu'na varmışlardı. Kral'a İstanbul'a kadar Meclis başkanı Kâzım Paşa eşlik etmişti. İstanbul valisi tarafından karşılanan Kral, askeri kıtaları selamladıktan sonra halkın sevgi gösterileri arasında ve Selimiye açıklarından Türk ve Rus donanmalarından atılan selam torpidoları arasında görkemli bir karşılama töreni hazırlanmıştır.[285]

Kral, istasyonda kendilerini karşılayan halka karşı: *"Türkiye seyahatimden çok memnunum. İstanbul'da üç-dört gün kalarak güzel şehri göreceğim, sizlerle uzun uzadıya hasbihal edeceğim"* demiştir. Kral, istasyonda askeri erkânın ellerini sıkarak onlarla Türkçe görüştükten sonra, Türk ordusunda staj görmekte olan Afgan subaylarıyla görüşmüş, onlara çok çalışmalarını yurtlarına dönünce Türk subayları gibi yetişmiş olmalarını söylemiştir.[286] Amanullah Han'ın askeri kıtaları teftişinden sonra "Sükûti" yatına binilerek Dolmabahçe sarayına gidildi.[287]

Amanullah Han öğle yemeğinden sonra Güzel Sanatlar Akademisi, Harp Okulu ve Harp Akademisi'nde çeşitli incelemelerde bulunmuş,[288] sonrasında gerçekleştirdiği İstanbul Üniversitesi ziyaretinde rektöre ve akademik personele hitaben: *"Afganistan çocuklarına vekâleten sizinle ittihad-ı samimiyet akdederim. Siz Afganistanlıları küçük birader biliniz, onlarda sizi büyük birader bilsinler. Benim en büyük gayem çocuklarımızı size göndererek burada okutturmak ve sizden muallim istemektir"*demiştir.[289]

Amanullah Han, kalan günlerinde de bir dizi ziyaret ve incelemede bulunmuş,[290] 1 Haziran günü geldiğinde Hürriyet-i Ebediye tepesinde bir geçit

---

millet hükümdarlarına gösterdiği ulvi muhabbetin en canlı göstergesiydi. Reisicumhur Hazretleri ile Hariciye Vekilimiz Gazi İstasyonu'nda misafirlerimizle veda ve iyi setahatler temenni ederek ayrılmışlardı. Bkz., **Ayın Tarihi, XVI/51, (Haziran 1928),** s.3384; Mustafa Kemal Paşa, Amanullah Han'a refaket ederek öpüşmek suretiyle samimi bir şekilde vedalaştı. Bkz., Mehmet Köçer, a.g.m, s.268

[285] İlbeyi Özer, a.g.m, s.288; Ayrıca bkz., **İkdam**, 28 Mayıs 1928, s.1; **Ayın Tarihi, XVI/51, (Haziran 1928),** s.3385; Rus donanmasının Amanullah Han'ın bulunduğu süre esnasında Türk limanına demirlediği ve faaliyetleri hakkında bkz., **Cumhuriyet**, 28 Mayıs 1928, s.1

[286] Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.187

[287] Mehmet Köçer, a.g.m, s.268; **Ayın Tarihi, XVI/51, (Haziran 1928),** s.3385

[288] Ayrıntılı bilgi için bkz., Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.188; Ayrıca bkz., **İkdam**, 28 Mayıs 1928, s.1

[289] T.C Genelkurmay Başkanlığı, **Geçmişten Günümüze Türk-Afgan İlişkileri**, Ankara 2009, s.65; **Ayın Tarihi, XVI/51, (Haziran 1928),** s.3386

[290] Amanullah Han, 29 Mayıs'ta Topkapı Sarayı'nı ziyaeret etti. Öğle yemeğini Topkapı Sarayı'nda yiyerek camileri, müzeleri, Kız Muallim Mektebini ziyaret etmiş ardından Afgan Kralı için kayık

Levent Şahverdi Arşivi

resminden sonra Amanullah Han ve beraberindekiler İzmir Vapuru ile 1 Haziran 1928'de Batum istikametine gitmek üzere İstanbul'dan ayrılırken Türk ve Rus filolarının limandaki gemileriyle selamlaştılar.[291] Amanullah Han, Türkiye'den ayrılırken Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'e, Başbakan İsmet Paşa'ya ve Ankara Belediye Başkanı'na teşekkür telgrafları göndermişti.[292]

Kral Amanullah Han'ın Türkiye ziyaretinin ilk somut sonucu, Kâbil'deki Türkiye elçiliğinin ve Ankara'daki Afgan elçiliğinin büyükelçilik düzeyine yükseltmeleri kararı oldu. Bu o gün için önemli bir karardı. Çünkü o dönemde büyükelçiler çok istisnai misyonlardı, çok nadirdi. Yalnız büyük devletler arasında büyükelçilik düzeyinde diplomatik ilişki kuruluyordu. Aralarında çok ileri düzeyde dostluk ilişkileri bulunan ülkeler de birbirlerine büyükelçi payesinde temsilciler atayabiliyorlardı.[293] Bu kararla beraber Mustafa Kemal Paşa, Amanullah Han'a verdiği değeri göstermek üzere kendi genel sekreteri Yusuf Hikmet (Bayur)'i Afganistan'a elçi olarak gönderdi.[294]

Amerikan The New York Times'da Afgan Kral'ının Türkiye gezisi ve Türk-Afgan Antlaşması üzerine uzun bir makale yayınlamış ve bu seyahatin önemi şu şekilde vurgulanmıştı: *"Afgan Kralı'nın tarihi gezisinin en başarılı bölümü Türkiye bölümü oldu. Çünkü Kral ziyaret etmiş olduğu bir dizi başkent içinden yalnız*

---

yarışları düzenlenmiş ve yarışmaya, Karadeniz yolculuğunda Afgan Kralı'na refekat etmek için İstanbul'a gelmiş olan Rus filosu denizcileride katılmıştır. 30 Mayıs Kurban Bayramı olduğundan ötürü tebrikler ve ziyaretler yapılmıştır. 31 Mayıs günü ise İstanbul Belediyesi Afgan Kral'ı şerefine Tarabya Konak Oteli'nde elli kişilik bir öğle yemeği düzenlenmiş ve yemek sonunda Kral'a İstanbul adına bazı hediyeler sunulmuştur. Bkz., Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.188-189; Ayrıca Afgan Kralı ve Kraliçesi hazaratına takdim edilen, lüks nutuk kitabının değeri hakkındaki telgraflar için bkz., Bilâl N. Şimşir, **Atatürk'ün Büyük Söylevi Üzerine Belgeler**, Ankara 1991, s.141

[291] İsmail Akbaş, a.g.m, s.328; Kral, hareket ederken gazetecilere: "Türkler Afganlıların ağabeyleridir. Bize daima küçük kardeş nazarı ile bakacaksınız, benim iki gözüm var. Biri sizsiniz, biride Afganlılardır. İşte ben sizin muhabbetinizi Afgan milletine götürüyorum" demiştir. Afgan Kraliçesi ise; "Türk kadınlarını çok sevdim. Onları hatta Avrupa kadınlarından üstün görmekle övünmekteyim" dedi. Bkz., **Ayın Tarihi, XVI/51, (Haziran 1928),** s.3386; Ayrıca bkz., T.C Genelkurmay Başkanlığı, a.g.e., s.67; Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s.189; Mehmet Köçer, a.g.m, s.269; İlbeyi Özer, a.g.m, s.289

[292] Amanullah Han'ı götüren İzmir vapurunu karasularımız dışına kadar uğurlamış olan Türk filosu 2 Haziran 'da yurda geri dönmüştür. Bkz., Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.189

[293] Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.201

[294]Salim Cöhce, a.g.m, s.133; T.C Genelkurmay Başkanlığı, a.g.e., s.67; Mustafa Kemal Paşa, 30 Mayıs 1928'de Amanullah Han'a yazmış olduğu mektupta Nebil Batı'nın görevinin sona erdiğini bildirmiş olup bu mektup için bkz., Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I**, s.41; Büyükelçi Yusuf Hikmet Bey'in Amanullah Han'a takdim etiği güven mektubu için bkz., Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.41 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

Ankara'dan bir antlaşma imzalayarak ayrıldı. Cumhuriyetçi Türkiye, yeni başkentini boşuna Asya'ya kaydırmamıştır. Eski başkent İstanbul, yüzyıllarca Asya ile Avrupa'yı birbirine bağlamıştı ama artık yabancı zırhlıların tehlikeleri altında bulunuyordu. Ülkenin stratejik başkenti olan Ankara ise Doğu'dan Batı'ya uzanan eski kervan yollarını yeniden canlandıracaktı. Amanullah'ın ziyaret ettiği bütün başkentler içinde Kâbil'e en yakın başkent de Ankara idi.

Bugün Türkiye'de açıkça bir zafer duygusu yaşanmaktadır. Türk-Afgan Antlaşmasının sonuçları, Kral'ın ziyaretine Avrupa'nın verdiği siyasi anlama eşdeğerdir. Türklere kırık dökük Türkçesiyle seslenerek onların gönüllerini fetheden Afgan Kral'ının İngiliz deniz gücünden veya Sovyet hava gücünden pek etkilenmeden Türkiye'ye gelmiş olduğunu sokaktaki insan kavramıştır. Kavramak için Karagöz'ün karikatürlerine göz atmayada gerek yoktur. Türkiye, başkentini Asya içine çekmekle doğru bir iş yaptığını kanıtlamıştır. Ankara ilk siyasi etkisini Asya'da gösterecektir… Yeni antlaşma ile Ankara öyle bir etki yaratacaktır ki, zamanla bu Doğu'da birbirlerine rakip olan İngiltere ve Rusya için de derin anlam taşıyacaktır. Cumhuriyetin dini yaşamında yaptığı ihtilalci yenilikleriyle Hindistan üzerindeki nüfuzunu bir ölçüde zayıflatmış olan Türkiye, Afganistan'ı batılaştırmakla Hindistan'da yeniden nüfuzunu arttıracaktır. Öte yandan Türkiye, Sovyet Türkistan'ı ve Kafkasları üzerinde de etkili olacaktır… Amanullah Han, Ankara'nın yaman pragmatik önderliğinde kendi bağnaz krallığını da yepyeni bir yaşama ve yepyeni bir geleceğe götürme kararlılığı ve azmi ile Türkiye'den dönüyor…"[295]

G. AMANULLAH HAN'IN TAHTAN İNDİRİLMESİ VE İÇ GELİŞMELER

Milli Hükümetle ilk önce en yakın ve samimi dostluk münasebetleri kurmuş olan Afganistan Kralı Amanullah Han, Mustafa Kemal Paşa'nın hayranı idi. Türkiye'de girişilen reform hareketlerini yakından izleyen Amanullah Han, bunları ülkesinde de uygulamaya çalışıyordu. Fakat Kral içeride mukavemete uğradı ve İngiliz sömürge politikasının bir kurbanı olarak tahtını ve yurdunu bırakmaya

[295] Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s.192 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

mecbur kaldı.[296] Afgan tarihinin dönüm noktalarından birini gerçekleştirmiş olan 1928 yılı sonlarında yaşanan toplumsal olayları değerlendirmeden önce Kral Amanullah Han'ın büyük cesaret ve tecrübesizlikle gerçekleştirmeye çalıştığı reform hareketlerine bakmak daha uygun olcaktır.

a. Amanullah Han'ın Reform Hareketleri

Amanullah Han, 1919'da tahta çıktığında İslâm dünyasında bir değişim yaşanmaktaydı. Geleneksel halifelik ve sultanlık kurumları yerini anayasal krallığa veya karizmatik bir liderin askeri-politik hükümdarlığına bırakıyordu. Amanullah Han her iki durumu da karakterinde birleştirmişti.[297] Cemaleddin Afgani, Abduh ve Mahmud Tarzi gibi İslâmcı modernleşme yanlılarının dünya görüşlerinden etkilenen Amanullah Han, ulus devleti oluşturacak en uygun aracın modernleşme olduğuna karar vermiş. Afganistan'ı Avrupa'dakiler gibi modern bir devlete dönüştürecek, her çeşit ayrımcılığı ortadan kaldırıp, eşitlik, kardeşlik ve adalet ilkeleri temelinde yükselen bir toplum oluşturarak ulusal birliği sağlamayı ve halkın Afgan devletine bağlılığını güçlendirmeyi amaçlamıştır.[298]

Amanullah Han'ın modernleşme programı, ülke için büyük önem taşımakla beraber doğru zamanda başlatılıp başlatılmadığı tartışılmaktaydı. Nitekim hem dış hem iç koşullar açısından bu programın önüne pek çok olumsuzluklar çıktı. Zira Birinci Dünya Savaşı sonrasında, Müslüman dünyasında büyük bir dönüşüm yaşanmaktaydı. Ancak Üçüncü Afgan savaşı sonrasındaki diplomatik zaferi nedeniyle, Amanullah Han kendi insanları arasındaki saygınlığını giderek yükseltti. Fakat bu popülaritenin çok kırılgan ve uçucu olduğu ortaya çıktı. Bu esasında Amanullah Han'ın devletin idare edilmesiyle alakalı reformlarından kaynaklanıyordu. Onun yönetim teorisi, amacına ulaşmak için zor kullanmak yerine, yönelitenlerin politik sempatisine ve bağlılığına dayanıyordu. Saltanatın başlangıcında hiç kuşku duymadan yönlendirdiği politik bağlılık, İngiltere karşıtı bir milliyetçilik ününe ve güçlü Panislamist eğilimlerine dayalıydı. Bununla birlikte

[296] Aptülahat Akşin, a.g.e., s.72
[297] Mehmet Köçer, a.g.e., s.129
[298] Gabriele R.Paleczek, "Afganistan'da Devlet Kurma Mücadelesi: Merkezileşme, Milliyetçilik ve Huzursuzluklar", **Orta Asya ve İslâm Dünyasında Kimlik Politikası**, (nşr. Selda Somuncuoğlu), İstanbul 2010, s.199

Levent Şahverdi Arşivi

bağımsızlığı kazandıktan sonra hakîmiyetin sorumluluklarıyla yüzleşmesi, güçlü komşuları İngiltere ve SSCB ile en azından sözde dostça ilişkiler kurma ihtiyacı duyması, onu hem milliyetçilik hem de İslâmlıcılık konularında daha ılımlı bir tavır takınmaya yöneltti.[299]

Amanullah Han'ın reformlarını üç evrede incelemek mümkündür: Islahatlarının birinci dönemi, krallığını ilan etmesiyle başlar. Özellikle devlet çatısının şekillendirilmeye çalışıldığı 1919-1924 yılları arasında süren bu dönem en parlak ıslahatlar gerçekleştirmiştir. Amanullah Han, daha iktidarın ilk yıllarında Mahmud Târzi'nin yardımıyla Afganistan Devleti'nin kabinesini modern bir şekilde yeniden oluşturmuştur. Genç kral istiklâlin ilanıyla halk arasında çok sevilmiş, devrimci gençlerin ve başta Türk ve diğer yabancı uzmanlarında yardımlarıyla yeni kanunlar çıkarmıştır. Büyük bir azimle giriştiği ıslahat faaliyetleriyle kabileciliğe dayanan eski düzeni yıkarak yerine modern bir devlet kurmaya çalışmıştır. Üçüncü Afgan-İngiliz savaşında canla başla mücadele veren Afgan halkı, yeni reformları memnuniyetle kabul etmiş ve bu yeniliklerin gerçekleşmesinde de hükümetin yanında yer almıştır.

Ancak 1924-1928 yılları arasında devam eden reformların ikinci döneminde halkın itirazları duyulmaya başlamıştır. Çünkü ıslahat faaliyetleri bazı kabile reislerinin ve ruhani liderlerin çıkarlarıyla çatışmıştır. Bunun da ötesinde devlet memurları görevlerinde yetersiz kalırken idarecilerde fırsatlardan yararlanma yoluna düşmüştür. Host isyanı'nın da etkisiyle sönük geçen bu dönemde fazla yenilikler yapılamamıştır.[300]

Üçüncü ıslahat döneminde ise Amanullah Han'ın 1928 Avrupa gezisi sonrasına rastlar. Genç kral dışardaki gelişmelerin etkisiyle hızlı ve kapsamlı bir yenileşme hareketi başlatmış ancak bu dönem isyan nedeniyle yalnızca altı ay sürmüştür. Böylece yavaş yavaş halkının da desteğini kaybetmeye başlayan genç Afgan devleti, fırsat bekleyen yabancı güçlerin etkisi altına girmiştir.[301]

---

[299] Mehmet Köçer, a.g.e., s.130
[300] Aliye Yılmaz, "Amanullah Han'ın ıslahatları ve Atatürk", **SDÜFEFSBD, S.21, (Mayıs 2010)**, s.157 vd.
[301] Aliye Yılmaz, a.g.m, s.158

Levent Şahverdi Arşivi

Sosyal alanda gerçekleştirilen reformlar, Amanullah Han'ın reform girişimleri içerisinde en fazla tepkiyle karşılanan ve istismara açık olan kısmını oluşturmaktadır. Amanullah Han'ın sosyal reformları arasında köleliğin ve angaryanın kaldırılması büyük önem taşımaktaydı. Afganistan'da uygulanan kölelik esas itibariyle aile işleri için kullanılan insanlardan ibaret olup, ABD'deki çiftlik köleliğiyle hiçbir benzerliği yoktu. Angarya, sosyal bir adetten çok yerel kabile hanları ve köy malikleri tarafından saygınlığın feodal bir belirtisi olarak yararlanılan bir ayrıcalıktı. Bu sebeple köleliğin kaldırılması derin bir tepki yaratmadı.[302]

Amanulah Han, sosyal alanla ilgili giyim kuşam alanında değişime çok önem vermiştir. Ayrıca yeni bayrak seçimi ve tatil gününün Cumadan Perşembe'ye alınması gibi konular üzerinde de değişiklikler yapmak istemiştir.[303] Erkeklere Avrupa tarzı kiyafet giyme, kadınlara ise peçelerini açma zorunluluğu getirmiştir.[304] Bu yüzden Amanullah Han'ın ıslahatlarında Afgan kadının burkası da yerini almıştır. O, burka[305] ıslahatına eşi Melike Süreyya'nın peçesini açmakla başlamıştır. Amanullah Han, 1928 yılında çıktığı Avrupa gezisinde yanında götürdüğü eşinin örtüsüz olması dikkat çekmiştir. Nitekim bu gezi sırasında İran'ı da ziyaret eden Afgan kralı, Melike Süreyya ve yanındaki kadınların örtüsüz olması sebebiyle İran devleti tarafından hoş karşılanmamıştır.[306] Amanullah Han, Afganistan'a döndüğünde tepkilere aldırış etmeden başkentteki bazı caddelere *"burkayla girilmez"* yazılı tablolar asmıştır. Bu emri uygulama adına ise güvenlik güçleri cadde başlarında önlem almışlardır.[307]

---

[302] Mehmet Köçer, a.g.e., s.130

[303] İlbeyi Özer, a.g.m, s.289

[304] Amanullah Han, "Afgan kadınlarının ekseriyetinin peçe kullanmadığına ve peçe kullanmanın sırf bazı şehirlerdeki kadınlara has olmasına rağmen Mollalar, kadınlara peçelerini atmalarını emir verdiğimi ilan etmişlerdi. Bunun üzerine kadınların peçe kullanıp kullanmamalarında serbest olduklarına ve ne bir molla ve nede bir kabile şeyhi her ne sebeble olursa olsun, peçesini atmak isteyen bir kadını peçe takmaya mecbur edemeyeceğine dair bir kanun oluşturdum. Bundan başka mollalar kadınların saçlarını kesmelerini emir vediğimide söylediler. Halbuki böyle bir şey katiyen olmamıştır" der. Bkz., **BCA**, T: 05.08.1929., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 257.731.17; Batı giysileri saray görevlerinde, Pagman'daki yaz başkentinin çevresindeki alanlarda ve Kâbil'in belirli bölgelerinde zorunlu kılınmıştır. Peçe kullanılması alışkanlığının önüne geçilmeye çalışıldı fakat asla kanun yada kararname ile yasaklanmadı. Bkz., Mehmet Köçer, a.g.e., s.135

[305] Çaduri (burka), kadınların üzerine giydikleri yüz dâhil bütün vücudu kapatacak bir örtü biçimidir. Afgan kadınının kültürünün bir parçası olarak görülen "çaduri" bugün dahi Afganistan'a özeldir.

[306] Aliye Yılmaz, a.g.m, s.159

[307] İlbeyi Özer, a.g.m, s.290; Ayrıca, Amanullah Han'ın yaptığı bazı sosyal uygulamaların ekonomik nedenleride vardı. Karakul ve küllah giyilmesi yasağı, karakul ihracının önemli bir döviz kazancı

Levent Şahverdi Arşivi

Kadın hakları, ilk aşamada 1922'de anayasa (Nizamname) maddelerinden birinde kadınlara evlilikte seçme hakkı tanınarak uygulandı. İkinci aşamada kadınlar cemiyet kurmaya teşvik edildi. Kölelik, 1921'de kararname, 1923'te ise anayasa ile kaldırıldı. Evlilik, cenaze ve diğer seromoniler için yapılacak harcamalar kanunla düzenlendi. 1928'de çok eşliliğe karşı probaganda başlatıldı. Ancak resmen yasaklanmadı. 1922, 1923 ve 1928'de öğrenci yaşamının düzenlenmesi önerildi. Öğrenciler evlenmeyecek, üniforma giyecek ve birbirlerini öğrenim gördükleri yabancı dilde selamlayacaklardı. Amanullah Han, evlilikte asgari yaşı erkekler için 22, kadınlar için 18 olarak önerdiyse de Loya Jirga (Kabile Meclisi) bunu reddetti.[308]

Amanullah Han'ın zamanında gerçekleştirilen önemli siyasi ıslahatlarından biri 19 Nisan 1923'te çıkartılan Afganistan'ın ilk kanun-i esasisidir. Nizamname-i Esasi-yi Devlet-i Aliye-yi Afganistan adıyla çıkartılan kanun-i esasi 73 maddeden oluşuyordu. Devlet erkânı ve kabile reislerinden oluşan sekizyüz kişilik bir Loya Jirga üyelerince imzalanan bu kanun Afganistan tarihinde ilk defa saltanat yetkisini kısıtlıyordu.[309] Bunun yerine bakanlar kurulunun, devlet şurasının ve mahkemelerin yetkisi arttırılıyordu. Ayrıca bu kanunla bazı kişisel haklar örneğin düşünce özgürlüğü ve basın-yayın serbestisi de getiriliyordu. Sözü geçen kanun-i esasinin dışında elliye yakın kanuname çıkartıldı. Bu nizamnameler devlet teşkilatından sosyal alana kadar birçok farklı konuyu kapsıyordu. Bunlardan bazıları; kimlik ve pasaport edinme nizamnamesi, devlet emlakini satış nizamnamesi, genel ceza nizamnamesi, matbuat nizamnamesi, umumi bütçe nizamnamesi, askeri içişleri hizmeti nizamnamesi vs. dir.[310]

---

oluşturması ve türbanların metrelerce ithal kumaş gerektirmesi gerçeğine dayanıyordu. Amanullah Han, ülke içerisindeki tüketimi azaltarak ithalatı azaltmak ve ihracatı arttırmak istiyordu. Bkz., Mehmet Köçer, a.g.e., s.136

[308] Mehmet Köçer, a.g.e., s.136

[309] İlk büyük meclis ise 939 delegenin katılımıyla Temmuz 1923'te toplanmış olup Bu meclisin oluşturulmasında Amanullah Han, islâmi bir gerekçe bulmuş ve Kur'an'da belirtilen "Ey peygamber, işlerinde mürütlerine danış, kararını verince de Allah'a güven!" emrine itaat ederek, geniş katılımlarla kararların alınmasını amaçlamıştı. Bkz., Mehmet Köçer, a.g.e., s.272

[310] Aliye Yılmaz, a.g.m, s.158; Bu kanunları hazırlarken Amanullah Han, bazı Fransız danışmanları hukuki programında görevlendirse de temelde bir dönem İstanbul emniyet müdürü görevinde de bulunmuş olan "Genç Türk" Bedri Bey tarafından yönlendirilen Türk kanun adamlarına güveniyordu. Bedri Bey, batı kaynaklı Türk knunlarından fazlasıyla yararlandı. Bkz., Mehmet Köçer, a.g.e., s.150

Levent Şahverdi Arşivi

Host isyanı, [311] Amanullah Han'ın yasaları Afganistan'ın siyasi sıkıntılarına çare olarak görme eğilimini yavaşlattı. O, kağıt üzerinde kalan yasaların toplumdaki parçalanmışlığı ortadan kaldırmaya yetmediğini anladı. 1925'ten 1928 yurtdışı gezisinden dönüşüne kadar geçen sürede, yasa çıkarma faaliyetleri askıya alındı. 1928'deki ayrı bir kabine ve başkanla bir monarşi kurma ve bir siyasi parti ile iki kabineli bir yargılama sistemi oluşturma teklifleri, isyan alevleri arasında tükendi.[312]

Host isyanı sırasında Loya Jirga tarafından önerilen değişiklikler, Pagman'da kabul edildikten sonra şu değişiklikler yapıldı: Hanefi mezhebi resmi mezheptir. Hindular ve Yahudiler özel bir vergi ödemek, gruplarına özgü giysi giymek zorundadırlar. Kuralların ihlalinde şeriatta tanımlanan özel cezalar kullanılacaktır. Vergilendirme devletin bir imtiyazıdır. Orjinal anayasa maddelerinin Sünni ve Şii müslümanlar, Hindular ve Yahudiler arasındaki farklılıkları azaltma niyetinde olduklarını tekrarlamak gerekir. Yine burada müslüman ahalinin, Hindu ve Yahudilerin ayrı giyinmesindeki ısrarları, Amanullah Han'ın daha sonraki batı tipi kıyafetin benimsenmesi hakkındaki ısrarını açıklamaya yardımcı olmaktadır.

Ceza hukukunda tanımlanan cezalarla şeriatta tanımlananlar arasındaki çatışma çok açıktır. Amanullah'ın ceza hukukundaki beş yıl hapis cezası gibi maksimum cezaları, belirli suçlar için tanımlandı. Şeriatta kadı, istirdattan uzun süreli hapse kadar değişen cezaları uygulamakta özgürdü. Bu serbesti, suçlunun cezanın sınırlarını tam olarak bidiği bir duruma göre hâkime rüşvet vermeye itiyordu. Afganistan'ın politik ve sosyal yapısı göz önünde tutulursa, 1923 Anayasası

[311] Host İsyanı'nın çıkmasındaki temel sebep, Amanullah Han'ın reformları idi. 1924 yılı başlarında Kâbil'in güneyinde bulunan Host bölgesindeki Mangal kabilesi etrafında birleşen muhalif güçler, Mart ayı ortalarında isyana başladı ve çatışmalar yaz boyunca kesintisiz devam etti. Ağustos'ta Hindistan'da sürgünde olan eski Emir Yakup Han'ın oğlu Abdulkerim, Mangal İsyanı'nın daha geniş bir alana yayılmasını sağlamış, böylece ülkede iç savaş çıkmıştı. Mehmet Köçer, a.g.e., s.277; Host İsyan'ını önemsemeyen Amanullah Han, Genel Kurmay Başkanı Nadir Han'ın isyanın derhal bastırılması hususundaki tekliflerini kabul etmeyince Nâdir Han görevinden çekilmiştir. Buna kızan Amanullah, Nâdir Han ve kardeşlerini Afganistan'ın Fransa'daki büyükelçiliğinde vazifelendirdiğini söyleyerek onları sürgüne göndermiştir. Patlak veren isyanın Türk asıllı Gılzaylar arasında genişlemesi üzerine bölgeye askeri birlikler gönderilmiş fakat bu birlikler büyük bir yenilgiye uğramıştır. Nihayet olayın ciddiyetini anlayan Amanullah Han, İngilizlerden temin ettiği iki uçağı Alman pilotlarına kullandırarak isyanı bastırabilmiştir. Bkz., Mehmet Saray, **Dünden Bugüne Afganistan**, s.155

[312] Mehmet Köçer, a.g.e., s.151

Levent Şahverdi Arşivi

gerçekten çok liberal bir belgeydi ve laik hukuk kurallarının inşa edilebileceği uygun zemini hazırlamıştı.[313]

Eğitim alanındaki ıslahatlar, Amanullah Han'ın programında yer alan olumlu ıslahatlardandır denebilir. Herşeyden önce kralın ve ailesinin açık görüşlülüğü ve ilim sevgisi, eğitim alanında büyük girişimlere imza atmıştır. Afganistan'da maarif sahasını genişleten Amanullah Han, eğitimi sadece merkezde olmaktan çıkarmış, diğer illere taşıyarak bütün halkın yararlanmasını sağlamıştır. Bu amaçla değişik illerde birçok okul açılmıştır.[314] Dünya ile irtibat adına gelişmiş ülkelerle kültürel bağlar kurulmuş ve yurtdışından birçok alanda eğitimci getirilmiştir. İlk defa kızların eğitim alabilmesi için okullar açılmıştır.[315]

Amanullah tarafından 1920'de laik ders programı Hint eğitimcilerine tanıtılırken, 1923'ten sonrada bu proğram Fransız eğitimciler tarafından güçlendirildi. 1920'lerin ortalarında Peştun akademisi, 1924'te de Polis akademisi kuruldu. 1923'te önde gelen ailelerin bir grup erkek çocuğunun Fransa'ya gönderilmesiyle yurtdışı eğitim süreci başladı. 1920'de yetişkin sınıflara öncelikle okuma yazma, ayrıca din ve vatandaşlık bilgisi dersleri tanıtıldı. 1920'lerin ortalarında, memurlar ve muhasebeciler için Mekteb-i Usul-i Deftari açıldı. Öğrenim dilinin Fransızca, Almanca olduğu yabancı dilde okullar ve Hint kökenli İngilizlerin çalıştığı bir okul 1920'lerin ortalarında ve sonlarında kuruldu. 1924'te zorunlu

[313] Mehmet Köçer, a.g.e., s.153

[314] Aliye Yılmaz, a.g.m, s.160; Afganistan'ın Mısır temsilcisinin öğrenim için Kâbil'e gönderdiği Mısırlı gençlerden Zişan Efendi'nin Kâbil'de yazdığı mektup, Kahire'de yayımlanan El Ahbar gazetesinde yer almış olup, kendisi: "Afganistan'da hiç bu kadar ilmi hareket görülmemiştir. Amanullah Han'dan önce Afganistan'da medrese veya mektepten bahsedilemeyeceği şimdi 142 okul, bu okullara devam eden 22200 öğrenci olduğu, bunların büyük bir bölümünün Amanullah Han'ın eseri olduğu, okullarda öğrenimin zorunlu olduğu ve Emir'in oğlu ile halktan birinin oğlu arasında fark gözetilmediği, çocukları okullara göndermeyenlerin şiddetli cezalara çarptırıldığı, zengin olsun yoksul olsun hükümetin bütün öğrencilere tek tip giysi verdiği yoksul öğrencilerin ve işçi çocuklarınında geçimlerini okuldan sağladığı, merkezde öğle yemeklerinin okulda yendiği, Eğitim Bakanlığının bunlara kitap ve eğitim araçlarını bedava verdiği yıl sonunda başarılı öğrencilere Emir'in kendi elleriyle hediye dağıttığını" söylemiştir. Bkz., Zeki Sarıhan, a.g.e., s.254

[315] İlbeyi Özer, a.g.m, s.289; Kızlar için ortaöğretim kurumlarının açılması 1921 yılında gerçekleştirilmiştir. Emir Amanullah Han'ın eşi Melike Süreyya ve annesi kendi şahsi servetlerinden kızlar için İsmet Lisesini açtırmışlardır. Bu lise 1951 yılında "Melalaey Lisesi" adını almıştır. Bütün Afgan kızlarına parasız hizmet veren Melaley Lisesi Afganistan'ın ilk kız lisesi olma özelliği taşımaktadır. Bkz., Aliye Yılmaz, a.g.m, s.160

Levent Şahverdi Arşivi

ilköğretim önerildi. Ayrıca aynı yıl İngilizce, Fransızca ve Almanca eğitim yapan okulları tamamlayacak Türkçe eğitim verecek okulun açılması önerildi.[316]

Modern ve disiplinli bir eğitimin öngörüldüğü bu dönemde Afganistan tarihinde ilk kez Maarif Bakanlığı kurulmuş ve Serdar Muhammed Süleyman ilk Maarif Bakanı olarak atanmıştır. Okul sisteminde de değişiklik yapılarak ilkokul beş yıl, ortaokul dört yıl ve lise üç yıla çıkartılmış, ilköğretim ise zorunlu hale getirilmiştir. Devlet modern okullardaki değişimleri geleneksel (medrese, camii ve evlerde verilen) eğitimlerde de görmek istemiştir. Herşeyden önemlisi geleneksel ve gayri resmi eğitim ile resmi ve modern eğitim arasında bir bağ kurabilmek için modern eğitimde faydalanılan kitaplardan bir kısmı sözü geçen eğitim müesseselerine dağıttırılmıştır. Böylece medrese ve camilerin yanısıra daha çok kız çocuklarının gayri resmi olarak eğitim gördükleri ev okullarıda disiplin altına alınmaya çalışılmıştır. Bu sahalarda eğitim gören öğrencilere ve velilerine, teşvik için devlet tarafından madalyalar ve hediyeler verilmiştir.

Ülke çapında açılan 322 ilkokulun yanında, bir çok rüştiye, meslek okulu, Herat Daru-l Muallimi, Habibiye Lisesi (yeniden düzenlenmiş), Aman ve Amaniye liseleri tesis edilmiştir.[317] Amanullah Han kızların eğitimi konusuyla da yakından ilgilenmiştir. O, Temmuz 1927'de toplanan Loya Jirga'da bütün muhalefete rağmen kız okullarının açılmasını sağlamıştır. İlk başta kurulan iki Mesturat (kız) okuluna 1928 yılına kadar beş sınıflık üç okul daha eklenmiştir. 1928 yılında ilkokulda karışık eğitime başlanmış, küçük yaştaki kız çocukları erkek okullarına kaydolma imkânı bulmuşlardır.

Aynı sene içinde gerçekleştirdiği Avrupa gezisinden dönen Amanullah Han, kız ve erkek öğrencileri yüksek ve meslekî eğitim görmek amacıyla yurt dışına gönderme kararı almıştır. O, 1928'de toplanan Loya Jirga'da bu programını açıklamış ve tıp dalında eğitim görmek üzere on üç kız öğrenciyi Türkiye'ye

---

[316] Mehmet Köçer, a.g.e., s.142-144; Erkek çocuklarının eğitim adına Fransaya gönderilmesi hususu Türk basınında 14 Mart 1922 tarihinde "Afganistan Avrupa'ya 100, Hindistan'a 200 öğrenci gönderiyor" şeklinde yer bulmuştr. Bkz., Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV**, Ankara 1993, s.322; Ayrıca, Amanullah Han tarafından Fransa'ya öğrenciler gönderilerek bunların bilim ve sanat alanında eğitim almaları sağlanmıştır. Bkz., George Macmunn, a.g.e., s.291

[317] Ayrıca, her köy camisinin yanında devletin yardımıyla bir okul açılması, şehir ve kasabalarda daha büyük okullar açılması, bir üniversite kurulması kararlaştırılmıştır. Bkz., Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşımızda Türk-Afgan İlişkileri**, s.251

Levent Şahverdi Arşivi

göndermek için hazırlıklara girişmiştir. Fakat Amanullah Han'ın bu kararı kabile ve din liderlerinin muhalefetiyle karşılanmıştır. Netice itibariyle kız öğrencilerinin yurtdışına eğitim için gönderilme planı iptal edilmekle kalmamış, ülke içinde bulunan bütün kız okulları, bir müddet sonra da erkek okulları dâhil, tüm okullar kapatılmıştır.[318]

Amanullah Han dönemi hakkında araştırma yapanların pek çoğu onun askeri meseleleri ele alış şeklinin oldukça kötü olduğunu ileri sürmektedir. Bu görüşte olanlar onun orduyu ihmal ettiği konusunda hem fikir olmakla birlikte bazıları orduya yaklaşım tarzınınn da yanlış olduğunu düşünmektedir. Herkesin kabul ettiği ise ordunun kabile isyanlarının üstesinden gelemeyecek olduğu ve gelecekte çıkması muhtemel bir savaşta başarıya ulaşabilecek yöntemlere yada ruha sahip olmadığıydı.[319]

Amanullah Han, Üçüncü Afgan Bağımsızlık Savaşını öncelikli olarak orduya güvenerek başlatmıştı. Tüm bunların yanında ordunun onu hayal kırıklığına uğrattığıda inkar edilemezdi. Zira Afganlar ancak Nadir Han, Vazir ve Masud kabilelerini toparlayıp mevzilendirdiğinde İngilizler karşısında bir şeyler yapabilmişti. Mangallar 1924 yılında Host'ta ayaklandıkları zaman Amanullah Han orduyu tekrar göreve çağırmak zorunda kalmıştı, ancak isyan sırasında ordunun gösterdiği çaba yeterli değildi. Bunun üzerine Amanullah Han hem topraklarında hemde sınırları dışında planladığı şeyleri gerçekleştirmak için güclü ve güvenilir bir ordunun varlığının gerekli olduğunu görmüştü. Hedeflerine ulaşmak için gerekli olan

---

[318] Aliye Yılmaz, a.g.m, s.160; Amanullah Han, Türkiye'ye ilim tahsili için gönderilen kızların Almanya'ya hediye olarak gönderildiklerini, inşa ettiğim mekteplerin kâfirlerden başkaları tarafından inşa olunamayacağını, peygambere küfür ettiğimi ve kadyani meshebini kabulettiğimi halka yayarak kendisine iftira attıklarını söylemiştir. Bkz., **BCA**, T: 05.08.1929., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 257.731.17

[319] Mehmet Köçer, a.g.e., s.155 vd; Afganistan'a ilk giren İngiliz gazeteci Times muhabiridir. Kâbil'den Times'e yazdığına göre şunları anlatmaktadır. Şimdiki Emir'in teşvik ettiği ilerleme ruhunun eserleri her yerde görülüyor…Orduya büyük önem veriliyor, belki şimdi olduğu kadar hiçbir vakit bu kadar etkili değildi. Dışardan bakıldığında ordu büyük bir önemle takviye ediliyor ve genişletiliyor. İleri gelenleriyle konuşmalarımda Halife hakkında memleketlerinin her tarafındaki duyguların pek geniş olduğunu beyan ettiler. Afganlar kutsal topraklar üzerinde Batı egemenliğini reddediyorlar. Kumandanlardan biri bana Acemce bir atasözünü söyledi: "Bir adamı bir odaya kilitlerseniz nihayet kapıyı kırmaya mecbur olur." Kumandan İslâmın bugünkü haline buna benzetti. Bkz., Zeki Sarıhan, a.g.e., s.252; Ayrıca Amanullah Han'ın ordu üzerinde gerçekleştirmiş olduğu faliyetler hakkında olumsuz eleştiriler için bkz., Martin Ewans, **Afghanistan A New History**, London 2001, s.96; George Macmunn, a.g.e., s.330; Arnold Fletcher, a.g.e., s.207

Levent Şahverdi Arşivi

politik desteği bu çalışmanın Afganistan için iyi olduğunu açıklayarak ve muhalefet edebilecek güçleri mantıklı bir şekilde ikna ederek sağlayabileceğine inanıyordu. O sebeple milli hedefleri gerçekleştirmek için güç ve baskı yoluna gitmek istemiyordu. Diğer taraftan milli gelirin büyük bir kısmına mal olacak gösterişli bir askeri teşkilat kurmaktan kaçınmak istemiştir. Öncelikli hedefleri arasında eğitim ve ekonomik kalkınma yer alıyorduama bu bazılarının iddia ettiği gibi onun askeri güçlere yeterli önemi vermediği yada kasıtlı olarak onları zayıflattığı anlamına gelmemekteydi.

Ordunun gençleştirilmesi için düşünülen program 1921'de başlatıldı. Yaşlıların aylığı 20 rupiden 5 rupiye düşürülerek genç askerlerin aylığı 14 rupide sabitlendi. Rusya'dan alınan uçak ve pilot desteği ile 1921'de Afgan hava kuvvetleri kuruldu.[320] Devşirme sistemi 1924'teki Host İsyanı'ndan sonra yerel düzeyde seçimden evrensel seçim sistemine dönüştürüldü. 1928'te askerlik süresinin iki yıldan üç yıla çıkarılması teklif edildi. Harp akademisi çoğu Türk olan yabancı eğitmenlerin katkısıyla yeniden düzenlendi ve güçlendirildi. Afgan subayları önce Rusya'da sonra Fransa, İtalya ve Türkiye'de eğitidi. 1928'te astsubaylar için okul açıldı.[321]

Amanullah Han, askeri refomlarında Türkiye'den gelen uzmanlar önemli yer tutar. Bu şahıslar içinde Afganistan'da saygın bir yeri olan Cemal Paşa başta gelir. Ayrıca Fahrettin Paşa ve General Kâzım Bey'in Afganistan ordusunun yeniden yapılandırılması konusundaki faaliyetleri önemlidir. Türkiye'den gelerek yeni kurulan orduya katkıda bulunan en geniş grup ise Amanullah Han'ın Atatürk'le 1928'de yaptığı görüşme sonrasında gönderilmişti. Ancak bu heyet herhangi bir girişimde bulunamamıştı. Zira bu heyet Amanullah Han'ın tahtan çekilmesiyle sonuçlanan ihtilal kontrolden çıktıktan sonra Afganistan'a ulaşabilmişti.

Amanullah Han'ın askeri yapıda değişiklikler meydana getirme çabaları, pekçok kişinin iddia ettiği gibi onun askeri gücün önemini anlama konusundaki ilgisizliği yada başarısızlığından çok modern bir devletin sahip olması gereken türden bir ordu oluşturmaktaki zorlukları içeren yoğun bir kaygı yansıtıyordu. Amanullah zorla bir araya getirilen kabilelerden çok halktan bir bütün oluşturacak

[320] Stalin, Amanullah Han'a 13 Sovyet uçağını bakım personeliyle birlikte hediye etti. Bkz., Shabbir-Alvı-Rızvı, **Sovyet İşgali Altındaki Afganistan**, (nşr. İ. Bosnalı-A. Arslan), İstanbul 1982, s.102

[321] Mehmet Köçer, a.g.e., s.155-157; George Macmunn, a.g.e., s.291

Levent Şahverdi Arşivi

biçimde seçilen küçük fakat disiplinli bir ordu kurmak istiyordu. Böylece iç güvenliği sağlamakta yeterli ve devlete bağlı, sağdık ve oldukça profesyonel bir askeri güç oluşturabilecekti.[322]

Ekonomiyi modernleştirme programı, Amanullah Han'ın en az bilinen reformu olmakla birlikte, belkide onun Afganistan'ın devam eden değişim ve dönüşümüne yaptığı en önemli katkısı bu alanda olmuştur. Bu çalışmaları sırasında karşı probagandanın saldırısından çoğunlukla kurtulmuştur. Çünkü ekonomi alanında yapılanlar sosyal ve dini reformlara göre duygusal çarpıtmalara daha az müsaittir.[323]

Bu alanda planlı bir ıslahat ele alınmasa da idarî değişimler ve halkın yaşantısındaki anlayış farkı, Afganistan ekonomisini doğrudan doğruya etkilemiştir. Bu anlamda ondalık temele dayalı yeni sikke sistemi (dönem sonlarında yeni kâğıt para), hesap işlerinin rakamdan cetvele geçirilmesi ve en önemlisi de devlet bütçe planlaması yapılması, ticari ve ekonomik alanda yapılan yatırımlar olmuştur. Ticarî alanı genişletmek için Kâbil-Torham, Kâbil-Kandahar, Kandahar-Çemen ve Hint sınırlarına kadar yollar düzenlenmiş ve yük taşıyan ticarî araçların kullanımı için müsait hâle getirilmiştir. Yine Şah'ın düşündüğü Kâbil-Kandahar ve Herat tren yolunun yapımı da ciddiyetten ve uygulanabilirlikten uzaktı. Her ne kadar bu projeye Fransa, Almanya gibi devletlerin sanayi erbabı ilgi gösterip konuyu yerinde incelemek üzere ekip göndermiş olsa da bir sonuç alınamamıştır.[324]

Vergi sistemi 1920'lerin başında yeniden düzenlenerek vergi toplanmaya başlandı ve nakit vergi, mal karşılığında verginin yerini aldı. İsteğe bağlı vergiler yasaklandı. İthalat ve ihracatı teşvik etmek için yeni bir gümrük vergisi yayınlandı. İç ticareti canlandırmak ve arttırmak için ülke içi gümrük vergisi kaldırıldı. Vergi amaçlı olarak canlı hayvan sayımı ayrıca toprak vergilerinin belirlenmesi için

[322] Mehmet Köçer, a.g.e., s.157-159
[323] Mehmet Köçer, a.g.e., s.166
[324] Aliye Yılmaz, a.g.m, s.158 vd; Cemal Paşa'nın kardeşi Yüzbaşı Kemal'in anlattıklarına göre: "Afganistan'da hiç şimendifer (tren yolu) yoktur. Afganistan'ın ticaret yollarının geçtiği Hint hududlarından başka yerlerinde hatta şosesi (küçük taş parçalarından oluşan yol) de yoktur. Fakat Hint sınırlarına doğru muazzam anayolları vardır. Kâbil'den Moskova'ya gitmek için Kâbil-Hezercad-Herat-Kuşka-Buhara yolunu atla, oradan da Taşkent-Orenburg-Samarra-Moskova yolunu şimendiferlerle geçmek lazımdır. Son zamanlarda Kâbil'den Kuzeye doğru Kâbil-Bamyan yoluyla Mezar- Şerif yolu diye anılır, Doğu Buhara'daki Tereyiz'e kadar onarılmaktadır. Yakında bu yolda otomobil serüseferi mümkün olacaktır. Bkz., Zeki Sarıhan, a.g.e., s.253

Levent Şahverdi Arşivi

kadastro çalışmaları başladı.[325] Sanayi alanında Amanullah Han, selefinin bir adım önüne geçerek savaş teçhizatı, devlet ve saray ihtiyaçlarının yanında kibrit, şeker, kumaş vs. gibi halkın ihtiyaçlarını karşılayacak malzeme üretimini de gündeme getirmiştir. Bunun için devlet, Almanya gibi sanayi ülkelerinden bazı makineler satın almıştır. Ancak bu fabrikalardan çoğu ekonomik bir planlama yapılmadan kurulan fabrikalar olduğu için Afgan devletine zarardan başka bir şey getirmemiştir. Bunların yanı sıra halk yerli malzeme kullanımına teşvik edilmiştir. Kral Amanullah Han, bu fabrikalarda üretilen yerli kumaş kullanımında özendirici olmak adına kıyafetlerini ülke içinde üretilen kumaştan yaptırmış ve yanındakilere de bunu önermiştir.[326] Bu dönemde ilk defa Afganistan ve Avrupa ülkeleri arasında (İngiltere, Almanya) ticarî ilişkiler başlamıştır.

Bu alışveriş o gün için küçük hacimde olsa da, ülke ticaretini Hindistan ve Rusya tekelinden kurtardığı için büyük bir ehemmiyet taşıyordu. Ülkenin önemli gelir kaynağını el sanatları oluşturuyordu. Amanullah Han zamanında Afgan tüccarları mallarını doğrudan doğruya Avrupa pazarına sunma imkânı bulmuşlardır. Bu alanda Amâniyye, Semer ve Refik adlarıyla önemli şirketler kurularak ithalatın azaltılması hedeflenmiştir. Özet olarak Amanullah Han'ın ekonomi politikası ihracatı büyütme, ithalatı sınırlandırma ve sanayileşmeye dayanmıştır.[327]

Amanullah Han'ın dini reformları ise askeri reformlardan çok daha fazla çekişmeye sebep olmuş ve çok daha fazla politik entrikaya maruz kalmıştır. Dini reformlarda kullandığı yöntemler ve amaçlar diğer reformlarla karşılaştırıldığında birbirleriyle daha bağlantılı ve amaçları çok daha belirgindi. Amanullah Han'ın dine karşı herhangi bir düşmanlığı yoktu. Hatta samimi bir müslüman sayılabilirdi. Ancak önceleri Emir Abdurahman'ın da fark ettiği gibi kendi politik ve ekonomik amaçlarına ulaşmak için dini kullanan bilgisiz ve kendini beğenmiş bir zümre bulunduğunun bilincindeydi. Amanullah Han, bu durumu değiştirmek için dini

[325] Mehmet Köçer, a.g.e., s.167

[326] Örücülük, dokumacılık, kunduracılık vesaire gibi sanatların devlet fabrikalarında geliştirlmesi için devlet önemli ödenekler vermiştir. Yerli dokumacılarda daima Afganistan'da yapılan bir boya kullanılmaktadır. Amanullah Han, sanayiningelişmesinde hizmet edeceklere büyük ödüller vaat etmiştir. Bkz., Zeki Sarıhan, a.g.e., s.251; Amanullah Han döneminde iğneden topa varıncaya kadar her türlü işi yapan fabrikalar ve burada çalışan beş bin kadar işçi bulunmaktadır. Askeri sahada ise top ve mitralyöz yapan fabrikalar bulunmaktadır. Bkz., **Afganistan Hükümdarının Memleketimizi Ziyaretleri Hatıraları**, Resimli Ay Matbaası, (1900?), s.47

[327] Aliye Yılmaz, a.g.m, s.159

Levent Şahverdi Arşivi

liderleri özellikle de kırsal kesimlerdeki mollaları eğitmek ve aynı zamanda modernleşme için laikliği sağlamanın şart olduğunu düşünüyordu.[328]

Kırsal kesimlerede genelde ekonomik ve politik güce sahip bir mollanın bulunmadığı köy yok gibiydi. Mollalar kabileler içinde de saygın bir yere sahipti. Orduda ise Mollar sadece vaaz vermekle kalmıyordu. Asker ve subaylarla aralarında pir-mürit ilişkisi vardı ve onlara manevi liderlik yapıyorlardı. Böylece din kurumu Afgan toplumunun bütün tabakalarına nüfuz etmişti.

Amanullah Han'ın dini reform projesi içinde mollara yapılan tahsisatların azaltılması hatta bazı durumlarda kaldırılması, muhbirlerden oluşan mustasihlerin kaldırılması, mollalar için okullar açılması gibi konular önemli bir yer tutuyordu.[329] Ayrıca laik, medeni hukuk ve ceza hukuku öne çıkarılıp, şeriat hukuku ikinci plana itilmek istendi. Tatil gününün cuma yerine Perşembe olması, cumanın ibadet günü olarak kalması amaçlandı. 1928'de laikbir hukuk okulu önerilirken bu okulun mezunlarının sonunda kadıların yerini alması planlanmıştı. Diğer bir önemli gelişme olarak ordudaki pir ve mürit sistemi de 1928'de kaldırıldı.

Amanullah Han'ın dini liderlerle yaşadığı sorunlarn dini değil politik sebeplere dayanıyordu. Mollalar başlangıçta Türkiye'ye verdiği destekten, İngiliz karşıtı tavırlarından ve İslâm taraftarı davalara yaptığı yardımlardan dolayı Amanullah Han'ın yanında yer alıyordu. Ancak zamanla bazıları değişmeye başladı.

---

[328] Mehmet Köçer, a.g.e., s.160; Amanullah Han'ın, Süveyş'ten geçişi esnasında 5 Temmuz 1929'da El-Ahram gazetesi muhabirine verdiği demeçte şunları söylemektedir: "Afganistan padişahı olduğum zaman (molla) namını taşıyan softaların Afganistan'da büyük nüfuzları olduğunu, halka karşı istibdatkârane muamelelerde bulundukları, (din) bezirganlığı ederek canlarının istediği tarzda hükümler isdar ettiklerini, efrat arasındaki husumetlerin hâl ve faalini kendilerine mahsus bir vazife addettiklerini ve bunu din-i islâm icabından sayarak isdar edecekleri hükümlerin Allah tarafından inmiş gayri kabili ret bir hüküm addetmekte bulunduklarını gördüm. Bunların isdar ettikleri hükümlerin Allah tarafından inmiş gayri kabili ret bir hüküm addetmekte bulunduklarını gördüm. Bunların isdar ettikleri hükümlerin en hafifi tokat, en ağırıda idamdır. Hükümleri, vaki olan cürmün derecesiyle kabili telif değildir. Bazen cezayı nakdiyi müstelzim olan kabahata karşı idam hükmünü verdikleri gibi en şedit cezayı müstelzim buluna cürümler içinde en hafif hükümler verirler. Verecekleri ahkâmın tenfiz olunup olunmaması meselesi kendilerince haizi ehemmiyet değildir. Yirmi sene hapse mahkum edecekleri şahsı, hiçbir sebebi kanuni olmadığı halde bir sene sonra serbest bırakırlar. Şeri fetvaları para mukabilnde satarlar. Bunlar bu hareketlerini hep (din) in evamir ve nevahisine isnat ederek(Allah) ve Allah'ın Resulü böyle istiyor derler. Millet cahildir; hukukunu müdrik olmadığı cihetle bu zulümlere boyun eğmiştir." Bkz., **BCA**, T: 05.08.1929., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 257.731.17

[329] Amanullah Han tarafından gerçekleştirilen reformlardan biri olan ve Türkler tarafından önerilen Mollalığın kanunsuz bir iş olarak kabul edilmesi, özellikle kendisi açısından kötü sonuçlar doğuracak bir yasa olacaktı. Bkz., Percy Sykes, a.g.e., s.298

Levent Şahverdi Arşivi

Bu değişikliğin sebebi Amanullah'ın dini inancının eksikliği değildi. Ancak Amanullah Han'ın yozlaşmaya, rüşvete, imtiyazlara karşı çıkıp sıkı bir çalışma disiplini istemesi ve dini liderlerin imtiyazlarını sona erdirecek bir sistemi oluşturmaya çalışması iki taraf arasındaki çatışmayı başlatmıştı.[330]

b. Amanullah Han'ın Reform Hareketlerine Karşı Tepkiler

Çağdaşlaşmanın bir takım aşılması imkânsız engellerle yüzyüze geldiğinin anlaşıldığı Amanullah Han döneminde farklı bir siyaset tespit eden devlet, toplum yapısına yeniden şekil vermeye gayret etmiş. Bir parça Avrupalı Aydınlanmacılardan birazda ıslahatçı Selefiyye hareketinden ilhamıını alan uygulamalar eğitim ve ilerleme taraftarı olmasına rağmen, din adamları aleyhinde ögeler taşımakta olup, otoriter tabiata sahip bulunduğundan sonuçta devlet tahakkümüne yol açacak özellikler taşımaktaydı.[331]

Amanullah Han, Afganistan'ı Türkiye gibi yapmak "Afganistan'ın Gazi Mustafa Kemal Paşası" olmak gayesiyle yola çıkmıştı.[332] Afganistan'da her sahada yenilikler getirmek isteyen heycanlı bir inkılâpçı idi.[333] Ancak bu hükümdar siyasal, yönetim kabiliyeti ve anlayışı bakımından bu gibi işleri iyi bir sonuca ulaştırabilecek çapta bir adam değildi.[334] Onun en büyük güçlüğü yapmakta olduğu yeniliklerde yetişmiş personel ve para sıkıntısı çekmesi idi. Ona rağmen pek çok uçak ve fabrika almak için harekete geçerek ülkesinin zaten sınırlı olan maddi imkânlarını zorlamaya başladı.[335] Böylece Amanullah Han, zaten az olan maddi imkânlarını kısa zamanda tüketmişti.[336] Bu durumu fark eden Amanullah Han, şahsi giderlerini saray masraflarını kısarak tasarruf hareketi başlattığı gibi ek vergiler koyarak durumu düzeltmeye çalıştı. Bu tedbirler toplumdan herhangi bir tepki almazken ülkedeki geleneksel yapıyı değiştirmeyi hadef alan çalışmalar, Amanullah'a olan muhalefeti

---

[330] Mehmet Köçer, a.g.e., s.161
[331] Olivier Roy, **Afganistan'da Direniş ve İslam**, İstanbul 1990, s.36
[332] Bilâl N. Şimşir, **Bizim Diplomatlar**, s.325
[333] Mehmet Saray, **Türk-Afgan Münasebetleri**, s.52
[334] Y.Hikmet Bayur, a.g.e., s.594
[335] Salim Cöhce, a.g.m, s.134; Host isyanının bastırılması adına beş milyon poundluk bir maliyetle alınan uçaklarda yıllık Afganistan bütçesinin nerdeyse iki katına eşitti. Amanullah Han'ın bu uçaklarda Alman pilotlardan yararlanmasıda ülkede yabancılara duyulan düşmanlığı bir kat daha arttırdığı gibi dört yıl sonra gerçekleşecek olan büyük isyana zemin hazırladığı düşünülebilir. Bkz., W.K. Fraser-Tytler, a.g.e., s.205-206
[336] Mehmet Saray, a.g.e., s.52

Levent Şahverdi Arşivi

şiddetlendirmekteydi. Öyle ki muhalifler bu kanunların islâmi kurallara aykırı olduklarını savunarak taraftar sayısını arttırmaya başlamıştı.[337]

Amanullah Han'ın en büyük yanlışı, memleketinde yapmak istediği reformlara, kanun ve otoriteyi iyice yerleştirmeden ve ordusunu Mustafa Kemal'in ikazlarına rağmen tamamiyle kuvvetlendirmeden başlamış olması idi.[338] Yenilikleri halka kabul ettirmek için Amanullah Han zamanının gereklerine göre talim görmüş bir orduya muhtaç olduğunu başlangıçta anlar ve Türk subaylarına bir numune alayı yetiştirmeleri istenir. Ancak bir müddet sonra onu kuşkulandırmaya koyulunlar olur. Ona denirki Türkiye'de ve İran'da varolan eski hanedanları subaylar devirdiler, yetiştirdiğiniz ordu sizide böyle bir âkibete uğratabilir.

Bu gibi telkinlere kapılan Amanullah Han, çok geçmeden Türk subaylarının yetiştirdiği numune alayını dağıtacak, sadece bir iki Türk subayını öğretmen olarak bulunduracak kendisi ve taraftarları, ellerinde ciddi hiçbir kuvvet olmadan mütaassıp mollaların kışkırttıkları oymakların karşısında güçsüz ve aciz kalacaklardır.[339] Buda Amanullah Han'ın, memleketteki otorite ve hakîmiyeti kısa zamanda sarsılmış bu ise yapmak istediği inklâpları halka kabul ettirememesine sebep olmuştur.[340]

Amanullah Han'ın diğer bir hatası ise kendisine Afganistan içinde yanlış danışmanlar seçmiş olmasıydı. Danışman olarak seçtiği Çarhî ailesinden Gulam Nebi ile Gülam Sıddık'ın, Müsahiban ailesi ileri geleneleri Nadir Han, Muhammed Aziz, Haşim Han, Şah Veli ve Şah Mahmud ile rekabet halinde olmaları ve bu rekabette Amanullah Han'ın Çarhî ailesine meyletmesi onun için büyük bir talihsizlik olmuştur. Nitekim onun bu yanlış siyaseti daha becerekli ve mâkul olan Nadir Han ile kardeşlerini kendisinden uzaklaştırmıştır. Bilhassa Nadir Han'ın ordu kumandanı olarak askeri reformlara devam edilmesi hususundaki ısrarlı ricalarına ehemmiyet vermeyen Amanullah Han, kendisi gibi Muhammedzaylardan gelen Nadir Han ailesine, tamamiyle maiyetinden uzaklaştırmıştır.[341]

Amanullah Han'ın güven kırıcı hareketleri çoktu ve sonunda kendisini öyle bir duruma sokmuştur ki artık kimse onan inanmaz olmuştur. Mesela babası

[337] Mehmet Köçer, a.g.e., s.275
[338] Mehmet Saray, a.g.e., s.53
[339] Y.Hikmet Bayur, a.g.e., s.595
[340] Mehmet Saray, a.g.e., s.53
[341] Mehmet Saray, **Afganistan ve Türkler**, s.148

Levent Şahverdi Arşivi

öldürülüp amcası tahta çıktıktan sonra ve kendisi taht mücadelesine kalkıştığı sırada halkın ve ordunun gönlünü almak için bazı vaadlerde bulunmuş ve vergi bakiyelerini toplattırmayacağını ve askere ayda 20 rupi vereceğini vadetmişti. Tahta sağlam olarak yerleştikten sonra vergi bakiyelerini toplattırdığı gibi erlere 12 rupi verdirmiştir.

Amanullah kendi adamlarının rüşvet almalarına karşı geniş bir aldırışsızlık gösterir ve bu yön ülkede pek çok kırıklık ve kızgınlık doğurur. Bu bilhassa yeni açılmış ve mecburi kılınmış olan ilkokullar işinde herkese ağır gelir. Bir takım oymak bölgelerinde açılan ilkokullara çocukların çok uzaklardan gelmeleri mecburi kılınır, ondan sonra bazı okul müdürleri çocuk velilerinden para alarak devam mecburiyetine alldırış etmez olurlar. Bu suretle halk okullara bir türlü haraç vasıtası gibi bakmaya başlar ve onlardan nefret eder. Buna birde Mollaların bu okullarda çocuklara dinsizlik öğretildiği yolundaki probagandası eklenirse doğan kaynaşmayı anlamak kolaylaşır.[342]

Amanullah Han'ın *"dinsizlik yayılıyor"* probagandasını kolaylaştıran hareketleri ise şunlar olmuştur. Afganistan'da ve bilhassa başkent Kâbil'de halk çok mutaassıptı. Son yıllara kadar yabancı elçi ve heyetlerin oraya pek güçlükle kabul edilmesinin önemli sebeplerinden biride budur.

Amanullah Han, yalnız yabancı elçilik heyetlerini kabul etmekle kalmamış, Fransızca öğretim ve Almanca öğretim yapan birer lise açmış ve oraya hep bu ülkelerden öğretmen getirtmişti. Bu ise Mollaların *"çocuklarımız kâfirleştiriliyor"* yolundaki probagandalarına yol açmıştı. Yine Amanullah Han'ın Avrupa gezisinde bulunduğu sırada Kral'ın eşi Süreyya'nın açık kiyafetlerle çekilmiş gece resimleri halk arasında dolaşmış.[343] Arkasından Avrupa ve Türkiye gezisinden dönen Amanullah Han, kadınların giydikleri "çadırî" örtüsünün Kâbil'de giyilmesini Mollaların şikâyet ve itirazlarına rağmen yasak etmesi, isyan girişimlerinin fitilini

[342] Y.Hikmet Bayur, a.g.e., s.596

[343] 1929 yılında Amanullah aleyhine ayaklanmalar gelişmekte iken Hindistan'dan gelme bazı resimli levhalar elden ele dolaşmaya başladı. Bunlardan biri o zaman Almanya'da Cumhurbaşkanı olan Mareşal Hindenburg'un sağında açık balo elbisesiyle Afgan kraliçesi ve solunda Amanullah Han olmak üzere büyük kıt'ada bir resmi görünmekteydi. Altında da farsça "zevcesinin nâpaklığı ile iftahar eden bir …" sözleri yazılı idi. Bunlardan az çok anlaşılırki bu işi bir Avrupalı devletin (muhtemelen İngiltere) gizli teşkilatının gerçekleştirmiş olduğudur. Bkz., Y.Hikmet Bayur, a.g.e., s.598-599; Ayrıca bkz., W.K. Fraser-Tytler, a.g.e., s.210 vd

Levent Şahverdi Arşivi

tutuşturmuş. Bu da Amanullah Han'ın *"Allah'a ve İslâm'a düşman olduğu"* probagandasını başlatmıştı.[344]

Amanullah Han tarafından temeli güçlendirilmeden, toplumsal koşullar hiçe sayılarak yapılan reform hareketleri ardı arkası kesilmeden devam etmekteydi.[345] Toplumda büyük değişiklikler meydana getiren bu dinsel reformlara paralel şekilde Afganistan'ın en önemli dinsel lideri olan Hazrat Sahib Shor Bazar ve yeğeninin bir takım eylemlerden ötürü hapse atılması, dinsel liderleri ve tutucu halkı probaganda ölçüsünde tetiklemişti.[346]

Arkasından Amanullah Han Türkiye'ye eğitim amaçlı gençler göndermiş. Bunların arasında 15-20 kadarda kız öğrenci bulunmaktaydı. Bazı yakınları bunların dışarı giden Afgan elçi veya elçilik memurlarının aile ve kızları imiş gibi örtülü ve göze batmayacak surette ülkeden çıkarılması öğüdünü kendisine verirlerse de Amanullah Han bunu kabul etmez ve bunları Türkiye'ye Avrupa öğrencileri gibi yüzleri açık ve başlarında birer bere olarak otobüse bindirip Hindistan'a ve oradan Türkiye'ye gönderir.[347] Bununla beraber yabancı ajanlarında kışkırtmasıyla hemen bir söylenti yayılıverir: *"Dinsiz Padişah (Amanullah) kızlarımızı kâfirlere peşkeş çekecek! Amanın yetişin!*" Böylece güneydeki aşiretler ayaklannarak, sözde kızların namusunu koruyacak ve Afganistan'ı dinsiz, imansız Amanullah Han'ın pençesinden kurtaracaklardı.[348]

---

[344] Mehmet Köçer, a.g.e., s.283

[345] Atatürk, Amanullah Han'ın reform hareketlerinde yapacağı yanlışları hissedercesine tekrar dikkatli olmasını şu şekilde tembih edecektir. Cumhurbaşkanı Atatürk, Genel Sekreteri Yusuf Hikmet Bayur'u Büyükelçi olarak Kâbil'e gönderirken Kral Amanullah Han'a bir sözlü mesaj yolladı: "Varınca benim adıma Amanullah Han'a söyle aman çok dikkatli olsun, çok temkinli olsun!" dedi. Yusuf Hikmet Bey, güven mektubunu sunduğu gün Atatürk'ün bu sözlü mesajını da Afgan Kralına iletmişti. Amanullah Han kararlı ve kendinden emin "Mustafa Kemal kardeşim hiç endişe etmesinler, kaya gibi sağlamım, ordu arkamda" demiş. Ama çok geçmeden Afganistan'da gerici bir ayaklanma patlammış ve Amanullah Han'ın hesapları altüst olmuştu. Bkz., Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.325-326

[346] Hazrat Sahib Shor Bazar ve yeğeni, Amanullah Han'ın yenileşme çabalarının yanlış olduğunu ve islâmın temel ilkeleriyle uyuşmadığını söyleyerek halk arasında imza toplamak adına çalışmalar yapıyordu. Bkz., W.K. Fraser-Tytler, a.g.e., s.213

[347] Y.Hikmet Bayur, a.g.e., s.601; Ekim 1928'de dünya basınında Afganistan'daki yenilikler hakkında çeşitli yazılar çıkmıştı. II. Messaggero adlı İtalyan gazetesi, "Kabulden ve Kraliçenin ana nasihatlarından sonra kızları uğurlamak için sarayın önünde toplanan binlerce insanın alkışlarına karşılık vermek üzere kızlar sarayın balkonuna çıkarılmışlardır ve bu yaşataki kızlar ilk defa peçesiz olarak halka görünmüşlerdir" diyordu. Bkz., Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s.217

[348] Bilâl N. Şimşir, **Bizim Diplomatlar**, s.326; Gerçekleştirilen isyanın sebepleri hakkında bkz; **BCA**, T: 12.02.1929., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 257.731.7

Levent Şahverdi Arşivi

Bu hedefler doğrultusunda gerici molların ve yabancı ajanların kışkırtmaları sonucu 1928 Kasım ortalarında Afganistan'da gerici bir ayaklanma patlak verir. Önce Semt-i Maşriki'de (Doğu İlinde) Hayber boğğazı yakınında ve sınır üzerinde yaşayan Şinvari aşireti ayaklanır. Çok geçmeden Hokyani aşireti de ayaklanır ve ayaklanma çok çabuk yayılır. Amaç "kâfir" olduğu iddia edilen Kral Amanullah'ı devirmek olacaktır.[349]

c. Türkiye'nin Amanullah Han'a Yardım Çabaları

Afganistan'da gerici bir ayaklanma çıktığı ve tehlikeli boyutlara ulaştığı haberi, Kâbil Büyükelçiliği vasıtasıyla Ankara'ya 21 Kasım 1928 akşamı ulaştırılmıştır. Acil bir şekilde Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında toplanan kabine Kâzım Orbay Paşa[350] komutasındaki askeri heyete bir talimat gönderme kararı alır. Bu sırada Afganistan'da, Kâzım Orbay Paşa başkanlığındaki Türk askeri uzmanlar heyeti Afgan ordusunun modernleştirilmesi için ciddi bir çalışmaya yeni başlamışlardı.[351]

Hükümetin kararı ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü'nün imzasıyla 21/22 Kasım gecesi, Kâbil Büyükelçimiz Yusuf Hikmet Bey'e şu şifre telgraf gönderilmiştir:

"Türk zâbitleri irticaya karşı Kral'ın emriyle Türk vatanını müdafaa eder gibi hayatlarını ortaya koyarak vazife ifasile mükelleftirler. Ailelerin kaçırılması için bahsettiğiniz müracaat katiyen doğru olmadığı gibi böyle bir arzunun hissedilmesi bile caiz değildir. Afganistan politikamızın istikrarı zabitanımız bu hadisede fedakârlık ve muvaffakiyetlerine bağlıdır. Zabitanımıza vazifelerini hükümet namına emrediniz. Kraldan mülakat isteyiniz ve gayet metin ve cesaret verici bir tavırla

---

[349] Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s.219; Afganistan içinde en çok ve en kolaylıkla probaganda yapmak imkânına sahip olan İngiltere Amanullah Han'ın aleyhindeydi. Onun zamanında çıkmış olan iki büyük ayaklanmanında Hindistan sınırı üzerindeki oymaklar arasında başlamış olması sırf tesadüfle açıklanamaz. Bkz., Y.Hikmet Bayur, a.g.e., s.597; Türkiye'nin Kâbil Büyükelçiliğinden gönderilen telgrafta, Zemindaver gazetesi sahibinin Amanullah Han'ın haçta bulunduğu esnada birçok Afganlı ve Hintlilerle görüşüp Afganistan için bir şebeke hazırladığı söylenmektedir. Bkz., **BCA**, T: 29.07.1931., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 220.481.2

[350] Kâzım Orbay'ın özgeçmişşi hakkında geniş bilgi için bkz., Azmi Süslü, Mustafa Balcıoğlu, a.g.e., s.141 vd; T.C Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklâl Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, Ankara 1989, s.232

[351] Mehmet Saray, **Türk Afgan Münasebetleri**, s.53

Levent Şahverdi Arşivi

zabitanımızın hayatlarıyla kendisini müdafaya hazır olduklarını söyleyiniz alacağınız cevabı bildiriniz."[352]

Bu telgraftan anlaşılacağı üzere Mustafa Kemal Paşa askeri heyete kendi hayatları pahasına Kralı koruma ve ailesini her ne pahasına olursa olsun Kâbil'de tutma görevini vermişti. Mustafa Kemal Paşa sanki kendi vatanının bir parçasını isyancılardan koruma telaşı ve azmi içerisindeydi. Bu Mustafa Kemal Paşa'nın Amanullah Han'a duyduğu kişisel dostluğun ötesinde, kütürel değerler bağlammında Afganistan'ı Türkiye'nin bir parçası olarak görmesi ve herhangi bir yabancı gücün bu topraklarda nüfuz kurmasını engelleme düşüncesinden kaynaklanmış olmalıdır.

Aynı 21/22 Kasım gecesi Hikmet Bey'e gönderilen ve Atatürk'ün Afgan Kralına kapalı mesajını içeren şifre telgraf şudur:

"Bu telgraf Afgan Kralı Hazretlerine mahsustur. Bu satırdan sonrası Kral Hazretlerinin huzurunda açılacaktır. Son günlerde Zatı Şahanenizi Muztarip eden bazı ahval ve hadisattan haberdar oldum. Eğer vaki ise öz kardeş bildiğim sizin ıstarabınızı tahfife medar olacak noktai nazarlarımı bildirmek üzere beni serian hakikatten haberdar ediniz. Orada bulunan ve yolda emrinize iltihak etmek üzere olan bilcümle Türk ümera ve zabitanı sizin için fedayi hayat emrini almışlardır. Büyük alaka ile cevabınıza intizar ederim kardaşım."[353]

Ne var ki, Türk askeri heyeti başkent Kâbil'e ulaştığı sıralarda Amanullah Han şehri terk etmek üzeredir. Amanullah Han fazla dayanamamış ve 14 Ocak 1929 sabahı, dört-beş kişiyle birlikte gizlice Kâbil'den kaçmıştır.[354] Türk heyeti ise Kral'ın kaçışını, askerlere *"Emiriniz kaçtı, siz kimin için savaşıyorsunuz?"* diye demeçler veren mollaların sözlerinden öğrenir ve başkente döner.[355]

---

[352] Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I**, s.46

[353] Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.46-47

[354] Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s.223; Ocak 1929'da çok sıkışık bir durumda bulunan Amanullah Han, kadınların giyimleri dâhil bütün yeniliklerden vazgeçtiğini ilan edersede son anda verilmiş olan bu karar durumda bir değişiklik husûle getirmez ve Ocak ayının ortasında Amanullah Han ağabeyi İnayetullah Han'ı kendi yerine Emir yaparak otomobil ile Kandahar'a kaçar. Bkz., Y.Hikmet Bayur, a.g.e., s.602; Olayı yerinde yaşamış olan ve öyküyü anlatan Yusuf Hikmet Bayur'a sordum: "Peki Kral Amanullah Han ne yaptı? Kral mı? O bir çaduriye bürünerek, kadın kılığında Kâbil'den kaçtı." dedi. Bkz., Bilâl N. Şimşir, **Bizim Diplomatlar**, s.327; Amanullah Han Avrupa gezisi esnasında aldığı Rolls Royce marka aracı ile gece karanlığında kaçmıştır. Beççe-i Saka'nın adamlarını zamanında atlatmayı başararak Kandahar'a ulaşmıştır. Bkz., Arnold Fletcher, a.g.e., s.218; W.K. Fraser-Tytler, a.g.e., s.216

[355] Y.Hikmet Bayur, a.g.e., s.602

Levent Şahverdi Arşivi

d. Beççe-i Saka'nın Kâbil'i Ele Geçirmesi ve Amanullah Han'ın Devrilmesi

1928 Kasım'ında güney Afganistan'da Şinvâri kabilesine mensup bazı oymakların, rekabet halinde oldukları bir kısım Gılzay oymaklarına tecavüz etmesiyle başlayan kabileler mücadelesi, Afgan hükümetinin yanlış tutumu neticesinde kısa zamanda yön değiştirerek bir nevi isyan haline dönüşmüştür.[356] Celalabad'daki Kral'ın sarayı ile İngiliz Konsolosluğu isyancılar tarafından yerle bir edilmiş. Ülkenin doğusuda çok geçmeden hükümetin kontrolünden çıkmıştı. Bunlara rağmen Amanullah Han, hala isyancılara karşı tedbir almakta isteksiz davranmıştır.[357] Buna rağmen Türk ve Sovyet elçilik yetkililerinin askeri güç kullanmanın gerekliliği yönündeki ısrarları Amanullah Han tarafından birnevi çaresizilikle karşılanmıştır.[358] Bunda toplumun her kesiminde Kral'a karşı duyulan hoşnutsuzluğun orduda da varolmasından kaynaklanmaktaydı.[359]

Amanullah Han, güneyde hızla büyüyen bu tehdidin ciddiyetini sonunda anlamış olacak ki isyancılar üzerine askeri birlikler göndermiş ancak beklenen başarı elde edilememiştir.[360] Bunun üzerine çok yanlış bir yola gidilerek diğer kabilelerden ordu için destek istenmiştir. Bunu fırsat bilen ne kadar hasım kabile varsa harekete geçmiştir. Ancak bunların maksadı hükümet kuvvetlerine yardım etmek değil rakip kabileleri yıpratmak ve onların mallarını talan etmek idi. Bu süreçte afgan ordusunun yardımına koşanlar arasında bir zamanlar aynı ordudan atılmış ve bilahere çete

---

[356] Mehmet Saray, a.g.e., s.54; Amanullah Han'ın reform programına karşı ayaklanarak onun devrilmesini sağlayanlar ülke yönetiminden uzak tuttuğu kabilelerdir. Bkz., Halil Bal, a.g.m, s.270

[357] Amanullah Han'ın bu olayı tabiri caizse bu kadar önemsiz görmesinin sebebi kendince Afganistan'da bu türden olayların oldukça fazla gerçekleşmesinden kaynaklanmaktadır. Bkz., Arnold Fletcher, a.g.e., s.216

[358] W.K. Fraser-Tytler, a.g.e., s.214; Alman ajansının Ankara'dan aldığı malumata göre Sovyet hükümeti Rusya, Türkiye, İran ve Afganistan arasında bir ittifakın yapılmasını öngürmüştü. Türkiye ve İran bunu hoş karşılarken Amanullah Han ise biraz çekingen davranmıştı. Eger bu anlaşma gerçekleştirilmiş olsaydı, Amanullah Han'ın lehine olabilir ve isyan hareketi bertaraf edebilirdi. Bkz., **BCA**, T: 11.05.1929., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 236.597.3

[359] Afganların çoğu askere fert olarak değil oymakların bir kolu gibi ve kendi hanlarının komutası altında gelmekte olduklarından hükümet her an ve her durumda onları istediği gibi kullanamazdı. Hezara'lar ve bilhassa Türkler nisbeten az askere alınıyordu; dolayısıyla en çok ve en güvenli askerler Hindistan ve Kuhdaman halkı idi. Ayaklanmanın o bölgeye yayılması hükümetin elinde en güvendiği askeri kuvveti almaya hiç olmassa şüpheli bir duruma düşürmeye varıyordu. O andan itibaren Amanullah Han için tahtını elde tutmak ihtimali pek azalmış bulunuyordu. Bkz., Y.Hikmet Bayur, a.g.e., s.601

[360] Amanullahh Han güneydeki isyancılara karşı daha sora gönderdiği yetersiz ve ve bir okadar da becereksiz askerleri gerekli başarıyı gösterememiştir. Bkz., Abdülvehhâb Tarzî, a.g.m., s.174

Levent Şahverdi Arşivi

kurup, eşkiyalık yapmaya başlamış olan Beççe-i Saka[361] adıyla marûf Habibullah adında bir çete reisi de vardı. Kabileler arasında mücadele devam ederken, hükümetten kâfi derecede silah alan bu çete reisi orduya yardım edeceği yerde karışıklıktan istifade ederek topladığı birkaç yüz kişiyle Kâbil'e doğru ilerledi.[362] Amanullah Han, bütün yeniliklerden vazgeçtiğini açıklasada isyanı durdurmaya yetmeyeceğini anladığından olacak ki ağabeyi İnayetullah'ı kendi yerine Emir yaparak Kandahar'a kaçar.[363] Amanullah Han'ın kaçtığını duyan Beççe-i Saka, Kâbil'e girer ve Krallık sarayını kuşatır. Yeni Emir İnayetullah Han, savaşçı ruhlu bir kimse olmadığından, Beççe-i Saka ile bir anlaşma yapar ve bir İngiliz uçağına binip Hindistan'a gider.[364]

---

[361] Asıl adı Habibullah Kalakani'dir ve Beççe-i Saka ismi babasının suculuk yapması nedeniyle "su taşıyıcısının oğlu" anlamında konmuştur. Kendisi daha önce Cemal Paşa'nın kurduğu numune alayında da onbaşı olarak askerlik yapmış, daha sonra disiplinsizlik nedeniyle hapse atılmıştır. Hapisane'den kaçarak Peşaver'e yerleşmiştir. Bir süre orada kaldıktan sonra Kûhistan bölgesine gelen Saka, Amanullah Avrupa turunda iken eşkiyalığa başlamış ve görevlilerin becerisizliği yüzünden yakalanamamıştır. Etrafına topladığı adamlarla Hindukuş üzerinde kervanlara saldırarak büyük bir tehdit oluşturmaya başlamıştır. Ayrıca halk arasında fakir Taciklere yardımı, iyi atıcılığı korkusuz cesareti nedeniyle bir çeşit "Afgan Robin Hood'u gibi görünüyordu. Bkz., Abdülvehhâb Tarzî, a.g.m., s.174; Afgan tahtına çıktıktan sonra Beççe-i Saka ile görüşmüş bulunan Büyükelçi Yusuf Hikmet Bayur kendisi hakkındaki görüşlerini şöyle anlatır: "…Ayın üçünde Emir ile bir mülakat yaptım. Mumaileyh tabi cahil olmakla beraber oldukça zeki ve kurnazdır. Defaten muhatabının celbi kalbine çalıştığı hissediliyor. Kendisinin şimal ve cenupta ayni komşularımız olduğunu bilmediğini müşahade ettim. Mülakat esnasında birçok defa din ve mezheplerimizin aynı olduğunu tekrar etti. Hulasatan mumaileyin coşkun fakat şuurlu azmi en göze çarpan sıfatıdır…" Bkz., **BCA**, T: 25.08.1929., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 257.731.21; Ayrıca bkz., W.K. Fraser-Tytler, a.g.e., s.215; Arnold Fletcher, a.g.e., s.217; Süleyman Özmen, a.g.e., s.191; Mehmet Köçer, a.g.e., s.292

[362] Mehmet Saray, a.g.e., s.54; Arnold Fletcher, a.g.e., s.217; Beççe-i Saka'nın faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz., **BCA**, T: 12.02.1929., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 257.731.7

[363] Amanullah Han, iktidarı tekrar ele geçirmesi muhtemel durumdaydı çünkü bu esnada Moskova elçisi Gulam Nabi Çarki'nin Kuzey bölgesindeki kabilelerden oluşan ve söylentilere göre Sovyetlerinde desteğini alan bir ordu ile Kâbil'e yürümüştü. Ne var ki bu ordu ilerleyen zamanda başarısız olacaktır. Bunun yanında Amanullah Han kendiside hazırladığı bir ordu ile Kâbil'e yaptığı saldırıyı yarıda bırakarak Kandahar'a geri çekilmiştir. Muhtemelen bu gelişmede Amanullah Han'ın Nadir Han ile yaptığı bir görüşmenin olumsuz sonuçlanması etkili olmuş olabilir. Çünkü Nadir Han ve kardeşleri isyanı duyar duymaz Avrupa'dan gelerek mücadeleye başlamış bulunuyordu. Bkz., Abdülvehhâb Tarzî, a.g.m, s.175; Türkiye'nin Afganistan Büyükelçiliğinden gönderilen telgrafa göre Kandahar, Herat, Mezar-ı Şerif, Farah, Meymene, Kâbil'e mülhak Gaznin, Verdek, Lehokerd ve Hezare'nın ahalisi ve Mehmont ve Safi kabileleri Amanullah Han'ın istifalarını geri almalarını ve kendisine itaat edeceklerini söylemişler. Bkz., **BCA**, T: 28.01.1929., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 257.731.6

[364] Abdülvehhâp Tarzî Han'ın anlattığı üzere Amanullah Han'a ait 12 tayyare olduğunu bunları asilerin kontrol ettiğini, istasyona gittiğimizde orada hazırlanmış bir tayyare bulduklarını ve hemen bindiklerini çünkü vaziyetin tayyarenin kime ait olduğunu araştırmaya müsait olmadığını kendilerinin bir Afgan tayyaresine bindiklerini düşündüklerini ancak sonradan bunun bir İngiliz tayyaresi olduğunun anlaşıldığını söylemiştir. Bkz., **BCA**, T: 05.08.1929., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 257.731.17

Levent Şahverdi Arşivi

Beççe-i Saka, "kâfir" sayılan Amanullah Han'a karşı savaştığı için "Gazi" ünvanını alır ve "Hadim-i Din-i Resulullah, Emir Habibullah" ünvanıyla kendisini Emir ilan eder ve Afganistan tahtına oturur (17 Ocak 1929).[365] Beççe-i Saka, Kutsal şeylere kâfirler tarafından saygısızlık yapıldığı iddiasıyla Amanullah Han dönemine saldırdıktan sonra, Amanullah Han'ın İslâm karşıtı sayılan bütün reformlarını kaldıracağını, Afganlara Kurân'ın ve şeriat hukukunun ilkelerine geri dönme evlilik, kadınların toplumdaki yeri ve eğitimin işleviyle ilgili konularda eski adetlere geri dönüleceği sözünü verdi.[366] Beççe-i Saka bu sözlerini yerine getirirken, aynı zamanda Afgan ordusunu dağıtmış ve bu orduyu eğitmekle görevli Türk askeri heyetini de geri göndermiştir.[367]

Tahtını kaybeden Amanullah Han, İtalya'ya gitmiş ve Roma'ya yerleşmiştir.[368] Kayınpederi Mahmud Tarzi'de İstanbul'a yerleşmiş ve kendisine her ay dört yüz lira aylık bağlanarak geçimini sürdürmesi sağlanmıştır.[369] Amanullah Han, sürgün hayatı boyunca, kardeşi olarak bildiği Mustafa Kemal Paşa ile diyalogunu sürekli devam ettirmiş hatta özel olarak birkaç defa Türkiye'ye gelmiş. Son olarakta Mustafa Kemal Paşa'nın cenaze törenine katılarak kendisine ne ölçüde değer verdiğini gösterecektir.

---

[365] Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s.224; Beççe-i Saka, "Dinsiz Emir'e karşı gelerek, ulemanın, şeriatın ve Hazreti Peygamberin davasına yardım ettiğini dolayısıyla Allah'a hizmet ettiğini" ve böylece başarılı olduğunu söylüyordu. Bkz., Süleyman Özmen, a.g.e., s.194

[366] Süleyman Özmen, a.g.e., s.192-193

[367] Bkz., Y.Hikmet Bayur, a.g.e., s.605

[368] Amanullah Han'ın Elehram gazetesine verdiği demeçte, Roma'ya gidişini Roma ziyareti esnasında Mussolini ile arasında hasıl olan dostluk ve muhabbete bağlamakta ve devam ederek validesi ve oğulları ile Afganistan'ı terketmeye karar verdiği zaman, cebinde 6 liradan başka birşey olmadığını, bütün eşyasını, elbiselerini ve işlerini orada bıraktığını söyleyerek uğrunda canını vereceği memleketinden ancak çıktığını söylemiştir. Bu arada gazeteci Amanullah Han'ın ağlamaya ve yüzünü çevirerek gözlerinden yanaklarına akan göz yaşlarını silmeye başladığını söylemiştir. Bkz., **BCA**, T: 05.08.1929., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 257.731.17; Amanullah Han, Türkiye'yi ziyaretinden altı ay sonra krallıktan düşmüş ve tekrar Atatürk'ü ziyarete gelmişti. Yaptıkları sohbet esnasında olayı anlatırken hem ağlamış hem de Atatürk'e bakarak üzüntüsünü açığa vurmuştu. Bkz., **Atatürk'ün Uşağı Cemal Granda Anlatıyor**, s.280

[369] **BCA**, T: 29.12.1929., F. K: 30.1.0.0., Y.N: 1.5.33; Afganistan eski Dışişleri Bakanı Mahmud Tarzî'nin ölümüne müteakip, İstanbul'da ikâmet eden eşi Resmiye Tarzî Hanım'a isteği üzerine her ay para yardımı yapılması kabul edilmiştir. Bkz., **BCA**, T:11.12.1933., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 258.733.10

Levent Şahverdi Arşivi

İKİNCİ BÖLÜM

BEÇÇE-İ SAKA DARBESİ SONRASI TÜRK-AFGAN İLİŞKİLERİ

A. MUHAMMED NADİR ŞAH DÖNEMİ İLİŞKİLER

Amanullah Han'ın devrilmesine müteakip Afganistan'da gerçekleşen yeni dönemle birlikte, hızla bir geriye dönüş hâkim kılınmaya çalışılmıştı.[1] Nadir Şah'ın sadece ülke çıkarlarını düşünerek gerçekleştirmiş olduğu mücadeleyle beraber artık ülke yönetiminde söz hakkına sahip olması, halk nezdinde sadece acımasız ve cahil Beççe-i Saka'nın gidişi ölçütünde hoşnutluk duyulmasına sebebiyet vermişti. Çünkü halk özellikle de Amanullah Han taraftarları biliyorlardı ki Nadir Şah'ın yaptığı icraatlar sadece gerçekleştirilmiş olan reformları kaldırmaktan ibaret olacaktı.

Türkiye bu dönemde de kardeş devlet olarak gördüğü Afganistan'daki gelişmeleri takip etmekten vazgeçmiyordu. Amanullah Han'ın başarısızlığı Mustafa Kemal'de bir hayal kırıklığı yaşattığı gibi Nadir Şah'ın yapılan reformları yok sayması da Afgan liderine karşı bir şüphe uyandırmıştı. Ancak Şah'ın bu şekilde davranmasının o günkü şartların gereği olduğunun Mustafa Kemal tarafından anlaşılması ve Mustafa Kemal Paşa'ya yakınlaşma çabaları soğuyan ilişkileri tekrar canlandıracaktı.

a. Nadir Şah'ın Tahta Çıkış Süreci

Afganistan'da çıkan isyan sonucunda Beççe-i Saka'nın Kâbil tahtını ele geçirmesiyle Fransa'da bulunan NadirŞah[2] ve kardeşleri (Haşim, Şah Veli ve Şah

---

[1] Beççe-i Saka ile beraber Afganistan'a irtica hâkim olur. 1929'da çağ dışı bir rejim kurulur; tıpkı 1996'daki Taliban rejimi gibi. Bkz., Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, Ankara 2002, s.224; Habibullah Kalkani Han tahtı ele geçirerek altı ay kadar kanlı bir dikta rejimi uyguladı. Bkz., Halil Bal, "Afganistan-Türkiye İlişkilerinin Başlıca Yönleri", **Afganistan Üzerine Araştırmalar**, İstanbul 2002, s.272

[2] Muhammed Nadir Han, Afgan Kraliyet ailesinin bir üyesiydi. Amanullah Han'la aynı soydan geliyordu. Mehmet Yusuf Han'ın oğlu, eski Afgan Emiri Dost Muhammed'in yeğeniydi. 1880 yılında Hindistan'da doğdu. Yirmi beş yaşına kadar orada yaşadı ve 1905'te Afganistan'a geldi. Askeri eğitim gördü, orduya girdi, silahlı kuvvetlerde hizmet verdi, ilerledi ve Emir Habibullah Han'ın son yıllarında sipahsalar yani başkomutan oldu. Amanullah Han tahta çıkınca Host'a kolordu komutanı sıfatıyla gönderildi. 1919 yılında İngilizlerle savaş sırasında önemli başarılar

Levent Şahverdi Arşivi

Mahmud), ülkede dokuz ay süreyle kargaşanın egemen olmasına yol açan yeni yönetimi devirmek için Afganistan'a geri dönmeye karar verdiler.[3] Şubat 1929'da Afganistan'a dönen Nadir Şah, Host'a gitmiş ve burada kardeşi Şah Mahmud'un Beççe-i Saka aleyhinde çalışmalarıyla oymakları bir araya getirmeye çalışmıştır.[4]

Bu arada Beççe-i Saka, Kâbil'i ele geçirmesine müteakip ilk olarak kuzey ve güney yönlerinden gelen tehdidi bertaraf edecek sonrasında doğudan gelen Nadir Şah ve kardeşlerinin tehdidini engelleme adına çaba sarfedecekti.[5] Ancak Beççe-i Saka'nın saltanatı çok uzun sürmeyeceğe benziyordu. Nadir Şah, Afgan Konseyince düzenlenen büyük bir toplantıda kararlılığını şöyle dile getirecekti: *"Ya amacıma ulaşırım ya da bu yolda ölürüm."*[6] Sonrasında Nadir Şah kardeşleriyle beraber Mart 1929'da Host bölgesinden Afganistan'a girdi. Kâbil'in doğusu ve güneyindeki aşiretlerden kuvvet toplayarak Beççe-i Saka'nın üzerine yürüdüler. Bu sırada Nadir Şah aşiretlerin güvenini arttırmak adına olacakki oymaklara kendisinin taht için uğraşmadığını, amacının yurdu bir eşkiyanın ve onun adamlarının elinden kurtarmak, saltanatı yeniden Afganlara geçirmek ve barış ve huzuru sağlamak olduğunu söylemişti. Amanullah'a düşman oymaklara ise onu tekrar tahta çıkarmak gibi bir amacının olmadığını bildirmişti.[7] Nadir Han'ın Kâbil'i 1929 yılında Beççe-i Saka'dan geri alışı kabileler arası dayanışmanın sonucu olacaktı.[8] Sonrasında aylarca

---

kazandı. 1921-1924 yıllarında Savunma Bakanlığı yaptı. 1924-1928 yıllarında Paris'te Büyükelçi olarak Afganistan'ı temsil etti. Bkz., Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.231

[3] Süleyman Özmen, **Afgan Aydınlanmasının Mimarı Serdar Mahmud Han ve Anıları**, İstanbul 2013, s.199

[4] Aylar boyunca kardeşler hemen hemen hiç ilerleme kaydedemediler. Kabilelerin çoğu Kâbil'den bağımsızlıklarını ilan ettiler ve Nadir Şah onların desteğini satın alabileceği bir para kaynağı bulamadı. Onun etkili bir güç ortaya koyma çabası birçok kez ihanet ve kabileler arası düşmanlık yüzünden sekteye uğradı. Bu sırada farklı bir cephede savaşan Haşim Han, Hindistan'a geri çekildi ve hapsedildi. Beççe'nin güçleri Gardez'i ele geçirdikten ve Kandahar, Herat ve kuzeyi kontrolleri altına aldıktan sonra, Nadir Şah'ın davası sonlanmış gibi gözüktü. Fakat, kardeşler, gizlice İngiliz kabilelerini silah altına almayı başardı ve 1929 yılının eylül ayında Şah Veli Han yönetimindeki bir güç Kâbil'e başarılı bir saldırı düzenledi ve Kâbil ekim ayının başlarında ele geçirildi. Bkz., Martin Ewans, **Afghanistan A New History**, London 2001, s.100

[5] Bkz., Abdülvehhâb Tarzî, "Efganistan", **İ.A.IV**, s.175; Arnold Fletcher, **Afghanistan Highway of Conquest**, New York 1965, s.219

[6] A. M. Manzar, **Afganistan Üzerinde Kızıl Bulutlar**, (nşr. İsmail Bosnalı), Ankara 1983, s.47

[7] Gulam Ceylani Han, Nadir Han'a çok ümit bağladıklarını ama kendisinin Amanullah Han'ın hesabına çalışmadığını söylemiştir. Bkz., **BCA**, T:31.07.1929., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 257.731.14.; Yusuf Hikmet Bayur, "memlekette savaşın devam ettiğini görüyoruz ve bu savaşın son bulması bizim arabuluculuğumuza bağlıysa bunu derhal yapmaya hazırız" demiştir. Kâbil Büyükelçiliğinden gönderilen bu telgrafla Türkiyenin hala Afganistan'ı yakından takip ettiğini anlıyoruz. Bkz., **BCA**, T: 11.07.1929., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 257.731.20

[8] Olivier Roy, **Afganistan'da Direniş ve İslam**, İstanbul 1990, s.41

Levent Şahverdi Arşivi

süren kanlı çarpışmalardan sonra Beççe-i Saka kaçmak zorunda bırakıldı.[9] Kûhistan'a kaçmış olan Beççe-i Saka yakalanarak 3 Kasım 1929 tarihinde halkın önünde idam edilmişti.[10]

Afganistan artık işgalci bir çete reisinden kurtarılmış, sırada memleketi kimin yöneteceği sorunu kalmıştı. Bu önemli bir karardı çünkü Nadir Şah tahtta gözünün olmadığını beyan etmişti. Nadir Şah biliyordu ki Amanullah Han'ın tekrar tahta çıkarılması halinde, reformlarına karşı olan oymaklar isyan edeceklerdi. Bu sebeplede memleketin ileri gelenlerini ve kabile reislerini 16 Ekim 1929'da toplantıya çağırmıştı.[11]

Kâbil Büyükelçisi Yusuf Hikmet Bayur, Nadir Şah'ın tahta geçiş sürecini şöyle anlatır: *"16 Ekim 1929'da Nadir Şah, Kâbil'e gelir ve büyük memurlar, ileri gelenler ve oymak hanlarından mürekkep büyük bir toplantı yapılır. O sırada Kâbil'de bulunan Türk, İran ve Rus Büyükelçilik heyetleri de oraya davet edilir.*

Toplantıda bulunanlardan bazıları Nadir Şah'ın tahtı kabul etmesini kendisine teklif ederler. O tereddüt gösterdikten sonra ön sırada bulunan elçilik heyetlerinden Rus işgüderini kendisinin bulunduğu yüksek yere çağırır ve ona " Türk Büyükelçisi ne diyor, ona sorar mısınız?" der. Yusuf Hikmet Bayur şu ünlü latince atasözü ile cevap verir: "Vox populi, vox Dei", yani "Halkın sesi Allah'ın sesi". İşgüder bunu gidip Nadir Şah'a söyleyince o da: "Tahtı kabul ettim" der ve büyük bir alkış kopar."[12] Böylece Nadir, "Şah" ünvanını alarak Afganistan tahtına oturacaktır.[13]

---

[9] Bkz., Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.231

[10] Kuhdamen'e kaçmış olan Beççe-i Saka kendisine bir fenalık yapılmayacağına ve bütün suçlarının affedileceğine dair Nadir Han'dan aldığı teminat üzerine gelip teslim olur. Sonrasında kendisinden fenalık görmüş ve yakınları onun tarafından öldürtülmüş olan kimseler onun şerri cezaya çarptırılmasını isterler. Onun yalnız devlet işleriyle ilgili suçlarının bağışlanılmış olduğu ve özel kimselere karşı işlenilmiş suçların hükümdarlarca bağışlanamayacağı gerekçesiyle idam ettirilir. Bkz., Y.Hikmet Bayur, **Hindistan Tarihi III**, Ankara 1987, s.608; Ayrıca bkz., Abdülvehhâb Tarzî, a.g.m., s.175

[11] Bkz., Mehmet Saray, **Türk-Afgan Münasebetleri**, İstanbul 1984, s.55

[12] Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.232

[13] Ruslar, Afganistan'daki iktidar değişikliğinden büyük bir rahatsızlık duydular ve yeni Kralı hemen İngilizlerin adamı ilan ettiler. Ona rağmen Nadir Şah, hükümdarlığı müddetince tarafsızlık politikası gütmüş, Sovyetlerle İngilizler arasında Amanullah Han zamanında ortaya çıkan dengeyi devam ettirmeye çalışmıştır. Bkz., Salim Cöhce, "Atatürk Döneminde Türk-Afgan Münasebetleri", **Atatürk 4.Uluslararası Kongresi II,** (Türkistan-Kazakistan, 25-29 Ekim 1999) Ankara 2000, s.1154; **BCA**, T: 29.07.1929., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 257.731.13; Nadir Şah'ın tahta çıkışı hakkında bkz., **BCA**, T: 29.05.1929., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 257.731.9; Böylece Afganistan'da hanedan

Levent Şahverdi Arşivi

Bunlar Nadir Şah'ın Türk dostluğuna verdiği önemi gösterdiği gibi Türkiye'nin Afganistan üzerindeki nüfuzunun boyutlarını göstermesi açısından da önemlidir. Nadir Şah, Amanullah ile Mustafa Kemal Paşa'nın arasındaki dostane ilşkinin ve her alanda kendilerine gösterilen yardımın farkındaydı. Bunu kendi yönetiminde de görmek maksadıyla kardeş devletle yakın ilişkiye girmek ve Mustafa Kemal Paşa'nın güvenini kazanmak düşüncesindeydi.

Bu şartlar altında tahta oturan Nadir Şah, ülkede siyasi istikrarı kuracak ve Afgan toplumunun sosyoekonomik yapılandırılmasını sağlayacak bir programın taslağını oluşturmuştu. Buna göre, Afgan bağımsızlığının temelini güvenlik, refah ve bilim oluşturacaktı. Bu bildirinin esas amacı, yönetimi hanefi mezhebine dayandırarak yeni rejimi Amanullah Şah'ın modernleşmesinden ayırmak ve din adamlarının gönlünü almaktı. Öte yandan eğitim, askeri reformlar ve ticaretin, tarımın ve sanayinin gelişmesi, Afgan halkının hem maddi hem manevi gücünün artması için projeler üzerinde araştırmalar yapıldı. Tabii ki projeler Amanullah ve Mahmud Tarzi'nin projelerinin oldukça gerisindeydi. İyi bir Müslüman ve Afgan olabilmek için kişinin, monarşinin liderliğinde ve İslâmın şemsiyesi altında Afganistan'ın istikrarı, refahı ve gelişimi için çalışması gerekliydi.

Nadir Şah, Petit Parisien, Hamburger Nachrichten ve Daily Mail gibi gazetelerin yazarlarına verdiği röpörtajlarda o zamanki uğraşlarını ve gelecekteki amaçlarını anlattı. Buna göre Nadir Şah'ın öncelikleri *"Afganistan'ın zaralarını karşılamak ve Afganistan'ın bağımsızlığını kıskanç bir şekilde korumaktı"*. Sonra dini inançlara ve geleneklere karışmadan, halkın maddi ve entelektüel gelişimine yardım etmek istiyordu. *"Batılı anlamda kültürel reformlara ve bazı gelişmelere açığım. Fakat bu tür reformların Amanullah Han'ın yaptığından daha yavaş şekilde yapılmasını istiyorum. Amanullah Han'ın reformlarının onun sonunu getirmiş olması hiçbir şekilde onların yanlış olduğunu göstermez. Eğer hasta, çabuk iyileşmek için doktorun verdiği dozdan daha fazla ilaç içmeye kalkarsa tabii ki daha da hasta olur. Bu yinede ilacın kötü olduğunu göstermez."*Nadir Şah'ın bu sözlerinden anlaşılacağı

olarak "Musahiban dönemi" veya "Yahyakhel hanedanı" dönemi başlamıştır. Bkz., Mustafa Şahin, **Atatürk Dönemi ve Sonrası Türk-Afgan İlişkileri**, İstanbul 2015, s.77

Levent Şahverdi Arşivi

üzere kendisi, Emir Habibullah'ın izlediği politikalara benzeyen aşamalı bir modernleşme politikasını takip ediyordu.[14]

b. Türkiye-Afganistan İlişkilerinin Canlanması

Türkiye ile tekrar yakın ilişkiler kurmak isteyen Nadir Şah, bu girişimini tahta çıkarken Türk Büyükelçisine danışarak gerçekleştirmişti. Arkasından tahta geçeli daha iki hafta dolmadan 27 Ekim 1929 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya Cumhuriyet Bayramını kutlamak için şu mesajı iletmişti: *"Kardeş Türk Hükümetinin milli şenlikleri münasebeti muazzaması ile Zatı Devletlerini kemali hulus ile tebrik ve Türk millet ve Cumhuriyetinin saadeti için en has temenniyatımı teyit etmek fırsatı mes'udesini idrak eylerim."*[15] Bu dönemde Afganistan coğrafyasında karışıklıklar devam etmekte olmasına rağmen bu telgrafın Nadir Şah tarafından gönderilmesi, Türkiye ve Mustafa Kemal Paşa'ya gösterdiği derin sevgi ve saygının tezahürü olmalıydı.

Mustafa Kemal ise bu mektuba 4 Kasım 1929 tarihli cevabı şu şekilde olmuştu: *"Cumhuriyet bayramı münasebetiyle izhar buyrulan hissiyat ve tebrikattan dolayı teşekkürlerimi takdim ve Afgan milleti ile Zatı Haşmetanelerinin refah ve saadeti temenniyatımı teyit eylerim."*[16] Burdan anlaşılacağı üzere Mustafa Kemal, Amanullah Han'a gösterdiği ilgiyi Nadir Şah'a göstermemekte ve kendisine karşı mesafeli davranmaktadır.[17] Buna karşın Nadir Şah aynı içtenlik ve samimiyetle diyaloguna devam etmekteydi. Yusuf Hikmet Bayur, 24 Haziran 1930 tarihinde güven mektubunu Nadir Şah'a sunarken kendisine verilen cevapta, *"Kaffemiz Reisi Cumhur Hazretlerini başımız tanırız"* sözü buna kanıt niteliğindedir.[18]

Bu sırada Ankara'daki Afgan Büyükelçisi Gulam Ceylani Han, İngiltere'nin Afganistan politikasını sert biçimde eleştiren bir bildiri yayınlayarak Ankara'dan

---

[14] Süleyman Özmen, a.g.e., s.208-210

[15] Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I**, Ankara 1993, s.51; Nadir Han'ın tahtı kabulünden on gün sonra çekilen bu telgraf, belki onun yabancı bir devlet başkanına gönderdiği ilk mesajdır. Bkz., Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s.233

[16] Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I**, s.52

[17] Bkz., Bilâl N. Şimşir, **Bizim Diplomatlar**, Ankara 1996, s.328

[18] Kâbil Büyükelçiliğinden Hariciye Vekaletine gönderilen 26 Haziran 1930 tarihili telgraf için bkz., Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I**, s.56

Levent Şahverdi Arşivi

ayrılmış ve Amanullah Han'ın yanına gitmişti.[19] Bunun üzerine Gulam Nabi Han, 6 Nisan 1930 tarihinde Mustafa Kemal'e güven mektubunu sunarak görevine başlamıştır.[20] Ancak kendisinin görevdeyken habersiz bir şekilde Berlin'e seyahat etmesi Amanullah Han ile ortak hareket ettiği düşüncesini doğururken, İngilizlerin tabiatıyla da Nadir Şah'ın tepkisini çekecek ve dokuz ay gibi bir süre sonunda ülkesine çağrılacak, yerine ise tekrardan Sultan Ahmed Han atanacaktır.[21]

Bildiğimiz gibi Nadir Şah'ın ülkeyi islami prensiplere göre idare etmeye başlaması Mustafa Kemal tarafından pek samimi karşılanmamış sonrasında Amanullah Han'ın başlatmış olduğu ileri hareketi halkın hazmedebilceği ölçüde devam ettirmeye ve yönetimi daha dürüst bir şekilde yürütmeye çalışması, Mustafa Kemal'in yavaş yavaş takdirini toplayacaktı.[22]

Bunu Mustafa Kemal'in Gulam Nabi Han'ın söylevine karşı verdiği cevaptan çıkarmamız mümkündür: *"… Türk ve Afgan milletleri arasında mevcut münasebetler kuvvetlidir. Bu bozulmaz dostluk ve kardeşlik bağlarının her gün daha ziyade artacağını kabul ediyorum. Necip Afgan milletinin dâhilen birlik ve yenilik yolunda ilerlemek ve istiklalini korumak için ciddi dikkat ve gayreti, Türkiye'de büyük bir alaka ile takip olunmaktadır. Âlâ Hazreti Hümayûnun kıymetli himmetleri ve kardeş Afgan milletinin azimkârane hareketi bütün mesut gayelerinin tahakkukuna emniyet veren işarettir…"*[23] Böylece Mustafa Kemal ile Nadir Şah arasındaki ilşkilerin canlandığını ve tekrardan samimi duygular duyulmaya başlandığını söylemek yanlış olmaz.

Buna binâen 1930 yılında, Nadir Şah ve Mustafa Kemal arasında bayramlaşma, Türkiye Cumhuriyeti'nin yıldönümü ve bağımsızlık günlerinin kabulü

---

[19]Nadir Han, Gulam Ceylani Han'ın Büyükelçilik görevinden ayrıldığını Mustafa Kemal'e bildirdiği mektubu için bkz., Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s.235-236

[20] Gulam Nabi Han'ın Mustafa Kemal'e sunduğu güven mektubu ve söylevi için bkz., Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I**, s.54-55

[21] Nadir Han'ın, Gulam Nabi'nin görevden alındığına dair Mustafa Kemal'e sunduğu mektup ve Nadir Han'ın Mustafa Kemal'e veda ederken verdiği söylev, aynı şekilde Sultan Ahmed Han'ın atanması, Mustafa Kemal'e karşı söylevi ve bu söyleve verilen cevap için bkz., Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.60-65

[22] Bkz., Y.Hikmet Bayur, a.g.e., s.609; Türk gazeteleri, Türkiye ve Afganistan arasındaki samimi münasebetin günden güne kuvvetlendiği hakkındaki Gulam Ceylani Han'ın beyanatını kaleme almışlardır. Bkz., **BCA**, T: 17.07.1930., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 83.549.11

[23] Mustafa Kemal'in Afganistan Büyükelçisi Gulam Nabi Han'ın söylevine verdiği cevap için bkz., Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.55-56

Levent Şahverdi Arşivi

noktasında karşılıklı mektuplaşmalarla süren yoğun bir süreç yaşanacaktır.[24] Buna karşın ilişkiler üzerinde düşünülecek durumların ortaya çıkmasıda pek muhtemeldi. Şöyle ki, devrik Kral Amanullah Han, 1930 yılı içinde Ankara'ya Mustafa Kemal Paşa'yı ziyarete gelmiş ve kendisi de değer verdiği bu zâtı ağırlamak durumunda kalmıştı. Amanullah Han'ın Türkiye'ye gelişi, Nadir Şah'ı kuşkulandıracak ve bu hususta Afganistan'ın Londra Büyükelçisi ile Türkiye'nin Londra Büyükleçisi arasında şu diyalog vukû bulacaktı: *"Efgan Sefiri Sefarete gelerek Kral Amanullah Han'ın Türkiye'ye sebebi ziyareti hakkında malumatım olup olmadığını sordu. Hiç malumatım yok fakat işittiğime göre, öteden beri İstanbul'a yerleşmek niyetinde idi, dedim. Cevaben dedi ki: Zannetmiyorum, çünkü yirmibeş bin İngiliz lirasına Roma'da ev satın aldı. Bütün Efganistan hazinesini de beraberinde götürmüştür. Binaenaleth Roma'da oturacaktır. Seyahati bir arzuyu siyasiye müstenit bulunmaktadır. Hiç tasavvur etmem ki Hükümetiniz Efganistan'da kimse tarafından tutulmayan bu zâta müzaheret ederek orada bazı yeni hadisatın vukuunu terviç etsin. Mamafih sabık Kralın vukubulacak müracaatı hakkında Hükümetiniz bizi tenvir lütfunda bulunursa minnettar oluruz."*[25]

Bu görüşmeye rağmen Nadir Şah'ın kuşkularının devam etmesi gayet doğal olsa gerek çünkü kendisi biliyordu ki Mustafa Kemal Paşa ile Amanullah Han arasındaki büyük dostluk hala devam etmekteydi. Bu olay karşısında aslında Mustafa Kemal zor durumdaydı. Bir yanda Afgan tahtında oturan Nadir Şah, öte yanda da devrik Kral Amanullah Han vardı. Ancak bu konuda Mustafa Kemal realist davranacak ve Amanullah Han'a karşı mesafeli olacaktır. Bunu, İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Sir George Clerk'ın ülkesine gönderdiği raporda geçen; *"… Eski Kral Amanullah Türkiye'ye geldi; Gazi kendisine biraz soğuk davrandı, artık eski Kral'a yardımda bulunmayacaktır; çünkü Amanullah, Gazi'nin evvelce kendisine verdiği desteği hak etmemiştir… "*[26] sözleri kanıtlar niteliktedir. Bütün bu gelişmelere karşın Amanullah yine de sık sık Türkiye'ye gelmeye devam edecekti.

[24] Sözü geçen mektuplar için bkz., Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.57 vd; Devrik Kral Amanullah Han'ın Türkiye ziyareti hakkında bkz., T.C Genelkurmay Başkanlığı, **Geçmişten Günümüze Türk-Afgan İlişkileri**, Ankara 2009, s.73

[25] Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.47

[26] Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s.252

Levent Şahverdi Arşivi

Yine önce bahsettiğimiz üzere Gulam Nabi Han'ın görevden alınmasına müteakip, Afganistan'a dönüşünde başına bir şey gelmeyeceğine dair Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Afganistan'lı yetkililerle görüşerek garanti almıştır. Ancak dönüşünde kendisinin idam edilmesi, Türkiye'yi rahatsız etmiş ve bu konu hakkında Afganistan üzerinde baskılarını arttırınca, Nadir Şah'da bir açıklama yapma gereği duyarak kendisinin ihanet dolayısıyla idam ettirildiğini açıklayarak Türk Hükümetinin baskısından kurtulmaya çalışmıştır.[27]

Bu dönemde iki ülke arasında geçen başka bir olumsuz gelişmede Türkiye'nin Kâbil Büyükelçisi Yusuf Hikmet Bayur'un Ankara'ya geri çağırılmasıdır. Bu kararı Tevfik Rüştü Bey, Kral'ın özel ricası üzerine aldıklarını açıklasada İngiliz istihbarat raporlarına göre olay farklılık arzetmekteydi. Şöyleki iddialara göre Kâbil Askeri Okulu'nda Amanullah Han zamanında yapılan bir antlaşma ile sadece Türk öğretmenlerin vazifelendirilmesine dair gizli antlaşmanın tekrar yürürlüğe konulması için Kâbil'deki Türkiye Büyükelçisi Nadir Şah'a devamlı baskı yaptı. Türkiye, eğer bu gizli antlaşma tekrar yürürlüğe girmezse elçisini çekeceğini bidirmiş ve isteği kabul edilmeyince de Büyükelçi Yusuf Hikmet Bey'i Ankara'ya geri çekerek, elçilik işleri maslahatgüzarı seviyesinde yürütülmüştü.[28]

Aslında İngiliz raporlarında geçenlerin aksine çelişkili bir durum olduğu muhakkaktır. Türkiye'nin Kâbil Büyükelçisinin uzun süre gönderilmemiş olması arada bir sorunun olduğunun açıkca bir göstergesidir. Ancak 1932 yılında önce Nadir Şah'ın hem Büyükelçi hakkında takdirlerini bildiren hemde Mustafa Kemal'e karşı beslediği dostluk duygularını yineleyen sıcak bir mektup, arkasından Mustafa

---

[27] Bkz., Ahmet Özgiray, "Türkiye-Afganistan İlişkileri (1920-1938)", **Atatürk 4.Uluslararası Kongresi II,** (Türkistan-Kazakistan, 25-29 Ekim 1999) Ankara 2000, s.1127; W.K. Fraser Tytler, Nadir Şah'ın böylesi önemli bir konuda bukadar acele karar vermesini belkide tek hatası olarak gösterir. Bkz., W.K. Fraser-Tytler, a.g.e., s.240; Afganistan'da ki faliyetlerinden korkulan eski Afganistan Moskova Elçisi ve Amanullah yanlısı Gulam Nabi'nin belli bir aylık karşılığında ülkeyi terk edip çekilmesi istenir. Böylece Afgan kaynaklarına göre, Gulam Nabi teklifi değerlendiriyor gibi görünüp güney illerinde bir ayaklanma başlatma girişiminde bulunur. Bundan dolayı kralın huzuruna çağırılıp vatan hainliğiyle suçlanarak idam edilir. Bkz., Mehmet Köçer, "Atatürk İnkılâbının Nadir Şah Döneminde Afganistan'ın Modernleşme Çabasına Etkisi", **Turkish Studies III/7, (Sonbahar 2008)**, s.765

[28] Bkz., Ahmet Özgiray, a.g.m, s.1126; Türkiye Dışişleri Bakanlığından, Başbakanlığa çekilen Şubat 1932 tarihli mesajta Afganistan'ın istemiş olduğu subayların askeri şerefimizi küçültecek engeller kaldırılmadan gönderilmeyeceği hususu dile getirilmişti. Bu ise iki ülke arasındaki tartışmanın 1932 yılına kadar sürdüğünün bir göstergesidir. Bkz., **BCA**, T: 18.02.1932., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 258.733.1

Levent Şahverdi Arşivi

Kemal'in samimi duygularla cevabı, olayın karmaşıklığını gözler önüne sermektedir.[29] Yusuf Hikmet Bey'in Ağustos 1931'de Türkiye'ye çekildiği düşünüldüğünde ve mektubun takribi yedi ay sonra yazılması dikkate alındığında, sanki iki ülke de İngilizlerin ortaya attığı bu iddiaların yanlışlığını ispatlarcasına hareket etmektedir. Zaten sonrasında Türkiye, boş bulunan Kâbil Büyükelçiliğine 21 Ocak 1933'te Memduh Şevket Esendal'ı atayarak ilişkilerin seyrini gözler önüne serecektir.[30]

Bundan sonra Mustafa Kemal ile Nadir Şah arasındaki ilişkiler sıcak bir dostluğa dönüşmüştü. Türk-Afgan dostluğuda neredeyse Amanullah Han'ın saltanatı dönemindeki kadar ileri bir düzeye ulaşmış ve iki kardeş Devlet Başkanı birbirlerinin önemli günlerini kutlayan, sevinçlerini ve acılarını paylaşan yazışmaları sürdürmüşlerdir.[31]

c. Nadir Şah'ın Öldürülmesi

Nadir Şah, Afganistan'da memnuniyet ve emniyet kuramamıştı. Bu nedenle çok geçmeden birçok isyan patlak verecekti. Bu isyanları iki türlü sebebe dayandırmışlardır. Bir takım kimseler ve Amanullah taraftarları onun mücadele sırasında taht için savaşmadığı yolundaki talimatı ele alarak sözünden dönmüş olduğunu ileri sürerlerken, başkaları ise hanedanın meşru ve yüz yıla yakın zamandan beri tahta sahip olan kolunun hakkını gasp ettiğini ileri sürmüşler ve onun ilerleme yolundaki gidişi engellediği düşüncesinden hareketle aleyhinde probaganda yapmışlardı. Fakat onun aleyhinde ençok yapılan probaganda Hindistan'da doğup yirmi beş yaşına kadar orada yaşamış olduğu ve İngiliz taraftarı bulunduğu probagandasıydı.[32]

---

[29] Nadir Şah ve Mustafa Kemal Paşa'nın Nisan 1932 tarihli mektupları için bkz., Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I**, s.67-69

[30] Büyükelçi Memduh Şevket Bey, Afgan Kralı'na güven mektubuyla birlikte Gazi Mustafa Kemal'in "yürekten sevgi ve selamlarını" da sunacaktı. Kral'ın "ilerleme ve yenilik yolunda itidalli adımlar atmaya başlamasının" Türkiye Cumhurbaşkanı ve Türk Milleti tarafından "hararetli ilgi ve takdirle" izlendiğini ve desteklendiğini vurgulayacaktı. Bu sözlerde aralarındaki samimiyet boyutunu açıklar niteliktedir. Bkz., Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s.260

[31] Bilâl N. Şimşir, **a.g.e**, s.258; İki Devlet Başkanı'nın, birbirlerinin özel günlerini kutlamaları adına gerçekleştirdikleri mektuplaşmalar için bkz., Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I**, s.69-72

[32] Y.Hikmet Bayur, a.g.e., s.609; Kâbil Büyükelçiliğinden gönderilen raporda son yıllarda Amanullah Han taraftarlarının artmasının ve gerçekleştirilen probagandaların sebeplerine değinirken bazı

Levent Şahverdi Arşivi

Nadir Şah aleyhinde gerçekleştirilen ilk isyan, 1930 yılı mayısında Şinvari kabilesi tarafından başlatılmış ve kısa bir süre içerisinde bastırılmıştır. Yine aynı yıl Beççe-i Saka'nın amcası tarafından başlatılan isyanda Peştun kabilelerinin desteğiyle bastırılabilmiştir.[33] Daha sonra da Basmacıların etkisiyle ülkenin kuzey bölgesinde çıkan isyanlar ülkeyi zor duruma düşürürken aynı zamamnda Nadir Şah ile Rusları karşı karşıya getirmiştir.[34] Çünkü Basmacılar, Ruslara karşı yapacakları saldırılarda Afganistan coğrafyasını üs olarak kullanmaktaydılar. Ne var ki bu isyan ciddi tehlikeler yaratmadan sonlandırılmıştı.

Bu isyanların bastırılmış olması Nadir Şah'a karşı tepkileri dindirmeye yetmediği muhakkaktır. Son olarak Gulam Nabi Çarki'nin idam edilmesi, olayı başka bir mecraya sürüklemişti. Nadir Şah, 8 Kasım 1933'de kalabalık maiyyeti ile Dilkuşa Sarayı'nın parkında düzenlenen liseler arası futbol müsabakasından sonra öğrencileri teftiş ederken Gulan Nabi'ye yakınlığıyla bilinen Abdulhalik adında bir öğrenci tarafından öldürülmüştür.[35]

Atatürk, dost ve kardeş ülke saydığı Afganistan'ın milli birliği ve bağımsızlığını korumasını, yenilik yolunda ilerlemesini ve kalkınmasını her yönden

---

maddeler ilgimizi çekmektedir ki bu da Nadir Şah'ın her göreve çoluk çocuk demeden kendi akrabalarını getirmesi, İngilizlere karşı isyan eden sınır kabileleriyle ilgilenmemesi bunun aksine İngilizlerden yardım alınması vb. sebepler sıralanmaktadır. Bkz., **BCA**, T: 29.07.1931., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 258.732.21; Dipnotta geçen İngilizlerden yardım aldığı hususu, Nadir Şah'ın Afgan meclisinde yaptığı bu konuşmayla çürütülmüştü. Şöyle ki Kâbil'in zaptında İngilizlerden yardım değil zorluklar gördüğünü, zaferden sonrada onlara imtiyaz vermemiş olduğunu ve hiçbir devletle gizli anlaşması olmadığını söylemişti. Bkz., **BCA**, T: 29.07.1931., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 258.732.19

[33] Bkz., Arnold Fletcher, a.g.e., s.227-228; Gerçekleştirilen isyan hakkında Türkiye'nin Kâbil Büyükelçiliği gönderdiği raporda, yirmi iki kişinin asıldığı, yirmi beş kadar kişinin de sınır dışı edildiği bildirilmiştir. Bkz., **BCA**, T: 05.08.1930., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 258.732.13

[34] Bkz., Abdülvehhâb Tarzî, a.g.m., s.175; W. K Fraser-Tytler, **Afghanistan: A Study of Political Developments in Central and Southern Asia**, London 1967, s.229-230

[35] Bkz., Y.Hikmet Bayur, a.g.e., s.610; Türkiye'nin Kâbil Büyükelçiliğinin gönderdiği rapora göre, Nadir Şah, 18 yaşlarında Abdulhalik adında bir talebe tarafından bir metre mesafeden beş kurşunla vurulmuştur. Bkz., **BCA**, T: 27.11.1933., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 258.733.9; 8 Haziran 1934 tarihli Milliyet gazetesinin haberine göre cinayet, sanılanın aksine Abdulhalik adında kişinin Gulan Nabi'ye yakınlığından değil çok sevdiği güzel bir kadının sevk ve tazyiki üzerine işlemişti. Çünkü bu kadın, enistesinin Nadir Şah'ın emriyle idam edilmiş olmasının intikamını almak için Abdulhalik'i tabancasını ateşlemeye sevk etmişti. Bkz., Ahmet Özgiray, a.g.m, s.1128; Ayrıca Nadir Şah'ın özel davetiye gönderdiği askeri öğretmen Zafer Hasan Aybek'in hatıralarında kendisinin ölümüyle alakalı geniş bilgiler bulunmaktadır. Bkz., Halil Toker, "Zafer Hasan Aybek ve Afganistan Anıları", **Afganistan Üzerine Araştırmalar**, İstanbul 2002, s.174-175; Nadir Şah'ın katlinden sorumlu tutulan 14 kişi 10 Ocak 1934 günü Savunma Bakanı Şah Mahmud Han'ın huzurunda idam edilmiştir. İdam edilenler arasında katilin babası, amcaları, bazı samimi dostları da vardı. Bkz., Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s.271

Levent Şahverdi Arşivi

destekliyordu. Bunun içinde, iç çekişmeleri bitirip ülkede milli birlik ve beraberliği sağlayan yeniliklerden vazgeçmeyip bunu muhalefeti ürkütmeden gerçekleştirmeye çalışan Nadir Şah'a güven besliyordu. Ancak Nadir Şah'ın zamansız öldürülmesi Afganistan'ın samimi dostu olan Mustafa Kemal Atatürk için üzücü olmuştu.

B. MUHAMMED ZAHİR ŞAH DÖNEMİ İLİŞKİLER

Zahir Şah döneminin ilk yirmi yılı, Afganistanda sakin ve huzurlu bir evre olmuştur. Zahir Şah bildiğimiz gibi kırk yıl gibi uzun bir süre Afgan tahtında kalarak en uzun tahta kalan Afgan lideri ünvanını da alacaktır. Tabiki bu süre zarfında kendisi çok önemli olaylara tanıklık edecek, hatta tahtı bırakmak zorunda kaldığı 1973 yılından, öldüğü 2007 Temmuz ayına kadar ülkesinde yaşanan ve dünya gündemini hala meşgul eden büyük sorunların canlı şahidi olmak durumunda kalacaktır.

Zahir Şah ile beraber Türkiye-Afganistan ilişkileri kaldığı yerden devam etmiştir. Ama bu sefer değişen dünya düzenine paralel olarak ilişkilerin seyrinin bölgesel bir role büründüğünüde görüyoruz. Bölgesel bir birliktelik içinde olan Türkiye ve Afganistan'ınyanına, stratejik konumlarının verdiği kaygıyla ortak bir yapı içinde buluşma isteği güden İran ve Irak'ın da katılımıyla Sadabad Paktı imzalanmış ve böylece Afganistan, Balkanlar'dan başlayan ve Orta Asya'ya kadar uzanan dostluk ve güvenlik çenberinin son halkasınıda tamamlamıştı. Bunun yanında Türkiye, Afganistan'ın İran'la olan sınır sorununun çözümüne yardımcı olduğu gibi Milletler Cemiyeti'ne kabulü noktasında da büyük desteği olacaktır. Bu dönem ayrıca Türkiye'nin Afganistan'a olan eğitim ve kültürel yardımlarının en üst seviyeye çıktığı süreç olmuştur.

a. Muhammed Zahir Şah'la Beraber İkili İlişkilerin Seyri

Ankara'daki Afgan Büyükelçisi Sultan Ahmed Han, Nadir Şah'ın 8 Kasım 1933 günü bir suikast sonucu öldüğünü ertesi gün "derin bir üzüntü ile" Dışişleri Bakanlığına resmen duyurduğu gibi aynı zamanda oğlu Zahir Şah'ın da tahta

Levent Şahverdi Arşivi

çıktığını bildirişti.[36] Böylece Afgan Milleti memleketin ağır mesuliyetini bu genç Kralın omuzlarına tevdi etmeye karar vermiş ve Zahir Şah "Mütevekkil Alâllah" ünvanıyla tahta çıkmıştır.[37] Ancak daha önce resmen veliaht ilan edilmemiş olması sebebiyle Türkiye'nin, Sovyetler ve İran'la gerçekleştirdiği istişarelerden sonra Zahir Şah'ın tahta geçişi tebrik edilecektir.[38] Arkasından yeni Kralın tanınması konusundaki kararsızlıktan ötürü geçiken başsağlığı mesajını Atatürk Büyükelçiliğimiz aracılığıyla Zahir Şah'a bildirmişti.[39]

Zahir Şah, tebrik telgrafından dolayı Atatürk'e iyi dileklerini 19 Kasım günü çektiği şu telgrafla gösterir: *"Tahta çıkışım dolayısıyla Ekselânslarının göndermek lütfunda bulundukları hararetli tebrikleri için hararetle teşekkür eder ve Ekselânslarının mutluluğu ve kardeş Türk halkının en büyük refahı için samimi dileklerimi sunarım."*[40]

Zahir Şah tahta çıktığı vakit 19 yaşında ve tecrübesiz idi. Babasının aksine oldukça ürkek ve çekingen kişiliğinin yanında, arkadaş canlısı ve kibar bir insandı.[41] Tahta çıkan bu ince, uzun boylu, yakışıklı gencin vatan sevgisinden kimse şüphe etmiyordu. Fakat tahta ne dereceye kadar muvaffak olacağı hakkında da kimsenin kati bir kanaati yoktu.[42] Bu nedenlerden ötürüdür ki Zahir Şah'ın saltanat ve memleket işlerini amcaları Serdar-ı Azam Muhammed Haşim Han ve Harbiye Veziri Şah Mahmud Han idare edecekti.[43]

---

[36] Kâbil Büyükelçiliğinden Dışişleri Bakanlığına gönderilen 9 Kasım 1933 tarihli mektup için bkz., Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I**, s.73

[37] Bkz., Y.Hikmet Bayur, a.g.e., s.610; 1914'te Kâbil'de doğan Zahir Şah ilk tahsilini orada bitirdikten sonra tahsiline devam etmek üzere Fransa'ya gitti. Liseyi bitirdikten sonra Kâbil'e dönerek Harbiye mektebini de bitirdi. Daha sonra Maarif Vekâletinde vazife alan Zahir Şah, babasının öldüğü tarih olan 1933 tarihine kadar orada hizmet etti. Bkz., **Türk-Afgan Kardeşliği**, Ankara 1957, s.20; Ayrıca, Türkiye'nin Kâbil İşgüderi Sadullah Bey, 11.11.1933 günü, 3325/115 sayılı yazısında yeni Kral Zahir Şah hakkında bilgiler vermiştir. Bu bilgiler için bkz., Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.74

[38] Bkz., Salim Cöhce, a.g.m, s.1155; Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığından Moskova ve Tahran Büyükelçiliklerine gönderilen ve Zahir Şah'ın tahta çıkışının kutlandığına dair 16 Kasım 1933 ve 18 Kasım 1933 tarihli mektuplar için bkz., Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.74-75

[39] Başsaglığı mesajının derhal verilmesine dair Atatürk'ün emrini gösterir 16 Kasım 1933 tarihli mektup için bkz., Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.75

[40] Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s.271

[41] Bkz., Arnold Fletcher, a.g.e., s.235

[42] **Türk-Afgan Kardeşliği**, s.22; Türkiye'nin Kâbil Büyükelçiliğinin gönderdiği rapora göre, Zahir Şah tanınmış ve sevilmiş bir şahsiyet olmadığından tahtını muhafaza edebileceği çok şüpheli olduğu söylenir. Bkz., **BCA**, T: 27.11.1933., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 258.733.9

[43] Bkz., Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.269; Arnold Fletcher ise üçlü otoritenin varlığına değinmiş ve Zahir Şah'a yönetimde amcaları Muhammed Haşim Han, Şah Veli Han ve Şah Mahmud Han'ın yardımcı

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye ile Afganistan arasında süren dostane ilişkileri, Zahir Şah'ın da aynı babası gibi samimi bir kademeye eriştirmek amacıyla yoğun ve içten bir çaba sarfedeceğini göreceğiz. Bu noktada Zahir Şah tahta çıkışını Atatürk'e *"Aziz Dostum ve Kıymatli Kardeşim"* diye samimi bir şekilde hitap ederek bildirmişti.[44] İleri ki süreçte, bu ilişki karşılıklı yazışmalarla birbirleri arasındaki güveni dahada kuvvetlendirerek ilerleyecekti.

Türkiye'nin Afganistan'a verdiği değeri göstermesi açısından Atatürk tarafından, Yusuf Hikmet Bayur'dan boşalan Kâbil Büyükelçiliği görevine, 21 Ocak 1933 günü Memduh Şevket Esendal atanmıştı.[45] Yine aynı şekilde Zahir Şah'ta babası zamanında Ankara'ya atanmış olan Büyükelçi Sultan Ahmet Han'ı yerinde bırakarak Türkiye ile yakın dostluk politikasını devam ettirmek niyetinde olduğunu gösteriyordu. Büyükelçilerin karşılıklı sunulan güven mektuplarında da iki dost devletin birbirine duydukları derin saygı ve dostluk kelimelere yansımıştı.[46]

Bu ilişkiler, Atatürk'ün 18 Ağustos'ta Afganistan'ın Bağımsızlık Bayramı dolayısıyla Zahir Şah'a bir kutlama telgrafı çekmesi ve Zahir Şah'ın Türk Milletinin refah ve ikbalini isteyen gayet içten ve samimi kelimelerle süslenmiş cevaplı mektubuyla devam edecektir. Bu yazışmalarda Atatürk'ün Afgan Milletine duyduğu büyük sevginin tezahüründen kaynaklanan bir incelikle 14 Ekim 1934'te ilk defa bir Afgan Kralının yaş gününü şöyle kutluyordu: *"Zatı Haşmetanelerinin doğumlarının yıldönümü münasebetiyle en har tebriklerimle birlikte şahsi saadetleri ve kardeş Afgan milletinin refah ve saadeti hakkındaki dileklerimi beyana müsaraat eylerim."*

Zahir Şah, bu telgrafa pek duygulanır ve şöyle teşekkürlerini buyurur: *"Doğumun yıldönümü münasebetiyle lütfen yapılan temennilerden fevkalâde mütehassis olarak Zatı Devletlerinin şahsi saadeti ve Türk milletinin itilası*

---

olduğundan bahsetmiştir. Bkz., Arnold Fletcher, a.g.e., s.235; **BCA**, T: 14.12.1933., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 258.733.11

[44] Zahir Han'ın Atatürk'e gönderdiği 8 Ocak 1934 tarihli mektup için bkz., Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I**, s.78

[45] Memduh Şevket Esendal 19 Kasım 1933'te Kâbil'de görevine başlamıştır. Bkz., Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.71; Ayrıca Memduh Şevket Esendal hakkında geniş bilgi için bkz., Bilâl N. Şimşir, **Bizim Diplomatlar**, s.67-102

[46] Karşılıklı sunulan 18 Aralık 1933 ve 8 Ocak 1934 tarihli güven mektupları için bkz., Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I**, s.77-78

Levent Şahverdi Arşivi

hususundaki samimi dileklerimi arz ederim."[47] Aslında bu yazışmalar iki devlet liderinin arasındaki büyük yakınlığa kanıt niteliğindedir.

Zahir Şah'ın dış politikası ise herzaman olduğu gibi aslında iki devlet üzerinde yoğunlaşmaktaydı. Bir tarafta Sovyet Rusya diğer tarafta ise İngiltere ancak zamanla Almanya'da bu devletler arasında yerini alacaktı. Almanya, Afganlılara çekici geliyordu çünkü onlara göre Almanya'nın bu coğrafyada emperyalist fikirleri olmadığı gibi Sovyet Rusya ve İngiltere ilede çekişme halindeydiler. Ancak bunlara rağmen Zahir Şah, babasının takip ettiği tarafsızlık ve İngiltere ile Sovyet Rusya arasındaki denge siyasetini devam ettirmişti. Esasen bunada mecbur kalmıştı. Zira Rusların daha XVII. yy'da Türkistan'dan Hindistan'a yol aradıkları bilinmektedir. O dönemde bunu engelleyen güç ise İngiltere'dir. Ama bu politika sonrasında Afganistan'ın milletlerarası sahada yalnızlığa itilmesine sebep olacaktır.[48]

Ancak Zahir Şah, uzun yıllar tedbirli ve muvaffak idaresiyle memleketinde büyük işler başarmış ve bu suretle bütün Afgan halkının sevgisini kazanmıştır.[49] Bu arada Afgan Milli Bankası resmen açılmış, ekenomik hayata hâkim olan Hindu ve Yahudi tüccarların faaliyetleri kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. Ayrıca yolların ıslahı ile ticaretin canlanması içinde önemli adımlar atılmıştı.[50] Zahir Şah'ın büyük

---

[47] Atatürk'ün, Afganistan'ın İstiklâl Bayramını kutlayan ve karşı cevap verilen18 Ağustos 1934- 26 Ağustos 1934 tarihli telgraflar için ayrıca doğum yıldönümünün kutlandığı 14 Ekim 1934-24 Ekim 1934 tarihli telgraflar için bkz., Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.79-81

[48] Salim Cöhce, a.g.m, s.1157

[49] Zahir Şah, her konuda tedbirli davrandığının açık bir delili olan politikasını bir fermanla şöyle bildirmişti: "Hükümet ülkeyi islâmi esaslar çerçevesinde ve İmam Ebu Hanife'nin mezhebine göre yönetmeye devam edecektir. Milli Meclis Başkanı ve Adalet Bakanı ülkenin her türlü işinin islâmi kanunlarla yürütülüp yürütülmediğini kontrolle sorumludur. Hicab, Şeriat uyarınca Afganistan'da yerini alacaktır. Tüm düzeylerdeki hükümet yetkilileri hiçbir surette rüşvet hediye almayacağına ve halka samimiyet ve erdemle hizmet edeceğine dair Kur'an-ı Kerim üzerine yemin edeceklerdir..." Bkz., A. M. Manzar, a.g.e., s.48

[50] Salim Cöhce, a.g.m, s.1156; Bu devrin en mühim eserlerinden biri Afganistan'da ilk bankanın tesisidir. Softalar bankayı şeriate muhalif buldukları için bu müessese ilkin "şirket eshamı" namı altında kuruldu. Sermayesinin büyük bir kısmı sadrazama ait olan bu şirket başlıca ticaret ve sanayii kendi tekeli altına almıştır. Bkz., Abdülvehhâb Tarzî, a.g.m., s.176; Memleket baştan aşşağı dağlık olduğu için yol davası kazanılması zor bir davadır. 1927'de araba geçebilecek yolların mecmuu 177 km idi, şimdi ise bu 6450 km bulmuştur. Diğer taraftan demiryolu şebekesinin de tesisine çalışılmaktadır. İran'da Herat'dan Kandahar'a oradan da Çemen ve Kâbil'e kadar bir demiryolu inşası düşünülmektedir. Bu gerçekleştiği takdirde Afganistan Türkiye'ye ve dolayısıyla Avrupa'ya demiryolu ile bağlanmış olacaktır. Ayrıca "Aryana" şirketinin uçakları memleket içi yolcu seferlerine başlamıştır. Kandahar'da büyük bir milletlerarası bir hava meydanı inşa edilmektedir. Bkz., **Türk-Afgan Kardeşliği**, s.31-32

Levent Şahverdi Arşivi

başarılarından biri de memleketini en tehlikeli anlarda vakıfane idaresiyle herhangi bir suretle zarar görmekten kurtarmış olmasıdır.[51]

b. İran-Afgan Sınır Anlaşmazlığının Çözümünde Türkiye'nin Hakemliği

Bu dönemde Türkiye ve Afganistan ilişkilerinin geldiği boyutu göstermesi açısından, sorunlu İran-Afgan sınırının belirlenmesinde Afganistan'ın Türkiye'nin hakemliğini kabul etmesi çok önemli bir ayrıntıdır. Tabiki bu sadece Afganistan'ın tek başına aldığı bir karar olmayıp İran'ın da Türkiye'nin hakemliğine sıcak bakmasıyla doğrudan ilişkilidir.

Mayıs 1934'te Afganistan Dışişleri Bakanı Feyz Mehmet Han[52] ile Kâbil'deki İran Büyükelçisi Mehmet Taki İsfandiyari Han oturup bir protokol imzalıyorlar. Bu protokol ile iki ülke arasındaki uzun sınır anlaşmazlığının hakeme götürülmesine karar veriliyordu. Hakem olarak da her iki ülkenin samimi dostu Türkiye seçiliyor. Bu karar Atatürk Türkiyesi'nin saygınlığı ve ağırlığı bakımından önemliydi. O dönem Cumhuriyet gazetesi, *"Kâbil protokolü, Türkiye'nin Şark milletleri ve hükümetleri üzerinde fevkalâde siyasi itimat ve nüfuz kazandığını ispat etmesi itibarile çok kıymetli ve ehemmiyetlidir"* diye yazmaktadır.[53]

Afganistan'la İran arasında yaklaşık 375 km civarında sorunlu bir bölge olup, bu 936 km'lik İran-Afgan sınırının orta kısmını oluşturmakta ve Musa Abat mıntıkası olarak adlandırılmaktaydı. İran-Afgan hududunun kesin olarak belirlenmesi adına 1891 senesinde İngiliz General Maklin tarafından bir heyet oluşturulmuş ve bu heyet hududun büyük bir kısmını tespit ettiği halde Musa Abat mıntıkasını müphem bırakmıştı.[54] Bunun üzerine Afganlılar da bu mıntıkayı işgal etmişlerdi.

---

[51] **Türk-Afgan Kardeşliği**, s.22

[52] Ankara'da Büyükelçi olarak bulunan Sultan Ahmet Han'ın yerine Dışişleri Bakanı Feyz Mehmet Han'ın getirileceği ve bu hususun Türkiye Hükümeti tarafından değerlendirmesi gerektiği konusunda belge için bkz., **BCA**, T: 04.11.1938., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 131.938.17

[53] Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s.281

[54] Afganistan ile İran arasında takriben 815 km bir hudut vardır. Şimal'den cenûba doğru bu hududun 165 km bir parçası 1891'de İngiliz generali Maclean tarafından tahdit edilmiş ve ondan sonra 1903'te cenupta Sistan tarafında şimâle doğru Siyah-Kûh denilen bir noktaya kadar, 275 km kadar bir kısmı da İngiliz miralayı Macmahon tarafından tahdit edilmişti. Bu iki nokta arasında 375 km

Levent Şahverdi Arşivi

İngilizlerin kasten bırakmış olabilecekleri pürüzler yüzünden İran ve Afganistan kırk küsür yıldır birbirleriyle husumet içerisindeydiler. Bu süreçte iki devlet, sınırlarının belirlenmesi adına güvenebilecekleri tek ülke, dost ve kardeş olarak baktıkları Türkiye olacaktı. Türkiye, Avrupa ülkeleri gibi art niyetle hareket etmiyor, dost ve kardeş İran ve Afganistan arasında yapıcı rol oynuyordu. Güvenilir bir dost idi ve bu yüzden taraflar Türk hakeminin vereceği karara uymayı oy birliğiyle kabul etmişlerdi.[55]

Böylece 1934 yılının ilk aylarında Türkiye sınır anlaşmazlığı için arabuluculuk görevini kabul ettiğini açıkladı.[56] Bunun üzerine Atatürk ve İsmet Paşa kimin hakem tayin edileceği hususunda görüşmüş ve Fahrettin Altay Paşa isminde karar kılmışlardı.[57] Atatürk, kendisine bu görevi verirken görevin Türkiye açısından önemine vurgu yaparak *"Başarabileceğinden eminiz. Dünya karşısında yeni Cumhuriyetimize bu şekilde güven gösterilmesi bizim için ayrı bir güçtür"* demiştir.[58] Zaten Fahrettin Paşa, Şah Rıza Pehlevi'nin Haziran 1934'te gerçekleştirdiği Türkiye gezisi sırasında geçici yaverliğini yapmış ve kendisinin güvenini kazanmıştı.[59] İsmet İnönü ile yaptığı görüşmede hakemlik ne kadar başarılı olsa da yine iki tarafın memnun kalmaması ihtimali olduğunu, ilkin işin arabuluculuk yani iki tarafı razı ederek anlaştırılmaya çalışılmasını, bunda başarı sağlanamazsa o vakit hakemliğe başvurulması kararlaştırılmıştı.[60]

Türk komisyonu, Fahrettin Paşa'nın başkanlığı altında, Kasım ayının ilk günlerinde görev yerine gitmek üzere Türkye'den ayrıldı.[61] Derhal göreve başlayan

---

bir parça tahdit edilmemiş bir halde kalmış ve senelerce iki devlet arasında hudut münazaralarına sebep olmuştu. Bkz., Abdülvehhâb Tarzî, "Efganistan", a.g.m, s.176

[55] Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.283

[56] Ahmet Özgiray, a.g.m., s.1128

[57] Şah Rıza Pehlevi, Fahrettin Altay Paşa ile yaptığı mülakatta şunları söylemiştir: "…Afganlılarla hoş geçinmek hiçbir ihtilaf bırakmamak emelindeyiz bu maksatla Türkiye'nin hakemliğini istedik. Sizi gönderdiklerine memnun olduk, kardeş üç islâm devletinin bütün işlerde birlik olmaları en büyük arzumdur. Gazi Mustafa Kemal'de gördüğüm kudret benim ümidimi arttırdı. Onun itimatı olan size bizimde itimatımız vardır ve muvaffak olacağınıza eminim…" Bkz., Fahrettin Altay, **10 Yıl Savaş ve Sonrası (1912-1922)**, İstanbul 1970, s.469-470

[58] T.C Genelkurmay Başkanlığı, a.g.e., s.76

[59] Altay Akdevelioğlu, Ömer Kürkçüoğlu, "Orta Doğu'yla İlişkiler", **Türk Dış Politikası (1919-1980) I**, (Ed. Baskın Oran), İstanbul 2004, s.365

[60] Fahrettin Altay, a.g.e., s.468

[61] Ahmet Özgiray, a.g.m, s.1128; Fahrettin Paşa'nın anlattığı üzere; "Dışişlerinden Büyükelçi Kemal Bey, Genelkurmaydan Kurmay Albay Ziya Bey yardımcılığıma verildiler, bir doktor ve iki haritacı subay iki emir ve şifre subayı, iki tercüman, bir şöför, bir emir çavuşu, bir asker aşçıdan mürekkep

Levent Şahverdi Arşivi

Fahrettin Paşa arabulucuk yöntemini uygulamaya başlamış ancak sonuç alamamıştı.[62] Sürekli Türkiye ile irtibat halinde olan Fahrettin Paşa, yaşanan zorluklar sebebiyle sorunu ancak hakemlik yoluyla halledebileceği kanaatine varmıştı.[63]

Arkasından zor kış şartlarında gerçekleştirilen detaylı incelemeler sonrası, dört ay gibi kısa bir süre içinde raporunu toplayan Fahrettin Paşa Afganlıları çok etkilemişti. Afganlılar, kendisine hem tarihi bir gerçeği bir kez daha ortaya koyan hemde şükralarını sunan şu ifadelerde bulunmuşlardır: *"Paşa hazretlerinin seri adaletinden eminiz. Şunu da müsadeleri ile ilave edelim ki bundan kırk yıl önce Maklen'in üç yılda yaptığı hududu dört ay gibi kısa bir zamanda görmek ve yapmak kudretini paşa hazretleri gösterdiler."*[64]

Fahrettin Paşa, Ankara'ya dönüşünde hazırladığı raporu İsmet İnönü'nün de yardımıyla aslına dokunulmaksızın diplomatik bir dille yeniden kaleme alınmıştı. Ardından hazırlanan raporlardan Afgan ve İran Büyükelçilerine birer nüsha takdim edilerek bir aylık süre içerisinde itirazları varsa bunların kendilerine bildirilmesi istenmiştir. Böylece 12 Ekim 1934'de başlayan görev, 15 Mayıs 1935'te Ankara'da

---

heyet kuruldu. Bkz., Fahrettin Altay, a.g.e., s.468; **BCA**, T: 24.09.1934., F. K: 30.18.01.02., Y.N: 48.62.11.; Ayrıca, Fahrettin Paşa'nın Afgan Kralına Musta Kemal Paşa'nın sevgi saygılarını götürdüğü 19 Ekim 1934 tarihli mektup ve dönerken Zahir Şah'ın teşekkürlerini ve iyi dileklerini sunduğu 5 Mart 1935 tarihli mektup için bkz., Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I**, s.81-83

[62]Fahrettin Paşa, İran ile Afganistan arasındaki anlaşmazlığın mezhep farklılığından kaynaklanabileceğini bahsederek, bunu düşünmesine neden olan olayı ise şöyle anlatır: "…Afganlılara vermek istediğimiz suyu görmek istediler oraya gittik, hiç yeşillik olmayan siyah, volkanik taşlardan bir takım dağ yamaçları arasında Gaşilluşi ismi verilen ve incecik akan bu suyun çok uzaklarında bir tek İran kulübesi bile yoktu. Bu sudan ancak kışın oralara gelen Afgan aşiretleri istifade ediyorlarmış. Nitekim biz oraya vardığımızda suya konmuş bir tulumun dolmuş olduğunu görmüştük ki bu su protokol mucibince İran'ın malı idi. Yalnız hududun sonunda bulunuyordu. Başbakan İran'a ait bir karış toprağın bile verilmesini İran Millet Meclisinin kabul etmeyeceğini söyleyerek kesip atmıştı. O sırada on yaşlarında olan Afganlı bir aşiret kızı geldi ve su dolan tulumunu almak istedi. Başbakan ona: "Buranın İran toprağı olduğunu bilmiyor musun burada işin ne?" diyerek tuluma bir tekme attı. Tulum boşaldı ve kızcağız boş tulumu koltuğunun altına sıkıştırıp ağlayarak uzaklaştı. Donup kalmıştım. Başbakan'ın bu hareketi içime dert oldu, zavallı çadır halkı bu geceyi susuz geçirecekti. Bu alim fazıl zatın bu işi nasıl yaptığına şaşmamak mümkün değil. Acaba buda mezhep ayrılığının sonucu idi?" Bkz., Fahrettin Altay, a.g.e., s.476

[63] Fahrettin Paşa'nın Türkiye ile sürekli irtibat halinde olduğunu gösteren telgrafta, meselenin çözümünün zor olduğunu, araştırmanın devam ettiğini ve yakında iyi bir netice elde edileceğini ümit ettiğini söylemiştir. Bkz., **BCA**, T: 17.11.1934., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 258.733.12

[64] Fahrettin Altay, a.g.e., s.478

Levent Şahverdi Arşivi

her iki tarafın Büyükelçilerine raporun tebliğiyle son bulmuştur.[65] Neticede her iki taraftan da itiraz gelmemesi üzerine hakem kararı, Ankara'da iki ülkenin büyükelçilerinin ve Türk Dışişleri heyetinin katıldığı bir törenle imzalanmıştır.[66]

Afgan Büyükelçisi Sultan Ahmed Han, anlaşmazlığın çözümünü *"Şarkta yeni bir saadet alâmeti"* olarak ifade etmiş ve demiştir ki: *"İki kardeş arasındaki bu ihtilafı üçüncü bir kardeşin halletmiş olmasından dolayı seviniyoruz ve bundan dolayı Türkiye Cumhurieti Hükümetiyle Dışişleri Bakanı ve Korgeneral Fahri Altay'a ve büyük rehberleri Atatürk'e arzı teşekkür ederiz. Zahmetiniz iki memleket için yeni bir minnettarlık vesilesi olmuştur."*

İran Büyükelçisi Sadık Han ise şunları söylemiştir: *"Bugün vardığımız bu netice bütün dünyaya kendi işlerimizi kendi aramızda halletmek iktidarında bulunduğumuzu gösterecektir. Hakemin verdiği karar, okunduktan sonra belli olacaktır. Şu var ki dost eliyle bitmiş oluyor."*[67]

Türkiye'nin bu sınır anlaşmazlığında hakem tayin edilmesi ve verdiği karaların tartışılmaksızın kabul edilmesi, yeni kurulan bu devletin kısa bir sürede Ortadoğu'da kurduğu nüfuzu ve saygınlığı göstermesi açısından önemlidir. Afganistan'da çıkartılan Islah gazetesinde konuyla ilgili: "… *Afganistan ile İran arasındaki hudud tayini meselesinin bu iki devletin büyük kardeşi olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti aliyesi tarafından halledilmiş ve Afganistan ile İran Devletleri arasında uzun müzakere ve münakaşeleri mucip olmuş olan hududun tahdidi meselesinin ortadan kalkmış olmasından dolayı çok sevindik… "* açıklamalarının yapılması Türkiye'nin diğer devletler nezdinde saygınlığının ve gücünün kanıtıdır.[68]

c. Afganistan'ın Milletler Cemiyetine Kabulünde Türkiye'nin Rolü

Afganistan dış politikasında uzun yıllar üzerinde durduğu tarafsızlık politikasını devam ettirmesi kendisini uluslararası platformda yalnızlığa sürüklemişti.

---

[65] Mustafa Şahin, a.g.e., s.85; Fahrettin Altay Paşa; "İsteseydim bu işi iki yıl uzatabilirdim. Evrakı tetkik ettiriyorum, harita çizdiriyorum, inceleme yapıyorum diye oyalayabilirdim. Buna gönlüm razı olmadı ve dört ay gibi kısa bir sürede meselenin halledilmesi yoluna gittim" demiştir. Bkz., Fahrettin Altay, a.g.e., s.473

[66] Bkz., Fahrettin Altay, a.g.e., s.482; **Türk-Afgan Kardeşliği**, s.35

[67] Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s.292

[68] Islah gazetesinin konuyla ilgili demecinin tam metni için bkz., **BCA**, T: 01.07.1935., F.K: 30.10.0.0., Y.N: 258.733.16

Levent Şahverdi Arşivi

Bu nedenle Afganistan, yalnızlıktan kısmende olsa kurtulmak adına Milletler Cemiyeti'ne üye olmaya karar vermiştir. Bu süreçte Türkiye, herzaman ki gibi üzerine düşün sorumluluğu yerine getirme adına dost ve kardeş ülke Afganistan'ı dünya politika sahnesine çıkarmak için uğraş verecektir.

Bu dönemde Türkiye, Milletler Cemiyeti Konseyine adaylığını koymuş ve Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey de bir taraftan 16 Eylül 1934 günü kurul önünde Türkiye'nin adaylığını savunurken, diğer taraftan Afganistan'ın adını övgüyle anıyordu.[69] Türkiye'nin Milletler Cemiyeti Konseyi üyeliğine seçilmesine mütakiben, Afganistan'da 25 Eylül günü resmi olarak Milletler Cemiyeti üyeliğine başvurmuştur. Bu başvuru ise Milletler Cemiyeti kurulunda görüşülerek Tevfik Rüştü Bey'in başkanı olduğu Siyasi Komisyona havale edilmiştir. Tevfik Rüştü Bey Afganistan'ın üyeliğini Siyasi Komisyonda, bu ülkenin barış yolunda azimle yürüdüğünü, üye seçilince barış eserine değerli bir hizmette bulunulmuş olacağını anlatıyor ve Afganistan'ın İran'la sınır anlaşmazlığının çözümünü Türkiye'nin hakemliğine havale etmekle iyi niyet gösterdiğini ve bunun da Afganistan'ın barışçı ruhuna bir delil olduğunu tekrar söyleyerek savunmuştu. Böylece rapor komisyonda oy birliğiyle kabul edildiği gibi arkasından Genel Kuruldan da geçerek Afganistan'ın Milletler Cemiyetine üyeliği 27 Eylül 1934 yılında kabul edilmiştir.

Atatürk, 9 Mayıs 1935'te ki Cumhuriyet Halk Partisi Kurultayı'nın açılış konuşmasında Afganistan'ın Milletler Cemiyetine üye olması hususunu *"Afgan Devletinin ulusal sosyeteye girişini selamlamakla bahtiyar olduk. Bu kardeş ulus ile dostluk bağlarımız mutlu bir surette ilerlemektedir"*şeklinde yorumlamıştır.[70]

Afganistan'ın Milletler Cemiyeti'ne girmesiyle, Asya'nın batısındaki üç bağımsız devlet, yani Türkiye, İran ve Afganistan coğrafi konumları bakımından birleşik bir kitle oluşturacakları gibi dünya sorunlarının tartışılıp halledildiği o Mecliste bir cephe halinde hareket edebilecek bir duruma gelmiş oluyorlardı.[71]

---

[69] Tevfik Rüştü Aras, Türkiye'nin 18 Temmuz 1932 tarihinde Milletler Cemiyetine girdiğini ve bu müessese ile Garpta Balkanlılar, Şarkta İran, Afgan ve Arap milletleri arasında bir ahenk aramak ve bunlarla ayrı ayrı ve hep birlikte iyi komşuluk nizamı kurmanın çarelerini araştırmak, harici siyasette güttüğümüz planın icaplarından olduğunu söyler. Bkz., Tevfik Rüştü Aras, **Atatürk'ün Dış Politikası**, İstanbul 2003, s.108

[70] İhsan Güneş, **Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem (1935-1939) I**, Ankara 2003, s.699

[71] Bkz., Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.293-297

Levent Şahverdi Arşivi

d. Afgan Bakanların Türkiye'yi Ziyaretleri

Sadabad Paktı öncesi Türkiye ile Afganistan arasındaki sıcak ilişki bütün hızıyla devam ediyordu. Atatürk 1935 yılında dördüncü defa Cumhurbaşkannı ilan edilmiş ve bunu diğer devletlerle beraber Zahir Şah'a da bildirmişti.[72] Zahir Şah'ta Atatürk'e herzaman ki gibi en içten tebriklerini sunmuştu. 1935 senesi sonlarında ise Kral'ın yaş günü ve Türkiye Cumhuriyeti'nin yıldönümü sebebiyle karşılıklı iyi dilekler yine tekrarlanacaktı.[73]

Afgan Dışileri Bakanı Feyz Muhammed Han 6 Ocak 1936 günü Türkiye'ye bir gezi gerçekleştirmiştir ve aynı gün saat 17:00'de Cumhurbaşkanı Atatürk tarafından kabul edilmiş ve Atatürk kendisiyle bir buçuk saat görüşmüştür. Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ta aynı gün Feyz Muhammed Han şerefine resmi bir yemek vermişti.[74] Tevfik Rüştü Bey bu davette gerçekleştirdiği konuşma şu şekildedir: *"… Türk-Afgan münasebetlerini her andığımız fırsatta ruhumuz iyi duygularla dolar, Afgan işi bizi ayniyle Türk işi gibi alâkadar eder, Afgan menfaatlerini düşünürken kendimizi düşünür gibi heycanlı, dikkatli teyakkuzlu oluruz.*

İşte bu akşamda yüksek şahsiyetimize hitap ederken aynı kardeş sevgisini ve heycanını hissediyorum. Kemalist Türkiye ulus savaşının sınırlar harici ilk temasını kardeş Afganistan'la yaptı. Arsıulusal bir belgenin ilk imzasını Türk-Afgan anlaşmasının altına koydu. Ta o günden beri aramızdaki kardeşlik bağları daima artan bir kuvvet ve samimiyet göstermiştir. İstiklâl ülküsü, barış ülküsü, daima yükseliş ülküsü için birleşen ellerimiz herzaman bağlı kalacak, aynı sevgiyle çarpan yüreklerimiz hayatın her safhasında birbirine açık bulunacaktır… "

Buna binâen Feyz Muhammed Han'da şu konuşmayı yapmıştır: "… *Doğrudur ki Türk ve Afgan milletleri Asya'da çok zamanlardan beri dost ve iki öz kardeş gibidirler ve birbirlerini candan severler. Biz Afganlılar Türkiye'nin ilerlemesini ve saadetini tıpkı kendi terakki ve saadetimiz sanıyoruz.*

---

[72] Bkz., Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I**, s.638-639

[73] Zahir Şah'ın Atatürk'ün dördüncü defa Cumhurbaşkanı olmasından ötürü gönderdiği tebrik mektubu ve Kral'ın yaş günü ve Türkiye Cumhuriyeti'nin yıldönümünün kutlandığı karşılıklı mektuplar için bkz., Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.84-88

[74] T.C Genelkurmay Başkanlığı, a.g.e., s.77; Ayrıca, Feyz Muhammed Han'ın ziyaret programıyla alakalı geniş bilgi için bkz., Bilâl N. Şimşir, a.g.e, s.89-90

Levent Şahveredi Arşivi

Türkiye'nin Atatürk'ün büyük önderliği ile kazandığı zafer ve istiklâl harbinden sonra bu necip milletin kazandığı yüksek mertebe, yalnız Türklerin gelecek nesilleri için bir tarih misali için değil, belki bütün Asya milletleri için parlak bir örnek olup kalacaktır… "[75]

Afgan Dışişleri Bakanı Feyz Muhammed Han, Ankara'da bir hafta kalmış, 13 Ocak 1936 günü yanında Türkiye'nin Kâbil Büyükelçisi Memduh Şevket Esendal olduğu halde trenle Ankara'dan İstanbul'a hareket etmiştir.[76]

Türkiye'ye ikinci ziyareti, Afganistan Savunma Bakanı Şah Mahmut Han 15 Ekim 1936'da İstanbul'a gelerek gerçekleştirecektir. Şah Mahmut Han 15-18 Ekim günlerini İtanbul'da geçirdikten sonra 19 Ekim 1936 sabahı Anadolu Ekspresi'yle Ankara'ya geçmiştir.[77] Dönemin Milli Savunma Bakanı Kazım Özalp, 19 Ekim 1936 akşamı Ankara Palas otelde Şah Mahmut Han şerefine verdiği ziyafette şu nutku verecektir:

"… Türk ve Afgan milletleri çok eski zamandan beri aralarında mevcut olan karşılıklı dostluk hissiyatını bundan on beş sene evvel bilfiil teyit ve tesvik ettiler. O zamanlardan beri her an artmakta olan bu dostluk bu iki milleti birbirine artık çözülmez kardeşlik bağlarıyla bağlanmıştır.

Afganistan'a ait her işi kendi imiş gibi görmeye, Afganistanlıların her duygusu ile yakından alakadar olmaya alışmış bulunuyoruz. Memleketimizin terakki sahasındaki azimkâr adımlarını yakından takip ederek zevk ve gurur hissettik. Bu meyanda kardeş milletin kuvvetli temellere istinat ettirerek yükseltmeye başladığı ordu bugün sizin feyizli idarenizde şerefli vazifesini görecek hale gelmiş bulunuyor. Türk ordusu ağuşuna aldığı genç Afganistanlıları bu yüksek vazifeye layık olacak şekilde itina ile yetiştirmeye çalışmaktadır. İki milletin ve iki orodunun arasında bu gençler en güzel vifak ve ittihat timsali olup ilerleyeceklerdir…"

Şah Mahmut Han ise nutka şu cevabı vermiştir: *"… Öteden beri kalbimde beslemekte olduğum emele muvaffakiyetimden dolayı bugün kendimi çok bahtiyar*

---

[75] Türk ve Afgan bakanlarının gerçekleştirdikleri konuşmaların tam metinleri için bkz., Bilâl N. Şimşir, a.g.e, s.91-92

[76] T.C Genelkurmay Başkanlığı, a.g.e., s.78

[77] Şah Mahmud Han'ın Ankara'ya ziyaretinin amacı, Afganistan'a büyük bir elçi gönderilmesini rica etmek ayrıca subay, öğretmen ve doktor talebidir. Bkz., **BCA**, T: 11.09.1932., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 258.733.4

Levent Şahverdi Arşivi

addetmekteyim. Çünkü kendimi dost bir memlekette ve müşfik kardeşlerimin yanında görüyorum.

Buyurduğunuz veçhile bu iki ve dost kardeş milletin münasebatı çok eskidir. Hamdolsun son günlerde bu münasebat o kadar kesb-i kuvvet etti ve bu kardeşlik rabıtaları o derece sağlamlaştı ki ileride her iki millet ve sulh için çok iyi neticeler vereceğine şüphe yoktur. Afgan milleti büyük kardeş olan Türkiye'yi ve onun ulu ve ünlü halaskârı Atatürk hazretlerinin kıymetli delaleti altında yaptığı terakkiyatını büyük bir itina ve dikkatle takip etmektedir. Daima Türkiye Cumhuriyeti'nin ve onun başında bulunanan muhterem ve güzide reislerinin Afganistan hakkında gösterdikleri hayırhane dostluktan çok müteşekkir ve mütehassislerdir. Kahraman ve şeci Türk milletinin şefkatli ağuşunda terbiye edilen Afgan evlatları ileride her iki taraf için ümit verecek bir istinat noktasıdır… "[78]

Şah Mahmut Han, Ankara'yı ziyareti sırasında Afganistan'a bir Türk askeri heyeti gönderilmesini istemiştir. Türkiye geçmiş iki tecrübeyi göz önünde tutarak Kâbil'e yeni bir askeri heyet göndermeye pek istekli olmamıştır. Ancak Afgan vezirin ısrarı üzerine dost Afganistan'a bir jest olsun diye Afganistan Harp Okulu öğrencilerini yetiştirmek üzere bazı askeri öğretmenlerin Kâbil'e gönderilmesine karar verilmiştir.[79] Arkasından Şah Mahmut Han, 28 Ekim günü Türkiye'den ayrılacak ve Türkiye'nin misafir perverliğinden duyduğu memnuniyeti dile getirecektir.

Her iki Bakan, Atatürk tarafından kabul edilmiş ve Türkiye'den memnun ayrılmaları sağlanmıştı.[80] Afgan yetkililerinin ziyaretleriyle beraber 1936 yılında Türkiye ve Afganistan ilişkileri ve dostluğu ileri bir düzeye gelmiş ve iyice pekiştirilmişti.

e. Sadabad Paktı

Atatürk devri Türk dış politikasında Türkiye'nin doğulu devletlerle münasebetleri genellikle iyi ilişkiler kurmak ama dünyanın mukadderatına hâkim

[78]Bkz., Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s.324-325
[79] Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.328-329
[80] Atatürk, TBMM'nin Beşinci Dönem (1 Mart 1935-27 Ocak 1939) ikinci toplantı yılının açılış konuşmasında "Bu sene içinde, Afganistan'ın kıymetli Hariciye ve Harbiye vezirleriyle görüşmekten de memnun oldum" demiştir. Bkz., İhsan Güneş, a.g.e., s.71

Levent Şahverdi Arşivi

büyük devletlerin davranışlarını da sürekli göz önünde bulundurmak esasına göre düzenlenmişti.[81] Yine Garpta Balkanlılar, Şarkta İran, Afgan ve Arap milletleri arasında bir ahenk aramak ve bunlarla ayrı ayrı hep birlikte iyi komşuluk nizamı kurmanın çarelerini araştırmak, harici siyasette güdülen planın bir parçasını oluşturmaktaydı.[82]

Türkiyenin hazırlanmasında başrol oynadığı Sadabad Paktı, aslında adının çağrıştırdığı gibi bir askeri ittifak antlaşması değil, esas itibariyle bir saldırmazlık ve dostluk antlaşmasıydı.[83] Bu paktın oluşum sebebini ise taraflar arasında sınır sorunlarının kalıcı bir biçimde çözülmesi isteği ve ülkelerin bağımsızlık ve egemenliklerini vurgulama isteğinden ötürü olduğu savunulmuştu.[84] Diğer yandan Mussolini'nin 19 Mart 1934'te yaptığı açıklamada *"İtalya'nın tarihsel emelleri, ona kolay uluslar arası yollarla bağlı Asya ve Afrika'dır"* demeci Türkiye ve kimi Arap ülkelerini tedirgin etmişti.[85] Bunda da gayet haklıydılar çünkü 1935'te İtalya Habeşistan'ı işgal etmek suretiyle Doğu Akdeniz ve Ortadoğu'nun güvenliğinin tehlikeye sokacaktı.[86]

Sadabad Paktı'nın oluşumunda İtalya'nın yayılmacı politikasının rol oynamadığını çünkü paktın savunma paktı değil tarafların karşılıklı saldırmazlıklarını öngören bir antlaşma olduğunu ifade edenler yayılmanın sadece askeri yollarla değil herhangi bir ülke üzerinde nüfuz kurmak marifetiyle, diğer ülkeler üzerine yönlendirmek ve ülkeler arası karışıklık çıkararak kendi hareketine zemin hazırlamak tarzında olabileceğide unutulmamalıdır.

---

[81] Salim Cöhce, a.g.m, s.1158

[82] Tevfik Rüştü Aras, a.g.e., s.108; Başbakan İsmet İnönü, 6 Kasım 1926'da Türkiye Büyük Millet Meclisinde yaptığı konuşmada "Siyasetimiz bizi hiç kimse aleyhine ne bir söze nede bir davranışa yöneltmemiştir. Biz ilişkilerimizde gördüğümüz davranışa hakkıyla ve bütünüyle karşılık göstermeye önem veriyoruz. Dostane muameleye dostane karşılık veriyoruz. Haksızlık yapmamaya özeniyoruz. Ama haksızlık görürsek o haksızlığı hazım ve kabul etmek fikrinde değiliz" diyerek izledikleri siyasetin temel prensiplerini ortaya koymuştur. Bkz., Rezzan Ünalp, **Türk BasınındaSadabad Paktı**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1997, s.22

[83] Cumhuriyet Gazetesi yazarı Abidin Daver, "Hükümetin Kazandığı Zafer" başlıklı yazısında Sadabad Paktı için "Türkiye, Irak, İran ve Afganistan arasında akdedilen ittifak da, herhangi bir tecavüze karşı müşterek bir müdafaa sistemi değil, bu dört devlet arasında bir dostluk anlaşması idi" demiştir. Bkz., Kâzım Öztürk, **Türk Parlamento Tarihi TBMM IX. Dönem (1935-1939) IV**, Ankara 1999, s.4183

[84] Bkz., Altay Akdevelioğlu, Ömer Kürkçüoğlu, a.g.m, s.365-366

[85] Bkz., İsmail Soysal, **1937 Sâdâbât Paktı**, Ankara 1994, s.3135

[86] Bkz., Fahir Armaoğlu, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, İstanbul 2007, s.346

Levent Şahverdi Arşivi

Sadabad Paktı'nın hazırlanmasına büyük abi Türkiye öncülük edecekti. Ancak Sadabad Paktı'na giden süreçte gerekli şartların oluşması yani devletler arası husumetlerin son bulması gerekliydi. Bu sürecin ilk ayağını, 1932'de Türkiye ile İran arasınada ki sınır anlaşmazlığının ortak sınırda bazı düzeltmeler yapılarak iki ülke arasında Dostluk Antlaşması ile Güvenlik, Tarafsızlık, Saldırmazlık ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması imzalanması oluşturacaktır diyebiliriz. Yine 3 Temmuz 1933 yılında Türkiye, İran ve Afganistan arasında bir anlaşma imzalanacaktı.[87]

Haziran 1930'da İngiltere'nin Manda yönetimine son vererek bağımsızlığını tanıdığı Irak, iki güçlü komşusu Türkiye ve İran'la yakınlaşmak istiyordu. Bu amaçla Temmuz 1931'de Kral Faysal ve Nuri Sait Paşa Türkiye'ye bir ziyarette bulundular. Böylece Irak ve Türkiye arasındaki ilişkiler daha yakın bir hal aldı.[88]

Türkiye'nin liderliğiyle 1934 yılında Balkan Antantı imzalanarak Türkiye'nin batısında bir güvenlik sistemi oluşturulmuş ve böylece Türkiye daha yoğun bir şekilde doğuya dikkatini vermeye başlamıştı.[89] Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında bir anlaşma vücuda getirerek sulhu bu bölgede teşkilatlandırmak için öncelikle İran'la Afgan ve İran'la Irak arasında hudut ihtilafını halletmek lazımdı. Fakat iş bunla sınırlı kalmayıp bu mıntıkaya komşu olan iki büyük devletin yapılacak işten haberi olmasını da gerektiriyordu.[90] İngiltere ve Sovyet Rusya yapılacak bu

---

[87] Bkz., Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.331; Ayrıca Tevfik Rüştü Bey'in belirttiği üzere, İran'la münasebetlerimiz, milli hareketimizin başlangıcında, kendisi henüz Harbiye veziri iken Ebedi Şefimize bir dostluk mesajıyla yaverini göndermiş olan sabık İran Şehinşahı Pehlevi'nin başvekalete gelmesi üzerine çok iyileşmişti. 1931 senesi sonunda Tahran'a yaptığım bir ziyaret esnasında aramızda tek mesele olarak duran hudut ihtilafı da kardeşce tesviye edilince herşey tamamiyle yoluna girmişti. Bkz., Tevfik Rüştü Aras, a.g.e., s.108

[88] Bkz., Altay Akdevelioğlu, Ömer Kürkçüoğlu, a.g.m, s.367; 30 Haziran 1930'da İngiltere-Irak İttifak Antlaşması imzalanarak, İngiltere Irak'a bağımsızlık tanımakta ve Irak'ın Milletler Cemiyetine girmesine önayak olacağını vadetmektedir ki 3 Ekim 1932'de Irak Milletler Cemiyetine girecektir. Ancak İngiltere Irak'ta askeri üs bulundurmaya devam ettiği gibi Irak askerlerini de kendisi eğitecekti. Bu olay Irak'ta muhalefetin tepkisini çekecek ve Kral Faysal'da İngitere'ye olan bağımlılığı dengeleyecek, hatta onun varoluş nedenini ortadan kaldıracak çare olarak komşuları Türkiye ve İran'la siyasi bağlar kurmaya yoluna gidecekti. Bkz., İsmail Soysal, a.g.e., s.3130

[89] Bkz., Mehmet Saray, **Atatürk'ün Sovyet Politikası**, s.101

[90] Bkz., Tevfik Rüştü Aras, a.g.e., s.109; Türkiye, 1933'te Irak'ın Irak-İran-Türkiye arasında bir saldırmazlık antlaşması imzalanması önerisini, bu antlaşmada İngiltere ve Sovyet Rusya'nın bulunması gerektiğini söyleyerek cevaplamıştı. Çünkü 1930 antlaşması Irak'a tam bağımsızlık kazandırmamış ve İngiltere'nin Irak'ın dış politikasını denetim altında tutmasına olanak sağlamıştı. Dolayısıyla İngitere'nin bulunmayacağı saldırmazlık antlaşmasında, serbest iradeye sahip olmayan Irak'ın bulunması anlamsızdı. Ayrıca, Türkiye'de 1929 Protokolüyle Sovyet Rusya'ya danışmadan böyle bir antlaşmaya girmeme sözü vermişti. Bunun üzerine İngiltere ve Sovyet Rusya'ya antlaşmaya katılmaları noktasında öneri götürülmüş ancak İngiltere bu dönemde Briand-Kellogg Paktı ve Milletler Cemiyeti güvenceleri varolduğundan bölgesel paktlara girmeme politikası

Levent Şahverdi Arşivi

antlaşmaya katılmayacak ama Sovyet Rusya antlaşmaya Afganistan'ında dâhil edilmesini isteyecekti. Bu arada Türkiye'nin gayretleriyle İran-Afgan sınır sorunu da 1935 başında her iki tarafı memnun edecek şekilde giderilmişti.

Bir dizi görüşmeden sonra Antlaşmanın metni üzerinde Türkiye, Irak ve İran anlaşınca bu metin 2 Ekim 1935 günü Cenevre'de parafe edilmişti. Anlaşmanın doğrudan imzalanmayıp önce parafe edilmesi Irak'ın tutumundan kaynaklanmıştı.[91] Irak'ın bu tutumunun iki nedeni vardı. Birincisi Irak ile İran arasındaki Şattülarap sorunu çözülememişti. İkincisi ise, Irak dört devlet içinde tek Arap ülkesi olmak istemiyordu. Suudi Arabistan'ın ve hatta Yemen'in katılması için öneride bulunulmasını istiyordu. Bu gerçekleşmemiş ancak Türkiye'nin aracılığıyla 4 Temmuz 1937'de İran-Irak sınır hattı antlaşması imzalanmıştı.[92]

---

uygulanıyordu. Bu nedenle teklifi reddetmiş. Sovyet Rusya'nın ise tek başına Paktta yer almasının uygun görmeyen üç devlet önerilerini geriçekmişti. Sovyet Rusya'da bu durumu anlayışla karşılamıştı. Bkz., Altay Akdevelioğlu, Ömer Kürkçüoğlu, a.g.m, s.367; Geniş bilgi için bkz., İsmail Soysal, a.g.e., s.3132-3135

[91]Batı ülkelerinde, 1935'te Pakt'ın parafe edilişi üzerine basının izlenimleri şöyle idi. New York Herald Tribune'de çıkan United Press Ajansının Londra muhabirinin bir haberinde, Londra siyasal çevrelerinde Bu Pakt'ın Irak ile İran arasında uzun zamandır süregelen gerginliğe son vereceği ayrıca İtalya'nın güneydoğuya doğru yayılma emellerine karşı cephe olacağı belirtilmişti. Paris'te Le Temps gazetesi, bu Pakt'ta Avrupa'da küçük Antant ve Balkan Antant'ında olduğu gibi, yabancı vesayetten kurtulmak ve İslâm devletlerini bir araya getirmek isteğinin bulunduğunu belirttikten sonra, "Pakt Sovyetler Birliği'nin etkisini arttırıcı niteliktedir. Buna başka Araplar da katılırsa İngiltere ve Fransa zor duruma girebilir. Habeşistan Savaşı Türkiye'yi Karedeniz'den Akadeniz'e ve Basra Körfezine uzanan bölgedeki devletleri destekleyici bir girişime itti" demiştir. Hitler Almanya'sında basın parafe edilen Paktı İngiltere'ye karşı göstermeye çalışmıştı. İtalya'nın tepkiside az çok buna benziyordu. Bkz., İsmail Soysal, a.g.e., s.3144

[92] Altay Akdevelioğlu, Ömer Kürkçüoğlu, a.g.m, s.367; Ayrıca bkz., **Cumhuriyet**, 10 Temmuz 1937, s.1; Irak-İran sınırının kara kısmından çok "Şattülarap" nehrine ait kısmı üzerinde bir türlü anlaşamadılar. Şattülarap'ın doğu kıyısı İran'a batı kıyısı eskiden Osmanlı Devletine ve sonra Irak'a ait olmuştur. Eskiden Musul ve Bağdat, Basra vilayetleri yani bütün El Cezire'nin ve bütün Irak'ın dışarı ile bağlantı yolu bir tek bu nehirdir. Osmanlı Devleti en zengin şehirlerin kaynağı bu Şattülarap'ı bütün suları üzerindeki egemenlik hakkını, gerek barış ve gerek savaş döneminde kapanmaması için korumuştu. Yani bu sularda İran ve diğer devletlerin savaş gemisi bulunmasına engel oluyordu. Ünlü Erzurum antlaşması bunu kabul etmişti. Fakat yeni İran hükümeti bu antlaşmayı onaylamadığından dolayı tanımamıştı. İran hükümeti eski antlaşmaya dayanarak Şattülarap'ın bütün suları üzerinde hukuka dayanarak egemenlik hakkını istemekte israr etti. Bkz., Rezzan Ünalp, a.g.t., s.39; Ayrıca, Irak, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir vilayeti iken 1913 İstanbul Protokolüne göre saptanan ayrım çizgisinin haksız olduğunu bunun İran kıyısından değil, modern hukuk gereği "talveg" kuralına göre yapılması gerektiğini ileri sürüyordu. Sorun 1934'te Millet Cemiyeti Konseyine getirilecekti. Ayrıca özellikle Iraklı kürtlerin isyan hareketlerinde İran'dan destek beklemeleri, Irak'ta Sünni-Şii ayrılığı ve İranlıların Kerbelâ ziyaretleri ya da Hac seferleri için geçişlerinin ortaya koyduğu sorunlar bulunuyordu. Irak bu sorunun çözümü içindir ki İran ile siyasi bir antlaşma içine girmek istiyordu. Bunun gerçekleşmesinde ise Türkiye'nin dostluğuna ve aracılığına güveniyordu. Bkz., İsmail Soysal, a.g.e., s.3132; Türkiye'nin arabulucuğuyla 8 Haziran 1937'de Tahran'da İran-Irak sınır antlaşması imzalanabildi. Bu antlaşmayla İran'ın istediği

Levent Şahverdi Arşivi

İran-Irak arasındaki sınır sorunun çözülüp, Afganistan'ın da Pakta dâhil edilmesi fikrinin kabul edilmesi üzerine Sadabad Paktı'nın imzalanması için bütün şartlar oluşmuştu. Afgan Dışişleri Bakanı Feyz Muhammed Han'ın Ocak 1936'da Ankara'yı ziyaretinde, Türkiye Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras şöyle konuşuyordu: *"Türkiye ve Afganistan Doğu'da barışı temin etmek için son zamanlarda yeni gayretler gösterdiler. Büyük komşularından İran'la münasebetlerini pürüzsüz bir yola sokan Afganistan, Doğu'da hazırlanan güvenlik bölgesine katıldı… Dört dost ve kardeş devlet arasında en güzel ideale doğru kuvvetli bir işbirliği doğuyor."*

Feyz Muhammmed Han, şerefine verilen yemekteki konuşmasında, "Bu dört devlet arasındaki adem-i tecavüz ahitnamesinin şüpesiz ki cihan sulh ve selâmetine büyük bir yardımı olacaktır" diyor ve basına şunları haber veriyordu: *"Dört devlet bu paktın esaslarında tamamen mutabık kalmışlardır ve pakt parafe edilmiştir. İmzası zaman meselesidir."*[93]

Pakt 8 Temmuz 1937 günü Tahran'da "Sadabad" adlı yazlık sarayın bahçesinde hazırlanmış özel bir çadırda dört Dışişleri Bakanınca imzalanmıştır.[94] Parafe edilen metnin hükümlerinde hiçbir değişiklik yapılmamış ve Afganistan, ayrı bir protokol ile sonradan katılan bir devlet olarak değil, doğrudan doğruya kurucu devlet olarak metinde yer almıştır.[95]

Sadabad Paktı ile Türkiye, Afganistan, Irak ve İran dostluk ilişkilerini devam ettireceklerini, Milletler Cemiyeti Paktı ile 27 Ağustos tarihinde imzalanan ve savaş karşıtı bir anlaşma olan Briand-Kellog Paktı'na bağlı olacaklarını, birbirlerinin iç işlerine karışmayacaklarını, ortak çıkarlarını ilgilendiren konularında birbirleriyle istişarede bulunacaklarını, birbirlerine karşı saldırıda bulunmamayı, hudutlarının

---

biçimde Şattülarap'ta sınır Talveg hattı (akarsuyun en derin yerlerini birleştiren hat) oldu. Bkz., Altay Akdevelioğlu, Ömer Kürkçüoğlu, a.g.m, s.368

[93] Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.332; Ayrıca bkz., **Cumhuriyet**, 4 Temmuz 1937, s.2

[94] Sadabad Paktı Türkiye Hariciye Vekili Dr. Tevfik Rüştü Aras, İran Hariciye Nazırı B. Sami, Afganistan Hariciye Nazırı B. Feyz Mohammed Han ve Irak Hariciye Nazırı B. Naciyülasil tarafından imzalanmıştır. Bkz., **Kurun**, 10 Temmuz 1937, s.1

[95] İsmail Soysal, a.g.e., s.3139; **Cumhuriyet**, 9 Temmuz 1937, s.1; Pakt imzalandığı günlerde, "Dörtlü Şark Antlaşması", "Doğu Antantı", "Yakın Şark Paktı", "Asya Paktı" gibi adlarla anılmış olmakla beraber "Sadabad Paktı" adıyla tarihe geçmiştir. Bkz., Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.337

Levent Şahverdi Arşivi

korunmasına saygı göstermeyi ve saldırıyı hedef alan bir oluşumda yer almamayı taahhüt etmişlerdir.[96]

Sadabad Paktı'nın imzalanmasına müteakip Zahir Şah, Atatürk'e bir tebrik telgrafı göndererek şunları söylüyordu: *"Dört kardeş ve dost memleketlerimiz arasında imzalanan Sadabad Misakı Münasebetiyle siz Ekselânsa en hararetli tebriklerimi arza müsaraat ediyorum. Sadabad Misakı'nın bizim dört memleketimizin tesanüt ve kardeşliği ve sulhun muhafazası için en müessir bir amil olacağına kaniim. Bu fırsattan istifade ederek siz Ekselanslarının şahsi saadeti ve Türkiye'nin refah ve istikbali için en samimi temennilerimi arz ederim."*

Mustafa Kemal, Zahir Şah'ın bu telgrafına şu karşılığı verir: *"Sadabad Misakı'nın imzası münasebetiyle göndermek lütfunda bulundukları telgrafı büyük bir memnuniyetle aldım. Dört kardeş millet arasında mevcut en sıkı dostluk rabıtalarını bir kat daha teyit ederek cihan sulhünün esaslı devletlerinden birisini teşkil eden bu mühim eserin, miletlerimizin barış severliği sayesinde meydana gelmiş olması hepimiz için iftiharı mucip bir hadisedir. Sadabad Misakı'nın milletlerimize kutlu olmasını temenni ederken bu hayırlı vesile ile Zat-ı Hümayunlarının sıhhat ve saadetini ve kardeş Afganistan'ın refah ve ikbalini yürekten dilemekten bahtiyarım."*[97]

Bu sırada Tahran'da Pakt ile ilgili birer kısa konuşma yapan Dışişleri Bakanlarının aksine uzun bir konuşma yapan Tevfik Rüştü Bey *"… Muhteviyatı itibariyle bu Pakt, Milletler Cemiyeti Paktı'nın derpiş ettiği mıntıkavi paktların en basitidir… Fakat psikolojik bakımdan bu Pakt, nazarlarımızda büyük bir kıymet*

---

[96] T.C Genelkurmay Başkanlığı, a.g.e., s.74; Sadabad Paktı ve maddeleri hakkında geniş bilgi için bkz., **Cumhuriyet**, 11 Temmuz 1937, s.8; **Kurun**, 10 Temmuz 1937, s.1; İsmail Soysal, a.g.e., s.3140-3143; İsmail Soysal, **Türkiye'nin Dış Münasebetleriyle ilgili Başlıca Siyasi Andlaşmalar**, Ankara 1965, s.261-266; **Atatürk'ün Milli Dış Politikası II**, Ankara 1989, s.727-735; İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I**, s.582-587; Mehmet Saray, **Afganistan ve Türkler**, s.157-159

[97] Bkz., Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I**, s.99-100; Atatürk, TBMM'nin Beşinci dönem (1 Mart 1935-27 Ocak 1939) üçüncü toplantı yılında yaptığı açılış konuşmasında; "Cumhuriyet Hükümetinin, şarkta takip ettiği dostluk ve yakınlık siyaseti yeni bir kuvvetli adım attı. Sadabad'ta dostlarımız Afganistan, Irak ve İran ile imza etmiş olduğumuz dörtlü muahede, büyük bir memnuniyetle kayde değer sulh eserlerinden biridir. Bu misakın etrafında toplanan devletlerin, aynı gayeyi takip eden ve sulh içinde inkişafı samimiyetle isteyen Hükümetler arasında işbirliğinin âtide de hayırlı neticeler vereceğinden emin bulunmaktayız" söylemektedir. Bkz., İhsan Güneş, a.g.e., s.81-82

Levent Şahverdi Arşivi

iktisap etmekte ve tükenmez bir memnuniyet membaı olmaktadır…" diyerek Sadabad Paktı'nın gücünden çok manevi manevi anlamına vurgu yapmıştır.[98]

Bu dönemde Sadabad Paktı, yerli ve yabancı basında olumlu ve geniş yankılar yapmıştı. Akşam gazetesinde Necmettin Sadak, Sadabad Paktı'nı "Şark'ta sulhü kuvvetlendiren yeni bir amil" olarak görüyor ve şöyle diyordu: *"… Bir tarafta Balkan Misakı, diğer taraftan da Sadabad Paktı ile Türkiye içinde ve merkezinde bulunduğu geniş mıntıkayı huzur ve emniyet kalesi haline getirmiştir. Bu muvaffakiyetin, Avrupa'nın başka tarafları içinde örnek olmasını yürekten temenni ederiz."*[99]

Fransa, artık Türkiye'nin Sovyetlerden uzaklaşıp Batı'ya yaklaşmasının beklenebileceği yorumu yapılıyordu. Alman basını bunun İngiltere aleyhinde olduğunu belirtirken Türk diplomasisinin özellikle Atatürk'ün başarısını övüyor ve Türkiye'nin durumunun daha da güçlendiğini belirtiyordu. Amerika basını, Atatürk'ün Balkan Paktı gibi Doğu Paktı ile de ileri görüşlülüğünü kanıtladığını belirtiyordu. Sovyet basını ise olayın tarihçesinden bahisle İtalya'nın Ekim 1835'te Habeşistan'a saldırması üzerine İngiltere'nin Yakındoğu'da küçük devletlerin kaygılarını kendi hesabına kullanmaya çalıştığını, Paktın aslında bölge devletlerinin güvensizlik duygusundan kaynaklandığını yazmıştı.[100]

Yugoslavya basınında çıkan şu ifadeler de önemlidir: *"… Yakın Asya milletleri arasında kendi reformlarıyla en baş rolü oynayan ve bu sütunumuzda birçok defa tebarrüz ettirdiğimiz Kemal'in Türkiyesi, bu defa da sulhun bozulmaması ve hudutların değişmemesini ifade eden ve tâ Orta Asya'ya kadar dayanan kuvvetli bir mihverin ideolojisine elebaşılık etmiştir…"* Yine Bulgar basınında yer alan bir yorumda şu ifadeler dikkat çekicidir: *"… Türk diplomasisinin faaliyet çemberi günden güne genişlemektedir… Yeni Pakt, şüphe yoktur ki, faal Türk diplomasisinin elinde Kemalist Türkiye'nin enternasyonel prestijini kuvvetlendirmek için yeni bir koz olacaktır…"*[101]

---

[98] Bkz., Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s.342
[99] Necmettin Sadak'ın gazate yazısının tamamı için bkz., Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.344-345
[100] Bkz., İsmail Soysal, **1937 Sâdâbât Paktı**, s.3144
[101] Dış basında çıkmış gazete yazılarının tamamı için bkz., Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.345-348

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk, Balkan ve Sâdâbâd Paktlarını kurmakla, Balkanlar'dan Orta Asya'ya, yani Türkistan'a kadar uzanan bir ittifak zinciri meydana getirmiştir. Bununla hem Türkiye'nin hemde üzerlerinde milyonlarca Türk'ün yaşadığı bu komşu memleketlerin ehemmiyetini sağlamayı düşünmüştür. Böylece Atatürk, Türk nüzfuzunun yaygın olduğu bu dost ülkelerde yaşayan Türkler arasında da bir birlik kurmayı ümid etmiş ise de bunu gerçekleştirmeye ömrü vefa etmemiştir.[102]

1938 yılına girilirken Türkiye ve Afganistan ilişkileri iyice kökleşmiş bulunuyordu. Yirmi yıla yakın bir süre içinde Afganistan'da karallar değişmiş, hanedan değişmiş, hükümetler değişmişti ama Türkiye'nin Afganistan'a karşı izlediği dostluk ve kardeşlik politikası değişmemiş ve kesintiye uğramamıştı. Aynı şekilde Afgan kralları ve yöneticileride Atatürk Türkiyesi'ne hep inanmışlar, güvenmişler ve yürekten bağlanmışlardı.[103] Bu yakın ilişkinin devamı adına onuncu yılını doldurmak üzere olan Türkiye-Afganistan Dostluk ve İşbirliği antlaşmasını 31 Ocak 1938'de Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ile Afganistan adına Ankara Büyükelçisi Sultan Ahmet Han arasında imzalanan bir protokolle on yıl müddetle uzatılmıştır.[104]

Bu dönemde de Atatürk ile Zahir Şah arasındaki yakın ilişki ve karşılıklı samimi mektuplaşmalar sürekli devam etmiştir. Ülkelerinin özel günlerinde birbirlerine kutlama mesajları göndermeyi eksik etmeyen iki lider son olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin kutlamak vesilesiyle birer mesaj atmışlardır. Bu tarihten on gün sonra Atatürk hayata gözlerini kapatmıştır.[105]

f. Atatürk'ün Ölümü ve Afganistan

Atatürk'ün hastalığı ve ölümü Afganistan'da büyük bir üzüntü yaratmıştı. Zahir Han, Atatürk'ün hastalık haberine üzülecek ve kendisine acil şifalar dileyecekti. Afganistan Sadrazamı Haşim Han ve Bakanları da Atatürk için dua

---

[102] Mehmet Saray, **Atatürk ve Türk Dünyası**, s.60; Ayrıca bkz., Mehmet Saray, **Türkiye ve Yakın Komşuları**, Ankara 2010, s.402

[103] Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.382

[104] Salim Cöhce, a.g.m, s.1160; Türkiye ve Afganistan arasındaki antlaşmanın uzatılması maksadıyla 11 Kasım 1937 tarihinde Dışişleri Bakanlığına yetki verilmiştir. Bkz., **BCA**, T: 11.11.1937., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 80.93.16 ; Bu antlaşma 21 Mart 1938 tarihinde çıkartılan kanun lahiyasıyla uzatılmıştır. Bkz., **BCA**, T: 21.03.1938., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 82.23.6

[105] Atatürk ile Zahir Şah arasındaki son mektuplaşmalar için bkz., Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I**, s.102-105

Levent Şahverdi Arşivi

etmişlerdi.[106] Türkiye'nin Kâbil Büyükelçisi Memduh Şevket Esendal, 30 Ekim 1938 tarihli mektubunda kızı Emine'ye şunları yazmıştı: *"… Bu yıl Atatürk'ün rahatsızlığı dolayısıyla biz burada (Kâbil) Cumhuriyet Bayramı'nı kısa kestik. Bu büyük adamın hastalığı doğrusu beni çok üzüyor. Sıkılıyorum. Hiç aklımdan çıkmıyor… Afganlılar ve Hint Müslümanları Atatürk için yürekten duacıdırlar…"*[107]

Atatürk öldüğü zaman arkasında iyice güçlenmiş ve kökleşmiş bir Türk-Afgan dostluğu bıraktı. Yapılan cenaze törenine uzaklık dolayısıyla fazla kişi gönderilememiş, o sebeple de Afganistan heyeti aynı zamanda Zahir Şah'ın amcası olan Paris Büyükelçisi Şah Veli Han ile Sultan Ahmed Han'dan ibaret kalmıştır.[108] Şah Veli Han *"Atatürk kendi uyarı ve yöntemleriyle haraket eden Türk Hükümetinin tutumu ile bize büyük iyilikler yapmışlardır. Biz Afganistanlılar onun iyiliklerini hiçbir zaman unutmayacağız"* diyerek kendisine duyduğu minnettarlığı göstermiştir.[109] Türkiye'nin Kâbil Büyükelçiliğine ise bütün üst düzey yöneticiler gelerek hissettikleri derin üzüntüyü bildirip başsağlığı dilemişlerdir. Hindistan müslümanları da camilerde toplanarak Atatürk'ün sağlığına dualarda bulunmuşlar. Ölüm haberi üzerine ise saygılarının bir göstergesi olarak kentteki bütün dükkanları kapatmışlardı.[110]

Atatürk'ün zamansız ölümü bütün dünyada büyük bir üzüntü yaratmıştı. O büyük adamın tarih sahnesine çıkışı gibi bu dünyadan göçüp gidişide büyük bir olay olmuş ve dünyanın dört bucağında derin yankılar yapmıştı. Örneğin, eski düşman İngiltere Atatürk'ün ölümünü bir dostun göçüp gitmesi olarak üzüntüyle karşılamış ve İngiltere Dışişleri Bakanlığı müsteşarı Sir Lacelot Oliphant da Atatürk'ün ölümüyle *"Türkiye'nin büyük bir şef, cihanın harikulade beynelmilel bir sima, İngiltere'nin de bir dost kaybettiğini"* vurgulayarak son derece üzgün olduklarını ve Türkiye'nin kederini kalpleriyle paylaştıklarını söylemiştir.

---

[106] Zahir Şah'ın, Atatürk'ün hastalığı sebebiyle gönderdiği 19 Ekim 1938 tarihli mektup için bkz., Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.105

[107] Memduh Şevket Esendal, **Kızıma Mektuplar**, (Yay.Haz. Muzaffer Uyguner), Ankara 2001, s.215

[108] Salim Cöhce, a.g.m, s.1161; Ayrıca, Afgan Kralı namına Şah Veli Han ve yanında Sultan Ahmed Han'ın gönderildiğini gösteren 14 ve 15 Kasım 1938 tarihli iki mektup için bkz., Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.108-109

[109] T.C Genelkurmay Başkanlığı, a.g.e., s.80

[110] Memduh Şevket Esandal'ın Dışişleri Bakanlığına gönderdiği 13 Kasım 1938 tarihli mektup için bkz., Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.107-108

Levent Şahverdi Arşivi

İngiltere'de Miss M. D. Burnett adlı bir İngiliz kızı, 11 Kasım 1938 günü Türkiye'nin Londra Büyükelçiliğine gönderdiği mektupta yürekten üzüntülerini bildiriyor ve şöyle diyordu: *"Gerçekten şunu söyleyebilirim ki modern tarihte, milletlerarası sorunlarda Kemal Atatürk kadar akıldan ve zekâdan yana olan bir başka sima tanımadım. Diktatörlerin kabadayılık ve sertlikle başardıkları veya başaramadıkları işleri kendisi parlak zekâsını kullanarak başardı… O'nun alaycı mizah duygusuda pek hoşuma gidiyordu. Hemen hemen hiç üniformasız görünmeyen o onbaşılar, çavuşlar (Hitler, Mussolini) ile acı acı alay etmek istercesine Atatürk, parlak bir general olduğu halde törenlerde sivil giyiniyordu. Birgün Avrupa 'kanlarıyla düşünen' o kimseler tarafından yutulursa, o zaman düşünecek organın beyin olduğunu bilen o güçlü yöneticiyi arayarak hatırlayacağız."*[111]

A. Merad adında, Fransızlaşmış bir Cezayirli öğretmen ise Türkiye'nin Paris Büyükelçisi Suat Duvaz'a 12 Kasım 1938 günü şu duygulu mektubu göndermişti: *"Ben basit bir kişiyim ve belki Ekselanslarına yazmaya hakkım yoktur. İyice Fransızlaşmış bir Cezayirli aileden doğdum. Bununla birlikte, bizde babadan oğula değişmeden giden geleneği unutmadım. Bu geleneğe göre bizler, Fransızların işgalinden önce Cezayir'e yerleşmiş olan o Türk soyundan gelmekteyiz… Günümüzde bizim gözlerimiz bir tek adama çevrilmişti. Kader o adamı bir milleti kurtarmak ve hakir görülmekten korumak için seçmişti. Fetih topraklarına, Libya'ya, Tunus'a, Cezayir'e serpilmiş aynı milletin bazı çocukları neyazık ki hakir görülmekten kurtulamadılar. Evet bizler artık geri dönmemek üzere Fransızlaşmış bulunuyoruz. Ama ecdadımıza taparcasına saygı göstermeyi hiç kimse bize yasaklayamaz. Şu halde Ekselans, şunu söylememe müsaade buyurunuz ki, Türkiye sınırları dışında burada Fransa'da Türklüğünü hatırlayan yürekler vardır. Kemal Atatürk öldü ve sizler gibi bizlerde ağlaşıyoruz…"*[112]

Atatürk'ün 21 Kasım 1938 tarihinde Ankara'da düzenlenen cenaze törenine Afganistan adına Şah Veli Han ve Sultan Ahmet Han katılmıştır. Atatürk'ün yakın dostu Amanullah Han, 18 Kasım'da İstanbul'da düzenlenen cenaze alayının başında, Başbakan Celal Bayar'ın yanı başında yer almış ve Dolmabahçe'den Sarayburnu'na yürümüştür. Geçici kabrinde Atatürk'e son defa saygılarını sunmaya gelmiş ve

[111] Bilâl N. Şimşir, **Doğunun Kahramanı Atatürk**, s.357-359
[112] Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.373

Levent Şahverdi Arşivi

bağlılığını şu sözlerle dile getirmiştir. *"Büyük arkadaşımın tabutu üzerinde durdum, eğildim ve ağladım."*[113] Ayrıca Amanullah Han, *"O büyük insan Türkiye için değil, bütün doğu ulusları için de en büyük önderdi"* diyerek müslüman dünyasının Atatürk'e duyduğu derin ve sevgi ve saygıyı açıkça dile getirmişti.[114]

[113] Bkz., Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, s.393-395; **Atatürk'ün Uşağı Cemal Granda Anlatıyor**, Ankara 2007, s.279
[114] Bkz., T.C Genelkurmay Başkanlığı, a.g.e., s.80

Levent Şahverdi Arşivi

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DEN AFGANİSTAN'A YAPILAN YARDIMLAR

A. ASKERİ ALANDA YAPILAN YARDIMLAR

Afganistan, bağımsızlığını kazandığı 1919 yılında kurumsal, askeri ve ekonomik alanlarda büyük eksikleri olan ve bu yönde sağlam adımlar atma zorunluluğu bulunan bir ülke konumundaydı. Afganistan, uzun yıllar İngilizlerin denetiminde olması hasabiyle diplomasi tecrübesinden yoksun, kabile düzeninden kurtulamamış ve dolayısıyla kurumsal bir devlet yapısına sahip olmamamıştı. Afganistan'ın düzenli olmayan orduları ancak kabilelerin insiyatifi ölçütünde bir güce sahip olurken, ekonomileri ise topraklarında Rus ve İngilizlerin nüfuz mücadelesine göre değişmekte ve çoğunlukla İngilizlerin verdiği para yardımlarına dayanmaktaydı.

Afganistan'ın kalkınma adına verdiği çabanın tek destekçisi, savaştan yeni çıkmış İngiltere veya Bolşeviklerin kontrolündeki Sovyet Rusya değil, halkıyla beraber topyekün onurlu bir şekilde İstiklâl mücadelesi veren Türkiye olacaktı.

Afganistan'da gerçekleştrilecek yeniliklerin önünü açmak maksadıyla Habibullah Han tarafından genel af ilan edilerek, Abdurahman Han zamanında sürgüne gönderilen ailelerin geri dönmesi ve böylece yurtdışındaki eğitimli gençlerin ülkeye hizmetleri amaçlandı.[1] Bu vesileyle uzun yıllar Osmanlı topraklarında eğitim görmüş ve tam bir Osmanlı aydını olarak yetişmiş Mahmud Tarzî 1902 yılında Kâbil'e geldi.[2] Mahmud Tarzî, Habibullah Han'ın bilim ve fen sahalarında Türklerden istifade edilmesi gerektiği düşüncesinden hareketle Türkiye'de yaşayan yada Osmanlı Devleti siyasetine muhalif olan ve yabancı ülkelerde mülteci olarak yaşayan birçok kişiye mektup yollayıp onları Afganistan'da çalışmak için davet

[1] Bkz., Orhan Yazıcı, **Modern Afganistan'ın Kuruluşu (1834-1922)**, Malatya 2011, s.175

[2] Mahmud Tarzî, 23 Ağustos 1865 tarihinde Gazne'de doğmuştu. Babası Serdar Gulam Muhammed Han, Dost Muhammed Han'ın kardeşi Rahimdil Han'ın oğluydu. Kandahar'da ikâmet eden Gulam Muhammed Han, Eyyüb Han taraftarı ve amansız bir İngiliz düşmanı olduğu için Abdurahman Han tarafından Ocak 1881'de Karaçi'ye sürgün edilmiştir. Bkz., Orhan Yazıcı, a.g.e., s.112 vd.; Mahmud Tarzî hakkında geniş bilgi için bkz., Süleyman Özmen, **Afgan Aydınlanmasının Mimarı Serdar Mahmud Han ve Anıları**, İstanbul 2013, s.107 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

etmiştir.[3] Bu davetler sonucunda içlerinde valilik yapan Hüseyin Hüsnü Bey, gibi isimlerin de yer aldığı bir grup Türk uzmanı Rusya ve İran üzerinden Kâbil'e gelmiştir. Bu grubun içinde Dr. İzzet Münir, makinist Ali Rıza, ressam Mehmed Fazlı, Ali Fehmi gibi isimler yer almıştır.[4] Ayrıca Türklerin desteği ile Habibiye ve Harbiye mektepleri açılmıştır. Bu dönemde Harbiye'nin müdürlüğünü Mahmut Salim Paşa adında bir Türk yaparken, Afgan Eğitim Konseyi'nin dokuz üyesinden üçü Türklerden oluşmuştur. Trabzonlu Hasan Hilmi Efendi Osmanlı Posta Teşkilatı'nın bir benzerini Afganistan'da kurmuştur.[5]

Amanullah Han, I. Dünya Savaşın'da Rus ordusuna esir düşmüş olan Ziya Bey, Rıfat Bey ve Hüseyin Cahit Efendi adında üç Türk subayının Türkistan ve Afganistan üzerinden Türkiye'ye dönüşünü fırsat bilerek takribi 1920 sonlarında veya 1921 başlarında Mustafa Kemal'e bir mektup gönderdi ve kendisinden Afgan devletinin askeri işlerini tanzim etmek üzere bir askeri heyet gönderilmesini rica etti.[6]

Bu dönemde Cemal Paşa'da Türkiye'ye yardım etmenin en güzel yolunun Afganistan ordusunu İngilizlere karşı eğitmek olacağını düşünmüştü. Bu amaçla Mustafa Kemal'e yazdığı 11 Haziran 1920 tarihli mektupta, maiyetinde on kadar zabit ile onbeş kadar silahlı er ve astsubayla beraber Kâbil'e gittiğinden ve "numune alayı" kurma işine giriştiğinden bahisle, kendisinden Afgan ordusunun ıslahı ve düzenlenmesi için seçilecek subayların gönderilmesini istedi.[7] Mustafa Kemal ise yazılan mektuplara cevap niteliğinde Anadolu'ya geçen subayların ihtiyaca ancak

---

[3] Mahmud Tarzî'nin Hüseyin Hüsnü Bey için yazmış olduğu mektup için bkz., Mehmed Fazlı, **Afganistan'a Seyahat**, (nşr. Ali Ahmetbeyoğlu), İstanbul 2008, s.27 vd.

[4] Süleyman Özmen, a.g.e., s.169; Rahmanhoca İmamhocayev, "Afganistan ve Türkiye", **AÜTAED, S.17, (2001)**, s.264 vd; Ayrıca, Emir Habibullah Han'ın karşısına çıkan bu heyet adına Ali Fehmi Bey tarafından bir konuşma yapılmıştır. Ali Fehmi Bey bu konuşmada: "Bütün Osmanlıların Afganistan hakkında beslemiş oldukları samimi hislerden ve güzel temayüllerden emin olmalarını Emir Hazretlerinden istirham ederim. Bu samimi duygu ve sevgi, bizleri Afgan kardeşlerimizle birlikte çalışmak ve bu İslâm toprağını ikinci vatanımız tanımak için biz aciz kulları bu müslüman yurda sevk etmiştir." demektedir. Bkz., Mehmed Fazlı, **Afganistan'da Bir Jöntürk**, (nşr. Kenan Karabulut), İstanbul 2007, s.59

[5] Mustafa Şahin, **Atatürk Dönemi ve Sonrası Türk-Afgan İlişkileri**, İstanbul 2015, s.19

[6] Bkz., Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Afganistan**, Ankara 2002, s.355-356; Birinci Dünya Savaşı'nda esir düştükleri Rusya'dan Afganistan'a geçen ve hizmetleri süresince oradan tahsisat alan subaylara ayrıca tahsisat verlimeceği karara bağlanmıştır. Bkz., **BCA**, T: 04.02.1923., F. K: 30.18.1.1., Y.N: 6.49.5

[7] Bkz., Ş. Süreyya Aydemir, **Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa (1914-1922) III**, İstanbul 2013, s.530 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

yettiğini ve şuan için subay gönderilemeyeceğini söylediysede sonrasında Fevzi Paşa'ya 21 Aralık 1920 tarihli talimatında savunma ve maliyemiz uygun olduğu takdirde Afgan ordusunu düzenlemek için subay heyetinin gönderilmesini söylemiştir.[8]

Türkiye bütün gücüyle gerçekleştirdiği İstiklâl mücadelesinden ötürü, yardım taleplerini resmi olarak değerlendirip değerlendirmediği hususunda net bir bilgi mevcut değildi. Ancak 1 Mart 1921 tarihli Türk-Afgan antlaşması gereği Türkiye Afganistan'a öğretmen ve subay göndermeyi taahhüt etmişti.[9] O şartlarda Türkiye'nin bu yaptığı büyük bir fedekarlık olarak görülmeli çünkü o dönem Türkiye'si büyük bir kayboluşa doğru sürükleniyor ve bu süreçte Mustafa Kemal kendisine destek verecek tek bir eğitimli subayın dahi ne kadar önemli olduğunun biliyordu. İşte bu nedenledir ki Afganlılar bugün bile Türkiye ve Atatürk'ten saygıyla bahsederler.

Amanullah Han'ın esir düşmüş üç Türk askeriyle gönderdiği ilk mektubunun cevabı olduğu düşünülen Mustafa Kemal'in 19 Mayıs 1921 tarihli mektubunda Afganistan'a Türk elçilik heyetiyle beraber uzmanlar ve öğretmenlerden oluşan bir askeri heyetinde gönderileceği bildirildi. Ancak Afgan Emiri'nin, bir yandan Afgan ordusunu düzenlemek için askeri heyet isterken diğer yandan Türk subaylarına güvenmemesi ve Cemal Paşa'nın kurduğu numune alayını dağıtması Ankara'da not edilmişti. Amanullah'ın bu kuşkucu ve çelişkili davranışına rağmen, Mustafa Kemal sözünü tutmuş ve 1922 yazında Afganistan'a bir grup subay göndermişti.[10]

Amanullah Han'ın Türkiye ziyareti esnasında gerçekleştirdiği 1928 Türk-Afgan antlaşması gereği Afganistan'a aynı yıl içinde önemli bir Türk askeri heyeti gönderilmiş. Ancak bu heyet, ülkede çıkan ayaklanma sonucunda Amanullah'ın tahtı bırakıp kaçmasıyla yararlı bir iş yapamadan geri dönmek zorunda kalmıştır. Yine Zahir Şah döneminde Afganistan Savunma Bakanı olan Şah Mahmud'un 16 Ekim 1936'da gerçekleştirdiği Türkiye ziyaretinde Afganistan'a bir Türk askeri heyeti gönderilmesi istenmiş ve bu talebin karşılanması kabul edilmişti. Anlaşılacağı üzere

[8] Bkz., Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşımızda Türk-Afgan İlişkileri**, İstanbul 2002, s.73; Mehmet Saray, **Atatürk ve Türk Dünyası**, Ankara 1995, s.37

[9] Geniş bilgi için bkz., **Atatürk'ün Milli Dış Politikası I**, Ankara 1981, s.529 vd.; İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I**, Ankara 1989, s.25 vd.

[10] Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.357

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye, Afganistan'ın isteklerinin geri çevirmemiş ve bu gerçekleştirilen yardımlar uzun yıllar sürmüştü. Bunun en büyük sebebi ise yarı yarıya Türk ülkesi olan kardeş Afganistan devletinin kuvvetlenerek varlığını Türkiye'nin müttefiki olarak devam ettirmesi ve yan yana yaşadığı Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine de morelmen destek olunmasıdır.[11]

Mücadelelerin eksik olmadığı bir coğrafyada bulunan Afganistan, kabile toplumu şeklindeki yapılanmanın bir tezahürü olarak savaşlarda alınan başarısız sonuçlar ve gözle görülür seviye farkı askeri alanda reform gerekliliğini göstermişti. Şir Ali Han zamanında başlayan askeri, siyasi ve sosyal reformlar Habibullah Han tarafından devam ettiği, Amanullah Han zamanında ise keskin bir viraja girdiğini söyleyebiliriz. Böylece Cumhuriyetin ilanından önce başlayan Türk askeri yardımı, cumhuriyetin ilanından sonra daha planlı ve programlı bir şekilde yürütülmeye başlanmıştır. Ancak Afganistan altyapısını oluşturmadan, yarının kadrolarını okutup yetiştirmeden, gönderilecek askeri heyet ne kadar başarılı olabilirdi?[12] İşte geçmişte yapılan savaşlarda bunu ispatlar nitelikte olunca, her alanda ileriye dönük bir yapılanma adına eğitimli bir kadronun oluşturulmasının zaruri olduğu görülmüştü.

Afganistan, ihtiyaç duyduğu kadro oluşumunu Türkiye'den uzman personelin gönderilmesi ve Afganlı gençlere eğitim verilmesi şeklinde yaptığı gibi aynı zamanda Afganistan'dan gönderilen gençlerin Türk okullarında eğitim görmesi şeklinde de gerçekleştirmiştir. Ayrıca bu dönemde Almanya, İtalya ve Fransa'nın başta olduğu ülkeler de bu konuya destek vermekteydi. Ancak bu eğitim öğretim faaliyetlerinin içinde askeri öğrenciler ve askeri personel ön sıralarda yer almaktaydı.

b. Türkiye'de Eğitim Gören Afgan Subaylar

Afgan öğrencilerin tam olarak ne zaman Türkiye'de eğitilmeye başlandıklarına dair kesin bir bilgi mevcut değildir. Ancak Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi kayıtları incelediğinde ilk defa Afganlı subayların Türkiye'ye 1926 yılı ortalarında eğitim amaçlı geldiğini görüyoruz. Bu kafilede sekiz yüzbaşı ve yedi teğmen bulunmaktadır. Çıkartılan bir kararnameyle bu Afganlı subayların eğitimi

[11] Mehmet Saray, **Türkiye ve Komşuları**, Ankara 2010, s.118
[12] Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.358

Levent Şahverdi Arşivi

devam edinceye kadar maaş ve ödenek verilmesi karara bağlanmıştı.[13] Akabinde misafir öğrenci olarak Harbiye Mektebine başlayan Afganlı subaylar süvarilik, topçuluk ve piyadelik gibi çeşitli askeri konularda eğitime başlamışlardı.[14] Türk ordusunda eğitim alan on beş subayın, iki ülke arasındaki iyi ilişkilerin ve samimiyetin devam etmesi adına Türkiye'de bulunmalarına izin verilmiştir. Yine aynı yıl Türkiye'de eğitim görmek için otuz subayın geldiğini, maaşlarının Müdafaa-i Milliye bütçesinden ödeneceğine dair belgeden anlıyoruz.[15] Afganistan hükümeti tarafından 1927 yılında da yedi yüzbaşı ve dört teymenden oluşan bir subay grubunun gönderildiği, Türkiye tarafından bunların eğitimlerininve masraflarının karşılanacağı bildirilmiştir.[16] Ancak 1928 yılında ise Afganlı subayların geldiğine dair bir malumatımız bulunmamaktadır.

Amanullah Han zamanında gerçekleşen isyan hareketine o dönemde Türkiye'de eğitim gören Afgan subaylarıda davet edilmiştir.[17] Bir yıl aradan sonra Afganistan'dan subay gönderilmeye devam edildiğini görüyoruz. Amanullah Han'ın kayınvalidesi Resmiye Tarzi ile beraber Gulam Server Han, Mehmet Sefer, Mehmet Ekrem, Şir Mehmet ve Azizullah Server adındaki beş Afgan subayı Türkiye'ye gelmiştir.[18] Resmiye Hanım refakatinde Emine Hanım oğlu Abdülvahap, Amanullah Han'ın kardeşi Hatice Hanım, beş Afganlı subay, bu subaylardan birinin Türk olan eşi Nazmiye Hanım ve Kâbil sarayında Türkçe öğretmeni Sivaslı İzzetli olmak üzere bu on bir kişinin 1928 sonunda başlayan isyan nedeniyle ülkeyi terk ettikleri anlaşılmaktadır.[19] Türkiye Cumhuriyeti ordusunda tahsillerini bitirmek üzere Ankara'ya gelen beş Afgan subayının ordu kadrosuna alınarak maaşlarının verilmesi karara bağlanmıştı.[20] Yine bu dönemde on bir Afgan subayının Türkiye iltica ettiği görülmektedir. Aslında bu subaylar İstanbul Harbiye mektebinde tahsilde iken Afganistan'da ki irtica hareketine karşı çıkan kuvvetlere destek amacıyla giden subaylar olup masraflarını karşılayamadıklarından ötürü Türkiye'ye iltica etmişler ve

[13] **BCA**, T: 25.08.1926., F. K: 30.11.1.0., Y.N: 26.29.15
[14] Özlem Korkmaz, "Afganistan'a Türk Yardımı", **Afganistan Üzerine Araştırmalar**, İstanbul 2002, s.209
[15] **BCA**, T: 08.09.1926., F. K: 30.18.1.1., Y.N: 20.57.16
[16] **BCA**, T: 05.08.1927., F. K: 30.11.1.0., Y.N: 33.18.15
[17] Özlem Korkmaz, a.g.m, s.210
[18] **BCA**, T: 04.09.1929., F. K: 30.10.1.0., Y.N: 18.142.15
[19] **BCA**, T: 15.07.1929., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 257.731.10
[20] **BCA**, T: 12.09.1929., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 5.44.2

Levent Şahverdi Arşivi

mülteci sıfatıyla kabul edilerek memleket dâhilinde serbest bırakılmamaları kararlaştırılmıştır.[21]

Türkiye, 1930 yılında gönderilen altı Afgan subayının maaşları Milli Müdafaa vekâleti bütçesinden verilmek üzere Türkiye Ordusu kadrosunda eğitim amaçlı istihdam edilmesine karar vermiştir.[22] Afgan subaylarından Süvari Yüzbaşı M. Tavvabe Tarzi Türkçe öğrenmek ve derslere katılmak üzere 1930 yılında Türkiye'ye gelmiş, yüzbaşı rütbesi ile Türk ordusuna alınmış ve kendisine maaş verilmiştir.[23] Üç yıl sonra tahsilini bitirmesiyle beraber memleketine gönderilmesi kararlaştırılan M. Tavvabe Tarzi ile tahsilini bitirerek hükümetinin ve kendisinin arzusu ile terhis edilmiş olan Piyade Birinci Mülâzım Mehmet Asgar Efendinin memleketlerine gidemediklerinin anlaşılması üzerine Milli Müdafaa bütçesinden verilmek üzere stajyer olarak Türkiye Ordusunda çalıştırılmalarına izin verilmiştir.[24]

Takribi dört yıllık bir süre içerisinde Türkiye'ye gelen herhangi bir Afgan subayına dair belge mevcut değildir. Yalnız 1926 senesinde Türkiye'ye geldiği anlaşılan Afgan subaylarından Mehmet Asğar tahsilini tamamlaması üzerine 1929 senesinde ülkesine gitmiş ancak karışıklıklar nedeniyle ülkesinde kalamayarak Türkiye'ye dönmüş ve 1936 senesinde stajyer sıfatıyla orduya alınmıştır.[25] 1937 yılında Harp Okulunu bitiren ve mazereti sebebiyle umumi imtihana yetişemeyip mazeret imtihanında başarılı olan Afganlı Emir'in yarsubaylığa terfii kabul edilmiştir.[26] Askeri mekteplerimizde tahsilini bitiren ve muhtelif sebeplerle çıkan dokuz Afganlı subay yerine on beş subay alınması ayrıca Çin'de bulunan Hotan Emirinin iki akrabasınıda askeri mekteplerde okutulması 1938 yılında kabul edilmiştir.[27] Ankara'daki İngiliz Büyükelçisi Sir Percy Loraine, "1938 Türkiye Yıllık Raporu"unda Afganistan'dan Türkiye'ye yirmi beş askeri öğrenci gönderildiğini bildiriyordu.[28] Türkiye'de eğitim ve staj gören Afganlı subaylar ve bulardan biri olan

[21] **BCA**, T: 21.09.1939., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 55.364.2; **BCA**, T: 17.10.1929., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 116.808.16
[22]**BCA**, T: 22.05.1930., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 11.36.14
[23] Özlem Korkmaz, a.g.m, s.211
[24]**BCA**, T: 17.10.1933., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 40.73.9
[25]**BCA**, T: 13.12.1936., F. K: 30.11.1.0., Y.N: 109.43.11
[26]**BCA**, T: 13.12.1937., F. K: 30.11.1.0., Y.N: 117.38.20
[27] **BCA**, T: 30.05.1938., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 83.50.1; **BCA**, T: 16.09.1938., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 84.82.20
[28] Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.378

Levent Şahverdi Arşivi

Abdurrezzak'ın tasarruf ettikleri paralar hakkında yapacakları karara bağlanmıştı.[29] Yine başka bir arşiv belgesinde her yıl ençok elli Afgan subayı olmak üzere Türk ordusunda eğitim ve staj görmeleri kabuledilmiştir.[30] Afgan Erkan-ı Harbiye Reisi Tümgeneral Seyit Hasan Han, Türkiye'yi ziyaretinde Türkiye Erkan-ı Harbiye Reisi Orgeneral Rüştü Erdalhun tarafından karşılanmış, Türk Ordusu'na olan hayranlığını ve güvenini söylemiştir. Afganistan'ın Türk Ordusu'nun kuvvetlenmesinden gurur duyduğunu belirtmiştir.[31]

Belirli zamanlarda Türkiye'de eğitim görmüş subaylar şunlardı:

KURMAY SUBAYLAR

S.No	Rütbesi	Adı Soyadı
1	Orgeneral	Han Mehmet
2	Korgenaral	Said Hasan
3	Korgeneral	Gulam Faruk
4	Korgeneral	Abdürrazzak Meyvent
5	Korgeneral	Mehmet Naim Veziri
6	Korgeneral	Murat Ali Nasıri
7	Korgeneral	Mehmet Sait
8	Korgeneral	Mehmet Nesim
9	Korgeneral	Abdül Aziz
10	Tümgeneral	Mehmet Arif
11	Tümgeneral	Han Mehmet
12	Tümgeneral	Abdurrauf Resul
13	Tümgeneral	Gulam Ali
14	Tümgeneral	Abdüssettar

[29]**BCA**, T: 15.09.1943., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 143.22.9
[30] Mehmet Saray, a.g.e., s.118
[31] Özlem Korkmaz, a.g.m, s.211-212

Levent Şahverdi Arşivi

15	Tümgeneral	Abdul Gaffar
16	Tümgeneral	Abdul Halik
17	Tümgeneral	Nik Mehmet Sehak
18	Tümgeneral	Gül Mehmet
19	Tümgeneral	Mehmet İsmail
20	Tümgeneral	A. Şükür Azimi
21	Tümgeneral	Mehmet Asaf
22	Tümgeneral	Mehmet Rahim Nasıri
23	Tümgeneral	Mehmet Asat
24	Tümgeneral	Mehmet Yunus
25	Tümgeneral	Mehmet Nezim
26	Tümgeneral	Gulam Nebi
27	Tümgeneral	Abdul Gani
28	Tümgeneral	Serceng
29	Tümgeneral	Ahmet Rahim
30	Tümgeneral	Mehmet Osman Esedi
31	Tümgeneral	Abdul Hamid
32	Tuğgeneral	Mehmet Tahir Sıddıki
33	Tuğgeneral	Mehmet Harun
34	Tuğgeneral	Mehmet Salim
35	Tuğgeneral	Mir Ahmet Şah
36	Tuğgeneral	Mehmet Sıdık
37	Tuğgeneral	Han Mehmet
38	Tuğgeneral	Abdul Gafur

Levent Şahverdi Arşivi

39	Tuğgeneral	Mirza Vezir
40	Tuğgeneral	Mehmet Server
41	Tuğgeneral	Abdül Hâkim
42	Tuğgeneral	Said Afzat
43	Tuğgeneral	Farhuddin Seyf
44	Tuğgeneral	Gulam Destegir
45	Tuğgeneral	Mehmet Kerim
46	Tuğgeneral	Halilullah Emin
47	Tuğgeneral	Süngül Bahteri

KURMAY OLMAYAN SUBAYLAR

S.No	Rütbesi	Adı Soyadı
1	Korgeneral (Havacı)	Mehmet Musa
2	Tümgeneral	Abdül Latif
3	Tümgeneral	Mahmut
4	Tümgeneral	Emir Mehmet
5	Tümgeneral	Mehmet Ali Ebevi
6	Tümgeneral	Abdül Mecid
7	Tümgeneral	Said Azim
8	Tümgeneral	Mehmet Kasım
9	Tümgeneral	Zikriya Tarzi
10	Tuğgeneral	Abdül Vedud
11	Tuğgeneral	Veli Mehmet
12	Tuğgeneral	Said Hâkim
13	Tuğgeneral	Abdül Melik

Levent Şahverdi Arşivi

14	Tuğgeneral	Naim Nehgerhari
15	Tuğgeneral	Nur Mehmet Hülmi
16	Tuğgeneral	Ali Mehmet
17	Tuğgeneral	Abdül Kayyum
18	Tuğgeneral	Fazıl Rahim
19	Tuğgeneral	Mehmet Ekrem
20	Tuğgeneral	Mehmet Kebir
21	Tuğgeneral	Emanullah
22	Tuğgeneral	Abdullah Kaker
23	Tuğgeneral	Abdul Hak
24	Tuğgeneral	Said Osman Endişe[32]

Kara Harp Akademisi'nde eğitim gören Afgan askerlerini sınıf ve mezun oldukları yıla göre sıralayacağız:

S.No	**Sınıf ve Mezuniyet Yılı**	**Kimlik**	**Sicil No: Hizmet Süresi**	**Emeklide Rütbesi Emekli Tarihi**
28	79. Sınıf 1934-1935 Mezunları (1 Ekim 1935)	Arif Han Afganistan 1906	-	Korgeneral
59	86. Sınıf 1941-1942 Mezunları (15 Temmuz 1942)	Mehmet Han Afganistan	-	-
60	86. Sınıf 1941-1942 Mezunları (15 Temmuz 1942)	Hasan Han Afganistan	-	-
61	86. Sınıf 1941-1942 Mezunları (15 Temmuz 1942)	Seffar Afganistan	Top. 1936-37	-
62	86. Sınıf 1941-1942 Mezunları (15 Temmuz 1942)	Nesim Afganistan	Top. 1933-77	-

[32] T.C Genelkurmay Başkanlığı, **Geçmişten Günümüze Türk-Afgan İlişkileri**, Ankara 2009, s.130-132

Levent Şahverdi Arşivi

63	86. Sınıf 1941-1942 Mezunları (15 Temmuz 1942)	Eminullah Mehmet Afganistan	P. 1936-82	-
64	86. Sınıf 1941-1942 Mezunları (15 Temmuz 1942)	Abdülhalik Afganistan	Sv. 1937-9	-
21	87. Sınıf 1942-1943 Mezunları (22 Ağustos 1943)	Abdürrezzak Maiw Afganistan	Mu. 1935-4	-
40	88. Sınıf 1943-1944 Mezunları	Abdülahat Afganistan	Mu. 1935-4	-
41	88. Sınıf 1943-1944 Mezunları	Rauf Resul Afganistan	-	-
28	89. Sınıf 1944-1945 Mezunları (15 Ekim 1945)	Ali Ethem Afganistan	-	-
29	89. Sınıf 1944-1945 Mezunları (15 Ekim 1945)	Naim Veziri Afganistan	-	-
30	89. Sınıf 1944-1945 Mezunları (15 Ekim 1945)	Faruk Boryole Afganistan	-	-
31	89. Sınıf 1944-1945 Mezunları (15 Ekim 1945)	Yakup Şehitsoy Afganistan	-	-
32	89. Sınıf 1944-1945 Mezunları (15 Ekim 1945)	Mustafa Ali Nasıri Afganistan	-	-
33	89. Sınıf 1944-1945 Mezunları (15 Ekim 1945)	Saim Turyaley Afganistan	-	-
4	92. Sınıf 1947-1948 Mezunları	Cani Hayber Afganistan 1916	-	-
36	102. Sınıf 1959-1960 Mezunları (27 Mayıs 1960)	Rahmi Zamiri Afganistan 1920	-	-
37	102. Sınıf 1959-1960 Mezunları (27 Mayıs 1960)	İsmail Ferhan Afganistan 1928	-	-
73	102. Sınıf 1959-1960 Mezunları (27 Mayıs 1960)	Server Popal Afganistan 1922	-	-
100	103. Sınıf 1960-1961 Mezunları (1 Ağustos 1961)	Abdülşükür Azimi Afganistan	Top. 1927	-

Levent Şahverdi Arşivi

101	103. Sınıf 1960-1961 Mezunları (1 Ağustos 1961)	M. Asıf Şekirival Afganistan	Top. 377	-
103	103. Sınıf 1960-1961 Mezunları (1 Ağustos 1961)	Abdülaziz Azmi Afganistan	Mu. 137	-
104	103. Sınıf 1960-1961 Mezunları (1 Ağustos 1961)	Gülmehmet Mangalı Afganistan	P. 208	-
105	103. Sınıf 1960-1961 Mezunları (1 Ağustos 1961)	Mehmet Osman Şirzey Afganistan	-	-
107	103. Sınıf 1960-1961 Mezunları (1 Ağustos 1961)	M. Aziz Askerger Afganistan	Top. 420	-
49	104. Sınıf 1961-1962 Mezunları (1 Ağustos 1962)	Nik Mehmet Sahak Afganistan	P. 214	-
51	104. Sınıf 1961-1962 Mezunları (1 Ağustos 1962)	Seyit Afzal Afganistan	P. 577	-
52	104. Sınıf 1961-1962 Mezunları (1 Ağustos 1962)	Abdül Ali Slehveri Afganistan	Top. 586	-
54	104. Sınıf 1961-1962 Mezunları (1 Ağustos 1962)	Ahmet Rahmi Cani Afganistan	Mu. 128	-
56	104. Sınıf 1961-1962 Mezunları (1 Ağustos 1962)	M. Ahzet Şehseyit Afganistan	Top. 979	-
57	104. Sınıf 1961-1962 Mezunları (1 Ağustos 1962)	A. Hakim Kafavazi. Afganistan	P. 581	-
39	106. Sınıf 1963-1964 Mezunları (1 Ağustos 1964)	Mehmet Kerim Afganistan	-	-
40	106. Sınıf 1963-1964 Mezunları (1 Ağustos 1964)	Mehmet Asef Mehr Afganistan	-	-
41	106. Sınıf 1963-1964 Mezunları (1 Ağustos 1964)	Mirza Vezir Afganistan	-	-

Levent Şahverdi Arşivi

42	106. Sınıf 1963-1964 Mezunları (1 Ağustos 1964)	G. Nebi Yusufi Afganistan	-	-
40	107. Sınıf 1964-1965 Mezunları (1 Ağustos 1965)	M. Tahir Sıddıki Afganistan	-	-
41	107. Sınıf 1964-1965 Mezunları (1 Ağustos 1965)	Abdulgafur Raiz Afganistan	-	-
42	107. Sınıf 1964-1965 Mezunları (1 Ağustos 1965)	Abdülhannan Minepal Afganistan	-	-
43	107. Sınıf 1964-1965 Mezunları (1 Ağustos 1965)	Abdülsabir Melikyar Afganistan	-	-
44	107. Sınıf 1964-1965 Mezunları (1 Ağustos 1965)	Surgül Bahtari Afganistan	-	-
45	107. Sınıf 1964-1965 Mezunları (1 Ağustos 1965)	M. M. Sıddık Nişar Afganistan	-	-
34	108. Sınıf 1965-1966 Mezunları (1 Ağustos 1966)	M. Yunus Habibzey Afganistan	-	-
35	108. Sınıf 1965-1966 Mezunları (1 Ağustos 1966)	A. Hamit Azizli Afganistan	-	-
36	108. Sınıf 1965-1966 Mezunları (1 Ağustos 1966)	G. Destegir Bencber Afganistan	-	-
37	108. Sınıf 1965-1966 Mezunları (1 Ağustos 1966)	M. Harun Resul Afganistan	-	-
38	108. Sınıf 1965-1966 Mezunları (1 Ağustos 1966)	Nusrettin Raci Afganistan	-	-
38	109. Sınıf 1966-1967 Mezunları (1 Ağustos 1967)	M. Server Akberi Afganistan	-	-
39	109. Sınıf 1966-1967 Mezunları (1 Ağustos 1967)	H.N. Ahmet Zay Afganistan	-	-
40	109. Sınıf 1966-1967 Mezunları (1 Ağustos 1967)	H. Muhammet Zafer Afganistan	-	-

Levent Şahverdi Arşivi

41	109. Sınıf 1966-1967 Mezunları (1 Ağustos 1967)	S. Hanefi Casi Afganistan	-	-
42	109. Sınıf 1966-1967 Mezunları (1 Ağustos 1967)	Halilullah Emin Afganistan	-	-
43	109. Sınıf 1966-1967 Mezunları (1 Ağustos 1967)	Abdülbaki Nurzai Afganistan	-	-[33]

b. Afganistan'a Eğitimci Olarak Gönderilen Türk Subaylar

Türkiye, Afganistan'ın ihtiyaç duyduğu eğitimli kadroyu oluşturmak adına büyük çaba göstermiş, bu maksatla da Afganistan'a birçok uzman personel göndermiştir. Bu bağlamda ilk uygulama 1926'da Kâbil'de açılmış olan İhtiyat-ı Zabitan Mektebi'nde öğretmen olarak görev almak için gönderilen beş subaya isimleri açıklanmamak üzere siyasi pasaport verilmesi olmuştur.[34] 1922'de Kâbil Büyükelçiliği'ne tayin edilen Fahrettin Türkkan Paşa ile beraber bir subay heyetinin gönderilmesine karar verilmiştir.[35] 1927 tarihli arşiv belgesi gereğince Beşinci Kolordu Komutanı Ferik Naci Eldeniz Paşa Afganistan Hükümeti Harbiye Vezareti Müsteşarlığına getirilmiş, kendisinden boşalan kadroya ise Dokuzuncu Kolordu Komutanı Ferik Asım Paşa'nın tayin edilmesi kararlaştırılmıştı.[36] Kral Amanullah Han, babası Habibullah Han tarafından bir Türk subayının yardımıyla açtığı Harp Okulu'nda eğitim görmüştür.

Afganistan Erkan-ı Harbiye-i Umumiyye Riyaseti'nde her iki hükümetçe görev alması onaylanan Kâzım Orbay Paşa'nın başkanlığında Alb. Hidayet, Alb. Nuri, Alb. Reşit, Alb. Cemil, Alb. Muharrem, Bnb. İzzet, Bnb. Halim, Yzb. Reşit, Yzb. Kazım beylerden oluşan askeri uzmanlar heyeti 21 Ekim 1928 tarihinde Afgan askeri teşkilatını ıslah adına Afganistan'a gönderilmiştir.[37]

---

[33] Turgut Yurdabak, **Harp Akademilerinin 127 Yılı (1848-1975)**, Ankara 1975, s.79-152
[34] **BCA**, T: 10.03.1926., F. K: 30.18.1.1., Y.N: 18.20.16
[35] **BCA**, T: 26.02.1938., F. K: 30.18.1.1., Y.N: 4.50.11
[36] **BCA**, T: 20.05.1927., F. K: 30.11.1.0., Y.N: 35.29.18; **BCA**, T: 20.12.1927., F. K: 30.11.1.0., Y.N: 36.36.7
[37] Mehmet Saray, a.g.e., s.118; Özlem Korkmaz, a.g.m, s.210

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye, Afgan ordusuna memur edilen Türk subayların özlük haklarını düzenlemek adına kanun lahiyası vermiştir. Burada ki Türk subayların aynen Türk ordusuna hizmet etmiş gibi kabul edileceği ve Türk ordusu kadrosunda gösterileceği söylenmiştir. Subayların Türk ordusundaki rütbelerinin kıta hizmeti olduğu, Afganistan ordusunda ise fiilen bir Türk kolordu kumandanlığı vazifesi üstlenecekleri söylenmiştir. Yine bu subayların Türk Hükümeti'nden değil Afgan hükümetinden ödenek alacaklarıifade edilmişti.[38] Yine bu dönemde Meki Hamdi Bey adındaki subayın eğitim amacıyla Afganistan'da bulunduğu bildirilmiştir.[39]

Afganistan Hükümeti, 1935 senesi itibariyle Kâbil Büyükelçimiz Memduh Şevket Esendal vasıtasıyla Harbiye Mektebi'nde eğitim vermek adına Türkiye'den biri süvari öğretmeni olmak üzere üç subay istemiştir. Büyükelçimiz yazısından iki önemli noktayı işaret etmektedir ki birincisi Afganistan Hükümeti'nin, Harbiye Okulu ve Tıp Fakültesi'nde eğitim vermek için sadece Türk subayları düşünmesi ikincisi ise bizim düzeltilmesi gerçek güçlükler gösteren Afgan ordusunun işlerine şimdilik karışmayarak yalnız Harbiye Mektebi'nde çalışmamızın daha doğru olacağı konusuydu.[40] Arkasından bu düşünceyle doğru orantılı olarak Afganistan Harbiye Mektebi'nde eğitim vermek üzere on bir subayın siyasal pasaportları çıkmasına müteakip gönderilmeleri kararlaştırılmıştır.[41] Ayrıca, öğretmenlik yapmak üzere Topçu Tğm. Zafer Hasan'da Afganistan'a gönderilmiştir.[42] İngiliz Büyükelçisi Sir Percy Loraine, 1937 Türkiye Yıllık Raporunda, bir grup Türk subayının Afgan askeri okullarında ders vermek ve subay yetiştirmek için gönderildiğini söylemektedir.[43]

Kâbil Büyükelçiliğimiz tarafından gönderilen 1937 tarihli raporda Afganistan'da görev yapan Türk mütahassıslarımızın elinde bulunan işler listelenmiştir. Rapora göre toplam otuz sekiz kişi içerisinde on iki subay ve on yedi doktor önemli bir çoğunluğu oluşturmaktadır. Büyükelçimiz Esendal'ın söylediği üzere elde bulunan bu işlerin hepsini başarabildiğimizi, bu işlerin içinde en düzgün

[38] **BCA**, T: 09.01.1932., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 20.119.18
[39] **BCA**, T: 22.12.1932., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 258.733.2
[40] **BCA**, T: 15.11.1935., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 212.444.2
[41] **BCA**, T: 20.02.1937., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 72.14.9
[42] **BCA**, T: 14.04.1937., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 73.30.5
[43] Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.378

Levent Şahverdi Arşivi

gidenin askerlik konulu yardımlar olduğunu ancak sağlık yardımlarının da bir o kadar düzenli yürüdüğünü bildirmekteydi.[44]

1939 yılı itibariyle Türkiye'de gerçekleşecek herhangi bir seferberlik durumunda şarktaki nüfuzumuzun tek dayanağı konumunda olan subay ve mütahassıslarımızın geri çağrılmalarının, Afganistan'da başarılmış işleri durduracağı düşüncesiyle bulundukları yerlerde vazifelerinin devamı kararlaştırılmıştır.[45] Bu dönemde değişik alanlarda görevlendirilmek üzere birçok askerimizin Afganistan'a gönderildiğini biliyoruz. Bunlar; 1939'da P. Yzb. Hüsnü Beril, 1940'da Vet. Yb. Hilmi Gizer, 1941'de Top. Yb. Cevdet Erman, Vet. Yb. Mergup Dincel, J. Bnb. Zeki Tavman, Bnb. Refik Aslan, Sv. BnbNecati Zileli, J. Yzb. Muhtar Mete, 1942'de ise Kur. Bnb. Mustafa Savaşkan, Kur. Bnb. Etem Baransü ve Nalbantbaşı Yzb. Bekir Sıtkı Çakmak göreve başlamıştır. Bunların yanında Haritacı Yzb. Reşit Oskay, Yzb. İlhami Özman ve P. Yzb. Zeyyad Koval'ın da Afganistan'da görevlendirildiğini görüyoruz.[46]

Afganistan Yüksek Kumanda Kursunda çalıştırılmak üzere iki Kurmay subay istenmiştir. Bunlardan birinin önceden Afganistan Harbiye Mektebi Muallimliği yapmış olan Kur. Yb. Hilmi Erbuğ olması istensede bu kabul edilmeyerek başka iki subay gönderilmiştir.[47] Kâbil Askeri Lisesi'nde matematik, fizik, kimya ve coğrafya öğretmenliği yeniden yapmak üzere beş subayın gönderilmesi kararlaştırılmıştır.[48] 1944 yılında Afganistan'da Talim heyetine dâhil bulunan Kur. Alb. Hamdi Turgay ve Kur. Bnb. Nizamettin Oktay yerine Kur. Alb. Remzi Atasü ve Kur. Bnb. Sadettin Süataç'ın gönderilmesi karara bağlanmıştır.[49]

Ayrıca belirli zamanlarda Afganistan ordusunda eğitim veren Türk subaylar şunlardır:

S.No	Rütbesi	Adı Soyadı
1	Korgeneral	İskender

[44]**BCA**, T: 29.12.1937., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 258.733.26
[45]**BCA**, T: 20.02.1937., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 212.444.6
[46]**DBA**, Afganistan Fonu, 36, 160, 9
[47]**BCA**, T: 17.02.1942., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 258.734.11
[48]**BCA**, T: 12.08.1942., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 99.74.16
[49]**BCA**, T: 04.05.1944., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 48.311.8; Kur. Alb. Hamdi Turgay ve Kur. Bnb. Nizamettin Oktay'ın karısı ve çocuklarıyla beraber giderek 1941 yılı içinde göreve başladıkları görülmektedir. Bkz., **DBA**, Afganistan Fonu, 36, 160, 9

Levent Şahverdi Arşivi

2	Korgeneral	Tevfik Öge[50]
3	Tümgeneral	Cevat Remzi
4	P. Alb.	Nuri Pamir[51]
5	Topçu Alb.	Cevat
6	Lv. Alb.	Sezai Dora
7	Lv. Alb.	Tevfik Ataseren
8	Kur. Yb.	Eşref Akıncı
9	Kur. Yb.	Namık Kemal Ersun
10	Kur. Yb.	Sabahi ÖZDEN
11	P. Yb.	Mücteba Özden
12	Hrt. Yb.	Raşit Oskay
13	Lv. Yb.	Raşit Özçeri
14	Lv. Yb.	Muzaffer Yener
15	Lv. Yb.	Cevdet Kaya
16	Lv. Yb.	Mithat Ozan
17.	Kim. Yb.	Hayrettin Şakir Uras
18	Kim. Yb.	Ahmet Şevket Elman
19	Ord. Yb.	Sebahattin
20	Ord. Yb.	Cemal
21	Kur. Bnb.	Muhlis Nedas
22	Kur. Bnb.	Sahir Erman
23	Kur. Bnb.	Fuat Doğu
24	Kur. Bnb.	Yusuf Ertan
25	Kur. Bnb.	Ziya Önde
26	Kur. Bnb.	Sadettin Suataç
27	P. Bnb.	Server Erer
28	P. Bnb.	Enver Tok
29	P. Bnb.	Naci
30	P. Bnb.	Zafer Hasan
31	P. Bnb.	Mekkih

[50]**MSB Arşivi**, Askeri Safahat Belgesi, 320-67
[51]**MSB Arşivi**, Askeri Safahat Belgesi, 337-123

Levent Şahverdi Arşivi

32	Lv. Bnb.	Celal Başol
33	Lv. Bnb.	Vahdettin Gürbüz
34	Lv. Bnb.	Şükrü Ekok
35	Lv. Bnb.	Necmettin Ergunsu
36	Lv. Bnb.	Necdet Bil
37	Lv. Bnb.	Hasan Görmüş
38	Lv. Bnb.	Ziya Ağızkalı
39	Lv. Bnb.	Ferdi Güneli
40	Lv. Bnb.	Hulusi Karagülle
41	Kim. Bnb.	Necdet Tunalı
42	Dr. Kim. Bnb.	Abidin Gürler
43	Yük. Müh.	İsmail Yücel
44	Yük. Müh.	Faruk Abacıoğlu[52]

B. EĞİTİM ALANINDA YAPILAN YARDIMLAR

Türkiye'de ki eğitim faaliyetlerine daha çok Afganistan'dan askeri öğrenciler gönderilirkenbunun yanıda sivil öğrencilerinde gönderildiği anlaşılmaktadır. Bu öğrenciler Türkiye'de lise öğrenimlerinin yanında üniversite öğrenimlerini de kapsayan uzun bir eğitim süreci geçirmişlerdir. İki kardeş ülke arasında ki dostluğun ve yakın bağların en üst safhaya ulaşması bu öğrencilerin eğitimi için sarfedilen çabanın bir ürünü olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.[53]

[52] T.C Genelkurmay Başkanlığı, a.g.e., s.128-129; Askeri Talim Heyeti'nde bulunan Tümg. Tevfik Öge, P. Bnb. Nuri Pamir, P.Yb. Enver Tok, Lv.Yzb. Celal Başol, Lv.Yzb. Raşit Özçeri, Lv.Yzb. Vahdettin Gürbüz'ün eşleri ve çocuklarıyla Afgan ordusunda görev almak üzere gönderildiklerini belgelerden net bir şekilde çıkarmaktayız. Bkz., **DBA**, Afganistan Fonu, 36, 160, 9

[53] İbrahim Olgun Bey'in Afganistan gezisinde tanıştığı aileyle gerçekleştirdiği sohbette, Türkiye'ye karşı duydukları minnettarlık açıkca görülmekteydi. Şöyle ki; "Akşam üzeri otele geldiğimde kapıdan çıkan ve özel otolarına doğru yaklaşan bir aile gördüm. Otelin kâtibi bana bu ailenin Türk olduğunu söyledi. Benimle tanışmaktan çok memnun olacaklarını anlattı. Sonra bizi tanıştırdı. Prof. Dr. Şir Ahmet Fazlî Türkiye'de on altı yıl kalmış, öğrenimini Ankara'da yapmış. Kâbil Tıp Fakültesi'nin Mikrobiyoloji hocasıydı. Hanımı Türk olup, burada Kız Enstitüsü'nde Çocuk Bakımı öğretmeniydi. Doktor Türkiye'ye aşık denecek kadar bağlı ve minnettar. Atatürk devrimlerinin değerini ve önemini kavramış. Burada Türk-Afgan Dostluk Derneği'ni kurma çabasında Afganistan'da daha birkaç gün kalmam için bir hayli ısrar etti. Ben ertesi gün Tahran'a gitmek üzere uçakta yer ayırttığımı söyleyerek özür diledim. Sonra otelin kâtibine dönerek, sıkı sıkı tembih etti: "Türkiye'den gelen olursa ilk kez bana haber vereceksin! demişti." Bkz., İbrahim Olgun, **Gezi Notları (Moskova, Azerbeycan, Pakistan, Afganistan ve İran)**, Ankara 1975, s.92

Levent Şahverdi Arşivi

a. Türkiye'de Eğitim Gören Afgan Öğrenciler

Afganlı öğrencilerin Türkiye'de eğitim görmelerinin başlangıcı olarak 1928 yılı içerisinde Amanullah Han'ın gönderdiği kız öğrencilerini söylemeliyiz.[54] Ayrıca 1928 yılı itibariyle Afganistan'dan orta öğrenini görmek üzere Manisa Ortaokuluna altı öğrenci, lise öğrenimini görmek üzere de İzmir Erkek lisesine on öğrenci gönderilmiştir.[55] Türkiye'de lise öğrenimini tamamlayan Afgan öğrencilerin yine ülkemizde harp okulu, siyasal bilgiler, tıp, hukuk, mühendislik ve ziraat gibi alanlarda üniversite öğrenimi gördüklerini bilmekteyiz. Mesela, Haydarpaşa Erkek Lisesini bitiren Afganlı Gaffar'ın parasız yatılı olarak Yüksek Mühendis Okuluna alınması karara bağlanmıştı.[56] Balıkesir ve Bursa liselerini bitirmiş olan Afganlı Hamit, Dat Mehmet ile İran tebaasından Türkmen Abdurrahimin parasız yatılı olarak Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsüne alınmalarına karar verilmiştir.[57] Balıkesir Lisesi mezunlarından Afganlı Ubeyd ile Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü talebelerinden Emircan'ın Leyli Tıp Talebe yurduna parasız olarak alınmalarına karar verilmiştir.[58] Haydarpaşa Lisesini bitiren Afganlı Gûlam Nebi'nin Ankara Hukuk Fakültesine yatılı ve parasız olarak alınmasına karar verilmişti.[59] İzmir Haydarpaşa Lisesinde tahsillerine devam eden Afganlı Kasım Han, Mansur Han ve Kayyum Han'ın tahsillerinin sonunda hiçbir sınava tutulmaksızın Askeri Tıbbiye'ye parasız olarak kayıtlarının kabulü sağlanmıştı.[60] Haydarpaşa Lisesini bitiren Afganlı Ahad, Gül Mehmed ile İzmir Lisesini bitiren Fakir Mehmed'in Ankara Hukuk Fakültesine parasız olarak alınmaları kabul edilmiştir.[61] Balıkesir Lisesini bitiren Afganlı Melik Şah'ın Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsüne parasız ve yatılı olarak kayıt yapılması kararlaştırılmıştı.[62] Adana Maarif Lisesini bitiren Afganlı Abdülgani'nin Harp

[54] **BCA**, T: 25.08.1929., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 257.731.21
[55] Özlem Korkmaz, a.g.m, s.213
[56] **BCA**, T: 05.11.1935., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 59.83.8
[57] **BCA**, T: 05.11.1935., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 59.83.9
[58] **BCA**, T: 13.01.1936., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 61.3.5
[59] **BCA**, T: 17.03.1936., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 62.20.14; **BCA**, T: 14.11.1936., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 69.88.10
[60] **BCA**, T: 19.11.1936., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 69.89.13
[61] **BCA**, T: 24.08.1937., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 78.74.7
[62] **BCA**, T: 07.09.1937., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 78.77.7

Levent Şahverdi Arşivi

Okuluna, Payende Mehmed'in ise Askeri Tıbbiye'nin dişçi bölümüne kabulleri onanmıştı.[63]

Elyevm Mülkiye Mektebinde tahsilde bulunan on altı Afganlı öğrencinin mezun olmalarına müteakip Türkiye'de milli paranın muhafazası ve döviz meseleleri, ticaret, teşkilat, itibar ve emanetler, gümrükler, muhasebe ve bankacılığa ait diğer teknik işlerde staj görmeleri kabul edilmişti.[64] Yine Türkiye Cumhuriyetinin muhtelif mekteblerinde tahsilde bulunan Afganlı öğrencilerin mezun oldukları branşlarda staj görmeleri kararlaştırılmıştı. Bu Afganlı öğrencilerin on altısı Siyasal Bilgiler Okulu'nda, ikisi Hukuk Fakültesinde, biri Yüksek Mühendis mektebinde, altısı Yüksek Öğretmen mektebinde, ikisi Tıp Fakültesinde, üçü Gazi Terbiye Enstitüsünde, biri Yüksek Ziraat Enstitüsünde ve birinin de Yüksek İktisat ve Ticaret mektebinde okudukları anlaşılmıştır.[65] Abdülvehap Tarzî de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arap ve Fars Filolojisi Bölümü'nde okutman olarak görev yapmıştır.[66]

Afganistan'dan gelerek Türkiye'de lise ve akabinde Ankara Siyasal Bilgiler Okulunu bitirmiş olan Afganlı Mülkiyelileri tanıyalım.

Ahmed Alişah Ma'sumî (Mehmed Ali Perdiz). Okul Nu. 625: Afganistan Gümrük Tahsildarlarından Seyyid Ma'sum Şah ile Vezir Begüm'ün oğludur. 1914'te Kandahar'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini memleketi olan Afganistan'da yaptıktan sonra T.C Hükümetinin Afganlılar için tanıdığı burstan faydalanarak diğer arkadaşlarıyla beraber Türkiye'ye getirildi. 1935'te İstanbul Haydarpaşa Lisesi'ni iyi derecede bitirdi. Sonrasında Siyasal Bilgiler Okulunu bitirmesine müteakip Afganistan'a döndü; Afganistan Ticaret Vezaretine bağlı Tekel İdaresinde Amirliğe; 1939'da aynı Vezaret Özlük İşleri, sonra İdari İşler Umum Müdürlüğüne; 1940'da Milli İktisad Vezareti Ticaret Umum Müdürlüğüne; 1950'de aynı Vezaret Tetkik Kurulu Başkanlığına; 1952'de İktisat Vezareti, 1954'te Sanayi ve Madenler Vezareti Sanayi Dairesi Başkanlığına, 1959'da aynı Vezaret İktisat İşleri Müşavirliğine; 1964'te Adliye Vezareti Memurin Mahkemesi Reisliğine getirilip yükseltildi.

[63] **BCA**, T: 20.10.1938., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 85.92.4
[64] **BCA**, T: 09.01.1939., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 143.21.11
[65] **BCA**, T: 26.08.1940., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 143.21.13
[66] Özlem Korkmaz, a.g.m, s.214

Levent Şahverdi Arşivi

1967'de bu vazifedeydi. 29 yaşında iken evlendi; üç erkek iki kız evlat babasıdır. Ana dili olan Urducadan başka Türkçe, Almanca, İngilizce bildiği mektubunda yazılır. Afgan Kızılay Derneği'nin üyesidir. Kâbil Üniversitesi Hukuk Fakültesinde on yıl maaşsız olarak Sosyoloji, İçtimai İktisat ve Dış Ticaret Siyaseti derlerini verdiğinden sözü geçen fakültede kendisine "Fahri Profesörlük" ünvanı verilmiştir.

Siyasal Bilgiler Okulu'ndaki öğrencilik hayatına aid hatırasını şöyle kaleme almıştır: *"… Siyasal Bilgiler Okulu Ankara Cebeci'deki yeni binasına taşınıyordu. İstanbul'dan trenle Ankara'ya geldik; ben ilk defa Ankara'yı görüyordum; Ulus Meydan'ında yapılan törende Mülkiye'nin o zaman en yaşlı mezunlarından bir zat ki maatteessüf ismini bu anda hatırlayamıyorum, çok heycanlı bir nutuk söyledi; söylenilen nutuk bana o kadar derin tesir etmişti ki Atatürk'ün yarattığı o muazzam inkılâb devresinde Siyasal Bilgiler Okuluna girişime iftihar etmekteyim. Aynı iftihar hissi hala gönlümü ferahlandırmakta olup bir ömür boyuncada devam edecektir…"*[67]

Gûlam Mehmed Bâbur. Okul Nu. 622: 1912'de Kâbil'de doğdu. Diğer Afganlılar gibi 1928'te Türkiye'ye getirildi. 1934 senesinde Haydarpaşa Lisesini bitirdi. Ekim 1938'te Siyasal Bilgiler Okulu'nda mezun oldu. Aralık 1938'de Afganistan'a döndü. Afganistan Maliye Vezareti'nde görev aldığı söylenilmekte ise de bu hususta yapılan araştırmalardan sonuç alınamadı.[68]

Muhtar. Okul Nu. 749: Afganistan halkından Mir Can'ın oğludur. 1915'te Kâbil'de doğdu. Hükümetimizin Afganlılar için kabul ettiği burstan yararlanarak Türkiye'ye geldi. 1935'te Haydarpaşa Lisesini bitirdi. Ekim 1940'ta Siyasal Bilgiler Okulundan mezun oldu. Aralık 1940'ta Afganistan'a döndü. Bundan sonraki durumu için elçilikler arası yapılan yazışmalarda olumlu bir sonuç alınamadı.

Mehmed Hasan Kemal. Okul Nu. 753: Afganistan halkından Abdul Muhammed'in oğludur. 1925'te Kâbil'de doğdu. Hükümetimizin Afganlılar için kabul ettiği burstan yararlanarak Türkiye'ye geldi. 1935 senesinde Balıkesir Lisesini bitirdi. Ekim 1940'ta Siyasal Bilgiler Okulundan mezun oldu. Aralık 1940'ta Afganistan'a döndü. Bundan sonraki durumu için elçilikler arası yapılan

[67] Mücellidoğlu Ali Çankaya, **Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (Mülkiye Şeref Kitabı) V**, Ankara 1968, s.2297-2298
[68] M. Ali Çankaya, a.g.e., s.2344

Levent Şahverdi Arşivi

yazışmalarda olumlu bir sonuç alınamadı. Ancak Aralık 1952'de Türkiye'ye geldiği ve bu tarihte Kâbil Ticaret Mahkemesi Reisi olduğu öğrenildi.[69]

Mohammad Akbar. (Ekber). Okul Nu. 754: Merhum Bahâüddin Akbar ile merhume Fatma Hanım'ın oğludur. 1910'da Celâlabad'da doğdu. Hükümetimizin Afganlılar için ihdas ettiği burstan yararlanarak Türkiye'ye getirildi. 1936'da Balıkesir Lisesini orta derecede bitirdi. 1940'ta Siyasal Bilgiler Okulundan mezuniyetine müteakip, bir süre Ankara Ticaret Vekâleti'nde stajdan sonra Ekim 1941'de Afganistan'a döndü. Ticaret Vezareti Sanayi UmumMuavinliğine atandı. Bu görevden Kâbil Yüksek Ticaret ve Hâkimler Okulu öğretmenliğine nakledildi. 1944'te Kâbil Hukuk Fakültesi Öğretim Görevliliğini yaptı. 1950'de Ticaret Mahkemesi Reisliğine; 1951'de Ticaret Vezareti Sanayi Dairesi Reisliğine; 1953'te Gümrükler Umum Müdürlüğüne; 1954'te yeni kurulan Afgan Ziraat Bankası Umum Müdürlüğüne getirildi. 1958'de memuriyetten ayrılarak avukatlığa başladı. 1964'te Adalet Vezirliği Teşkilatında Müşavirliğe atandı. 1967'de bu görevde idi. 1944'te evlendi; sekiz erkek, iki kız olmak üzere on evlat babasıdır. Ana dili olan Peştucadan başka iyi derecede Türkçe, Farsça ve biraz da İngilizce ve Fransızca bildiği mektubunda yazılır. 1954'te "Anayasa Hukuku", 1955'te "Peştunistan" adlı olup Pakistan'ın işgali altında bulunan Peştun ırkının aslını anlatan ve bir millet olduğunu açıklayan kitabı yayımlamıştır. Mektubunda ayrıca Deli, Dost, Katil, İncir Ağacı, Akrep, İtiraf adlarında tiyatro eserleri telif ettiği yazılır.[70]

Berat Ali (Beryaley). Okul Nu. 745: Afganistan halkından Nevruz Ali'nin oğludur. 1915'de Kâbil'de doğdu. Haydarpaşa Lisesini bitirdi. Hükümetimizin ihdas ettiği öğrenim bursundan yararlanarak 1928'de Türkiye'ye getirilen Afganistanlılardandır. Orta ve lise öğrenimini Türkiye'de yaptığı, Siyasal Bilgiler Okulundan mezun olduktan sonra bir yıl sonra 1941'de Afganistan'a döndüğü öğrenildi. Tamamlayıcı bilgi için elçilikler arası yazışmalardan bir sonuç çıkmamıştır.

Kerim Barnıyan. Okul Nu. 747: Hükümetimiz Afganlılar için ihdas ettiği öğrenim bursundan yararlanarak 1928'te Türkiye'ye getirilen Afganistanlılardandır.

[69] M. Ali Çankaya, a.g.e., s.2423
[70] M. Ali Çankaya, a.g.e., s.2424

Levent Şahverdi Arşivi

Orta ve lise öğrenimini Türkiye'de yaptığı, 1940'ta Siyasal Bilgiler Okulundan mezun olduktan bir yıl sonra 1941'de Afganistan'a döndüğü öğrenildi. Tamamlayıcı bilgi için elçilikler arası yazışmalardan bir sonuç alınamamıştır.[71]

Kuddüs. Okul Nu. 751: Afganistan halkından Şehzade'nin oğludur. 1914'te Afganistan'da doğdu. Hükümetimizin Afganistanlılar için tesis ettiği burstan yararlanarak 1930'da Türkiye'ye getirildi. Haydarpaşa Lisesini bitirdi. 1941'de Siyasal Bilgiler Okulundan mezun oldu. Bir süre Ankara'da Bakanlıklarda staj yaptıktan sonra Afganistan'a gitti. Bundan sonraki durumu hakkında tamamlayıcı bilgi için yapılan teşebbüslerden olumlu bir sonuç alınamadı.[72]

Sâdık. Okul Nu. 752: Afganistan halkından Abdülahad'ın oğludur. 1915'te Kandahar'da doğdu. Hükümetimizin Afganistanlılar için tesis ettiği burstan yararlanarak 1930'da Türkiye'ye getirildi. 1937'de Adana Erkek Lisesini bitirdi. 1942'de Siyasal Bilgiler Okulundan mezun oldu. Bir süre Ankara'da çeşitli Bakanlıklarda staj yaptıktan sonra Afganistan'a gitti. Bundan sonraki durumu hakkında tamamlayıcı bilgi için yapılan teşebbüslerden olumlu bir sonuç alınamadı.[73]

Ali Mohammed (Abdülahad) Saca. Okul Nu. 867: Merhum Mirza Mohammed ile merhume Fahriye Hanımın oğludur. 1915'te Afganistan'da doğdu. Hükümetimizin Afganlılar için ihdas ettiği burstan yararlanarak Türkiye'ye getirildi. 1937'de Haydarpaşa Lisesini bitirdi. 1942'de Siyasal Bilgiler Okulundan mezun olduktan sonra Afganistan'a gitti. Aralık 1942'de Kâbil Ticaret Mektebi Müdürlüğüne; 1943'te Maarif Nezareti İstatistik Müdürlüğüne; 1950'de Kâbil Hukuk Fakültesi Asistanlığına; 1953'te Dâhiliye Vezareti Nüfus İstatistiği Müdürlüğüne; 1956'da Ziraat Bankası Kooperatifler Müdürlüğüne; 1958'de Nengerhar Vilayeti Ormalar Kooperatifi Reisliğine; 1963'te Kâbil Memurlar Ceza Mahkemesi Hâkimliğine getirildi. Kasım 1969'da görevde idi. 1944'e evlendi; beş erkek, üç kız evladı babasıdır. Anadili olan Farsça'dan başka Türkçe, biraz da Almanca bildiği 26.6.1967 günlü mektubunda yazılıdır.[74]

[71] M. Ali Çankaya, a.g.e., s.2462
[72] M. Ali Çankaya, a.g.e., s.2485
[73] M. Ali Çankaya, a.g.e., s.2572
[74] M. Ali Çankaya, a.g.e., s.2581-2582

Levent Şahverdi Arşivi

Emir Or. Okul Nu. 841: 1917'de Afganistan'da doğdu. Hükümetimiz tarafından Kayseri Lisesinde okutuldu ve sözü geçen liseyi bitirdi. 1943'te Siyasal Bilgiler Okulundan mezun olduktan sonra Afganistan'a gitti. Bir süre Kâbil'de Harp Okulu Ceza Hukuku öğretmenliği yaptığına dair söylentiden başka, araştırmalara dair hakkında bilgi bulunamadı.

Enver. Okul Nu. 950: 1916'da Afganistan'da doğdu. Hükümetimiz tarafından Kayseri Lisesinde okutuldu ve sözü geçen liseyi bitirdi. 1943'te Siyasal Bilgiler Okulundan mezun olduktan sonra memleketi olan Afganistan'a gitti. Bir süre Kâbil'de Yüksek Muallim Mektebinde öğretmenlik yaptığına dair söylentilerden başka, hakkında bilgi bulunamadı.[75]

b. Afganistan'a Eğitimci Olarak Gönderilen Türk Öğretmenler

Afganistan'da kalkınmanın ilk adımının eğitimle ve eğitilmiş elemanla olacağı inancından hareketle, Afganistan'da orta dereceli yeni okullar Habibullah'ın saltanatı zamanında (1901-1919) açılmaya başlanmıştı. 1904'te Habibiya Lisesi, 1907'de de bir askeri lise açılmıştı. Amanullah Han zamanında (1919-1929)'da Armaniya ve Armani adlı iki modern lise daha açıldı. Kâbil'de ilk fakülte ise Nadir Şah zamanında, 1932 yılında Türk uzman ve profesörleri tarafından açılmıştır.[76]

Afganistan Hükümeti, bu okullarda ders vermek için Türkiye'den Türkçe ve Ruhiyyat öğretmeni istemişlerdir.[77] Bu talepler doğrultusunda 1928 senesinde Ruhiyyat öğretmeni, telgrafçı ve bir de mütehassıs gönderilmiş, iki zabıta mütehassısının da sonradan gönderileceği bildirilmiştir.[78] Afganistan Hükümeti tarafından götürülmek istenen Kemal Atıf Bey'e izin çıkmıştır.[79] Afganistan Harbiye Okulu'nda muhtelif dersler vermek üzere istenilen altı öğretmenin gönderilmesine

[75] M. Ali Çankaya, a.g.e., s.2658
[76] Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.378
[77] Büyükelçimiz Memduh Şevket Esendal'ın anlattığı üzere, Kral Zahir Şah'ın Afganistan'daki okullarda yabancı dil olarak yalnızca Türkçe dilinin okutulup öğretilmesine izin verdiğini söylemiştir. Ayrıca; Harbiye Okulu'ndaki subaylarımızın derslerini Türkçe verdiklerini, Türkçe bilen Afgan subaylarının ise bu dersleri Farsça'ya çevirdiklerini söylemiştir. Bu yol ile Harbiye okulundaki talebenin kulaklarının dilimize alışmış olduğunu söylemektedir. Bkz., **BCA**, T: 29.12.1937., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 258.733.26
[78] Özlem Korkmaz, a.g.m, s.212
[79] **BCA**, T: 16.11.1932., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 31.70.18

Levent Şahverdi Arşivi

karar verilmiştir.[80] Büyükelçi Sir Percy Loraine, Afganistan Hükümeti'nin isteği üzerine, 1938 yılı içerisinde Türkiye'den sekiz eğitim uzmanının Afganistan'a gönderildiğini, bunlardan birinin ise Eğitim Başmüfettişi olduğunu söylemiştir.[81] Türkiye, Afganistan'a gönderilmeleri karalaştırılan altı öğretmene ilaveten Kâbil Muallim Mektebi için bir müdür iki öğretmen ve Maarif Vekaleti Vezareti için de bir müşavir gönderilmesine karar vermiştir.[82] Bu müşavir ise 1939'un ilk ayında gönderilen İsmail Hikmet Ertaylan olcaktır.[83]

Türkiye Hükümeti tarafından 1941 yılında matematik öğretmeni Fuat Arsan ve 1943 yılıda fizik öğretmeni Rıfat Bayer Afganistan'a gönderilmiştir.[84] Yine aynı yıl üç öğretmen ile Tıp Fakültesinde çalışmak üzere bir öğretmenin Afganistan'a gönderilmesine izin verilmiştir.[85] Resim öğretmeni Nusret Karaca, aylığı ödenmek koşuluyla Afganistan Hükümetinin emrinde çalışmasına izin verilmiş ve sonrasında bu izin iki yıl uzatılmıştır.[86] Türkiye Hükümeti tarafından Kâbil'de öğretmenlik yapmak üzere gönderilen İstanbul Erkek Lisesi fizik öğretmeni Ali Hikmet Tungay, Galatasaray Lisesi tarih ve coğrafya öğretmeni Muhittin Sandıkçıoğlu, İstanbul Erkek Lisesi tabiiye öğretmeni Gani Kuturman ve Gazi Eğitim Enstitüsü beden eğitimi öğretmeni Hasan Örengil'in görev sürelerinin uzatılmasına karar verilmiştir.[87] Yine Türkiye tarafından dört öğretmenin iki yıl süre ile Afganistan'da vazife almalarına izin verilmiştir.[88]

Mehmet Cevat Açıkalın 3 Mayıs 1926'da Afganistan Hükümeti nezdinde Hukuk Müşavirliği yapmış ve 8 Haziran 1929'da görevini tamamlayarak Türkiye'ye dönmüştür.[89] 1936-1942 yıllarında ise Afganistan Hükümeti'nin hizmetinde

---

[80]**BCA**, T: 30.05.1938., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 83.50.1
[81] Bilâl N. Şimşir, a.g.e., s.378
[82]**BCA**, T: 26.10.1938., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 85.91.20
[83]**BCA**, T: 13.01.1939., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 85.114.19
[84]**DBA**, Afganistan Fonu, 36, 160, 9
[85]**BCA**, T: 26.10.1943., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 103.80.18
[86]**BCA**, T: 16.08.1944., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 106.69.2; **BCA**, T: 02.06.1948., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 116.38.8
[87]**BCA**, T: 17.03.1945., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 107.105.15; **BCA**, T: 27.07.1945., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 108.46.16; **BCA**, T: 23.01.1947., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 112.89.12; **BCA**, T: 19.12.1949., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 121.90.14; Fizik öğretmen Hikmet Tungay, Tabiiyye öğretmeni Gani Kuturman ve Muhittin Sandıkçıoğlu Afganistan'daki görevlerine 1941 yılında başlamışlardır. Bkz., **DBA**, Afganistan Fonu, 36, 160, 9
[88]**BCA**, T: 04.02.1953., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 131.7.13
[89] Mustafa Şahin, a.g.e., s.68

Levent Şahverdi Arşivi

bulunmuş olan Prof. Mehmet Ali Fuat Dağpınar, Kâbil'e Dışişleri Hukuk Müşaviri olarak ayak basmasına müteakip ülkenin büyük badireler atlattığının farkındalığıyla çalışmalarına başlamıştır. Zamanla yenilikleri sistemli ve engelsiz bir şekilde yürütebilmek için bir idari kadroya ihtiyaç olduğunu düşünerek, bu kadronun da ancak bizdeki gibi bir Mülkiye Mektebi'nin kurulmasıyla gerçekleştirilebileceğine inanmıştır. Başlangıçta idareci yetiştirmeamacıyla kurulan bu mektebi bina, maddi sıkıntılar, öğretmen ihtiyacı ve öğrenci yetersizliği gibi sıkıntıları öne sürerek engellemişlersede sonrasında Büyükelçimiz Esendal'ın araya girmesiyle 9 Haziran 1938'te Kâbil Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin kurulmasına izin verilmiştir. Ardından hazineden bir bina bulunarak gerekli tadilatlar yapılmış ve arzu edilen mektebe kavuşulmuştu. Okutulacak kitaplar diğer ülkelerden istenirken, öğretmenler ise yerli ve yabancı mütehassıslardan seçilmişti. Buradaki Türk mütehassıslar Prof. Dr. M. Ali Dağpınar, Prof. Dr. Zühtü Berke, Prof. Dr. Şakir Tural, Kur. Alb. H. Erbuğ ve aslen Türk asıllı olan Dr. Hans Türk'tür. Bundan başka Türkiye'de eğitim görmüş öğrencilerinde içinde bulunduğu Afgan öğretim üyeleri ise Abdülhay Aziz, Mevlevi Nasrullah, Necubullah, Habibullah Tarzi, Fakir Mahmet, Gulam Mehmet, Habibullah, Ahmet Alişah ve İsmail Gaznevi'dir.[90]

Afganistan'a görevli olarak giden Türk uzmanlarının çocuklarının eğitimi için Afganistan'da bir okul açılması ihtiyacı doğmuştur. Prof. Dr. Orhan Oğuz, Milli Eğitim Bakanlığına başvurarak Türk sefaretinin içinde bir Türk okulu açılmasını sağlamıştır. Bu okulun müdürlüğünü de kendisi üstlenmiştir.[91]

Türkiye Hükümeti tarafından Afganistan'a gönderilmiş, danışman, profesör olarak Afgan Hükümeti hizmetine girmiş ve orada yıllarca hizmet vermiş olan Mülkiyelilerden bazıları ise şunlardı:

Hasan Vasfi Menteş. Okul Nu. 84: Türkiye Hükümeti tarafından Ekim 1922'de yeni kurulan Kâbil Sefareti 2. Kâtipliğine nakledildi. Bu görevde kaldığı on

[90] M. A. Fuat Dağpınar, "Afganistan'da Mülkiye", **Mülkiyeliler Birliği Dergisi XXVI/237**, (Nisan-Haziran), s.175-179; Prof. Dr. Abdulhay Aziz, Paris Siyasal Bilgiler Okulundan mezun bir iktisatçıdır. Afganistan'da üniversitede iktisat dersleri vermiş, bir müddet fakültenin başkanlığını yürütmüş, daha sonra Plan Vezirliği yapmıştır. Bkz., T.C Genelkurmay Başkanlığı, a.g.e., s.71

[91] T.C Genelkurmay Başkanlığı, a.g.e., s.71

Levent Şahverdi Arşivi

sekiz ay içinde fahriyyen Afganistan Maarif Vezareti Müşavirliğini ifa etmiş ve nisan1924'te Ankara'ya dönmüştür.[92]

Emin Âlî Çavlı. Okul Nu. 249: Kendisi Ağustos 1926'da Hükümetimizin izniyle Afganistan'a gitti. Afganistan Maarif Vezareti Müşavirliğine getirildi. Bu görevdeyken Hindukuş geçitlerini ve Orta Asya Türk Hayatı'nı incelemek ve belge toplamak amacıyla yaptığı gezilerden birinde ansızan yakalandığı uyku hastalığından dolayı düşüp bayıldı. Kâbil Türk Sefareti kendisini dört ay kafar tedavi ettirdikten sonra bir Türkistanlı'yı yanına verip felçli bir halde İstanbul'a gönderdi.[93]

Prof. Dr. Mehmet Ali Dağpınar. Okul Nu. 38: Hükümetimizin müsadesiyle Ekim 1936'da Afganistan'a gitti. Burada Kâbil Hukuk ve Siyasal Bilgiler Fakültelerini kurdu; bu fakültelerin profesör ve dekanlığına getirildi. Bir sürede Afganistan Hariciye Vezareti Hukuk Müşavirliğini yaptı. 1940'ta Afganistan Hükümetince 1. sınıf "Maarif Nişanı" ile taltif edildi. Eylül 1942'de Ankara'ya döndü. Nisan 1957'de ikinci defa Afganistan'a gitti. Bu sefer Afganistan Devlet Müşavirliğini yaptı. Kasım 1958'te yurda dönmüştür.[94]

Ord. Prof. İsmail Hikmet Ertaylan. Okul Nu. 617: Hükümetimiz tarafından Kasım 1939'da Afganistan'a gönderildi. Burada Afganistan Maarif Nezareti Müşavirliğine getirildi. Şahsi teşebbüsü ile Kâbil'de bir "Gece Üniversitesi" açtırdı. İlkokuldan üniversiteye kadar her kademedeki öğretim kurumlarının proğramlarını hazırladı. Aralık 1942'de kendi isteğiyle yurda dönmüştür.[95]

Ord. Prof. Edhem Menemencioğlu: Hükümetimiz tarafından 31 Temmuz 1942'de Afganistan Maarif Başmüşavirliğine atanmış ve 1951 yılına kadar Afganistan'a hizmet etmiştir.[96]

Prof. Dr. Atıf Akgüç: Hükümetimizce 1951 yılında Afganistan'a gönderilmiştir. Kâbil'de Hukuk Profesörlüğü görevini yerine getirmesne müteakip 1955'te yurda dönmüştür.[97]

---

[92] M. Ali Çankaya, **a.g.e.III**., s.1126
[93] M. Ali Çankaya, **a.g.e.IV**., s.1268
[94] M. Ali Çankaya, **a.g.e.V**., s.1832
[95] M. Ali Çankaya, **a.g.e.IV**., s.1425
[96] M. Ali Çankaya, **a.g.e.II**., s.1124; **DBA**, Afganistan Fonu, 36, 160, 9
[97] M. Ali Çankaya, **a.g.e.II**., s.1115

Levent Şahverdi Arşivi

C. SAĞLIK ALANINDA YAPILAN YARDIMLAR

Afganistan'a gönderilen öğretmen ve doktorlarımız kısa zamanda büyük başarılar elde etmiştir. Türk doktorları Afganistan'a varmadan önce ülkede tababet son derece geri idi. Hastalar, çoğu Hint menşeli antik tedavi usulleri ile tedavi ediliyordu. Türkiye'den her branştan giden doktorlar Afganistan'da yeni bir çığır açmıştır. Tam teşekkülü hastaneler, kimya laboratuarları bakteriyoloji kurumları, sağlık okulları ve tıp fakültesi kurmuşlardır.[98] Ayrıca Afganistan'da Hilal-i Ahmer Cemiyeti (Kızılay)'nin kurulmasında Osmanlı Devleti tarafından gönderilen nizamname ve talimetnamelerin yardımı olmuştur.[99]

Habibullah zamanında Op. Dr. Münir Bey adında bir askeri doktordan söz edilirsede hakkında fazla bilgi yoktur. Kâbil'de dolaşan söylentilere göre kendisi çok ilkel şartlarda çalışmış, Türk eşinin ölümü üzerine Afganlı bir hanımla evlenmiştir. Münir Bey'in ölümü üzerine ise eşi çocuklarıyla beraber Türkiye'ye yerleşmiştir. Daha sonra genç ve aydın bir doktor olan Fahîmâ Bey, Sultan Abdülhamid zamanında Mısır'a kaçmış oradan Tarzî Han'ın isteğiyle Afganistan'a gelmiştir. Burada kısa zamanda şöhrete kavuşarak Kral'ın doktoru olmuştur. 1923 tarihinde tıp ve askerlik eğitimi alanlarında kurulan tesisleri denetlemek amacıyla TBMM'den bir heyetle beraber Askeri Sıhhıye Dairesi Şube Müdürlerinden Dr. Bnb. Haydar Özak Afganistan'a gönderilerek burada bir süre kalması sağlanmıştır.[100]

Türkiye Hükümeti tarafından Afganistan'a tıp eğitimi vermek için eğitici personel görevlendirdiği gibi sadece hastanelerde doktor olarak çalışacak mütehassıslar da gönderilmiştir. Arşiv belgelerine göre ilk görevlendirme Op. Dr. Rıfkı, bakteriyolog Dr. Rebi Hikmet ve ayniyye mütehassısı olarak Dr. Fuat Bey'in 1927 yılı içinde Afganistan'a gönderilmeleriyle gerçekleşmiştir.[101] Ancak edinilen bilgilerde 1922 yılında Afgan Hükümeti'nin isteğiyle Afganistan'da bir tıbbiye kurmak üzere Cebeci Hastanesi Operatörü Alb. Kâmil Rıfkı Urga'nın görevlendirildiği anlaşılmaktadır.[102] Bunu kanıtlayan 1922 tarihli arşiv belgesinde de

---

[98] Mehmet Saray, a.g.e., s.119
[99] Özlem Korkmaz, a.g.m, s.217
[100] Kemal Özbay, **Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri II**, İstanbul 1976, s.297
[101] **BCA**, T: 11.05.1927., F. K: 30.18.1.1., Y.N: 24.27.17; Dr. Rıfkı Kâmil Urga'nın 1927 yılında Afganistan'da göreve başladığını gösterir belge için bkz., **DBA**, Afganistan Fonu, 36, 160, 9
[102] Kemal Özbay, a.g.e., s.298

Levent Şahverdi Arşivi

Kâbil'e gönderilecek doktor ve kurye ödeneğinin Hariciye diğer ödeneklerinde Müdafaa-i Milliye Bütçesinden ödeneceği söylenmiştir. Böylece 1927 tarihinden önce de Türk doktorların Afganistan'a gönderildiği sonucunu rahatlıkla çıkartabiliriz.[103]

1927 tarihinde gönderilen doktorlar arasında ismi geçen Dr. Rıfkı Bey de kuvvetle muhtemel Afganistan'a gönderilen Prof. Dr. Kâmil Rıfkı Urga olup, Ankara'ya dönüşünde yanında yeni doktorlarla tekrar Afganistan'a döndüğünü söyleyebiliriz. Kâmil Urga on yedi sene Afganistan'da kalarak hem kral ailesinin doktorluğunu yapmış hem de 1932'de Kâbil Tıp Fakültesi'ni kurup oranın ilk dekanı olmuştur.[104] Afganistan'da bulunan Eczacılık Okulu, Erkek Hasta Bakıcı Okulu ve Ebe Okulu yine Türkler tarafından kurulmuş olup, Rıfkı Urga tarafından okulların bütün ana binaları ile bir de öğrenci yurdu inşa ettirmiştir. Afganlılar Rıfkı Urga'yı çok sevmişler ve çeşitli madalyalarla ödüllendirmişlerdir. Ayrıca Kâbil'de Dr. Rıfkı adını verdikleri bir Sanatoryum yaptırarak giriş kapısının bir tarafına Türk diğer tarafına Afgan armaları konulmuştur.[105]

Rıfkı Bey, fakültenin öğretim üyeliğine İstanbul Tıp Fakültesinin 1933'te kadro dışı bırakılan Cildiyeci Prof. Dr. Hasan Reşat Sığındım ve Kimyacı Prof. Dr. Ömer Şevket Öncel'i getirtmiştir. Zühtü Berke ve Halil Beylerde profesörlük payesiyle göreve alınmışlardır. Rıfkı Bey Anatomi, Ömer Şevket Bey Kimya, Zühtü Berke Bakteriyoloji, Halil Bey Anatomi-Patoloji, Opr. Nuri Mesen Cerrahi ve Topografik Anatomi, Hasan Reşat Bey Fakülte Dekanlığı ile Fizyoloji, Dr. Saip Ragıp Atademir Bey Biokimya, Dr. Ömer Derman Cildiye, Dr. Rebii Barkın Dâhiliye, Dr. Fuat İsmail Togar Göz, Nevzat Eşref Psikiyatri ve Nörolojiye memur edilmişlerdir.[106]

---

[103] **BCA**, T: 08.03.1922., F. K: 30.18.1.1., Y.N: 4.52.1

[104] Kâbil Büyükelçimiz Y. Hikmet Bayur tarafından Dışişleri Bakanlığımıza gönderilen 12 Kasım 1928 tarihli telgrafta, Amanullah Han'ın burnunu Dr. Rıfkı Urga tarafından ameliyat edildiğini bildirmektedir. Bkz., Bilâl N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I**, Ankara 1993, s.45.; Kâbil Büyükelçimiz M. Şevket Esendal kızına yazmış olduğu 19 Aralık 1938 tarihli mektupta Afganistan'a yeni doktorların geldiğinden bahsetmiştir. Bkz., Memduh Şevket Esendal, **Kızıma Mektuplar**, (Yay.Haz. Muzaffer Uyguner), Ankara 2001, s.222

[105] T.C Genelkurmay Başkanlığı, a.g.e., s.72

[106] Kemal Özbay, a.g.e., s.298; Afganistan Mülkiye Mektebi'nin açılışı olan 4 Ekim 1938 günü burada akademisyen olarak göreve başlamış olan Prof. Dr. Zühtü Berke aynı zamanda modern bir bakteriyolojihane kurmuş ve oranın idaresini üstlenmiştir. Bkz., T.C Genelkurmay Başkanlığı, a.g.e., s.71; Ayrıca Arşiv bellgelerinden anşaldığı üzere Dr. Zühtü Berke 1935 tarihinde göreve

Levent Şahverdi Arşivi

Dr. Celâl Faik Bey'in Afganistan Mülki hastanesinde diş doktoru olarak, Fatma Besime Hanım'ın ise Kadın Hastanesi'nde Ebe olarak görev yaptıkları bilinmektedir.[107] Dr. Nevzat Eşref, Akıl ve sinir hastalıkları uzmanı olarak Afganistan'da görev yapmak üzere gönderilmiştir.[108] Afgan Hükümetince Kâbil Tıp Fakültesi Tababeti Adliye ve Ruhiye Profesörlüğünde çalıştırılması istenilen Samsun Adli Tabibi Dr. Şakir Tural'ın gönderilmesine karar verilmiştir.[109] Yine Gaziantep Memleket Hastanesi Dâhiliye Mütehassısı Dr. Tahsin Tolga'nın Kandahar Hastanesi'nde çalıştırılmak üzere gönderilmesi onanmıştır.[110] Afganistan Hükümeti, bazı mühim şehirlerdeki hastaneler için dört doktor istemiş fakat Türk Hükümeti tarafından üç doktor gönderilmesi kararlaştırılmıştır.[111] Eczacı Salahettin Tandal ve Bakteriyoloji uzmanı Akif Keçeli Bey'lerin 1937 tarihinde Afganistan'da önemli görevler üstlendiklerini görüyoruz.[112] Afganistan'ın hizmetinde bulunan Dr. Nuri Kâmil'in çalışmasının devamına karar verilmiştir.[113]

İstanbul'da serbest hekimlik yapmakta iken Kâbil Tıp Fakültesi dâhili hastalıklar profesörlüğünü kabul ederek Kâbil'e giden Dr. Yakup Çelebi'nin Afgan Hükümeti hizmetine girmesine izin verilmiştir.[114] Afganistan Hükümetinin talebi üzerine Afganistan'ın Kandahar, Herat, Mezar-ı Şerif vilayetleri memleket hastaneleri baştabipliklerinde çalışmak üzere hizmet kabul etmek isteyen Çorum Memleket Hastanesi'nde Dr. Fazıl Cengiz, Manisa Beynelmilel Moris Şinasi Hastanesi'nde Dr. Mehmet Reşit Engiz, Ağrı Vilayeti Memleket Hastanesi'nde Dr. Ahmet Asım Koştan ve Ankara Belediye Hastanesi'nde Dr. Raşit Sınırgeçti gibi Dâhili Hastalıklar Mütehassısıslarına izin verilmiştir.[115] Kâbil Üniversitesinde

---

başlamış ve 1943 yılında biten mukavelesini henüz yenilememiştir. Dr. Fuat İsmail Togar, 1927 tarihinde başladığı göreve takribi on yedi yıl sürdürmüştür. Dr. Ömer Derman ise1937 tarihinde başladığı görevi takribi yedi yıl sürdürmüştür. Bkz., **DBA**, Afganistan Fonu, 36, 160, 9; Kâbil Tıp Fakültesi'nde hayati ve tıbbi kimya dersi vermek üzere Afganistan hizmetine girmek isteyen İstanbul Tıp Fakültesi Kimya Doçenti Dr. Saip Ragıp Atademir'e izin verildiğini gösteren belge için bkz., **BCA**, T: 18.05.1937., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 75.41.3

[107]**BCA**, T: 22.12.1932., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 258.733.2
[108]**BCA**, T: 01.01.1935., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 51.1.12
[109]**BCA**, T: 10.05.1937., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 74.38.13
[110]**BCA**, T: 10.05.1937., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 74.38.14
[111]**BCA**, T: 10.07.1937., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 258.733.23
[112]**DBA**, Afganistan Fonu, 36, 160, 9
[113]**BCA**, T: 20.08.1937., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 78.72.13
[114]**BCA**, T: 08.04.1938., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 82.30.1
[115]**BCA**, T: 08.04.1938., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 82.29.11

Levent Şahverdi Arşivi

çalışmak üzere vazife kabul etmek isteyen Ankara Numune Hastanesi'nde görevli Dr. Faruk İlhan ve Dr. Adnan Atam'ın Afganistan Hükümeti emrinde vazife almalarına izin verilmiştir.[116]

1936-1937 yıllarında Güney Afganistan'da gerçekleşen bir ayaklanma sonucunda Kral, Dr. Zühtü ve Dr. Rebii Bey'lerle bir Hintli doktoru harekete memur birliklerin sağlık işlerini incelemeye memur etmişti. Teftiş sonunda Kral'a sunulan raporda, ordu sağlık teşkilatının başına Harbiye Nezaretine bağlı müşavir bir asker hekimin getirilmesi önemle belirtilmiştir. Bu göreve Habibullah zamanında böyle bir hizmette bulunan Münir Bey'den sonra uzun yıllar kimse verilmemişti. Hasan Reşat Bey'in Haydarpaşa Nümune Hastanesi'nde birlikte çalıştığı asker hekimlerimizden Patoloji Uzmanı Prof. Dr. Süreyya Tanay Bey'i tavsiyesi Kral tarafından kabul edilmişti. 1939'da Afganistan'a gelen Süreyya Bey, Afgan Harbiye Vezirliği sağlık müşaviri aynı zamanda Harp Okulu'nda Hijyen öğretmenliği görevlerini almıştı. Süreyya Bey, Afganistan'da sağlık teşkilatı tam teşekküllü olmadığından sağlık persoonelinin yetişmesi için Sıhhıye Zabit (Astsubay) Okulu açmayı lüzumlu görmüştü. Yine Şah Mahmud Han'ın emri Süreyya Bey'in destekleriyle bir sağlık okulu yaptırılmıştır.[117]

Afganistan'ın önemli merkezlerinde Afgan Hekimlerinin görevlendirilmesi düşünülmüşse de bunun için nitelikli eleman eksiği ve fakültelerdeki öğrencilerin yetersizliği sebebiyle Türk Asker Hekimlerin, ordunun idare ve teknik işlerinde görevlendirmeleri ve Tıp Fakültesi'nde de vazife alabilmelerini taşıyan bir karar gereği Türk Milli Savunma Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı'nın onay ve atamaları ile asker tabipler Afganistan'a gelmeye başlamışlardı. Mukavelesini ilk önce yaptıran Nisaiye Uzmanı Yzb. Galip Sabri Göker Bey'di. Sonrasında Opr. Dr. Selami Acar, Bnb. Abidin Agah Enginsoy, Bnb. Taceddin İz, Bnb. Halil Gürün, Yzb. Talip Özdolay, Bnb. Hilmi Özgün, Bnb. Kâmil Kaptanoğlu, Bnb. Tevfik User, Bnb. Necdet Altan, Yb. Hamza Vahit Göğem, Yzb. Şevket Tekman, Bnb. Nureddin Cemil Özel, Bnb. Hayri, Bnb. Sabri Onat ve Eczacı Yzb. Şükrü Bey'ler Afganistan'a

[116]**BCA**, T: 28.11.1938., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 85.98.19; Dr. Faruk İlhan, Cerrahi Profesörü olarak 1938 yılında başladığı görevi beş yıl boyunca sürdürmüştür. Bkz., **DBA**, Afganistan Fonu, 36, 160, 9

[117] Kemal Özbay, a.g.e., s.298-299; Dr. Süreyya Tanay Bey, Afganistan'da ki görevine 1939'da başlayıp beş yıl boyunca devam etmiştir. Bkz., **DBA**, Afganistan Fonu, 36, 160, 9

Levent Şahverdi Arşivi

gitmişti. Dr. Behçet Üçok, 1927 yılında Kâbil'in iki kilometre uzagından Bağmana'da yaptırılmış küçük askeri hastanesinde Başhekimlik yapmaktaydı. Dr. Bnb. Galip Göker ise 1939 yıllarında kurulacak hastanenin yapılmasında büyük hizmetleri olduğu gibi ilk otopsiyide gerçekleştirmişti.[118]

Prof. Dr. Zühtü Berke'nin Kâbil'deki görevine devam etmesine izin verilmiştir. [119] Röntgen Mütehassısı Dr. Nurettin Savcı'nın yerine Yozgat Memleket Hastanesi Röntgen mütehassısı Dr. Ahmet Talaslı Afganistan'a gönderilmiştir.[120] Afganistan Harbiye Nezareti emrinde çalıştırılmak üzere istenilen intaniye uzmanı, bakteriyolog ve kimyager subay doktorların bizde de az bulunduğundan gönderilemeyeceği ancak istendiği takdirde diğer branşlarda gönderilebileceği Türkiye Hükümeti tarafından bildirilmiştir.[121] Neriman Burat ve Uğuz Baz adındaki dişçiler 1942'de başladıkları görevlerini takribi üç yıl sürdürmüşlerdir.[122] Manisa Emrazı Akliye ve Asabiye Hastanesi Baştabibi Dr. Nuri Rüştü Pasiner ve Erzurum Doğum ve Çocuk Bakımevi Baştabibi Dr. Asım Aral'ın Afgan Hükümeti emrinde görev almalarına izin verilmiştir.[123] Bu dönemde ayrıca Afganistan Hükümetinin doktor ve subay taleplerine on aydan beri cevap verilmediği ve alınan kararla isteklere artık iki ay zarfında cevap verilmesi için gereken tedbirlerin alınacağı bildirilmiştir.[124] Kbb uzmanı Dr. Sevil Akay ve Sanatoryom uzmanı Dr. Bedri Rukselman Beyler Türk Hükümeti tarafından Afgasnistan'a gönderilip 1943 tarihinde başladıkları görevi takribi dört yıl sürdürmüşlerdir.[125] Ankara Numune Hastanesi Kadın Hastalıkları Uzman yardımcısı Dr. Münevver Özdalay'ın Afgan Hükümeti'nde Kadın Hastalıkları Uzmanı olarak görev almasına izin verilmiştir.[126]

---

[118] Kemal Özbay, a.g.e., s.299-300; Cilt Hastalıkları Uzmanı Dr. Bnb. Taceddin İz'in Afganistan'a gönderilemesinin karara bağlandığı belge için bkz., **BCA**, T: 07.02.1942., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 258.734.10; Ayrıca, Bnb. Taceddin İz ile Bnb Galip Göker'in 1942 yılında Bnb. Sabri Onat'ın ise 1941 yılında Afganistan'da göreve başladıklarına dair belge için bkz., **DBA**, Afganistan Fonu, 36, 160, 9; Aliabad Hastanesi Müdürü Alb. Dr. Kâmil Kaptanoğlu ve Yb. Dr. Selami Acar'ın Afganistan'da vazifelerinin devam ettiğini gösterir belge için bkz., **BCA**, T: 01.02.1947., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 258.734.19

[119] **BCA**, T: 27.10.1940., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 93.101.10

[120] **BCA**, T: 28.04.1941., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 94.35.17; Dr. Ahmet Talaslı, Afganistan'da ki görevine 1941'da başlayıp üç yıl boyunca devam etmiştir. Bkz., **DBA**, Afganistan Fonu, 36, 160, 9

[121] **BCA**, T: 06.07.1942., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 258.734.13

[122] **DBA**, Afganistan Fonu, 36, 160, 9

[123] **BCA**, T: 09.02.1943., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 101.9.17

[124] **BCA**, T: 04.03.1943., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 258.734.14

[125] **DBA**, Afganistan Fonu, 36, 160, 9

[126] **BCA**, T: 12.03.1945., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 107.104.3

Levent Şahverdi Arşivi

Amanullah Han'ın babası Habibullah Han'ın doktorluğunu yapmış olan vatandaşımız Dr. Fehiman Baygurlar'ın Ankara'ya dönebilmesi için passaport verilmesi uygun görülmüştür.[127]

Afgan Tıp Fakültesi'nin kuruluş ve gelişmesinde hizmetleri görülen öğretim görevlilerinin yerine yenileri gelmiş, Adli Tıp hocalığına Dr. Şakir Tural, Kbb Servisine Dr. Hikmet Arkun, Fizyoloji ve Farmakolojiye Doç. Dr. Edip Hasan Tümerkan, İç Hastalıklarına Dr. Yakup Çelebi, Nöropsikiyatriye Cevat Zekâi Bil, Cerrahiye Dr. Faruk İlhan, Dâhiliyeye Dr. Adnan Atam, Anatomiye Yb. Hamza Vahit Göğen ve 1942'de vefat eden Zekâi Bey'in yerine askerlikten ayrılmış Nuri Rüştü Pasiner Bey'ler getirilmişlerdir.[128] Amanullah Han'ın babası Habibullah Han'ın doktorluğunu yapmış olan vatandaşımız Dr. Fehiman Baygurlar'ın Ankara'ya dönebilmesi için passaport verilmesi uygun görülmüştür.[129]

Dr. Sabri Onat, Kuvay-ı Merkeziye ve Gard-ı Şâhi denilen kuvvetin başhekimliğini yaptığı gibi Kâbil'de Şehrârâ denilen yerde ikinci bir askeri hastane kurmuştur. Dr. Nureddin Cemil Özel ve Dr. Tevfik User ise askerin ve halkın sağlık bilgilerinin arttırılması hususunda çaba göstermişlerdir. 1954'te ise Dr. Gıyas Ünsal nörüpsikiyatri, Dr. Turgut Aksoy radyoloji, Doç. Dr. Dündar Birkan farmakoloji, Yb. Necati Vural Bey'de dâhiliye kliniğinde görevlendirilmiştir.[130] İzmir Sağlık ve Sosyal Yardımlaşma Müdürlüğü Ana ve Çocuk Sağlığı Müşaviri Dr. Fethi Altuntuğ'un Dünya Sağlık Teşkilatı emrinde iki yıl Afganistan'da çalışmasına izin verilmiş ve sonrasında izin süresi uzatılmıştır.[131]

Halkının büyük bir kısmını teşkil eden Türk ırkından Afganlılar, Türk hekimlerine karşı daima yakınlık göstermişlerdir. İlk gelişlerinde onları mızıkalarla karşılamışlardır. Fakat 1943'lerden itibaren Almanya ve İngiltere'den tahsilden dönen Afganlı subaylar nedense Türklere eski yakınlığı göstermemiş, süreleri dolup Türkiye'ye dönenlerin yerine yenileri gönderilmediğinden Afgan Hükümeti Fransız doktorlarla açıklarını kapatma yoluna gitmişlerdir. Böylece Türk eseri fakülte elden

[127]**BCA**, T: 20.09.1945., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 258.734.16
[128] Kemal Özbay, a.g.e., s.301; Dr. Hikmet ArkunBey, Afganistan'da ki görevine 1935'de başlayıp takribi sekiz yıl boyunca devam etmiştir. Bkz., **DBA**, Afganistan Fonu, 36, 160, 9
[129]**BCA**, T: 20.09.1945., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 258.734.16
[130] Kemal Özbay, a.g.e., s.302
[131]**BCA**, T: 19.11.1965., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 190.68.19; **BCA**, T: 01.06.1968., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 220.41.20

Levent Şahverdi Arşivi

çıktığı gibi Türk doktorların bu yabancıların maiyetlerinde çalışıp çalışmayacakları dahi sorulmuştu.[132]

D. BATILI DEVLETLER TARAFINDAN YAPILAN YARDIMLAR

Türkiye, Afganistan'ın modernleşme sürecinde elinden tutarak adeta emeklemekten sıyrılıp adım atmasına öncülük etmiştir. İşte Türkiye'nin içinde bulunduğu durum pahasına kardeş Afganista'a yaptığı fedekârlığın bir benzerinin diğer ülkelerden gelmediğini görüyoruz. Batlılı ülkeler tarafından küçük boyutta yardımlar gerçekleştirilsede bunların ülkede nüfuz kazanma payesiyle yapıldığı aşikârdır. Tabi bu yardımların İngiltere veya Rusya tarafından çok cüzzi şekilde yapılması ise Afganistan'ın dış siyasette uyguladığı tarafsızlık politikasının gereği olmalıdır. Bunun aksine Almanya, Fransa ve İtalya'nın başını çektiği devletler tarafından yardımların yapılmaya çalışıldığını görmekteyiz.

Amanullah Han, Afganistan'ın pek çok alanda geri olduğunu bildiğinden Afganlı gençleri eğitim görmek için 1921 tarihinden itibaren batıya eğitime göndermiştir. İlk olarak kırk kadar Afganlı genç, Afgan Hükümeti'nin ileri gelenleriyle birlikte Berlin'de eğitim görmek üzere Avrupa'ya gönderilmişlerdir. Giden ilk grubun dışında üçyüz kişilik bir grup daha Avrupa'ya gönderilecektir.[133] Amanullah ayrıca Avrupa seyahatinden sonra bir takım yabancı uzmanlar getirtmiş ve biri Alman diğeri Fransız olmak üzere iki okul açtırmıştır. Bu dönemde Afganistan'a gönderilen yabancı uzmanlara bakacak olursak; Almanya'dan yediöğretmen, Ticaret Bakanlığında çeşitli mesleklerde çalışmak üzere sekiz uzman, bir eğitim subayı, bir posta danışmanı, bir hasta bakıcı ve üç doktor gönderilmiştir. Ayrıca bunlardan başka otuz kadar Alman uzmanın da getirtileceği söylenmiştir. İtalya'dan üç eğitim subayı ve Ticaret Bakanlığında çalışmak üzere bir mühendis gönderilmiştir. Hindistan'dan dört doktor ve bir öğretmen gönderilmiştir. Fransa'dan

---

[132] Kemal Özbay, a.g.e., s.303

[133] Özlem Korkmaz, a.g.m, s.212; Avrupa'ya gönderilen bu öğrenciler müfettişler tarafından kontrol altına alınmış olup, bu müfettişlerin görevleri için bkz., Özlem Korkmaz, **Türkiye'nin Afganistan'a Olan Yardımları (1920-1960)**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2000, s.33 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

altı öğretmen, Japonya'dan bir eğitim subayı, Mısır'dan bir öğretmen, Avusturya'dan bir öğretmen, İsviçre'den bir hasta bakıcı ve İran'dan da bir doktor gönderilmiştir.[134]

Afgan Hükümeti hizmetinde 1935 yılı itibariyle bir Alman subayının bulunduğubilinmekte olup kendisi okul işlerine karıştırılmayarak sadece ordu işlerinde kullanılmıştır. Alınan karar gereği Türkiye'den başka yabancı ülkelerden subay getirilmesi gerekse bile bunların Harbiye Okulu'nun haricindeki işlerde kullanılacağı, Tıp Fakültesi ve Harbiye Okulu'nda sadece Türkiye'den gidecek öğreticilerden yararlanılacağı bildirilmiştir.[135]

1937 tarihli arşiv belgesinden anlaşılacağı üzere Türkiye, Afganistan'a Maden Mühendisi gönderemediğinden dolayı petrol arama işleri Amerikalılara verilmiştir. Bakır çıkarma işi Alman Siemens şirketine verildiği gibi kömür arama işi içinde Almanya'dan üç uzman istenmiştir. Ayrıca biri binbaşı biri de yüzbaşı olmak üzere iki Alman subayının Afganistan'da bulunduğu ancak bunların birşeye karıştırılmadıkları söylenmiştir. Afganlılar İngilizlerden ve İtalyanlardan uçak almışlardır. Bu uçaklarda ders vermek için ise iki İtalyan, iki İngiliz subayı ve birkaç mühendis gönderilecektir.[136]

Kâbil Büyükelçiliğimizden gönderilen 1938 tarihli raporda Almanya'nın Afganistan'da kendi dillerinde bir lise idare etmekte oldukları, bayındırlık işlerinin çoğunu elinde bulundurdukları ve aynı zamanda sağlık işlerini de ellerine almak maksatlı çalışmalara başladıkları söylenmektedir. Asıl maksatları Dr. Kâmil Urga'nın elde tutmakta olduğu Afgan Kralının hususi doktorluğudur ki bu maksatla Afgan sadrazamının Berlin'de bulunduğu sırada kendisine bu göreve bir Alman profesörün getirilmesi iki kez rica edilmiştir. Uzun uğraşlar sonrası Afgan Sıhhiye Vezirinin yardımını iyi kullanan Almanya, Tübingen Üniversitesi Dâhiliye Uzmanı Profesör Fişer'i Afganistan'a göndermeyi başarmıştır. Tam bu sırada Fakülte'de dâhiliye dersi veren Yakub Çelebi'nin ayrılması Türkleri bu mücadelede zor durumda bıraktığı gibi Almanların ise ekmeklerine yağ sürmüştür. Böylece Almanların da sağlık alanında sözlerinin geçtiği bir ortam oluşturulmuştur.[137]

---

[134]**BCA**, T: 22.12.1932., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 258.733.2
[135]**BCA**, T: 15.11.1935., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 212.444.2
[136]**BCA**, T: 29.12.1937., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 258.733.26
[137]**BCA**, T: 14.09.1938., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 258.734.3

Levent Şahverdi Arşivi

Afganistan'da ki sağlık yapılanmasında Fransızların da önemli roller üstlendiğini görüyoruz. Belgelerden elde ettiğimiz verilere göre Fransız doktorların birer birer Afganistan'a gelmiş ve kendilerine Afganistan Hükümeti tarafından okadar büyük önem verilmişti ki talep edilen Türk doktorlarına karşı *"biz sizi istememiştik niye geldiniz?"* sözünü sarfedebilmişlerdir. Fransız doktorlardan biri olan Dr. Tosque Kâbil Tıp Fakültesi Dekanı olurken diğer doktorlar ise profesör payesiyle servislerde görevlendirilmişlerdir.[138]

[138]**BCA**, T: 01.02.1947., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 258.734.19

Levent Şahverdi Arşivi

SONUÇ

Afganlar yaşadığı coğrafya itibariyle Türklerle tarihi bağlara sahip olmaları, hilafeti elinde bulunduran müslüman Türk devletini gururla örnek almaları ve Türklerle aynı dönemde emperyalist güçlere karşı mücadele vermeleri aralarında tarihten beri varolan dayanışmayı güçlü tutmuştu. Afgan halkını oluşturan etnik grupların Türklere beslediği dostane duygunun sadece Türk kökenli gruplara has olmadığını, ülkedeki tüm toplumsal grupların Türklere büyük dostluk ve kardeşlik duyguları beslediklerini bilmekteyiz. Öyle ki İstiklâl Savaşı'nda fakir Afgan halkının boğazlarından kısarak topladığı altınları Türklere göndermeleri, Afganistan ve Hindistan'daki cuma hutbelerinde Türklere dua edilmesi bunun en güzel kanıtıdır. Habibullah Han'ın da söylediği gibi "Afganistan Osmanlı Devleti'nin küçük kardeşidir".

1919 yılı itibariyle doğuda Afganistan'da bağımsızlık mücadelesi verilirken, batıda ise bir grup vatanseverin Anadolu'da halkıyla beraber başlattığı istiklâl mücadelisi yaşanmaktaydı. XX.yüzyıl da artık bağımsız bu iki müslüman devletin yolu 1920'de kesişmişti. Ancak bu ilişkinin bu kadar güçlenmesinin sebebi Amanullah Han'ın Osmanlı Devleti ve sonrasında Atatürk'e duyacağı büyük sevgi olsa gerekti. Amanullah Han gençken Türkiye'yi yakından takip etmiş, I.Dünya Savaşın'da Türkiye'ye yardım edilmesini savunmuştu. Çünkü 1915 yılında Osmanlı Devleti ve Almanya'nın I.Dünya Savaşın'da yeni bir cephe oluşturma maksatlı gerçekleştirdikleri yardım talebine Afganistan tarafından olumsuz cevap verilmişti. Ayrıca Amanullah Han, "Genç Osmanlılar" gibi bir yapı oluşturarak adını "Genç Afganlılar" koyup ülkesinde gerçekleşen işgallere karşı yeni bir oluşum için destek aramıştı. İşte bu gelişmeler Amanullah Han'ın Türkiye ve Atatürk'ü yakından takip ettiğinin bir göstergesidir.

Atatürk, "Türkiye'nin savunması Afganistan'dan başlar" düşüncesine paralel hareket etmişti. Atatürk'e göre Afganistan milli mücadelede İngiltere'ye karşı kullanılabilecek bir cephe potansiyeli taşımaktaydı. Çünkü İngiltere ortak düşmandı ve Atatürk biliyordu ki Afganistan ve Hindistan üzerinde bir nüfuzu mevcuttu. İşte bunu kullanıp İngiltere'yi kendi sömürgelerinde meşgul ederek İstiklâl savaşındaki rahat hareketini engellemeye çalışacaktı. Bunun da tek yolu güçlü bir Afganistan'ın

Levent Şahverdi Arşivi

varlığıydı. Bu sebeple Atatürk, Amanullah Han'ın hiçbir isteğine kayıtsız kalmamış, istiklâl mücadelesi sürerken dahi Afganistan'ın ordusunu düzenlemek için istenen subay talebine onay vermiştir.

Afganistan'daki ilk reform çalışmalarının, ülkenin geri kalmışlığını anlayan ve bundan kurtulmanın çarelerini arayan Habibullah Han zamanında oldğunu söyleyebiliriz. Bu dönemde Şam'da sürgünde bulunan Mahmut Beğ Tarzi ve ailesi affedilerek basın ve kültür hayatının gelişmesi için çalışması istenmiştir. Mahmud Tarzi'de Osmanlı Devleti'ne muhalif olan yurtdışındaki Türk aydınları Afganistan'a getirtmiştir. Böylece Afganistan'da ilk Türk heyetinin 1908 yılı itibariyle çalışmalarına başladığını söyleyebiliriz.

Bu iki ülkeyi zor dönemde bir birine yaklaştıran diğer bir gelişme ise Cemal Paşa'nın Afganistan'daki çalışmalarıydı. Asya Müslümanları Federesyonu'nu kurma gayesiyle yola çıkan üç savaş suçlusundan biri olan Cemal Paşa, bu gayesine ulaşmak için Enver ve Talat Paşalar'dan ayrılarak yanında 15-16 subayla beraber Kâbil'e gelmiştir. Kendisi Afganistan modernleşmesini samimi bir şekilde istemiş ve güçlü bir Afganistan'ın Hindistan müslümanlarıyla beraber İngiltere'ye karşı başarı kazanacağını söylemiştir. Bu sebeple Rusya'dan getirdiği Türk subaylardan yararlanarak Örnek Alay'ı kurmuş ve bunlada yetinmeyerek Atatürk ile gerçekleştirdiği mektuplaşmalarda subay talebini her defasında dile getirmiştir.

Büyük bir samimiyetle devam eden ilişkiler zamanla meyvesini verecek ve 1 Mart 1921'de Türk-Afgan Dostluk Antlaşması imzalanacaktı. Bu antlaşma iki ülkeye kattığı manevi değerleriyle önem kazanmıştı. Şöyleki Atatürk, hukuksal ve uluslararası geçerliliği olan Gümrü antlaşmasından sonra Milli Mücadele esnasında gerçekleştirdiği bu Dostluk Antlaşmasıyla Ankara Hükümeti'nin meşruluğunu kabul ettirmişti. Bu antlaşmayla Türkiye'yi tanıyan ilk ülke Afganistan olurken, Afganistan'ın bağımsızlığını tanıyan Rusya'dan sonra ikinci devlet de Türkiye olmuştur. Ayrıca bu antlaşmayla beraber yardım istekleri yazılı hale getirildiği gibi Türkiye'nin İstiklâl Savaşı'nın kazanılmasıyla gönderilen subay ve öğretmenlerin sayısı her geçeçn gün artmaya devam etmiştir.

Bundan sonra ikili ilişkiler, elçiliklerin açılması ve karşılıklı tebrikler noktasında kalmış olup ülkelerin kendi iç işleriyle ilgilendikleri seneler olmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk yeni kurduğu ülkeyi modernleştirmek için çaba sarfederken bunu büyük bir tecrübeyle gerçekleştirmiştir. Ancak Türkiye'yi yakından takip eden Amanullah Han ise ülkesinde gerçekleştirdiği reformların ilk ayağında Host İsyanı'nın çıkmasıyla başarısız olmuştur.

Amanullah Han işte bu başarısızlığının sonucudur ki fikir alma maksatlı uzun bir yurtdışı gezisine çıkarken son olarak uğradığı Türkiye'de edineceği izlenimlerin kendisi için çok önemli olduğunu vurgulamıştı. 1928 yılı itibariyle Türkiye'yi ziyaret eden ilk devlet başkanı olması hasabiyle büyük bir törenle karşılanmış olup ülkenin yeni başkenti olan Ankara'da ağırlanmıştı. Bu ziyeret Amanullah Han için yakın ilişkiler kurduğu Atatürk ile tanışmak ve kısa bir sürede gerçekleştirdiği reformlarla büyük başarı kazanan Türkiye'yi yerinde incelemek açısından önemliydi. Bu gezi ayrıca ikili ilişkilerin ulaştığı seviyeyi belirleyen ve 1921 antlaşmasının bir devamı olarak gerçekleştirilen 25 Mayıs 1928 tarihli antlaşmanın imzalanmasına vesile olmuştu. Bu antlaşmayla Afganistan'ın gelişmesi adına yapılan yardımların devamlılığı garanti altına alınmıştı.

Amanullah Han, Host isyanıyla başarısız olup sonrasında gerçekleştirdiği Avrupa gezisi ve en önemlisi olarak kabul ettiği Türkiye ziyaretiyle beraber kendisinde tekrar uyanan cesaret ve heyecanla yeniden reformlara başlamıştı. Ancak Atatürk'ün gezi esnasında Amanullah Han'a öncelikle güçlü bir ordu kurulması ve reformların adım adım gerçekleştirilmesini tembih etmiş ancak Afganistan'da gelişen olayları gözlemlediğin de durumun vehametini farkederek Yusuf Hikmet Bayur ile kendisine dikkatli olmasını ve kadınların açılması meselesi üzerinde durmamasını iletmişti.

Amanullah Han, Afgan toplumunun tutucu yapısını bilmesine rağmen Türk subaylarıyla beraber yeni bir oluşum içerisinde olan ordusuna güvenmiş olmalı ki gerekli altyapıyı hazırlamadan karma eğitim, bayrak renginin değiştirilmesi, tatil gününün cumadan perşembeye alınması, kadınların peçelerini açması gibi hususlarda reformları aceleye getirmesi sonunu hazırlamıştı. Ülkenin çeşitli yerlerinde başlayan ayaklanmalar sonrası Atatürk, 1928 yılı itabariyle Afganistan'a gelmiş olan Kâzım Orbay ve askeri heyetini Amanullah Han'ı kurtarmak maksadıyla Kâbil'e yönlendirsede kendisinin ülkeyi terketmesi nedeniyle bu girişim sonuçsuz kalmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Böylece Afganistan'ın çağdaşlaşma yolunda aldığı ciddi yara Atatürk ve Türkiye'de hayal kırıklığı yaratmıştı. Bu yaşanan gelişmeler Afganistan tahtına oturacak diğer yöneticiler için mantıklı adımların atılmasının gerekliliği hususunda acı bir ders olacaktı.

Zorbalıkla ülkenin başına gelen Beççe-i Saka'nın saltanatı, Musahiban ailesinin çabaları sonucu son bulup tahta halkın desteğinide alan Nadir Şah oturmuştur. Bu dört yıllık dönemde Nadir Şah, kendi iç işleriyle uğraşmış ve Sovyetler ile İngiltere arasında tarafsızlık politikasını takip etmiştir. Nadir Şah'ın reformları askıya alması ülkede hakimiyet kurmasını kolaylaştırdığı gibi aynı zamanda İngiliz yandaşı olduğu şüphelerini doğurmuştur. Reformların askıya alınması Türkiye'de de bir hayal kırıklığı yaratmış böylece ikili ilişkiler Amanullah Han dönemine kıyasla daha resmi bir hal almıştır. Sonrasında tekrar reformlara dönmesi, bunları gerçekleştirirken daha ihtiyatla davranması ve Atatürk'e gönderilen tebrik mektuplarındaki sıcaklık ikili ilişkillerin tekrar toparlanmasını sağlamıştır.

Zahir Şah'ın liderliğiyle beraber Afganistan, yirmi yıllık bir barış ve sükûnet dönemine girdiği gibi bu dönemde Türkiye ile ilişkiler de en üst seviyeye ulaşmıştır. Bunun bir göstergesi olarak Nadir Şah döneminde belli bir oranda yavaşlayan yardımlar Zahir Şah döneminde ise zirve yapmıştır. Türkiye, değişen uluslararası ortamda yalnız kalan Afganistan'a yardım elini herzaman ki gibi uzatmıştır. Öncelikle Dr. Tevfik Rüştü Aras'ın gayretleriyle Milletler Cemiyetine giren Afganistan sonrasında Sadabad Paktı'na dahil edilerek uluslararası sahada yalnızlığı önlenmiştir. Bunun yanısıra Afganistan için önemli bir sorun haline gelen Afgan-İran sınır anlaşmazlığı da Türkiye'nin arabuluculuğu sayesine bir sonuca ulaşmıştır. Afganistan ve İran'ın Türkiye'nin adeletine inanmaları ve çözümü sorgusuz kabullenmeleri Türkiye'nin uluslararası platformda ki saygınlığını göstermesi açısından önemlidir.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere'nin Hindistan'daki sömürgelerinden çekilirken işgal ettikleri Afgan topraklarını Afganistan'a geri vermeleri ve Amerikalılarında bu hususta hatalı politika takip etmeleri Afganistan'ı Rusya'ya yaklaştırmıştır. O dönem de Rusya'ya yakınlığıyla "Kızıl Davut" olarak tanınan sadrazam Davut Han, lüzumundan fazla radikal davrandığı gerekçesiyle Zahir Şah tarafından 12 Mart 1963'te görevinden alınmıştır. Ancak Davut Han, Zahir Şah

Levent Şahverdi Arşivi

İtalya'da tatildeyken 17 Temmuz 1973'te marksistlerin yardımıyla gerçekleştirdiği kansız devrimle cumhuriyeti ilan ederek tahta oturmuştur. Sonrasında Sovyet Rusya, birer marksist olarak yetiştirdiği Afgan subayları vasıtasıyla 1978'te darbe yaparak Afganistan'ı istilaya başlamışlardı.

Sovyet Rusya'nın işgal süreci 1989 yılına kadar sürmüş olup sonrasında mücahitler dönemi, iç harp ve son olarak 1994'te Taliban süreci başlamıştır. 11 Eylül 2001 tarihindeki terör saldırısıyla beraber Afganistan ve Afgan halkı büyük bir çıkmazın içine sürüklemiştir. ABD, NATO VE BM'nin aldığı kararlar ölçütünde Afganistan sürekli bombalanarak Taliban rejimi yıkılmış. Bu süreçte NATO ve BM Zahir Şah'ı otuz yıllık sürgünden getirerek "Milletin Babası" ünvanıyla 11 Temmuz 2002'de Loya Jirga Meclisi'nin başına getirerek kabileller arasındaki birliği sağlamaya çalışmıştır. Ülkenin en kötü anlarına şaitlik eden bu zât 23 Temmuz 2007 yılında ölmüştür.

Türkiye'nin Afganistan'a 1920'lerde başlayan yardımları askeri, eğitim ve sağlık alanında yoğunlaşmıştır. Bu yardımlar Afganlı öğrencilerin Türkiye'de yetiştirilmesi ve Türkiye'den nitelikli personelin Afganistan'a gönderilmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Afganistan'ın 1955'ten sonra Sovyet Rusya ile yakınlaşması ve 1960'ların sonunda ise bir kısım Afgan subayının Rusya'ya eğitime yollanması üzerine NATO'nun Türkiye'den isteğiyle yardımlara son verilmiştir. Türkiye, NATO tarafından 2002 yılından beri sürdürülen Kâbil ve çevresinin güvenliğini sağlamakla görevli Uluslararası Güvenlik Yardım Kuvveti (ISAF)'nin içinde bulunmakla beraber aynı zamanda idari ve yargı sisteminin geliştirilmesi ve polis teşkilatının eğitilmesi amacıyla 2006'dan bu yana Vardak Bölgesi İmar Ekibi (BİE)''nde de faliyet göstermektedir. Ortak tarihi ve kültürel değerler üzerine inşa edilen Türk- Afgan ilişkileri belli bir noktadan sonra zayıflamış olsada Afgan halkının hafızalarından uzun yıllar silinmeyeceği muhakkaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

BİBLİYOGRAFYA

ADAMEC, Ludwig W., **Afghanistan 1900-1923**, Los Angeles 1967.

Afganistan Hükümdarının Memleketimizi Ziyaretleri Hatıraları, Resimli Ay Matbaası, (1900?).

AKBAŞ, İsmail, "*Afgan Kralı Amanullah Han'ın Türkiye Gezisi*", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi VII/16-17**, (2008 Bahar/Güz), s.311-333

AKBULUT, Dursun Ali, "*Akhunlar (Kionit/Hyon) ve Eftalitler Çağında Maveraünnehir ve Horasan'da Türkler*", **Türkler I**, (ed.H.C.Güzel vd.), Ankara 2002, s.831-844

AKDEVELİOĞLU, Altay - KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, "*Orta Doğu'yla İlişkiler*", **Türk Dış Politikası (1919-1980) I**, (Ed. Baskın Oran), İstanbul 2004, s.365.

AKŞİN, Aptülahat, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi II**, İstanbul 1966.

ALTAY, Fahrettin, **10 Yıl Savaş ve Sonrası (1912-1922)**, İstanbul 1970.

ARAS, Tevfik Rüştü, **Atatürk'ün Dış Politikası**, İstanbul 2003.

ARMAOĞLU, Fahir, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi**, İstanbul 2007.

ARSLAN, E. Şekip, **Ölüme Giden Yolda Üç Osmanlı**, İstanbul 2005.

ARTUNÇ, Nevzat, **Cemal Paşa**, Ankara 2008.

Atatürk'ün Milli Dış Politikası I, Ankara 1981.

Atatürk'ün Milli Dış Politikası II, Ankara 1989.

Atatürk'ün Uşağı Cemal Granda Anlatıyor, Ankara 2007.

AYDEMİR, Ş. Süreyya, **Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa (1914-1922) III**, İstanbul 2013.

BAKİYEV, Nabican, **Enver Paşa'nın Vasiyeti**, İstanbul 2002.

BAL, Halil, "*Afganistan-Türkiye İlişkilerinin Başlıca Yönleri*", **Afganistan Üzerine Araştırmalar**, (Yay.Haz. A. Ahmetbeyoğlu), İstanbul 2002, s.243-276

Levent Şahverdi Arşivi

BARFİELD, Thomas, **Afghanistan A Cultural And Political History**, New Jersey 2010.

BARTHOLD, V.V., "*Herat ve Herî Rûd Boyu*", **İÜEFTD**, S.27, (Mart 1973), s.180.

BARTHOLD, V.V., **Moğol İstilasına Kadar Türkistan**, (nşr. Hakkı Dursun), İstanbul 1990.

BARTHOLD, V.V., **Orta Asya Tarih ve Uygarlık**, (nşr. Ahsen Batur), İstanbul 2010.

BAYKAL, Hülya, "*Milli Mücadele Yıllarında Mustafa Kemal Paşa ile Cemal Paşa Arasında Yazışmalar*", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi V/14**, (Mart 1989), s.379-439

BAYUR, Y.Hikmet, **Hindistan Tarihi I**, Ankara 1987.

BAYUR, Y.Hikmet, **Hindistan Tarihi III**, Ankara 1987.

BEGÜM, Gülbeden, **Hümâyûnnâme**, (nşr. Abdürrab Yelgar), Ankara 1987.

BELLEW, H.W., **The Races of Afghanistan**, Calcutta 1880.

BIYIKTAY, Halis, **Timurlular Zamanında Hindistan Türk İmparatorluğu**, Ankara 1989.

BONVALOT, Gabriel, **Eski Yurt**, (M.Reşat Uzmen), İstanbul 2005.

BRAUDEL, Fernand, **Akdeniz ve Akdeniz Dünyası I**, (nşr. M. Ali Kılıçbay), İstanbul 1989.

BROXUP, Marie, **Basmacılar**, Ankara 1984.

CAFEROĞLU, Ahmet, **Türk Kavimleri**, İstanbul 1980.

CEBESOY, A. Fuat, **Moskova Hatıraları**, İstanbul 2002

CEVAT, Mehmet, **Afganistan**, Ankara 1934.

CÖHCE, Salim, "*Atatürk Döneminde Türk-Afgan Münasebetleri*", **Afganistan Üzerine Araştırmalar**, (Yay.Haz. A. Ahmetbeyoğlu), İstanbul 2002, s.103-148

CÖHCE, Salim, "*Atatürk Döneminde Türk-Afgan Münasebetleri*", **Atatürk 4. Uluslararası Kongresi II, (Türkistan-Kazakistan, 25-29 Ekim 1999)** Ankara 2000, s.1131-1161.

Levent Şahverdi Arşivi

CÖHCE, Salim, "*Büyük Ortadoğu Projesi Bağlamında Hindistan ile Ortadoğu Arasındaki Tarihi Bağlar ve Güncel İlişkiler*", **Akademik Bakış, II/3** (Kış 2008), s.65-80

CÖHCE, Salim, "*Hindistan'da İlk Türk Hâkimiyeti: Kuşanlar ve Akhunlar*", **Türkler I**, (ed.H.C.Güzel vd.), Ankara 2002, s.815-820

CÖHCE, Salim, "*İlk Çağda Hindistan'da Türk Varlığı*", **Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları I/1**, (Ocak-Haziran 2001), s.9-22

ÇANKAYA, Mücellidoğlu Ali, **Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler (Mülkiye Şeref Kitabı) V**, Ankara 1968.

ÇEÇEN, Anıl, **Atatürk ve Avrasya**, İstanbul 1999.

DAĞPINAR, M. A. Fuat, "*Afganistan'da Mülkiye*", **Mülkiyeliler Birliği Dergisi XXVI/237**, (Nisan-Haziran), s.175-182

DAMES, M.Longwart, "*Ebdali*", **İ.A. IV**,Eskişehir 1997, s.4

DAMES, M.Longworth, "*Dost Muhammed*", **İ. A III**, Eskişehir 1997, s.645

DAMES, M.Longworth, "*Gılzey*", **İ. A., IV**, Eskişehir 1997, s.771-773

DAMES, M.Longworth, "Ahmed Şah", **İ.A I**, Eskişehir 1997, s.204-207

DURAK, Neslihan, "*Gaznelilerin Kuruluşuna Kadar Afganistan'da Türkler*", **Afganistan Üzerine Araştırmalar**, (Yay.Haz. A. Ahmetbeyoğlu), İstanbul 2002, s.27-46

DURAK, Neslihan, "*Hint Sularında Portekiz Hâkimiyetinin Tesisi*", **Hindistan Tarihi Araştırmaları I/1**, (Ocak-Haziran 2001), s.87-93

DURAK, Neslihan, **Hindistan'a Kuzeyden Yapılan Seferler**, Ankara 2001.

ERMAN, Kubilayhan, "*Ahmed Şah Dürrani Öncesinde Afganistan Tarihinde Türkler ve Diğer Kavimler*", **AÜDTCFD**, 53/2, (Ocak-Haziran 2013), s.479-495

ERMAN, Kubilayhan, **Türk Milli Mücadelesinin Gizli Cephesi Afganistan**, Ankara 2014.

ESENDAL, Memduh Şevket, **Kızıma Mektuplar**, (Yay. Haz. Muzaffer Uyguner), Ankara 2001.

Levent Şahverdi Arşivi

ESMAİL, Mohammad Ebrahim M., **Kominist İşgalden Liberal İstilaya Trajik Afganistan**, İstanbul 2004.

EWANS, Martin, **Afghanistan A New History**, London 2001

FAZLI, Mehmed, **Afganistan'a Seyahat**, (nşr. Ali Ahmetbeyoğlu), İstanbul 2008.

FAZLI, Mehmed, **Afganistan'da Bir Jöntürk**, (nşr. Kenan Karabulut), İstanbul 2007.

FLETCHER, Arnold, **Afghanistan Highway of Conquest**, New York 1965.

FORBES, Archibald, **The Afghan Wars, 1839-1842 And 1878-80**, London 1892.

FROMKİN, David, **Barışa Son Veren Barış**, (nşr. Mehmet Harmancı), İstanbul 1994.

GÖKDAĞ, Bilgehan Atsız, **Afganistan'da Türklük ve Hazaralar**, Ankara 2002.

GÖNLÜBOL, Mehmet - SAR, Cem, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)**, Ankara 1973.

GRENARD, Fernand, **Bâbur**, (nşr. Orhan Yüksel), İstanbul 1992.

GRENARD, Fernard, **Asya'nın Yükselişi ve Düşüşü**, İstanbul 1970.

GÜLMEZ, Nurettin, **Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün**, Ankara 1999.

GÜNEŞ, İhsan, **Türk Parlamento Tarihi TBMM V. Dönem (1935-1939) I**, Ankara 2003.

GÜRÜN, Kâmuran, **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, Ankara 2010.

HAİG, T.W., "*Şir Ali*", **İ.A XI**, s.561

HAMİLTON, A.R.Gibs, **Orta Asya'da Arap Fütuhatı I**, (nşr. M.Hakkı), İstanbul 1930.

HAYİT, Baymirza, **Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi**, Ankara 2004.

HEGEL, G.W. Friedrich, **The Philosophy of History**, Kitchener 2001.

İMAMHOCAYEV, Rahmanhoca, "*Afganistan ve Türkiye*", **AÜTAED**, S.17, (2001), s.261-266

İNAN, Afet, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, Ankara 1959.

İNÖNÜ, İsmet, **Hatıralar II**, Ankara 1987.

Levent Şahverdi Arşivi

JAESCHKE, Gotthard, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, (nşr. Cemal Köprülü), Ankara 2011.

KABACALI, Alpay, **Hatıralar Cemal Paşa**, İstanbul 2012.

KAHRAMAN, İsmail (Yay.Haz.), **Afganistan'da Devr-i Alem**, Ankara 2014.

KAKAR, Hassan, **A Political And Diplomatic History Of Afghanistan 1863—1901**, Boston 2006.

KANSU, M. Müfit, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber I**, Ankara 1997.

KARA, İlyas, **Enver Paşa**, İstanbul 2011.

KARABEKİR, Kâzım, **İstiklâl Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkânı**, İstanbul 1990.

KARAL, E.Ziya, **Atatürk'ten Düşünceler**, Ankara 1969.

KİTAPÇI, Zekeriya, **Yeni İslam Tarihi ve Türkistan I**, İstanbul 1986.

KOCABAŞ, Süleyman, **Hindistan Yolu ve Petrol Uğruna Yapılanlar; Türkiye ve İngiltere**, İstanbul 1985.

KOCATÜRK, Utkan, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Ankara 1992.

KONUKÇU, Enver, "*Akhunların Kalıntısı Olarak Kalaçlar (Halaçlar)*", **Türkler I**, (ed.H.C.Güzel vd.), Ankara 2002, s.845-849

KONUKÇU, Enver, "*Bâbürlüler Hindistan'daki Türk Temürlüler*", **Türkler VIII**, s.744-760

KORKMAZ, Özlem, "*Afganistan'a Türk Yardımı*", **Afganistan Üzerine Araştırmalar**, (Yay.Haz. A. Ahmetbeyoğlu), İstanbul 2002, s.205-224

KORKMAZ, Özlem, **Türkiye'nin Afganistan'a Olan Yardımları (1920-1960)**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2000.

KÖÇER, Mehmet, "Atatürk İnkılâbının Nadir Şah Döneminde Afganistan'ın Modernleşme Çabasına Etkisi", **Turkish Studies III/7, (Sonbahar 2008)**, s.757-768

Levent Şahverdi Arşivi

KÖÇER, Mehmet, "*Bolşevik İhtilali Sonrasında Afganistan Üzerinde İngiliz –Rus Mücadelesi*", **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi I/9**, (2004), s.79-86

KÖÇER, Mehmet, **Emanullah Dönemi Afganistan**, Elazığ 2009.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad, "*Halaç*", **İ.A, V/I**, Eskişehir 1997, s.109-116

LEWİS, Bernard, "*Orta Şarkın Tarihi Hüvviyeti*", **AÜİFD., XII**, s.75-81

LİNDHOLM, Charles, **İslami Ortadoğu**, (nşr.Balkı Şafak), Ankara 2004.

MACMUNN, George, **Afghanistan: From Darius To Amanullah**, London 1929.

MANZAR, A. M., **Afganistan Üzerinde Kızıl Bulutlar**, (nşr. İsmail Bosnalı), Ankara 1983.

MİNORSKY, V., "*Nâdir*", **İ.A IX**, (nşr. A. Münir Aktepe), s.21-31

NUR, Rıza, **Hayat ve Hatıratım III**, İstanbul 1968.

NUR, Rıza, **Moskova-Sakarya Hatıraları**, İstanbul 1993.

OĞUZ, Esadullah, **Afganistan: Sovyet İşgalinden İçsavaşa**, İstanbul 1999.

OĞUZ, Esadullah, **Hedef Ülke Afganistan**, İstanbul 2001.

OKUR, Mehmet, "*Atatürk Tarafından Yabancı Devlet Başkanlarına Verilen Hediyeler*", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S.33-34, (Mayıs-Kasım 2004), s.79-88

OLGUN, İbrahim, **Gezi Notları (Moskova, Azerbeycan, Pakistan, Afganistan ve İran)**, Ankara 1975.

ONAR, Mustafa, **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları II**, Ankara 1995.

ÖKÇÜN, A.Gündüz - ÖKÇÜN, Ahmet R., **Türk Antlaşmaları Rehberi (1920-1923)**, Ankara 1974.

ÖKE, M. Kemal, **Güney Asya Müslümanlarının İstiklâl Davası ve Türk Milli Mücadelesi**, Ankara 1988.

ÖZBAY, Kemal, **Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri II**, İstanbul 1976.

Levent Şahverdi Arşivi

ÖZER, İlbeyi, "*Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Resmi Konuğu Afgan Kralı Amanullah Han'ın Türkiye Ziyaretinin Türk Basınındaki Yansımaları(1928)*", **Turkish Studies VIII/11, (Sonbahar 2013)**, s.279-291

ÖZGİRAY, Ahmet, "*Türkiye-Afganistan İlişkileri (1920-1938)*", **Atatürk 4.Uluslararası Kongresi II**, **(Türkistan-Kazakistan, 25-29 Ekim 1999)** Ankara 2000, s.1119-1130

ÖZKOÇAK, Şevket, "*Dünü, Bugünü ve Geleceği ile Afganistan*", **TDAD II/7**, (Ağustos 1980), s.5-19

ÖZLÜ, Hüsnü, "*Türk-Afgan Dostluk ve İşbirliği Anlaşması Kapsamında Atatürk Dönemi Türkiye Afganistan İlişkilerine Bakış*", **Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi**, S.8, (Eylül 2012), s.31-46

ÖZMEN, Süleyman, **Afgan Aydınlanmasının Mimarı Serdar Mahmud Han ve Anıları**, İstanbul 2013.

ÖZTÜRK, Kâzım, **Türk Parlamento Tarihi TBMM IX. Dönem (1935-1939) IV**, Ankara 1999.

PALECZEK, Gabriele R., "*Afganistan'da Devlet Kurma Mücadelesi: Merkezileşme, Milliyetçilik ve Huzursuzluklar*", **Orta Asya ve İslâm Dünyasında Kimlik Politikası**, (nşr. Selda Somuncuoğlu), İstanbul 2010, s.191-235

RASHİD, Ahmed, **Taliban**, London 2000.

RIZVI, Shabbir-Alvı, **Sovyet İşgali Altındaki Afganistan**, (nşr. İ. Bosnalı-A. Arslan), İstanbul 1982.

ROUX, Jean-Paul, **Orta Asya Tarih ve Uygarlık**, (nşr. Lale Arslan), İstanbul 2001.

ROY, Oliver, **Afganistan'da Direniş ve İslam**, İstanbul 1990.

RUNİON, Meredith L,.**The History of Afghanistan**, London 2007.

SARAY, Mehmet, "*Türkistan'da Rus-İngiliz Rekabeti*", **İÜEFTD.**, S.34, (1984), s.397-417

SARAY, Mehmet, **Afganistan ve Türkler**, Ankara 2002.

SARAY, Mehmet, **Atatürk ve Türk Dünyası**, Ankara 1995.

SARAY, Mehmet, **Atatürk'ün Sovyet Politikası**, İstanbul 1987.

Levent Şahverdi Arşivi

SARAY, Mehmet, **Dünden Bugüne Afganistan**, İstanbul 1981.

SARAY, Mehmet, **Kırgız Türkleri Tarihi**, İstanbul 1993.

SARAY, Mehmet, **Özbek Türkleri Tarihi**, İstanbul 1993.

SARAY, Mehmet, **Türk-Afgan Münasebetleri**, İstanbul 1984.

SARAY, Mehmet, **Türk-İran İlişkileri**, Ankara 1999.

SARAY, Mehmet, **Türkiye ve Yakın Komşuları**, Ankara 2010.

SARAY, Mehmet, **Türkmen Tarihi**, İstanbul 1993.

SARIHAN, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü I**, Ankara 1993.

SARIHAN, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü III**, Ankara 1995.

SARIHAN, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü IV**, Ankara 1993.

SARIHAN, Zeki, **Kurtuluş Savaşımızda Türk-Afgan İlişkileri**, İstanbul 2002.

SEVİNÇ, Tahir, "*Nadirşah'ın 1738-1739 Hindistan Seferi ve Sonuçları*", **SDÜFEFSBD**, S.24, (Aralık 2011), s.18-35

SHABBİR-Alvı-Rızvı, **Sovyet İşgali Altındaki Afganistan**, (nşr.İ.Bosnalı-A.Arslan), İstanbul 1982.

SİNGH, Ganda, **Ahmad Shah Durrani Father of Modern Afghanistan**, New York 1959.

SONYEL, Salâhi R., "*Kurtuluş Savaşı Günlerinde Doğu Siyasamız*", **Belleten Dergisi XLI/164**, (Ekim 1977), s.657-731

SONYEL, Salâhi R., **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri**, Ankara 1995.

SONYEL, Salâhi R., **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, Ankara 2003.

SORGUN, Taylan, **İmparatorluktan Cumhuriyete (Fahrettin Altay Paşa Anlatıyor)**, İstanbul 1998.

SOYSAL, İsmail, **1937 Sâdâbât Paktı**, Ankara 1994.

SOYSAL, İsmail, **Türkiye'nin Dış Münasebetleriyle ilgili Başlıca Siyasi Andlaşmalar**, Ankara 1965.

SOYSAL, İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları I**, Ankara 1989.

STEWART, R. Talley, **Fire in Afghanistan 1914-1929**, New York 1973.

Levent Şahverdi Arşivi

SÜMER, Faruk, **Safevî Devletinin kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü**, Ankara 1976.

SÜSLÜ, Azmi - BALCIOĞLU, Mustafa, **Atatürk'ün Silah Arkadaşları Atatürk Araştırma Merkezi Şeref Üyeleri**, Ankara 1999, s.73-76.

SYKES, Percy, **A History Of Afghanistan**, London 1940.

ŞAHİN, Mustafa, **Atatürk Dönemi ve Sonrası Türk-Afgan İlişkileri**, İstanbul 2015

ŞİMŞİR, Bilâl N., **Ankara'nın Başkent Oluşu**, Ankara 2001.

ŞİMŞİR, Bilâl N., **Ankara…Ankara Bir Başkentin Doğuşu**, Ankara 1988.

ŞİMŞİR, Bilâl N., **Atatürk Dönemi İncelemeler**, Ankara 2006.

ŞİMŞİR, Bilâl N., **Atatürk İle Yazışmalar (1920-1923) I**, Ankara 1981.

ŞİMŞİR, Bilâl N., **Atatürk ve Afganistan**, Ankara 2002.

ŞİMŞİR, Bilâl N., **Atatürk ve Yabancı Devlet Başkanları I**, Ankara 1993.

ŞİMŞİR, Bilâl N., **Atatürk'ün Büyük Söylevi Üzerine Belgeler**, Ankara 1991.

ŞİMŞİR, Bilâl N., **Atatürk'ün Milli Dış Politikası II**, Ankara 1989.

ŞİMŞİR, Bilâl N., **Atatürk'ün Uşağı Cemal Granda Anlatıyor**, Ankara 2007.

ŞİMŞİR, Bilâl N., **Bizim Diplomatlar**, Ankara 1996.

ŞİMŞİR, Bilâl N., **Doğunun Kahramanı Atatürk**, Ankara 1999.

ŞİMŞİR, Bilâl N., **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938) III**, Ankara 1979.

ŞİMŞİR, Bilâl N., **Lozan Telgrafları I**, Ankara 1990.

ŞİMŞİR, Bilâl N., **Lozan Telgrafları II**, Ankara 1994.

Şirvanlı Ahmed Hamdi Efendi, **Seyahatname Hindistan, Svat ve Afganistan**, İstanbul 1995.

T.C. Genelkurmay Başkanlığı, **Balkan Savaşına Katılan Komutanların Yaşam Öyküleri (Alay ve Daha Üst Birlik Komutanları)**, Ankara 2004.

T.C. Genelkurmay Başkanlığı, **Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri I**, Ankara 2009.

T.C. Genelkurmay Başkanlığı, **Geçmişten Günümüze Türk-Afgan İlişkileri**, Ankara 2009.

Levent Şahverdi Arşivi

T.C. Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklâl Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, Ankara 1989.

TARZÎ, Abdülvehhâb, "*Efganistan*", **İ.A. IV**, Eskişehir 1997, s.133-178

TENGİRŞEK, Y. Kemal, **Vatan Hizmetinde**, Ankara 1981.

TEZCAN, Mehmet, "*Kuzey Hindistan Geçitleri I*", **Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları I/1**, (Ocak-Haziran 2001), Malatya 2001, s.141-160

TOGAN, Zeki V., **Bugünkü Türk İli ve Yakın Tarihi I**, İstanbul 1981.

TOGAN, Zeki V., **Hatıralar**, Ankara 2012.

TOKER, Halil, "*Zafer Hasan Aybek ve Afganistan Anıları*", **Afganistan Üzerine Araştırmalar**, (Yay.Haz. A. Ahmetbeyoğlu), İstanbul 2002, s.225-242

TYTLER, W. K Fraser, **Afghanistan: A Study of Political Developments in Central and Southern Asia**, London 1967.

USLU, Recep, "*İslâm Orduları tarafından Fethinden Selçuklulara Kadar Afganistan*", **Afganistan Üzerine Araştırmalar**, (Yay.Haz. A. Ahmetbeyoğlu), İstanbul 2002, s.1-26.

ÜLKÜ, İrfan, **KGB Arşivlerinde Enver Paşa**, İstanbul 1996.

ÜNALP, Rezzan, **Türk Basınında Sadabad Paktı**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1997.

WAHAB, Shaista - YOUNGERMAN, Barry, **A Brief History of Afganistan**, New York 2007.

YALÇIN, H.Cahit, **İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları**, İstanbul 2002.

YALÇIN, H.Cahit, **Tanıdıklarım**, İstanbul 2001.

YAZICI, Orhan - AKSOY, N. Durak, "*Afgan Devletinin Kuruluşunda Türk Kültürünün Tesirleri*", **GÜSBD IX/2**, (2010), s.331-344

YAZICI, Orhan, "*Afganistan'daki Otorite Boşluğunun Tarihi Temelleri ve Bölge Güvenliği Üzerindeki Etkileri*", **History Studies: International Journal of History II/1**, (2010), s.219-277

YAZICI, Orhan, "*Birinci İngiliz-Afgan Savaşı*", **Afganistan Üzerine Araştırmalar,** (Yay.Haz. A. Ahmetbeyoğlu), İstanbul 2002, s.51-82

Levent Şahverdi Arşivi

YAZICI, Orhan, "*Gılcayların Menşeî*", **Ortadoğu Araştırmaları Dergisi IV/1**, (Elazığ, Ocak 2006), s.31-46

YAZICI, Orhan, "*Hazaraların Menşei İle İlgili Yeni Bir Görüş*", **Türklük Bilimi Araştırmaları XVI/29**, (Niğde, 2011 Bahar), Ankara 2011, s.475-492

YAZICI, Orhan, **Afganistan'da İngiliz-Rus Nüfûz Mücadelesi (1800-1921)**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Malatya 1996.

YAZICI, Orhan, **Modern Afganistan'ın Kuruluşu (1834-1922)**, Malatya 2011.

YAZICI, Reşat, **Türkiye, İslâm Ülkeleri Anlaşmalar ve Mevzuat**, Ankara 1982.

YAZICI, Tahsin, "*Safevîler*", **İ. A X,** Eskişehir 1997, s.53-59

YERASİMOS, Stefanos, **Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1923)**, (nşr. Abdullah Özkan), İstanbul 2000.

YILMAZ, Aliye, "*Amanullah Han'ın ıslahatları ve Atatürk*", **SDÜFEFSBD**, S.21, (Mayıs 2010), s.156-165

YURDABAK, Turgut, **Harp Akademilerinin 127 Yılı (1848-1975)**, Ankara 1975.

Zahire'd-dîn Muhammed Babûr, **Vekâkî; Babûr'un Hatıratı I-II**, (nşr. R.Rahmeti Arat), Ankara 1987.

GAZETELER :

Ayın Tarihi, XVI/51, (Haziran 1928)

Cumhuriyet, 18 Mayıs 1928.

Cumhuriyet, 20 Mayıs 1928.

Cumhuriyet, 21 Mayıs 1928.

Cumhuriyet, 23 Mayıs 1928.

Cumhuriyet, 24 Mayıs 1928.

Cumhuriyet, 28 Mayıs 1928.

Cumhuriyet, 4 Temmuz 1937.

Cumhuriyet, 10 Temmuz 1937.

Cumhuriyet, 11 Temmuz 1937.

İkdam, 18 Mayıs 1928.

Levent Şahverdi Arşivi

İkdam, 19 Mayıs 1928.

İkdam, 21 Mayıs 1928.

İkdam, 22 Mayıs 1928.

İkdam, 23 Mayıs 1928.

İkdam, 26 Mayıs 1928.

İkdam, 27 Mayıs 1928.

İkdam, 28 Mayıs 1928.

Kurun, 10 Temmuz 1937.

Milliyet, 20 Mayıs 1928.

Milliyet, 25 Mayıs 1928.

Vakit, 18 Mayıs 1928.

Vakit, 20 Mayıs 1928.

Vakit, 21 Mayıs 1928.

ARŞİV BELGELERİ:

ATASE Arşivi, Kutu:1232, Gömlek:123, Belge:1

ATASE Arşivi, Kutu:666, Gömlek:187, Belge:2

BCA, T: 01.01.1935., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 51.1.12

BCA, T: 01.02.1947., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 258.734.19

BCA, T: 01.06.1968., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 220.41.20

BCA, T: 01.07.1935., F.K: 30.10.0.0., Y.N: 258.733.16

BCA, T: 02.05.1928, F. K: 30.10.0.0., Y.N: 257.731.5

BCA, T: 02.05.1928, F. K: 30.18.1.1., Y.N: 28.25.19

BCA, T: 02.06.1948., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 116.38.8

BCA, T: 04.02.1923., F. K: 30.18.1.1., Y.N: 6.49.5

BCA, T: 04.02.1953., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 131.7.13

BCA, T: 04.03.1943., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 258.734.14

BCA, T: 04.05.1944., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 48.311.8

BCA, T: 04.08.1928., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 257.731.15

Levent Şahverdi Arşivi

BCA, T: 04.09.1929., F. K: 30.10.1.0., Y.N: 18.142.15

BCA, T: 04.11.1938., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 131.938.17

BCA, T: 05.08.1927., F. K: 30.11.1.0., Y.N: 33.18.15

BCA, T: 05.08.1929., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 257.731.17

BCA, T: 05.08.1930., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 258.732.13

BCA, T: 05.11.1935., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 59.83.8

BCA, T: 05.11.1935., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 59.83.9

BCA, T: 06.07.1942., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 258.734.13

BCA, T: 07.02.1942., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 258.734.10

BCA, T: 07.09.1937., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 78.77.7

BCA, T: 08.03.1922., F. K: 30.18.1.1., Y.N: 4.52.1

BCA, T: 08.04.1938., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 82.29.11

BCA, T: 08.04.1938., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 82.30.1

BCA, T: 08.09.1926., F. K: 30.18.1.1., Y.N: 20.57.16

BCA, T: 09.01.1932., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 20.119.18

BCA, T: 09.01.1939., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 143.21.11

BCA, T: 09.02.1943., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 101.9.17

BCA, T: 10.03.1926., F. K: 30.18.1.1., Y.N: 18.20.16

BCA, T: 10.05.1937., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 74.38.13

BCA, T: 10.05.1937., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 74.38.14

BCA, T: 10.07.1937., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 258.733.23

BCA, T: 11.05.1927., F. K: 30.18.1.1., Y.N: 24.27.17

BCA, T: 11.05.1929., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 236.597.3

BCA, T: 11.07.1929., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 257.731.20

BCA, T: 11.09.1932., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 258.733.4

BCA, T: 11.11.1937., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 80.93.16

BCA, T: 12.02.1929., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 257.731.7

BCA, T: 12.03.1945., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 107.104.3

Levent Şahverdi Arşivi

BCA, T: 12.08.1942., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 99.74.16

BCA, T: 12.09.1929., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 5.44.2

BCA, T: 13.01.1936., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 61.3.5

BCA, T: 13.01.1939., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 85.114.19

BCA, T: 13.12.1936., F. K: 30.11.1.0., Y.N: 109.43.11

BCA, T: 13.12.1937., F. K: 30.11.1.0., Y.N: 117.38.20

BCA, T: 14.04.1937., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 73.30.5

BCA, T: 14.09.1938., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 258.734.3

BCA, T: 14.11.1936., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 69.88.10

BCA, T: 14.12.1933., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 258.733.11

BCA, T: 15.07.1929., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 257.731.10

BCA, T: 15.09.1943., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 143.22.9

BCA, T: 15.11.1935., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 212.444.2

BCA, T: 16.08.1944., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 106.69.2

BCA, T: 16.09.1938., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 84.82.20

BCA, T: 16.11.1932., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 31.70.18

BCA, T: 17.02.1942., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 258.734.11

BCA, T: 17.03.1936., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 62.20.14

BCA, T: 17.03.1945., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 107.105.15

BCA, T: 17.07.1930., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 83.549.11

BCA, T: 17.10.1929., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 116.808.16

BCA, T: 17.10.1933., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 40.73.9

BCA, T: 17.11.1934., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 258.733.12

BCA, T: 18.02.1932., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 258.733.1

BCA, T: 18.04.1928, F. K: 30.18.1.1., Y.N: 28.23.7

BCA, T: 18.05.1937., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 75.41.3

BCA, T: 19.06.1927., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 130.935.2

BCA, T: 19.11.1936., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 69.89.13

Levent Şahverdi Arşivi

BCA, T: 19.11.1965., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 190.68.19

BCA, T: 19.12.1949., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 121.90.14

BCA, T: 20.02.1937., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 212.444.6

BCA, T: 20.02.1937., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 72.14.9

BCA, T: 20.05.1927., F. K: 30.11.1.0., Y.N: 35.29.18

BCA, T: 20.08.1937., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 78.72.13

BCA, T: 20.09.1945., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 258.734.16

BCA, T: 20.10.1938., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 85.92.4

BCA, T: 20.12.1927., F. K: 30.11.1.0., Y.N: 36.36.7

BCA, T: 21.03.1938., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 82.23.6

BCA, T: 21.09.1939., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 55.364.2

BCA, T: 22.05.1930., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 11.36.14

BCA, T: 22.12.1932., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 258.733.2

BCA, T: 23.01.1947., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 112.89.12

BCA, T: 24.08.1937., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 78.74.7

BCA, T: 25.08.1926., F. K: 30.11.1.0., Y.N: 26.29.15

BCA, T: 25.08.1929., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 257.731.21

BCA, T: 26.02.1938., F. K: 30.18.1.1., Y.N: 4.50.11

BCA, T: 26.08.1940., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 143.21.13

BCA, T: 26.10.1938., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 85.91.20

BCA, T: 26.10.1943., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 103.80.18

BCA, T: 27.07.1945., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 108.46.16

BCA, T: 27.10.1940., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 93.101.10

BCA, T: 27.11.1933., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 258.733.9

BCA, T: 28.01.1929., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 257.731.6

BCA, T: 28.04.1941., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 94.35.17

BCA, T: 28.11.1938., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 85.98.19

BCA, T: 29.05.1929., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 257.731.9

Levent Şahverdi Arşivi

BCA, T: 29.07.1929., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 257.731.13

BCA, T: 29.07.1931., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 220.481.2

BCA, T: 29.07.1931., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 258.732.19

BCA, T: 29.07.1931., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 258.732.21

BCA, T: 29.12.1929., F. K: 30.1.0.0., Y.N: 1.5.33

BCA, T: 29.12.1937., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 258.733.26

BCA, T: 30.05.1938., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 83.50.1

BCA, T:11.12.1933., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 258.733.10

BCA, T:31.07.1929., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 257.731.14

BCA, Tarih: 26.02.1922., Fon Kodu: 30.18.1.1., Yer No: 4.50.11

BCA, Tarih: 27.03.1923., Fon Kodu: 30.18.1.1., Yer No: 7.13.19

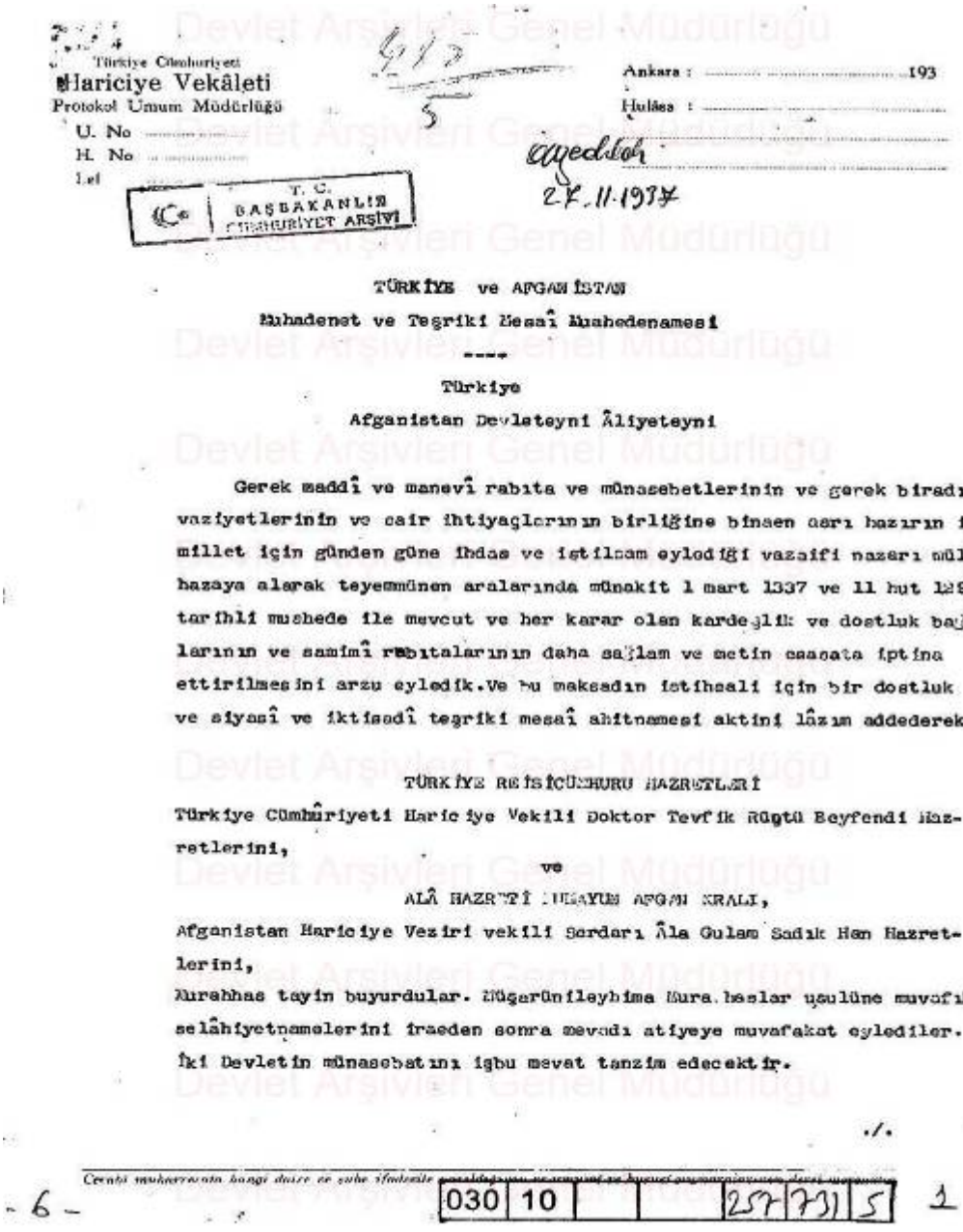
DBA, Afganistan Fonu, 36, 160, 9

MSB Arşivi, Askeri Safahat Belgesi, 320-67

MSB Arşivi, Askeri Safahat Belgesi, 337-123

Levent Şahverdi Arşivi

EKLER

Türkiye Cümhuriyeti
Hariciye Vekâleti
Protokol Umum Müdürlüğü
U. No
H. No
İ.el

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Ankara : 193
Hulâsa :

aqedilah
24.11.1937

TÜRKİYE ve AFGANİSTAN

Mühadenet ve Teşriki Mesaî Muahedenamesi

Türkiye

Afganistan Devleteyni Âliyeteyni

Gerek maddî ve manevî rabıta ve münasebetlerinin ve gerek biradarî vaziyetlerinin ve sair ihtiyaçlarının birliğine binaen aeri hazırın iki millet için günden güne ihdas ve istihsam eylediği vazaifi nazarı mülâhazaya alarak teyemmünen aralarında münakit 1 mart 1337 ve 11 hut 1299 tarihli mushede ile mevcut ve her karar olan kardeşlik ve dostluk bağlarının ve samimî rabıtalarının daha sağlam ve metin esasata iptina ettirilmesini arzu eyledik.Ve bu maksadın istihsali için bir dostluk ve siyasî ve iktisadî teşriki mesaî ahitnamesi aktini lâzım addederek

TÜRKİYE REİSİCÜMHURU HAZRETLERİ

Türkiye Cümhûriyeti Hariciye Vekili Doktor Tevfik Rüştü Beyfendi Hazretlerini,

ve

ALÂ HAZRETÎ HUMAYUN AFGAN KRALI,

Afganistan Hariciye Vezîri vekili Serdarı Âla Gulam Sadık Han Hazretlerini,

Murahhas tayin buyurdular. Müşarünileyhima Mura.heslar usulüne muvafık selâhiyetnamelerini iraeden sonra mevadı atiyeye muvafakat eylediler.

İki Devletin münasebatını işbu mevat tanzim edecektir.

./.

Cenabı müharrerata hangi daire ve şube tarafından gönderildiğinin ve cevapların ne suretle ve hangi daire veya şubeye gönderileceğinin gösterilmesi lâzımdır.

030 | 10 | | | 257 | 731 | 5 | 1

- 6 -

Fon No: 30 10 0 0 - Kutu No: 257 - Dosya No: 731 - Sıra No: 5

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye Cümhuriyeti
Hariciye Vekâleti
Protokol Umum Müdürlüğü

U. No .....
H. No .....
Lei .....

Ankara : 193

Hulâsa : .....

T.C.
DIŞİŞLERİ BAKANLIK
DEVLET ARŞİVİ

Birinci Madde

Türkiye Cümhûriyeti ile Afgan Krallığı beyninde ve kezalik iki millet arasında ihlâli gayri kabil sulh ve samimî ve ebedî muhadenet cari olacaktır.

İkinci Madde

Tarafeyni Akideynden biri aleyhinde ahar bir veya bir kaç devlet tarafından bir hareketi hasmane vaki olduğu takdirde diğer tarafı âkit o tecavüzün men'i emrinde bütün gayret ve mesaisini sarfetmeyi ve bu mesaiye rağmen harp emri vaki olduğu halde iki Hükûmet yüksek menfaatlerine muvafık olan musip kararı taharri etmek üzere vaziyeti aralarında tekrar hayırhahane ve itina ile mütalâa etmeği taahhüt ederler.

Üçüncü Madde

Tarafeyni Âkideynden her biri ahar bir veya bir kaç devlet tarafından diğer tarafı âkideyn aleyhine tevcih edilen hiç bir ittifaka veya siyasî ve askerî ve iktisadî ve malî hiç bir itilâfa ve keza ahar bir veya bir kaç devlet tarafından diğer tarafı akideyn emniyeti askeriyesi aleyhine tevcih edilen harekâtı hasmaneye iştirak etmemeği taahhüt ederler.

Dördüncü Madde

Devleteyni âkideyn, tarafeyn memleket ve milletlerinin terakki ve tealisi için bir tarafta mevcut ve diğer taraf için müfit olan ve ihtyaç hissedilen her türlü vesail ve vesaiti, ayrıca tertip ve tanzim kılınacak mukavelâtı mahsusa ile temin ve onun ihtiyacatını teshil ve telvine çalışmağı taahhüt ve diğer taraf muahide o hususta muavenet ederler.

./.

Cevabi muharrerede hangi daire ve şube ifadesile yazıldığının ve mevzuun ve hususi numaralarının derci mecburidir

030 | 10 | | | 257 | 731 | 5 | 2

Fon No: 30 10 0 0 - Kutu No: 257 - Dosya No: 731 - Sıra No: 5

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye Cümhuriyeti
Hariciye Vekâleti
Protokol Umum Müdürlüğü
U. No .....
H. No .....
Lef .....

3

Ankara : 193
Hulâsa : .....

T. C.
BAŞBAKANLIK
DEVLET ARŞİVİ

Beşinci Madde

Türkiye Cümhûriyeti Afganistanın Maarif ve Ordusunun teraldi ve taalisi için talep edeceği Adlî ve ilmî ve askerî mutahassısları intihap ile Afgan Devletinin hizmetine vermeği taahhüt eder.

Altıncı Madde

Tarafeyni Akideyn tebaası yekdiğerinin arazisinde ticaret ve ikamet hususunda en ziyade mazhari müsaade millet muamelesine nail olacaklardır. Mahaza tarafeyni akideyn ayrıca ikamet ve ticaret Mukavelenameleri yapabilecekleri gibi şehbenderlik ve posta ve telgraf ve iadei mücrimin mukavelanamelerini aktedeceklerdir.

Yedinci Madde

Tarafeyni âkideynden her biri, işbu muahedenamede tayin edilen mütekabil taahhüdat haricinde, diğer devletlerle her türlü münasebatta serbestî hareketini temamile muhafaza edecektir.

Sekizinci Madde

İşbu Muahdename Türkçe ve farisî yazılmıştır, ve her iki metin müteaviyen mûteberdir.

Dokuzuncu Madde

İşbu Muahedename musadak nüshaların teatisinden itibaren meri olup mümkün mertebe kısa bir zaman zarfında âkitler tarafından tasdik olunacak ve musaddak nüshalar Ankara'da teati olunacaktır.

Bu Muahedenin birinci maddesi daimî ve diğer maddeleri on sene müddetle mûteberdir. Şayet Muahedename mezkûr on senelik müddetin hitamından altı ay evvel tarafeyni âkideynden bir veya diğeri canibinden fesholunmazsa kendiliğinden bir sene daha meri addedilecek ve fesih keyfiyeti ancak altı aylık bir müddetin inkızasından sonra hüküm ve tesiri haiz olacaktır.

030 | 10 | | | 257 | 731 | 5

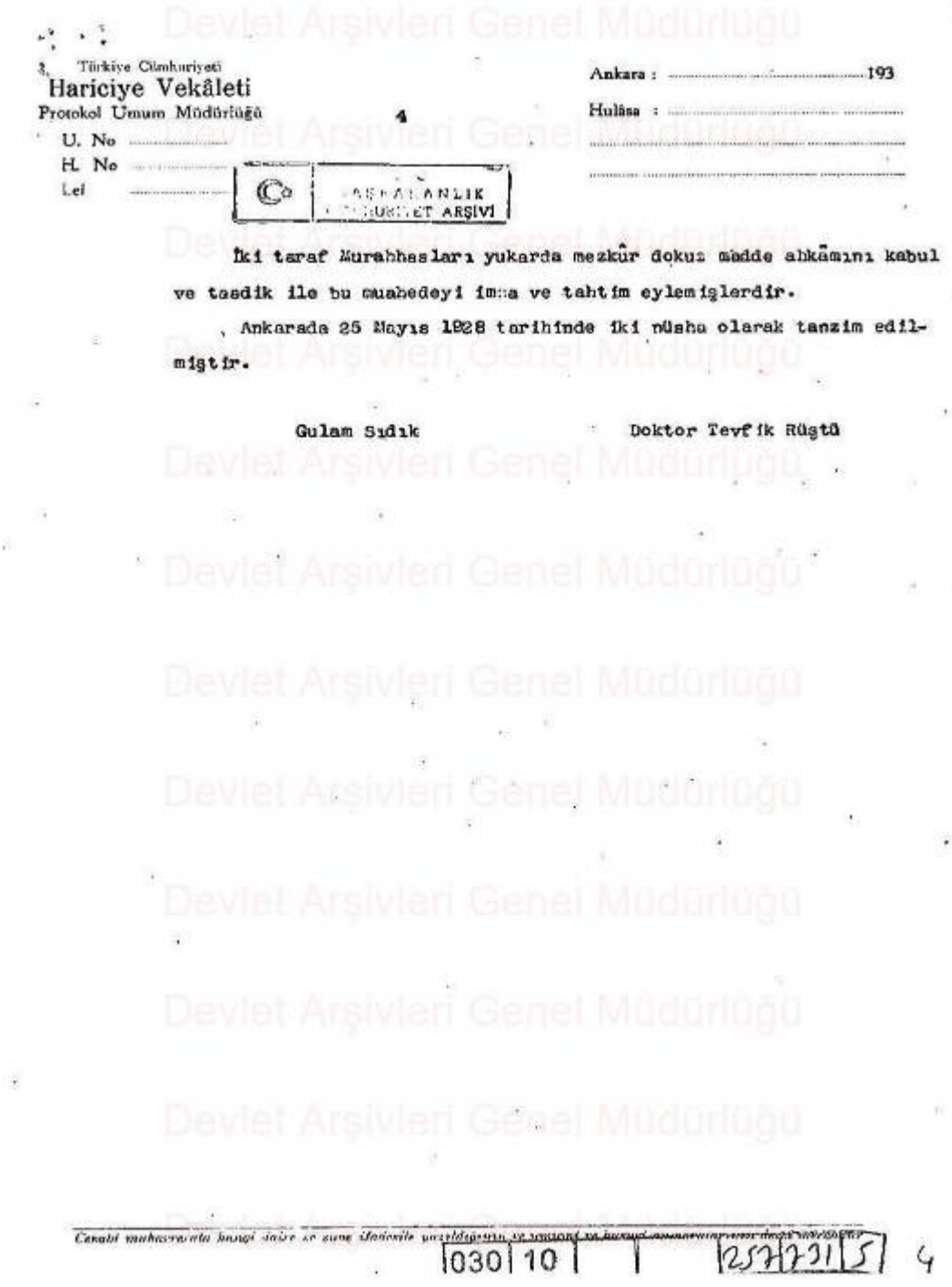
./.

Cevabî muharrerata hangi daire ve sene ve numarayla yazıldığının ve konunun ve hususî numaranın burada yazılması rica olunur

3

Fon No: 30 10 0 0 - Kutu No: 267 - Dosya No: 731 - Sıra No: 5

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye Cümhuriyeti
Hariciye Vekâleti
Protokol Umum Müdürlüğü
U. No
H. No
Lef

Ankara : 193
Hulâsa :

İki taraf Murahhasları yukarda mezkûr dokuz madde ahkâmını kabul ve tasdik ile bu muahedeyi imza ve tahtim eylemişlerdir.

Ankarada 25 Mayıs 1928 tarihinde iki nüsha olarak tanzim edilmiştir.

Gulam Sıdık

Doktor Tevfik Rüştü

030 10 257 731 5

Fon No: 30 10 0 0 - Kutu No: 257 - Dosya No: 731 - Sıra No: 5

Ek 1. 25 Mayıs 1928 Tarihli Türkiye – Afganistan Dostluk ve İşbirliği Antlaşmasın'dan bahsedilmiştir. **(BCA**, T: 02.05.1928, F. K: 30.10.0.0., Y.N: 257.731.5)

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye Cümhuriyeti
Hariciye Vekâleti
3 ncü Daire Umum Müdürlüğü
X ncu Şube
14843-418

Ankara 27.7.2 19

Hulâsa : Efganistanda Emanullah lehindeki cereyanlar hakkında.

T.C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

Yüksek Başvekâlete

Kâbil Büyük Elçiliğinden alınan tahriratta Efganistanda son aylar zarfında Emanullah lehine hayret edilecek derecede büyük bir tahavvül hasıl olduğu bildirilerek bunun aşağıda arzolunan esbaptan mütevellit olduğu izah olunmaktadır.

1- Eskiyen her hukümetin tabii bir yıpranması ve gayrimemnunların değişiklik araması.

2- Şimdiki Kralın itimadı tazammun eden her makama çoluk çocuk dahil hep akrabalarını getirmiş olması ve onlardan gayri birşeye itimadı olmadığını herkese hissettirmiş olması.

3- Ulemaya fazla istinat etmesi dolayısile münevverleri mugber etmesi.

4- Her iş neticede Sadırazam ve Kralın kararına bağlı kaldığından ve onların herşeye yetişemediklerinden birçok şeyin sürüncemede kalması halkın hakkını alamaması ve muhtelif yerler ahalisi ve aşiretler arasındaki münazeaların hallolunmadan sürüncemede kalması.

5- İngilizlerden alınan muavenetin fena tesir etmiş olması.

6- Hudut aşiretlerinden ekserisinin İngilizlere karşı muharebelerde hukümetten yardım yerine müşkilât gördüklerinden Emanullah zamanını aramağa başlamışlardır. Bu sırada hudut aşiretleri ... hemen kâffesinin sabık hukümdara taraftar olduklarını ... Hindistanda iken oradaki Efgan memurlarından işitmiştim.

./.

Cevab. evrakın kaydı daire ve şube ifadesile yazılacağına ve evrakın ve kuvvai mümeyyiz'esinin devri mercudur.

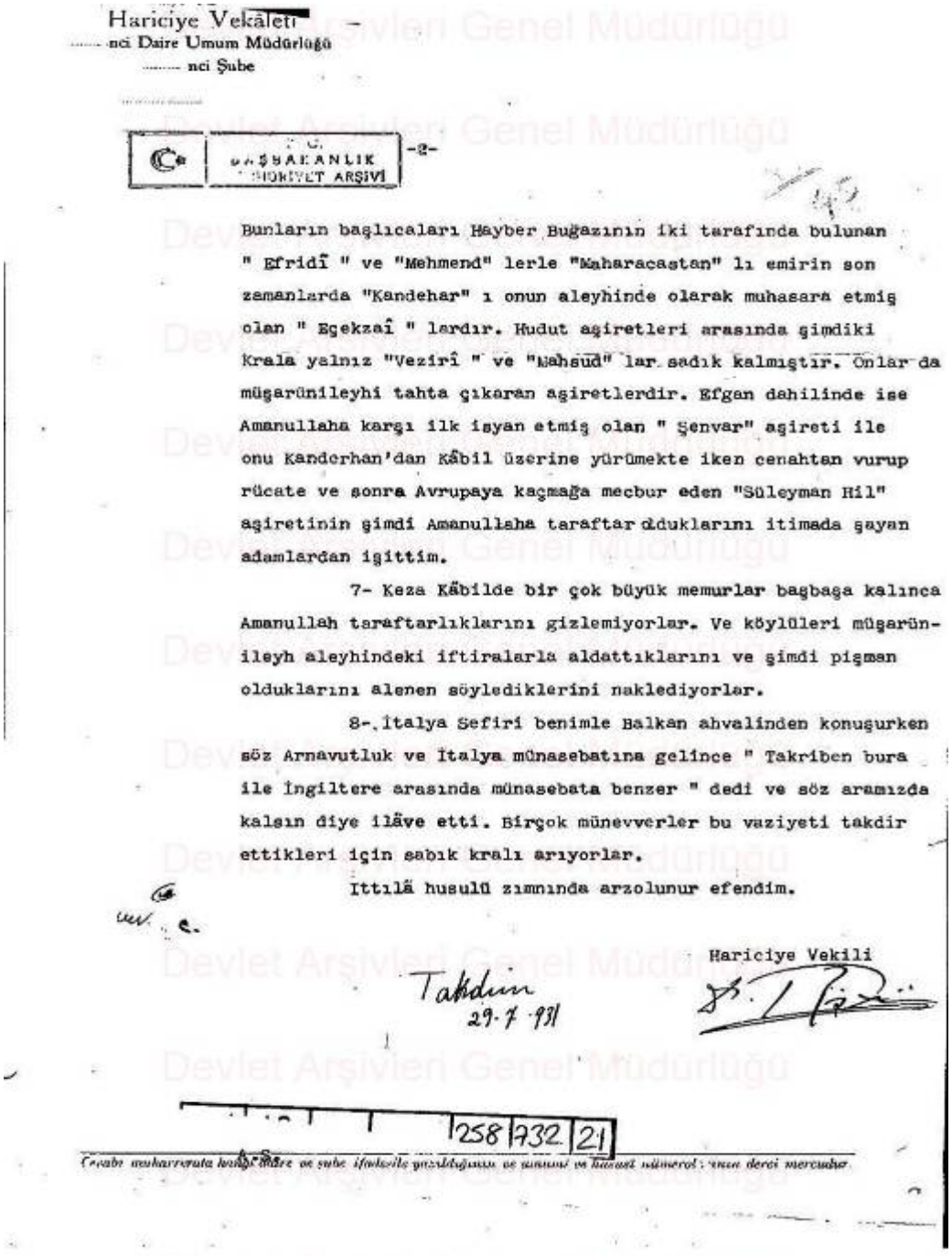
-2-

030 | 10 | | | 258 | 732 | 21

1

Fon No: 30 10 0 0 - Kutu No: 258 - Dosya No: 732 - Sıra No: 21

Levent Şahverdi Arşivi

Hariciye Vekâleti
..... nci Daire Umum Müdürlüğü
..... nci Şube

BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

-2-

Bunların başlıcaları Hayber Boğazının iki tarafında bulunan " Efridî " ve "Mehmend" lerle "Maharacastan" lı emirin son zamanlarda "Kandehar" ı onun aleyhinde olarak muhasara etmiş olan " Egekzaî " lardır. Hudut aşiretleri arasında şimdiki Krala yalnız "Veziri " ve "Mahsud" lar sadık kalmıştır. Onlar da müşarünileyhi tahta çıkaran aşiretlerdir. Efgan dahilinde ise Amanullaha karşı ilk isyan etmiş olan " Şenvar" aşireti ile onu Kanderhan'dan Kâbil üzerine yürümekte iken cenahtan vurup rücate ve sonra Avrupaya kaçmağa mecbur eden "Süleyman Hil" aşiretinin şimdi Amanullaha taraftar olduklarını itimada şayan adamlardan işittim.

7- Keza Kâbilde bir çok büyük memurlar başbaşa kalınca Amanullah taraftarlıklarını gizlemiyorlar. Ve köylüleri müşarünileyh aleyhindeki iftiralarla aldattıklarını ve şimdi pişman olduklarını alenen söylediklerini naklediyorlar.

8-. İtalya Sefiri benimle Balkan ahvalinden konuşurken söz Arnavutluk ve İtalya münasebatına gelince " Takriben bura ile İngiltere arasında münasebata benzer " dedi ve söz aramızda kalsın diye ilâve etti. Birçok münevverler bu vaziyeti takdir ettikleri için sabık kralı arıyorlar.

İttılâ husulü zımnında arzolunur efendim.

Hariciye Vekili

Takdim
29.7.931

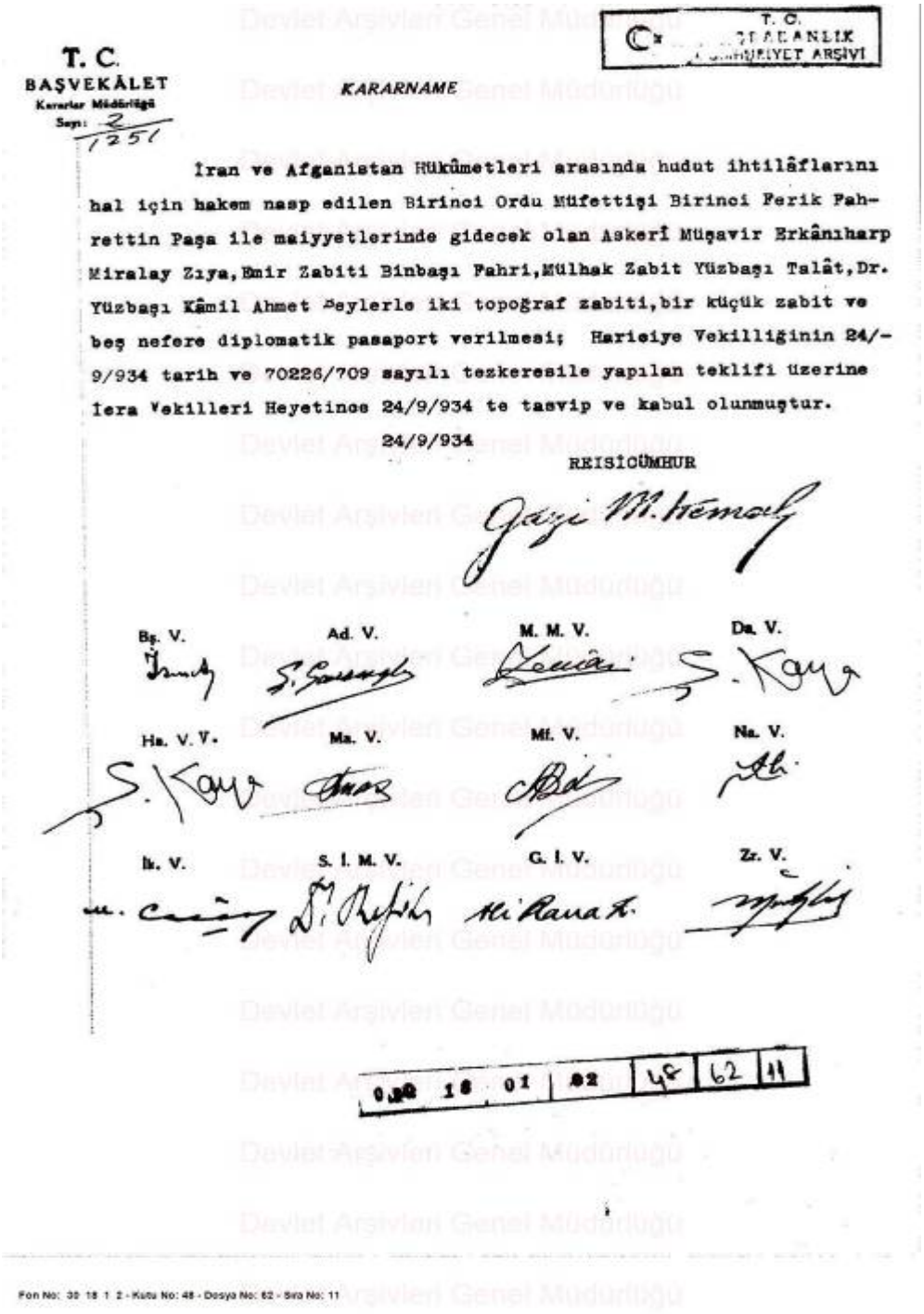
258 732 21

Cevabı muharrerata lâzım Mâre ve şube ifadesile gönderildiğinin ve zimmuni ve Tasnif numerol: onun derci mercudur.

Fon No: 30 10 0 0 - Kutu No: 258 - Dosya No: 732 - Sıra No: 21

Ek 2. Nadir Şah'ın yaptığı hatalar belirtilip bu sebeple de Amanullah Han'ın tekrar tahta geçmesi yönünde taraftarların çoğaldından bahsedilmiştir. **(BCA**, T:29.07.1931., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 258.732.21)

Levent Şahverdi Arşivi

T. C.
BAŞVEKÂLET
Kararlar Müdürlüğü
Sayı: 2/1251

T. C. ... BAŞBAKANLIK ... CUMHURİYET ARŞİVİ

KARARNAME

İran ve Afganistan Hükûmetleri arasında hudut ihtilâflarını hal için hakem nasp edilen Birinci Ordu Müfettişi Birinci Ferik Fahrettin Paşa ile maiyyetlerinde gidecek olan Askerî Müşavir Erkânıharp Miralay Zıya, Emir Zabiti Binbaşı Fahri, Mülhak Zabit Yüzbaşı Talât, Dr. Yüzbaşı Kâmil Ahmet Beylerle iki topoğraf zabiti, bir küçük zabit ve beş nefere diplomatik pasaport verilmesi; Hariciye Vekilliğinin 24/-9/934 tarih ve 70226/709 sayılı tezkeresile yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 24/9/934 te tasvip ve kabul olunmuştur.

24/9/934

REISICÜMHUR

Gazi M. Kemal

Bş. V. | Ad. V. | M. M. V. | Da. V.

Ha. V. V. | Ma. V. | Mf. V. | Na. V.

İk. V. | S. İ. M. V. | G. İ. V. | Zr. V.

0.30 18 01 02 48 62 11

Fon No: 30 18 1 2 - Kutu No: 48 - Dosya No: 62 - Sıra No: 11

Ek 3. İran-Afganistan Hudut Meselesinin çözümü için Fahrettin Altay Paşa ve yanındaki heyetten bahsedilmektedir. **(BCA**, T: 24.09.1934., F. K: 30.18.01.02., Y.N: 48.62.11)

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye Cümhuriyeti
Hariciye Vekâleti
III. ncü Daire Umum Müdürlüğü
II. Şube

Ankara 193
Hulâsa .....

4617
478
455
62

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Yüksek Başvekâlete

Afganistan ile İran arasındaki hudud ihtilâfının halli ve hakem kararı münasebetiyle Kâbil'de çikan İslah gazetesinde neşredilip Kâbil Büyük Elçiliğinden gönderilen tebliğ tercümesi örneğiyle birlikte ilişik olarak sunulmuştur.

C.

Hafiz
8-8-935

Hariciye Vekili y.
Elçi
Hâlis Ürkgeldi

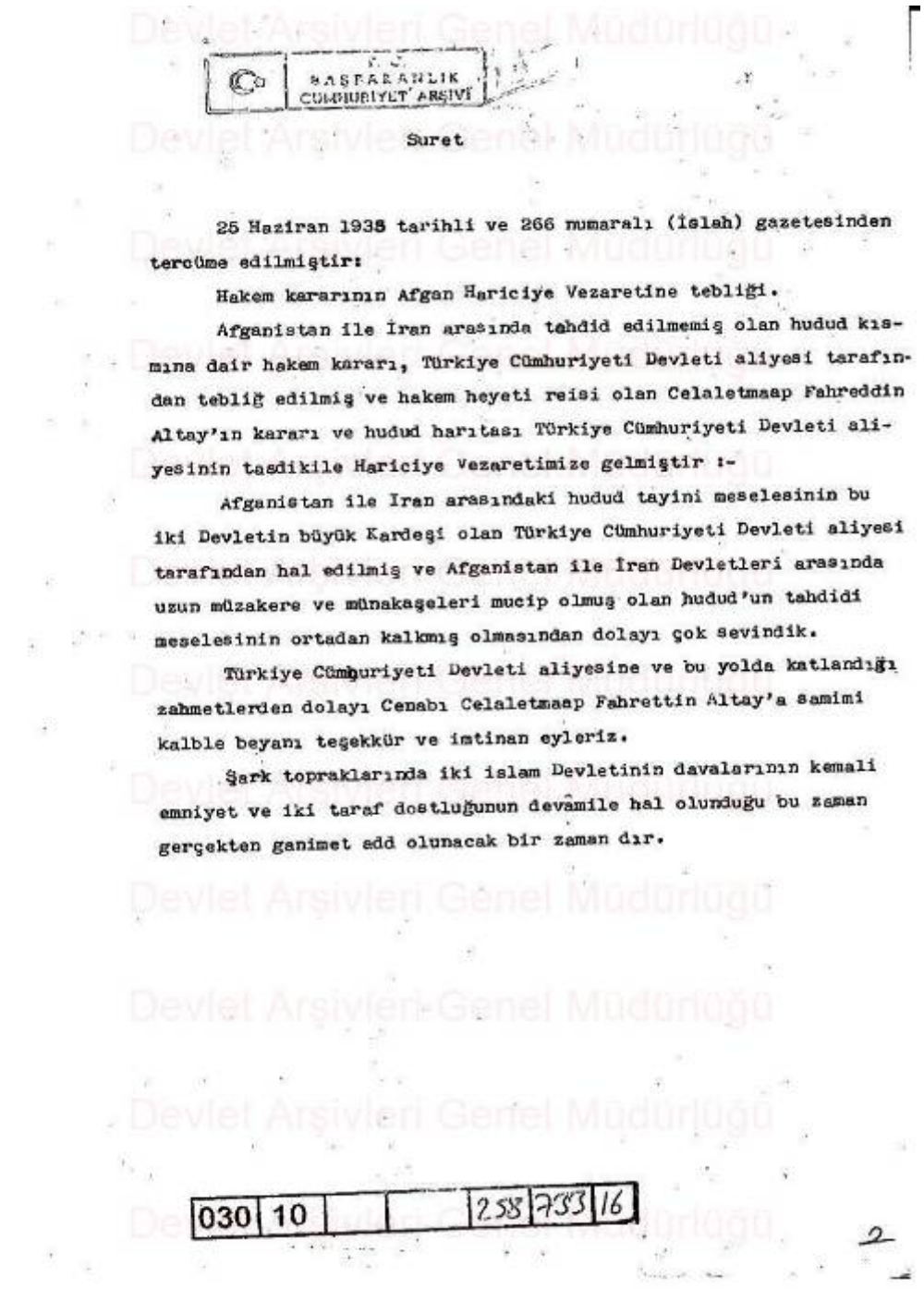
030 | 10 | | | 258 | 733 | 16

3-

1

Fon No: 30 10 0 0 - Kutu No: 258 - Dosya No: 733 - Sıra No: 16

Levent Şahverdi Arşivi

BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

Suret

25 Haziran 1935 tarihli ve 266 numaralı (İslah) gazetesinden tercüme edilmiştir:

Hakem kararının Afgan Hariciye Vezaretine tebliği.

Afganistan ile İran arasında tahdid edilmemiş olan hudud kısmına dair hakem kararı, Türkiye Cümhuriyeti Devleti aliyesi tarafından tebliğ edilmiş ve hakem heyeti reisi olan Celaletmaap Fahreddin Altay'ın kararı ve hudud haritası Türkiye Cümhuriyeti Devleti aliyesinin tasdikile Hariciye Vezaretimize gelmiştir :-

Afganistan ile Iran arasındaki hudud tayini meselesinin bu iki Devletin büyük Kardeşi olan Türkiye Cümhuriyeti Devleti aliyesi tarafından hal edilmiş ve Afganistan ile İran Devletleri arasında uzun müzakere ve münakaşeleri mucip olmuş olan hudud'un tahdidi meselesinin ortadan kalkmış olmasından dolayı çok sevindik.

Türkiye Cümhuriyeti Devleti aliyesine ve bu yolda katlandığı zahmetlerden dolayı Cenabı Celaletmaap Fahrettin Altay'a samimi kalble beyanı teşekkür ve imtinan eyleriz.

Şark topraklarında iki islam Devletinin davalarının kemali emniyet ve iki taraf dostluğunun devamile hal olunduğu bu zaman gerçekten ganimet edd olunacak bir zaman dır.

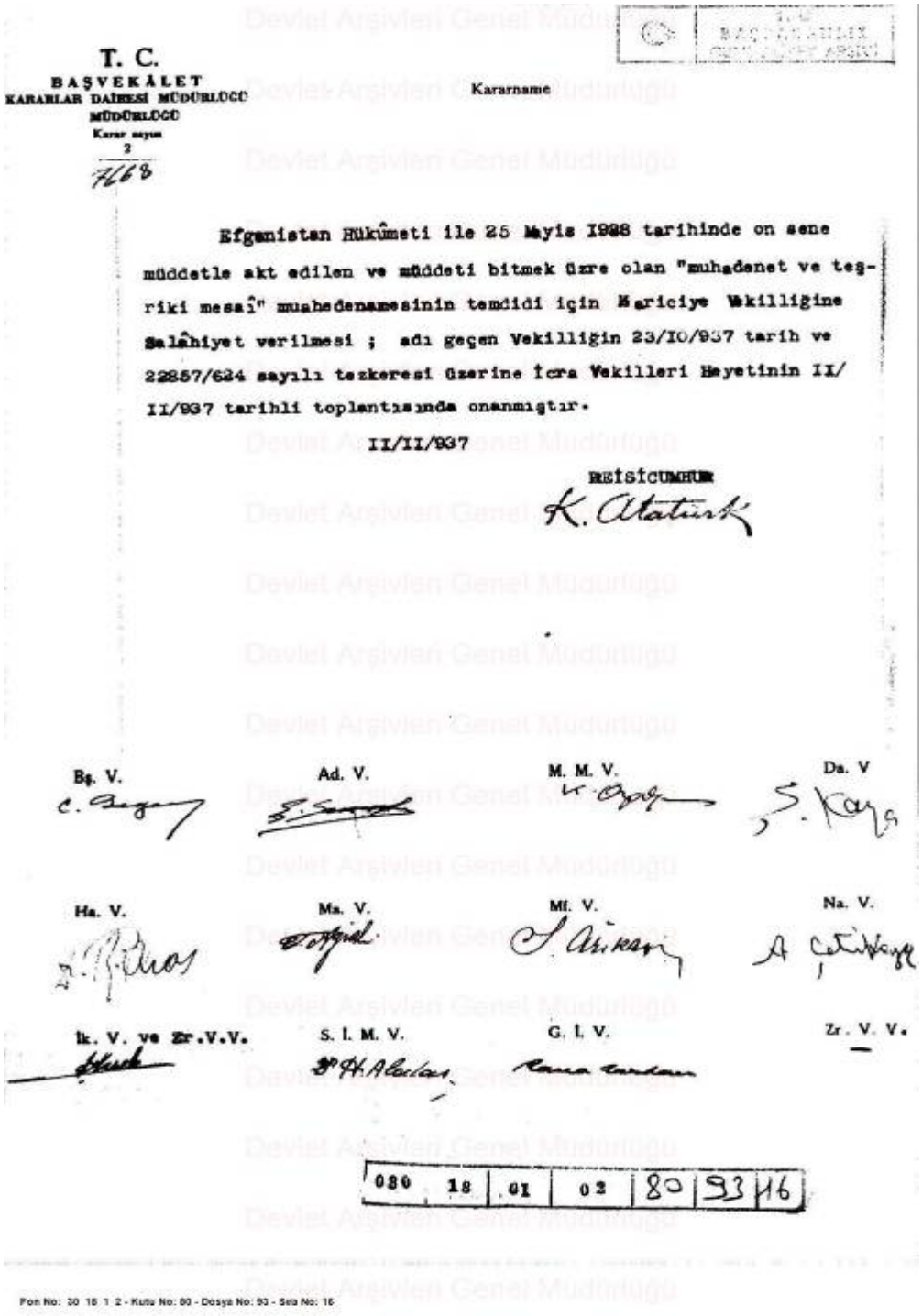
030 | 10 | | | 258 | 733 | 16

2

Fon No: 30 10 0 0 - Kutu No: 258 - Dosya No: 733 - Sıra No: 16

Ek 4. Islah Gazetesi'nin İran-Afganistan Hudut Meselesi'nin çözüme kavuşturulmasına dair açıklama. **(BCA**, T: 01.07.1935., F.K: 30.10.0.0., Y.N: 258.733.16)

Levent Şahverdi Arşivi

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ
MÜDÜRLÜĞÜ
Karar sayısı
2
7468

Kararname

Efganistan Hükûmeti ile 25 Mayis 1928 tarihinde on sene müddetle akt edilen ve müddeti bitmek üzre olan "muhadenet ve teşriki mesaî" muahedenamesinin temdidi için Hariciye Vekilliğine Salâhiyet verilmesi ; adı geçen Vekilliğin 23/10/937 tarih ve 22857/624 sayılı tezkeresi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 11/11/937 tarihli toplantısında onanmıştır.

11/11/937

REİSİCUMHUR
K. Atatürk

Bş. V. | Ad. V. | M. M. V. | Da. V

Ha. V. | Ma. V. | Mf. V. | Na. V.

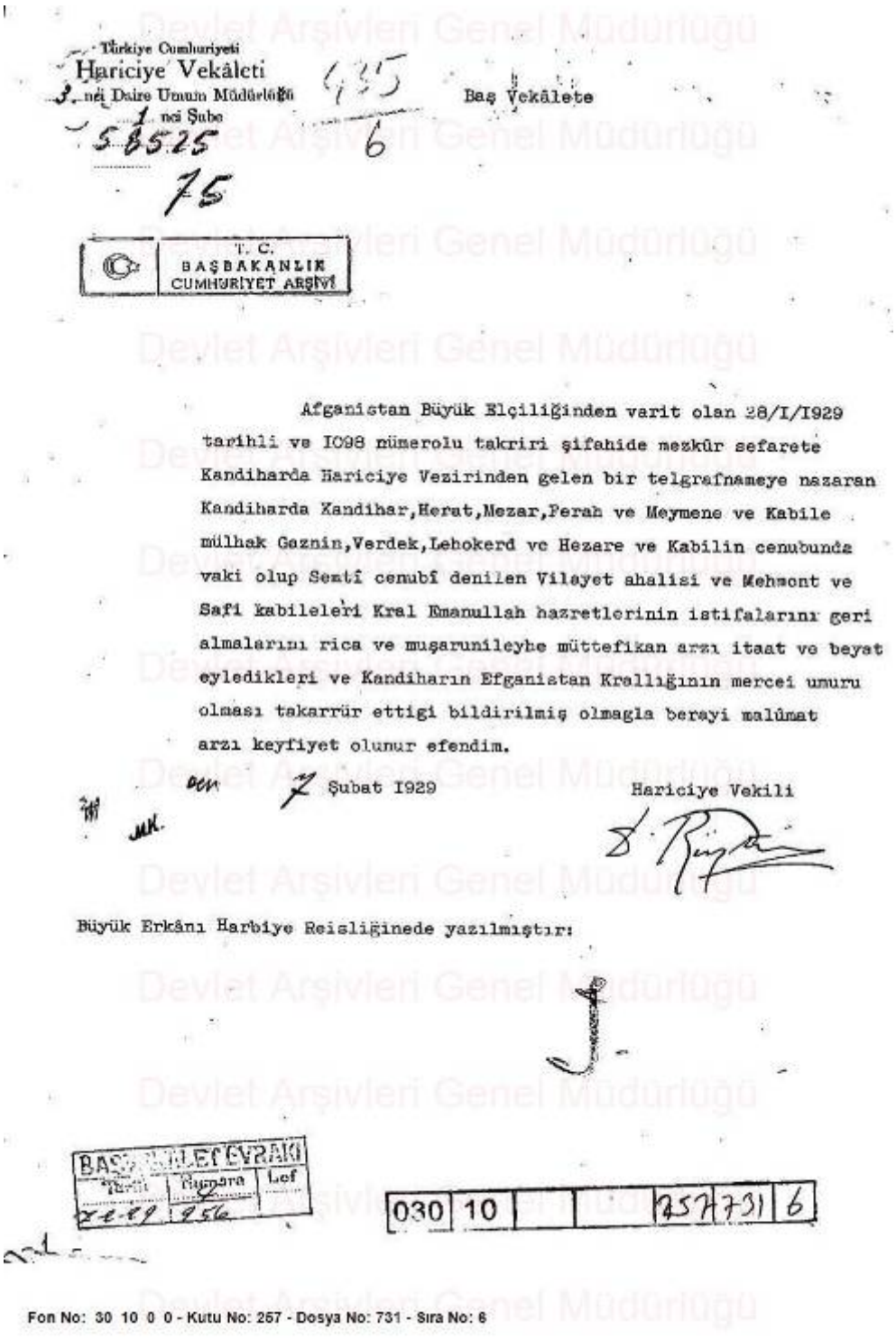
İk. V. ve Zr.V.V. | S. İ. M. V. | G. İ. V. | Zr. V. V.

030 | 18 | 01 | 02 | 80 | 93 | 16

Fon No: 30 18 1 2 - Kutu No: 80 - Dosya No: 93 - Sıra No: 16

Ek 5. Türkiye-Afganistan arasında gerçekleştirilen 25 Mayıs 1928 tarihli antlaşmasının uzatılması maksadıyla 11 Kasım 1937 tarihinde Dışişleri Bakanlığı'na verilen yetki. **(BCA**, T: 11.11.1937., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 80.93.16)

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye Cumhuriyeti
Hariciye Vekâleti
3. ncü Daire Umum Müdürlüğü
1. nci Şube
58525
75

Baş Vekâlete

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Afganistan Büyük Elçiliğinden varit olan 28/I/1929 tarihli ve 1098 numerolu takriri şifahide mezkûr sefarete Kandiharda Hariciye Vezirinden gelen bir telgrafnameye nazaran Kandiharda Kandihar,Herat,Mezar,Perah ve Meymene ve Kabile mülhak Gaznin,Verdek,Lehokerd ve Hezare ve Kabilin cenubunda vaki olup Semti cenubi denilen Vilayet ahalisi ve Mehmont ve Safi kabileleri Kral Emanullah hazretlerinin istifalarını geri almalarını rica ve muşarunileyhe müttefikan arzı itaat ve beyat eyledikleri ve Kandiharın Efganistan Krallığının mercei umuru olması takarrür ettigi bildirilmiş olmagla berayi malûmat arzı keyfiyet olunur efendim.

7 Şubat 1929

Hariciye Vekili

Büyük Erkânı Harbiye Reisliğinede yazılmıştır:

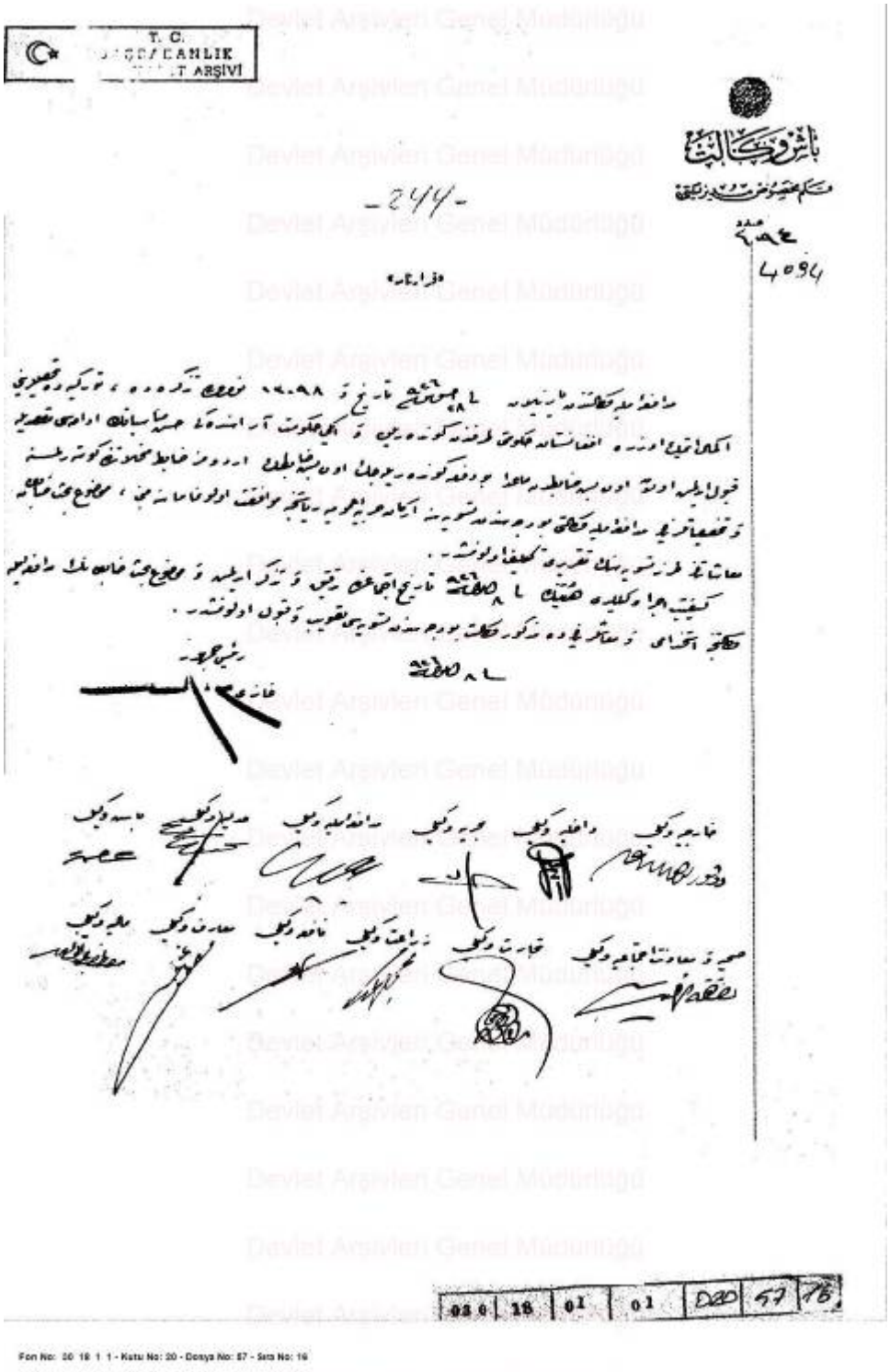
BAŞBAKANLIK EVRAKI
Tarih | Numara | Lef

030 | 10 | | | 257 | 731 | 6

Fon No: 30 10 0 0 - Kutu No: 257 - Dosya No: 731 - Sıra No: 6

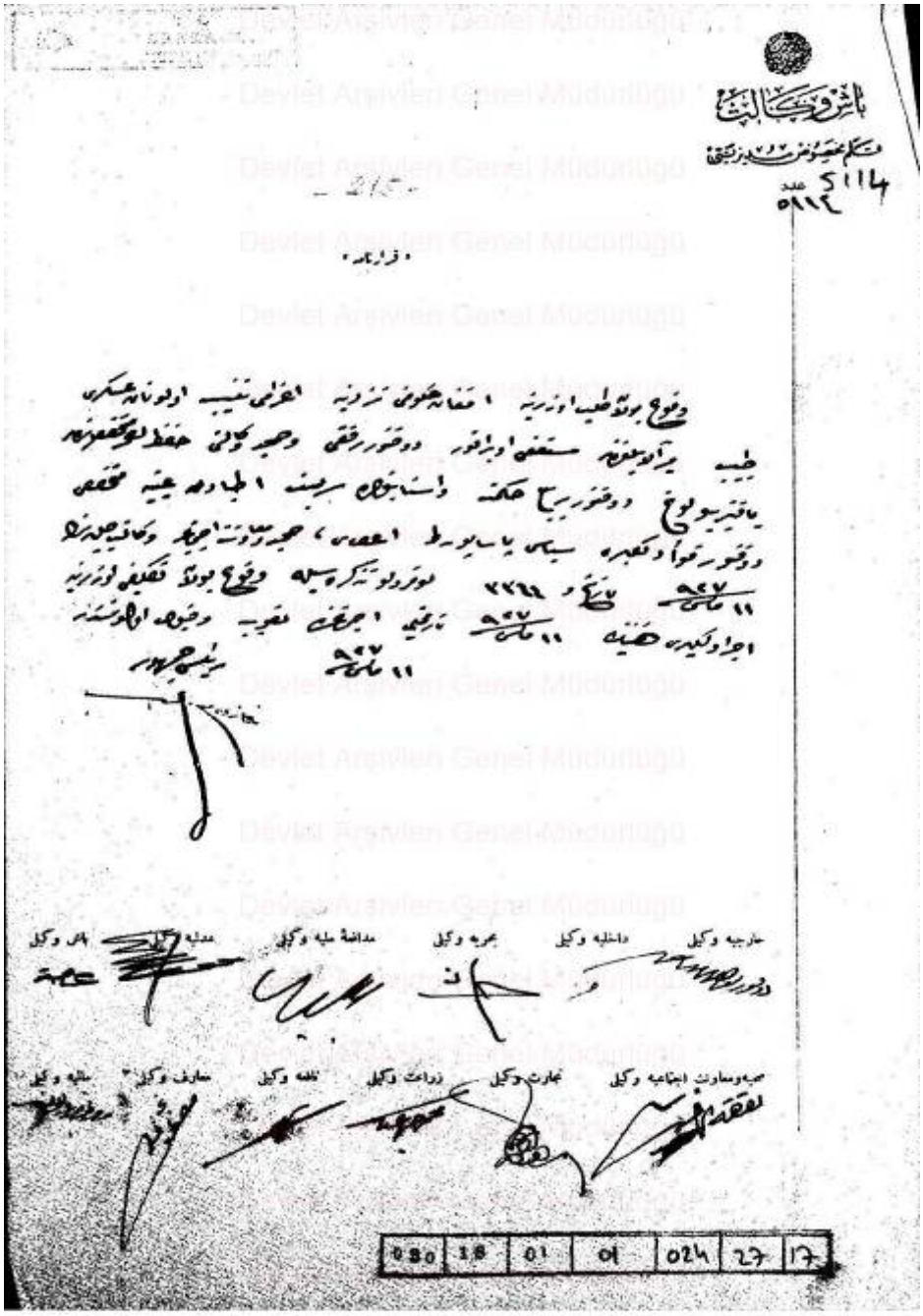
Ek 6. Türkiye'nin Afganistan Büyükelçiliğinden gönderilen telgrafta bazı önemli merkezlerdeki halkın, Amanullah Han'ın istifasını geri almasını halinde kendisine itaat edeceklerini belirtmişlerdir. **(BCA**, T: 28.01.1929., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 257.731.6)

Levent Şahverdi Arşivi

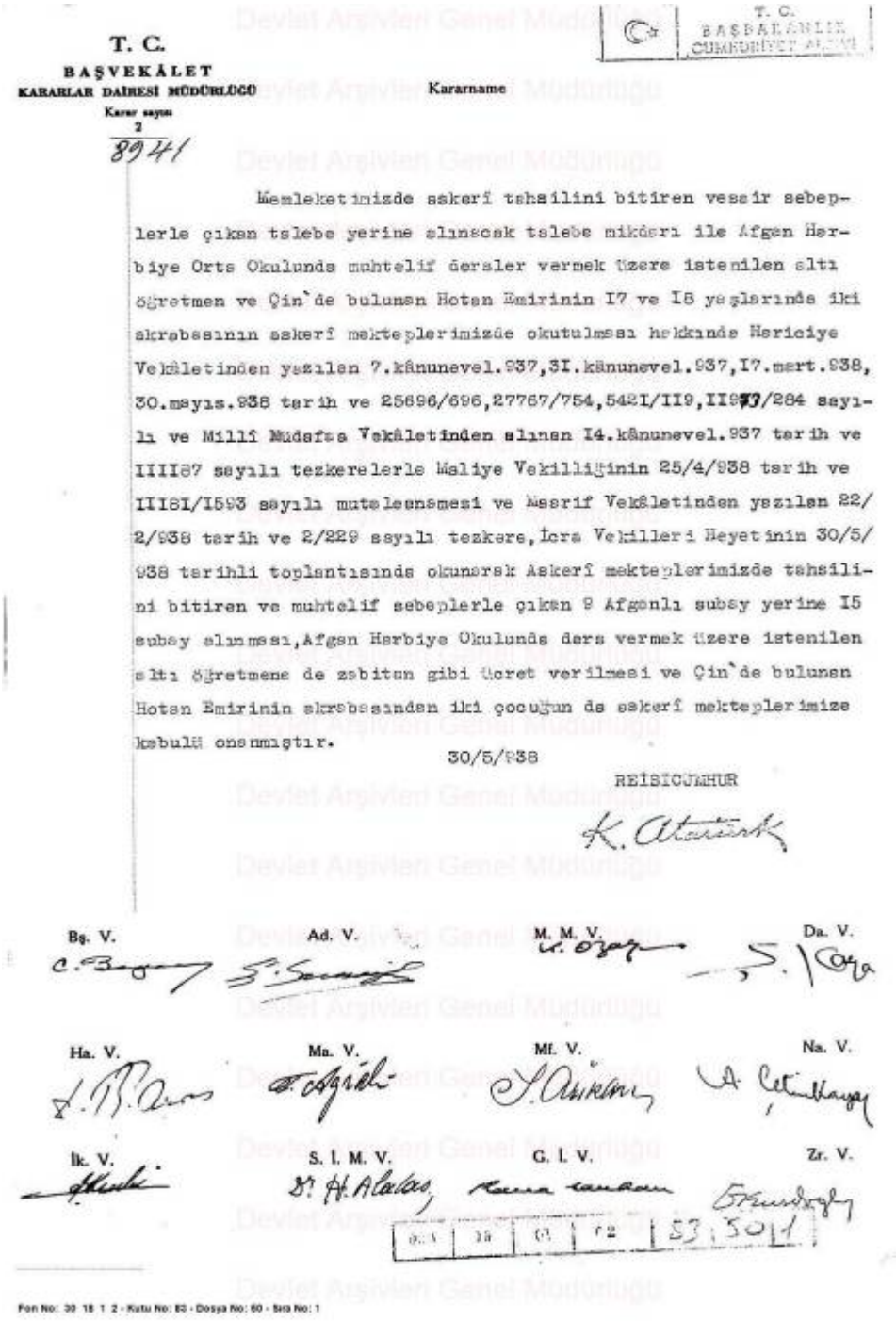
Ek 7. Afganistan'dan Türkiye'ye eğitim görmek amacıyla 1926 yılında 30 subayın geldiğini ve maaşlarının Müdâfaa-i Milliye bütçesinden ödeneceği belirtilmiştir. **(BCA**, T: 08.09.1926., F. K: 30.18.1.1., Y.N: 20.57.16)

Levent Şahverdi Arşivi

Ek 8. Afganistan'a tıp eğitimi vermek maksadıyla 1927 yılında Op. Dr. Rıfkı, Bakteriyolog Dr. Rebi Hikmet ve Ayniye Mütehassısı olarak Dr. Fuat Beyin gönderildiğinden bahsedilmiştir. **(BCA**, T: 11.05.1927., F. K: 30.18.1.1., Y.N: 24.27.17)

Levent Şahverdi Arşivi

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ
Karar sayısı
2
8941

Kararname

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Memleketimizde askerî tahsilini bitiren vesâir sebeplerle çıkan talebe yerine alınacak talebe miktarı ile Afgan Harbiye Orta Okulunda muhtelif dersler vermek üzere istenilen altı öğretmen ve Çin'de bulunan Hotan Emirinin 17 ve 18 yaşlarında iki akrabasının askerî mekteplerimizde okutulması hakkında Hariciye Vekâletinden yazılan 7.kânunevel.937,31.kânunevel.937,17.mart.938, 30.mayıs.938 tarih ve 25696/696,27767/754,5421/119,11897/284 sayılı ve Millî Müdafaa Vekâletinden alınan 14.kânunevel.937 tarih ve 11181/87 sayılı tezkerelerle Maliye Vekilliğinin 25/4/938 tarih ve 11181/1593 sayılı mütalaanamesi ve Maarif Vekâletinden yazılan 22/2/938 tarih ve 2/229 sayılı tezkere, İcra Vekilleri Heyetinin 30/5/938 tarihli toplantısında okunarak Askerî mekteplerimizde tahsilini bitiren ve muhtelif sebeplerle çıkan 9 Afganlı subay yerine 15 subay alınması, Afgan Harbiye Okulunda ders vermek üzere istenilen altı öğretmene de zabitan gibi ücret verilmesi ve Çin'de bulunan Hotan Emirinin akrabasından iki çocuğun da askerî mekteplerimize kabulü onanmıştır.

30/5/938

REİSİCUMHUR

K. Atatürk

Bş. V. | Ad. V. | M. M. V. | Da. V.

Ha. V. | Ma. V. | Mf. V. | Na. V.

İk. V. | S. İ. M. V. | G. İ. V. | Zr. V.

Fon No: 30 18 1 2 - Kutu No: 83 - Dosya No: 60 - Sıra No: 1

Ek 9. Askeri mekteplerimizde tahsilini bitiren 9 Afganlı subay yerine 15 subay alınması, ayrıca Çin'de bulunan Hotan Emirinin 2 akrabasının da askeri mekteplerimizde okutulması kabul edilmiştir. **(BCA**, T: 30.05.1938., F. K: 30.18.1.2., Y.N: 83.50.1)

Levent Şahverdi Arşivi

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

وكالتنامه

2905
6452

وكالتنامه

افندمان قزالو قرالیوی حضرتلرینك استانبول كزمسنك اوزره بيشمالله بدرينك عمومه مسنك ازير وابوزينك مقسام معروفه داخل اولديغي عالده ، اوده ايكي بيك بشيوز ليرا كرايه اعلى وشاليجمانك تنزيلي مناسبتله بايلديمز موسم اجون جهت عقد وتحريرنامه قبالمه مدافعه ايدمك اوزره بالمشاوره ، خارجه وكالت بليدجه تنظيم وتوديع ايتمه اولدن مربوط بروغرامك وه تصديقي ، وكالت شاليجمانك ١٨ ت ٩٥٨ تاريخ و ٥٥٥ نومرولو تزكره سيله وقوع بولدن تعديلي اوزره اجراكيلدي حجتك ١٨ ت ٩٥٨ تاريخي اجراسن تصويب وقبول اولونمشدر .

١٨/تشرين اول/ ٩٥٨

خارجه وكيل | داخليه وكيل | مدافعه ملي وكيل | عدليه وكيل | باش وكيل

صحيه ومعاونت اجتماعيه وكيل | اقتصاد وكيل | نافعه وكيل | مهارف وكيل | مالیه وكيل

030 | 18 | 01 | 01 | 028 | 23 | 7

Fon No: 30 18 1 1 - Kutu No: 28 - Dosya No: 23 - Sıra No: 7

Levent Şahverdi Arşivi

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

افغان قرالی و قرالیچه‌سی حرائنی سولسونیول ویا اودمادن لسنا نبوله کتیرمك ایچون سیر سفائن اداره‌سنك اك مکمل و سریع وایوری [illegible] تخصیص قلنمقدر .

لشبو کمی قرال حضرتلرینك تشریفلرندن بر کون اول یعنی اون ایکی مابعده رفاقتنده پیك‌شکوت و برق‌سطوت طوربیدو مخربلری اولدیغی حالده تنسیب‌بتاها نه‌لری اوزره مذکور لیمان - لردن برنده بولونمجقدر . کیده هیئت‌مستقبلیندن ماعدا فیلوتیللا قومودوری و رفاقت ضابطی و لزومی قدر واردا باندیرا افرادی بولونمجقدر .

هیئت‌مستقبلین بروجه آتیدر :

۱ : - رئیس‌جمهور حضرتلری نامنه استقباله مأمور مهماندارلری پاشا

۲ : - کابل سفیری نبیل بك

۳ : - تشریفات مدیر عمومی معاونی سعدالله بك

٤ : - قرال و قرالیچه حضرتلرینك معیتلرینه مأمور ایکی یاور .

افغان‌سفیری غلام جیلانی حضرتلری دخی آرزو ایتدکلری تقدیرده هیئت مستقبلینه معیتلرندن بر ذات ایله برابر التحاق بوبورمجقلردر .

۱۳ مایس ۱۹۲۸

دقیقه ساعت
.. ۱۰ قرال و قرالیچه حضراتیله معیتلری‌موش ایله [illegible] وابورینه تشریف بوبورودقن پیت‌شوکت و برق‌سطوت سلام طوپی اتداخ ایدمجك و قرال‌حضرتلری کمی به چیقنجه کمینك غرانده دیره‌کنه ذات‌همایونلرینه مخصوص سنجاق چکیلهجکدر . افغان ملی مارشی و متعاقباً استقلال مارشی ترنم ایدیلهجك و هیئت‌مستقبلین قرال و قرالیچه حضرتلرینه تقدیم قلنمجقدر

دقیقه ساعت
.. ۱ وابورده اوکله طعامی تناول بوبورولهجقدر . بر باندو موزیقه قرال‌حضرتلرینك امرلرینه تابع بولونمجقدر .

۱٤ مایس ۱۹۲۸

دقیقه ساعت
.. ۹ دونتمانك‌دیکر بش‌قطعه سفائنی بوغازك‌خارجنده و اوچ میل مسافه‌ده منتظم بر خط اوزرنده قرال‌حضرتلرینك‌ورودینه انتظار ایدهجکدر .

.. ۱۷ قرال‌حضرتلری بوغاز خارجنده بکله‌ین سفائن حربیه اوکدن کچرکن حمیدیه و مجیدیه قرووازورلرندن ۲۱ باره طوپ اتداخی‌صورتیله مشارالیه حضرتلرینی سلاملا یهجقلردر .

030 | 18 | 01 | 01 | 028 | 23 | 7

Fon No: 30 18 1 1 - Kutu No: 28 - Dosya No: 23 - Sıra No: 7

Levent Şahverdi Arşivi

جمهوری ترکیه
خارجیه وکالتی
نشریات اداریه عمومیه
فورمو

دقیقه ساعت

۱۵ ۹۷ قرال و قرالیچه حضراتنی استقباله کلن والی، فول اردو و دونتما قوماندانلری، شهر امینی، خلق فرقه‌سی معتمدی، دارالفنون امینی قرال حضرتلرینك راکب اولدیغی سفینه‌یه چیقه‌رق رتبهٔ خوش آمدی بی ایفا ایدهجکلر و شهر امینی طرفندن بر خلق ایراد ایدیلهجك و قرال حضرتلری طرفندن مقابله بویورولهجقدر.

بو صیره‌ده بر طیاره فیلوسی دخی سفینهٔ قرالی بی استقبال ایدهجك و حیدرپاشایه قدر سفن حربیه‌یه رفاقت ایدهجکدر.

دقیقه ساعت

۳۰ ۷ بو صورتله تشکل ایدن موکب بحری حرکت ایده‌رك ساعت ۸ گلنجه حیدرپاشا اوکه واصل اولهجق و سلیمیه فیشلمی طرفندن بکرمی پاره طوپ اتداخنی صورتیله سلاملا نهجقدر.

۰۰ ۸ قرال حضرتلری حیدرپاشایه چیقمق اوزره موطوره راکب اولاجقلر و بو صیره‌ده افغان و استقلال مارشی ترنم ایدهجك و موطور آوارا ایدوب سفائن حربیه اوکندن مرور و حیدرپاشایه مواصلت ایدرکن بوتون سفائن ۲۱ پاره طوپ اتداخ ایلیهجکلردر.

۱۵ ۹ قرال و قرالیچه حضراتی حیدرپاشا رصیفنده استقبال اولنهجق و گلرکاهده کی قطعاتی بعد التفتیش استاسیونه داخل اولهجقدر. استاسیون داخلنده قرال و قرالیچه حضرتلری آیریجه قاضی کوی خلق فرقه‌سی معتمدی
آنادولو - بغداد دمیر یوللری ایشلتمه مدیری،
بلدیه رئیسی،
طرفندن استقبال اولنهجقلردر. غار داخلنده کذا مراسم احترامیهٔ عسکریه ایفا قلنهجق و افغان و استقلال مارشی ترنم ایدیلهجکدر.

قرال و قرالیچه حضرتلریله نورالسراج و حوریه طوزی خانملر و مصاحب سردار حسن خان رئیس جمهور حضرتلری طرفندن تخصیص بویورولان خصوصی واغونه راکب اولهجقلر و معیتلری دیکر واغون لی لرده لحظ موقع ایدهجکلردر.

حیدرپاشادن حرکت.

معیت قرالیده کیزه‌یه قدر والی، قوماندان، شهر امینی، پولیس مدیری —

030 | 18 | 01 | 01 | 02-7 | 23 | 7

Fon No: 30 18 1 1 - Kutu No: 28 - Dosya No: 23 - Sıra No: 7

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

Levent Şahverdi Arşivi

خارجیه وکالتی

بولنه جقدر .

ساعت دقیقه — کبزه یه مواصلت ، مراسم احترامیه عسکریه — افغان و استقلال معاشی ترنم ایدیله جك .... مأمورین محلیه طرفندن عرض تعظیمات قبلنه جقدر .

ساعت دقیقه — قوال و قرالیچه حزانی امر بویورد قلری ذوات ایله آقشام طعامی تناول بویوره جقلردر .

۲۰

مایس ۱۹۲۸

ساعت دقیقه — آنقره استاسیونده مواصلت .

۱۱ ۲۰ — قوال و قرالیچه حزانی استاسیون ریختیمنده رئیس جمهور حضرتلری طرفندن استقبال ایدیله جکلردر . رئیس جمهور حضرتلرینك رفاقت دولتلرنده ذوات آتیه بولنه جقدر ؛

صاغ طرفلرنده :

بویوك ملت مجلسی رئیسی کاظم پاشا حضرتلری .

باش وکیل عصمت پاشا حضرتلری ؛

هیئت وکیله اعضائی . بویوك ملت مجلسی رئیس وکیللری ، فرقه کاتبه عمومیسی

صول طرفلرنده ؛ [illegible] عمومیسی

ارکان حربیه عمومیه رئیسی پاشا حضرتلری ؛

عالی شورای عسکری اعضاسی ؛

قوه ، دکز و هوا مستشارلری .

رئیس جمهور حضرتلرینك آرقه طرفلرنده :

کاتب عمومیلری .

سر یاورلری ؛

محافظ قطعاتی قوماندانی .

قلم مخصوص مدیرلری ؛

یاورلری ؛

استاسیونده بر قطعهٔ عسکریه طرفندن رسم سلام ایفا قیلنه جقدر .

قطعهٔ عسکریه یه عوداً ذوات آتیه صره ایله اخذ موقع ایده جکلردر ؛

1 - بویوك ملت مجلسی رئیسی وکیللری ، فرقه کاتبه عمومیسی ، دیوان ریاست سکیزنجی رئیسی ریاست عمومیسی ،

شورای دولت رئیسی ، [illegible]

وکالت مستشارلری .

2

030 16 01 01 005 27 7

Fon No: 30 18 1 1 - Kutu No: 28 - Dosya No: 23 - Sıra No: 7

Levent Şahverdi Arşivi

خارجیه نظارتی
نشریات مدیریت عمومیه سی
فورم

ساعت	دقیقه	
١١	٤٥	رئیس‌جمهور حضرتلری ایله قرال و قرالیچه حضراتی و معیتلرندن سکز ذات استاسیون بناسندن چیقه جقلر و استاسیون میدانده انتظار ایدن آنقره والیسی ایله شهر امینی ، جمعیت عمومیهٔ بلدیه دن منتخب بر هیئت ، امنیت عمومیه مدیری ، ژاندارمه قوماندانی و پولیس‌مدیری طرفندن استقبال ایدیله جکلردر . شهر امینی بیان خوش آمدی بی متضمن قیمه بر نطق ایراد ایده جك و قرالیچه حضرتلرینه بر بوکه تقدیم ایده جکدر .
		[قرال حضرتلری رئیس‌جمهور حضرتلریله برلکده رسم سلامی ایفا ایدن قطعهٔ عسکریه‌یی تفتیش بوبوره و اوطوموبیللرك انتظار ایتدیکی محله واصل اوله جقلردر .]

ساعت	دقیقه	
١٢		اوطوموبیللره راکب اولنمق اقامتگاه قرالی یه تخصیص قیلنان « آنقره پالاس » اوتلنه مواصلت اولنه جقدر .

ساعت	دقیقه	
١٢	١٠	قرال و قرالیچه حضرتلریله رئیس‌جمهور حضرتلری اوتله مواصلت بوبوره جقلر و تشریفات مدیر عمومیسیله مهماندارلری طرفندن استقبال ایدیله جکلردر . رئیس‌جمهور حضرتلری سفارتلرینی دائره لرینه قدر ایصال ایده جك و بر مدت استراحتدن صوکره عودت بوبوره جقلردر .

ساعت	دقیقه	
١٣ الی ١٤،٣٠		قرال و قرالیچه حضراتی و معیتلری خصوصی صورتده اوکله طعامی تناول بوبوره جقلردر .

ساعت	دقیقه	
١٥	٣٠	قرال و قرالیچه حضراتی چانکقیایه‌کی ریاست‌جمهور کوشکنه عزیمتله اعادهٔ زیارت بوبوره‌جقلردر . رفاقتلرنده دیکر اوطوموبیللرده نوراللراج ایله حرمه طرزی خانم افندیلر مصاحب سردار حسین‌وبان کابیلری سردار اعلی غلام صدیق خان ، سفیر غلام جیلانی و رفیقه‌لری خانم افندی و مهماندارلری بولنه جقلردر . تشریفاتده مراسم احترامیهٔ عسکریه ایفا اولنه جق و مرعی اولان اصول دائره‌سنده استقبال ایدیله جکلردر .

ساعت	دقیقه	
١٧		قرال و قرالیچه حضراتی رئیس‌جمهور حضرتلری طرفندن خصوصی صورتده سینه‌ده بوبوره‌جقلردر .

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

030 | 18 | 01 | 01 | 028 | 23 | 7

Fon No: 30 18 1 1 - Kutu No: 28 - Dosya No: 23 - Sıra No: 7

Levent Şahverdi Arşivi

خارجیه وکالتی

ساعت	دقیقه	
		قورو
١٨		قرال حرتلری اقامتکاهلرنده بویوك ملت مجلسی رئیسی ایله باش وکیل ، ارکان حربیهٔ عمومیه رئیسی پاشا حرتلرینك و خارجیه وکیلی بك افندینك زیارتلرینی قبول بویورمجقلردر .
ساعت	دقیقه	
٢٠	٣٠	قرال و قرالیچه حرتلرینك شرفنه رئیس جمهور حرتلری طرفندن یوز کیلك بر ضیافت اعطا بویوریله جقدر . اشبو ضیافتده رئیس جمهور حرتلری ، بویوك ملت مجلسی رئیسی باش وکیل ، هیئت وکیله اعضاسی ، عسکری و ملکی ارکان حکومت حاضر بولنه جقلردر . بو وسیله ایله رئیس جمهور حرتلری طرفندن بر نطق ایراد اولنه جق و افغان قرالی حرتلری طرفندن ده مقابله ایدیله جکدر .
ساعت	دقیقه	
٢٢	٣٠	ده ضیافت و رسم قبول نهایت بوله جقدر .

ایکنجی کون

ساعت	دقیقه	
١١		ده بویوك ملت مجلسی مراسم مالونده قرال حرتلری سفرای اجنبیه یی و معلمتکارلری مجتمعاً و مرعی اولان تشریفات اصولی دائره سنده قبول بویوره جقلردر .
ساعت	دقیقه	
١٣		ده قرال و قرالیچه حرتلری شرفنه باش وکیل پاشا حرتلری طرفندن قوناقلرنده خصوصی بر اوکله طعامی اعطا ایدیله جکدر . نطق تعاطی ایدلمیه جکدر . عسکری مراسم اولمیه جقدر . اوطوموبیللره کما فی السابق سواری رفاقت ایده جکدر .
ساعت	دقیقه	
١٦		ده پارس محلی تشریف اولنه جقدر .
ساعت	دقیقه	
١٨	٣٠	ده قرال حرتلری اقامتکاهلرینه عودت بویوره جقلر و سفارت ارکانی و آردو بویوردقلری ذواتی قبول بویوره جقلردر .

030 18 01 01

Fon No: 30 18 1 1 - Kutu No: 28 - Dosya No: 23 - Sıra No: 7

Levent Şahverdi Arşivi

خارجیه وکالتی
تشریفات عمومیه
قلمی

ساعت دقیقه

۲۰ ده خارجیه وکیلی طرفندن قرال و قرالیچه حضراتی شرفنه بر ضیافت کیده اولنه جقدر . اجنبی ضیافتده سفرای اجنبیه رفیقه لریله برابر حاضر بولنه جقلردر .

ساعت دقیقه

۲۲ ۳۰ ده رسم قبول . بوتون قور دیپلوماتیك دعوت اولنه جقدر . و ریاست جمهور موسیقی هیئتی طرفندن یوز اللی کیشیلك بر قونسر ویریله جکدر .

اوچنجی کون

ساعت دقیقه

۱۱ ده والی . شهر امینی . جمعیت عمومیهٔ بلدیه دن بر هیئت قرال و قرالیچه حضرتلرینی زیارتله شهر نامنه عرض تعظیمات و قرال حضرتلرینه غازی پاشا حضرتلرینك قارتیفا طرفندن پاپیلان برونز بر بوستنی و قرالیچه حضرتلرینه هرکه معمولا تندن بر چفت ایپکلی خالی هدیه ایدیله جکدر .

ساعت دقیقه

۱۲ ۳۰ ده قرال و قرالیچه حضراتی خارجیه قوناغنده خصوصی صورتده بر اوکله طعامی تناول بویوره جقلردر .

ساعت دقیقه

۱۵ ۳۰ [illegible]

ساعت دقیقه

۱۸ ده بویوك ملت مجلسی رئیسی پاشا حضرتلری طرفندن قوناقلرنده خصوصی بر چای ضیافتی اعطا ایدیله جکدر .

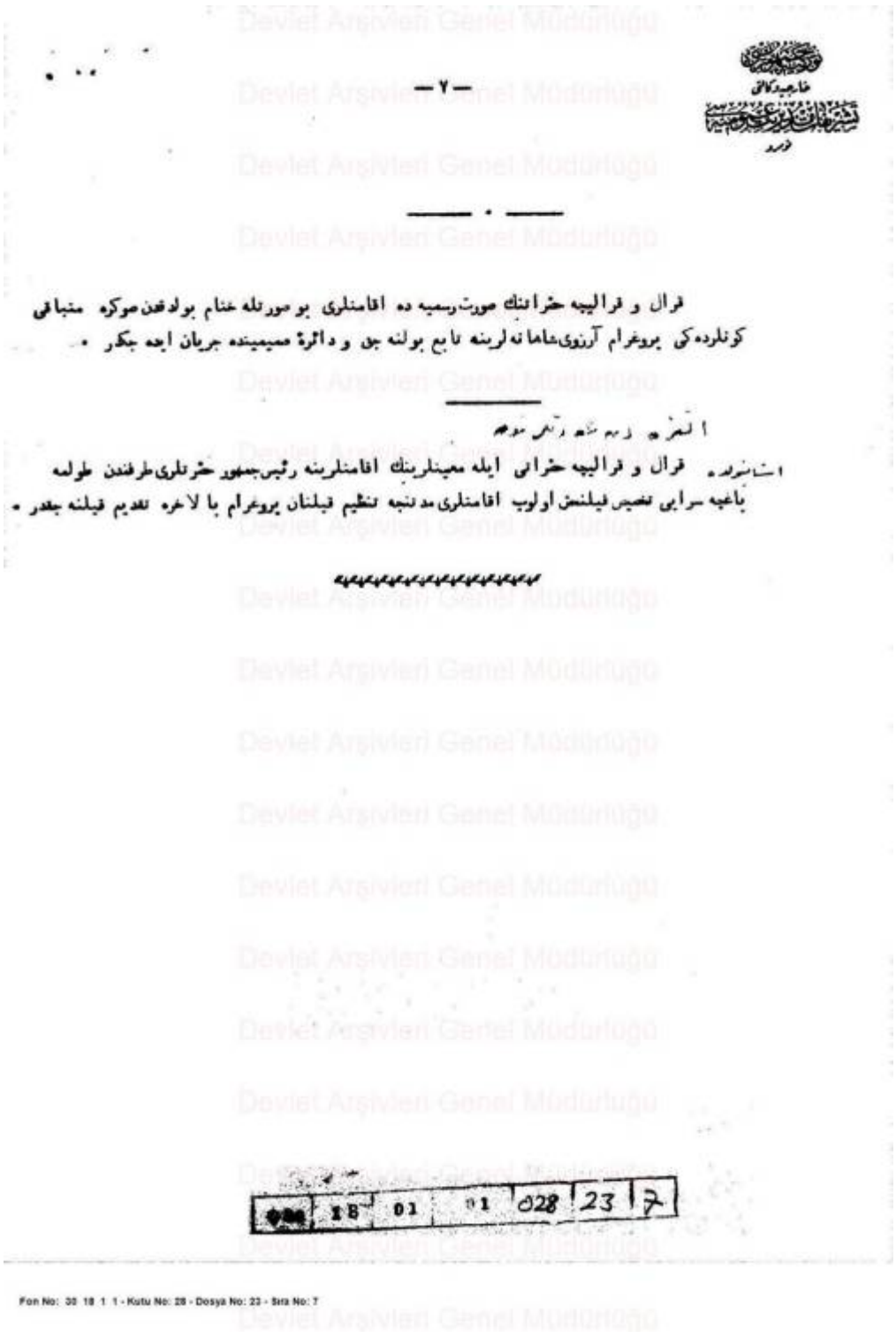
ساعت دقیقه

۲۰ افغان قرال و قرالیچه سی حضراتی طرفندن رئیس جمهور حضرتلری شرفنه بر ضیافت کیده ایدیله جکدر .

———•———

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

Levent Şahverdi Arşivi

— ۲ —

قرال و قرالیچه حضرتلرینك صورت رسمیه ده اقامتلری بو صورتله عنام بولدقدن صوکره متباقی
کونلرده کی پروغرام آرزوی شاهانه لرینه تابع بولنه جق و دائرهٔ معینده جریان ایده جکدر .

قرال و قرالیچه حضرتلری ایله معیتلرینك اقامتلرینه رئیس جمهور حضرتلری طرفندن طولمه
باغچه سرایی تخصیص قیلنمش اولوب اقامتلری مدتنجه تنظیم قیلنان پروغرام یا لاخره تقدیم قیلنه جقدر .

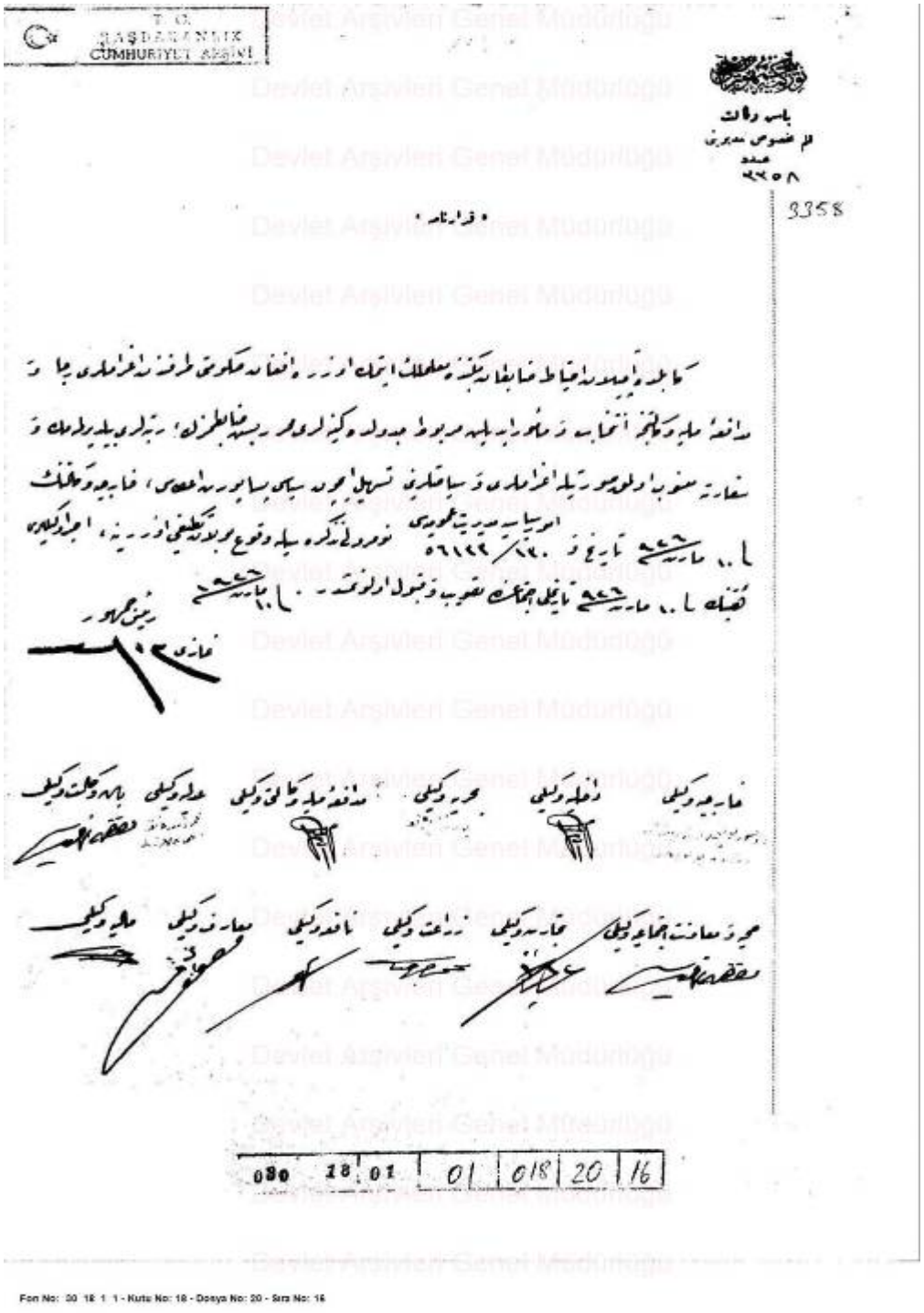
Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

30 18 01 01 028 23 7

Fon No: 30 18 1 1 - Kutu No: 28 - Dosya No: 23 - Sıra No: 7

Ek 10. Afgan Kral ve Kraliçesini İstanbul'a getirmek için İzmir vapurunun kiralanması ve yapılacak tören için düzenlenen program. **(BCA**, T: 18.04.1928, F. K: 30.18.1.1., Y.N: 28.23.7)

Levent Şahverdi Arşivi

Fon No: 30 18 1 1 - Kutu No: 18 - Dosya No: 20 - Sıra No: 16

Ek 11. 1926'da Kâbil'de açılmış olan İhtiyat-ı Zabitan mektebinde öğretmen olarak görev almak için gönderilen 5 subaya isimleri açıklanmamak üzere siyasi pasaport verileceğin bahsedilmiştir. **(BCA**, T: 10.03.1926., F. K: 30.18.1.1., Y.N: 18.20.16)

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye Cümhuriyeti
Hariciye Vekâleti
III ncü Daire Umum Müdürlüğü
II nci Şube
24756
990

43 Ankara 21/1/932

Hulâsa: Afganistan'daki ecnebi müte
hassıslar h.

lef: 1 suret.

Yüksek Başvekâlete

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Afganistan Hükûmetinin hizmetinde bulunan ecnebi mütehassıslar hakkında Kâbil Büyük Elçiliğimizden alınan malûmata göre Afganistan,hiç bir meslekten afganlı mütehassısa malik bulunmaması hasebile,Maarif,Nafıa,Ziraat,askerlik ve tebabet noktai nazarından henüz pek geridedir. Bunu bilen sabık Kıral Amanullah,bilhassa Avrupa seyahatından sonra, bir takım ecnebi mütehassıslar getirmiş ve biri alman, diğeri fransız olmak üzere iki mektep tesis ederek memleketin seviyesini yükseltmek istemişti. Fakat son inkılâbı müteakip bütün mütehassıslar memleketlerine avdet etmek mecburiyetinde kalmışlardır. Mamafih aynı ihtiyacı hisseden Hükûmeti hazıra yeniden Avrupa'dan birer,ikişer mütehassıs getirtmiş ve böylece şimdiye kadar gelenler, adetçe evvelce gelmiş olanları geçmiştir. Yeni getirilen ve isimleri bitişik olan listede gösterilen bu mütehassısların ekserisi Almandır. Bunlardan başka daha 30 kadar alman geitrtilecek ve bunlar meyanında ordu için bir de zabit bulunacaktır. Yeni geleceklerin isimlerinin de ayrıca bildirileceği Büyük Elçiliğimizden bildirilmiştir.

Arzolunur,Efendim.

Hariciye Vekili

Hâfız

12-932

030	10			258	733	2

Cevabî mektuplarda bunun altına ve zarfa kırmızı kalemle yazılmasına ve emniyet ve hususî numaralarının derci tavsiye olunur.

3 -

22-12-32 6219 1

M.M.
- 1 -

Fon No: 30 10 0 0 - Kutu No: 258 - Dosya No: 733 - Sıra No: 2

Levent Şahverdi Arşivi

T.C.
BAŞBAKANLIK
Cumhuriyet Arşivi

LİSTE SURETİ

Kâbil'de bulunan ecnebi mütehassısların isim ve mesleklerini ve hangi Vezarete mensup olduklarını gösterir listedir.

Maarif Vezaretine mensup olanlar:

Dr. Phil. Walther Iven.	Alman mektebu müdürü.	
Dr. Walter Lirbig	" "	muallim
Monsieur Glewincke	" "	"
Mr. Schawrtzenfelf	" "	"
Mr. Balcke	" "	"
Mr. Mayer	" "	"Avusturyalı
Dr. Karl Brückl	" "	"
Mr. Fetters	" "	"
Monsieu Raymond Boinet	Fransız mektebi müdürü	
Mr. Etienne Courtat	" "	muallim
Mr. André Beaudouin	" "	"
Mr. Jean Hénaf	" "	"
Mr. Grager	" "	"
Mr. Rivé	" "	"
Mr. Bedran Zeyĉan	Tercüme ve telif heyetinden.	Mısırlı.
Cemaleddin Han	Talim terbiye müderrisi.	Hintli.

Harbiye Vezaretine mensup:

Meki Hamdi Bey.	Harbiye mektebi heyeti talimiye reisi.	Türk
Mr. Tokaki	" " Jimnastik muallimi.	Japonyalı.
Mr. Kafire.	Topçu muallimi.	İtalyan.
Mr. Roznardi.	"menteur"	"
Mr. Çerelve	"	"
Mr. Binbaşı Christiann.	Piyade talimgâhı muallimi.	Alman.

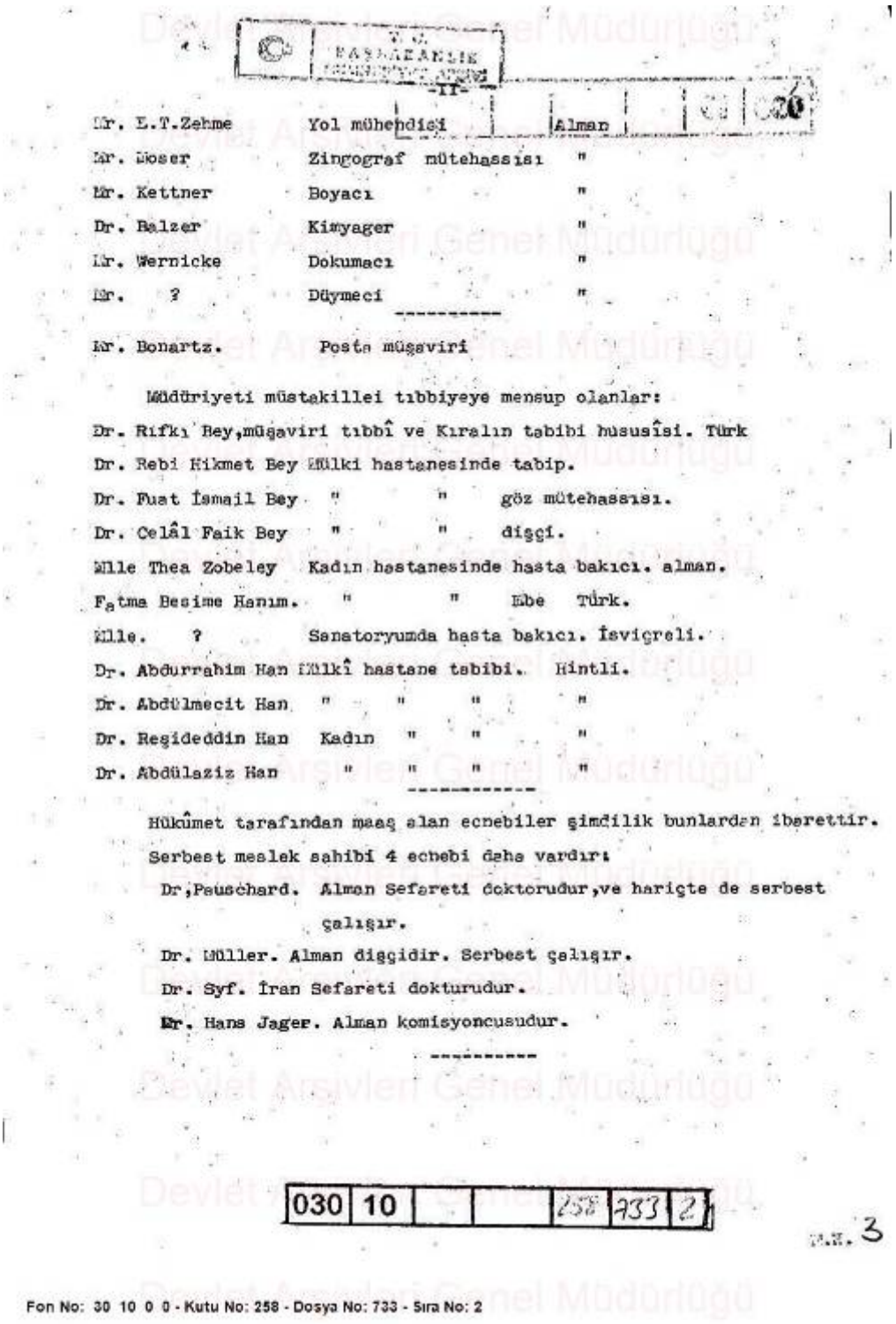
Ticaret Vezaretine mensup:

Mr.Gaetano Aloisi.	Su mühendisi.	İtalyan
Mr. Grimpe	" "	Alman
Mr. Erich Thomas	Elektrik "	"

030 | 10 | | | 258 | 433 | 2 | 1./.2

Fon No: 30 10 0 0 - Kutu No: 258 - Dosya No: 733 - Sıra No: 2

Levent Şahverdi Arşivi

-11-

Mr. E.T.Zehme	Yol mühendisi	Alman		
Mr. Moser	Zingograf mütehassısı	"		
Mr. Kettner	Boyacı	"		
Dr. Balzer	Kimyager	"		
Mr. Wernicke	Dokumacı	"		
Mr. ?	Düymeci	"		
Mr. Bonartz.	Posta müşaviri			

Müdüriyeti müstakillei tıbbiyeye mensup olanlar:

Dr. Rıfkı Bey,müşaviri tıbbî ve Kıralın tabibi hususîsi. Türk
Dr. Rebi Hikmet Bey Mülki hastanesinde tabip.
Dr. Fuat İsmail Bey " " göz mütehassısı.
Dr. Celâl Faik Bey " " dişçi.
Mlle Thea Zobeley Kadın hastanesinde hasta bakıcı. alman.
Fatma Besime Hanım. " " Ebe Türk.
Mlle. ? Sanatoryumda hasta bakıcı. İsviçreli.
Dr. Abdurrahim Han Mülkî hastane tabibi. Hintli.
Dr. Abdülmecit Han " " " "
Dr. Reşideddin Han Kadın " " "
Dr. Abdülaziz Han " " " "

Hükûmet tarafından maaş alan ecnebiler şimdilik bunlardan ibarettir.
Serbest meslek sahibi 4 ecnebi daha vardır:
Dr;Pauschard. Alman Sefareti doktorudur,ve hariçte de serbest çalışır.
Dr. Müller. Alman dişçidir. Serbest çalışır.
Dr. Syf. İran Sefareti dokturudur.
Mr. Hans Jager. Alman komisyoncusudur.

030 | 10 | | | 258 | 733 | 2

Y.N. 3

Fon No: 30 10 0 0 - Kutu No: 258 - Dosya No: 733 - Sıra No: 2

Ek 12. Kâbil'de çalışan, içlerinde Türklerin de bulunduğu yabancı mütehassısların listesi verilmiştir. (**BCA**, T: 22.12.1932., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 258.733.2)

Levent Şahverdi Arşivi

T. C.
KÂBİL BÜYÜK ELÇİLİĞİ

Kabil, 29.XII.1937 193

No. 71

No.

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Çok Sayın ve Sevgili Başbakanımız,

İlkin, derin saygılarla bu yeni aldığınız yüksek hizmeti kutlular, başarılar diler, sonra da bura işlerini topluca ve kısaca bildirmeği faydalı bir borç sayarım.

1- Şimdi Afgan'da Türk mütehassıslar elinde bulunan işler şunlardır:

I) Tıp Fakültesi,
II) Memleket sivil hastahanesi,
III) Yardımcı doktor okulu,
IV) Sınatoryom,
V) Bakteriyoloji müessisesi,
VI) Kimya tahlil ve eczacılık işleri,
VII) Rontgen dairesi,
VIII) Harbiye okulu,
IX) Kıralın hususi hekimliği,
X) Kadın ve erkek diş müessiseleri,
XI) Devlet Hukuk Müşavirliği,
XII) Askeri müzik okulu.

Bu işlerde: 12 si subay
17 si Doktor
1 i Hukukcu
1 i Kimyacı
1 i Müzik öğretmeni
1 i Protezci
1 i Çingogıraf
1 i Mulajör
3 ü Laboratuvar işçisi olmak üzre

38 kişimiz çalışmakta ve bunlar eşleri ve çocukları ile 107 kişiye varmaktadırlar.

Bu arkadaşların Afgan Hükûmetinden aldıkları aylıkların hepsi birden, yılda 26988 ingiliz lirası tutmaktadır.

-5-

030 | 10 | | | 258 | 733 | 26

1

Fon No: 30 10 0 0 - Kutu No: 258 - Dosya No: 733 - Sıra No: 26

Levent Şahverdi Arşivi

T. C.
KÂBİL BÜYÜK ELÇİLİĞİ

Kâbil, ... 193 .

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

No. ...
No. (2)

Tebeamızdan olup da ticaret eden bir adamımız da: tütün, konserve, zeytinyağı, sabun ve buna benzer mallarımızı getirterek burada satmak işleri ile uğraşıyor ki yaptığı denemeler umut vericidir.

2- Bu güne kadar elde tutulan bu işlerin hepsini başarabildiğimizi sevinçle söyleyebiliriz. Yalnız bu işler içinde en düzgün giden işimiz askerlik işi olduğunu da söylemelidir. Bunun da başlıca sebebi: bu işin Hükûmetimizce bir Devlet işi olarak tutulup ona göre bir nizam ve türe altına alınmış ve direktif verilmiş olmasıdır. Başka işlerimiz ve bunlar arasında başlıca Tıp Fakültesi işi ki, doğrusu askerlik işleri kadar önemli ve değerlidir, Hükûmetimizce iş edinilmemiş ve kendi başına bırakılmış idi. Buradaki işlerimizin hepsini, askerlik işi gibi düzgünce idare etmek doğru olacağını , bundan önce Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığımıza yazmıştım. Çok büyük sevinçle bildiririm ki bu yazışım Bakanlıkca doğru bulunarak ve göz önünde tutularak , bu işlerimizin de bir türe altına alınmasına karar verilmiş olduğu buraya bildirildi. Burada çalışanlar ve bu işleri yakından görenler Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığının bu haberine nakadar sevinseler yeridir . Bakanımıza sizin karşınızda teşekkür etmeği ve iş adına gönül hoşlugumu söylemeği borç bilirim.

3- Harbiye okulundaki Subaylarımız derslerini Türkce veriyorlar. Türkce bilen Afgan Subayları bu dersleri farsçaya çeviriyorlar. Bu yol ile Harbiye okulundaki talebenin kulakları dilimize alışmış oluyor.

Bundan başka , bu okulda, yabancı dil olarak yalnız Türkce dili okutulup öğretilmesini Kıral emir etmiştir. Emir Han adında bizce çok değerli bir Afganlı Türkce dersler vermektedir. Bu derslerin verimi- umulandan çok yüksek çıktı. Bu kurslarda okuyanların Türkceyi Afgan'da öğrenmiş olduklarına inanılamaz.

030 | 10 | | | 258 | 733 | 26

2

Fon No: 30 10 0 0 - Kutu No: 258 - Dosya No: 733 - Sıra No: 26

Levent Şahverdi Arşivi

T. C.
KÂBİL BÜYÜK ELÇİLİĞİ

Kâbil, ... 193 .

No.
No. (3)

T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

Gençler ve orta yaşlılar arasında Türkceyi bilen ve konuşan bir çok adamlar belirmektedir. Bunların bir kısmı dilimizi memleketimizde öğrenmiş, bir takımı da Kabil'de okumuştur .

Bu adamların aralarında , kendilerini"Türkiye tanır" sayan ve bununla öğünen ve istekle Türkcenin propagandasını yapanlar vardır. Bunların en ileri gidenlerinden biri, Afgan edebî encümeni üyelerinden Mustafa Han Terzkî adında bir genç-afganlıdır, Türkceyi de burada öğrenmiştir.

Afgan Hükûmeti ve münevverleri, resmî dil olan Fars dilini bırakarak afganlıların asıl dilleri olan Paştuu dilini resmî dil yapmak istiyorlar. Bunun için her okulda her Devlet dairesinde Paştuu dili dersleri ve kursları açılmıştır. Şimdiye kadar şuurlu ve açık olmayan bu istek gittikce şuur almakta ve ileri gitmektedir. Ancak bir ilim dili olarak Farsca kadar da genişliği ve elverişi olamayan ve bu bakımdan işlenmemiş bir dil sayılan Paştuu dili işleninceye ve bir pazar dili olmaktan kurtuluncaya kadar , Afganın yabancı bir yardımcı dili de olması gerektir. Bu ihtiyac da Afganlıları dilimize yaklaştırmaktadır .

Bunları Kültür Bakanlığımıza da yazdım ve kitap ve gazata istedim. Genelkurmayimizin, kendi işinde burayı hiç unutmayıp kitaplardan hangisi kendi bakımından değerli ise buraya göndermekte olması nakadar öğülse yeridir.

Afganlılar, kendi Paştuu dilleri için latin harflerinden istifade ederek bir alfabe yapmagı tasarlamaktadırlar . Bu istekleri için ortalığı hazırlıyorlar . Bu işin çok geç kalmayacagını sanırım.

4- Kabil'de bir Siyasiğ bilgiler Okulu ile bir de Öğretmen Okulu açmak istiyorlar. Bu okulları ve bütün kültür işlerini yoluna koymak için de bizden elverişli bir Müsteşar istemişlerdi. Yazdım. İş daha kararlaştırılmış değildir. Umarım ki bu iki mektep ve Afgan'ın kültür işlerini de başta bir genç kafalı Müsteşar ile bir öğretmen heyetimizin elç alması

030 | 10 | | | 258 | 733 | 26

3

Fon No: 30 10 0 0 - Kutu No: 258 - Dosya No: 733 - Sıra No: 26

Levent Şahverdi Arşivi

T. C.
KÂBİL BÜYÜK ELÇİLİĞİ

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Kâbil, ... 193 .

No. .....
No. (4)

Hükûmetimizce de Devlet işlerimize uygun görülür. Afgan'da okutulacak pek çok talebe vardır.

5- Bu işler burada daha erken açılır ve ileri gidebilirdi ancak bu yıl Afgan'da pamuk rekoltü fena oldu. Hükûmet pek çok pamuk ektirmişti. 30 000 ton pamuk alınacağı umuluyordu. Bu pamuğu vaktinde teslim edebilmek için de 400 kadar kamyon ısmarlamışlardı. Bu gün anlaşıldı ki 5 000 tondan fazla pamuk alınamayacaktır. Pamuk piyasası da düşmüş .

Bundan başka Karagöl kuzu derilerini de satmak güçleşiyor. Afgan Bankası direktürü Londıra'da bu işlerin arkasındadır. Memleket içinde deviz güçlüğü vardır. Bu da bir çok işlerin geri kalmasını gerektiriyor.

6- Afganlılar bizden bir mağden mühendisi istemiş oldiklarını bilirsiniz . Biz bunu veremedik. Afganlılar göz kapayarak, petrol ramak işlerini Amerikalılara verdiler. Amerikalılar da geldiler, işe başladılar. Bu iş için yapılan mukaavelenin bir kopyası Dış işleri Bakanlığımıza gönderil - miştir. Bu şirket için elde ettiğimiz bilgileri de yazdık .

Bakır çıkarmak işini de Simens şirketi aldı. Daha işe başlamadı.

Kömür aramak ve çıkarmak için almanyadan üç mütehassıs çağrılmaştır. Yol paraları da gönderildi. Bu günlerde gelecekleri umuluyor.

7- Afganlılar ingilizlerden ve italyanlardan uçaklar almışlardı. Bu son günlerde bu uçaklar gelmeğe başladılar. Bu uçaklarda ders vermek için iki italyan ve iki ingiliz subayı ve bir kaç mühendis de gelecektir.

8- Burada eskiden kalma, biri binbaşi, biri de yüzbaşı rütbesinde iki alaman subayı da var ise de bir işe karıştırıldıkları yoktur. Ordu kurumunda yapılacak değişiklik ve yenilikler bizim heyetimiz Başkanından sorularak yapılmaktadır .

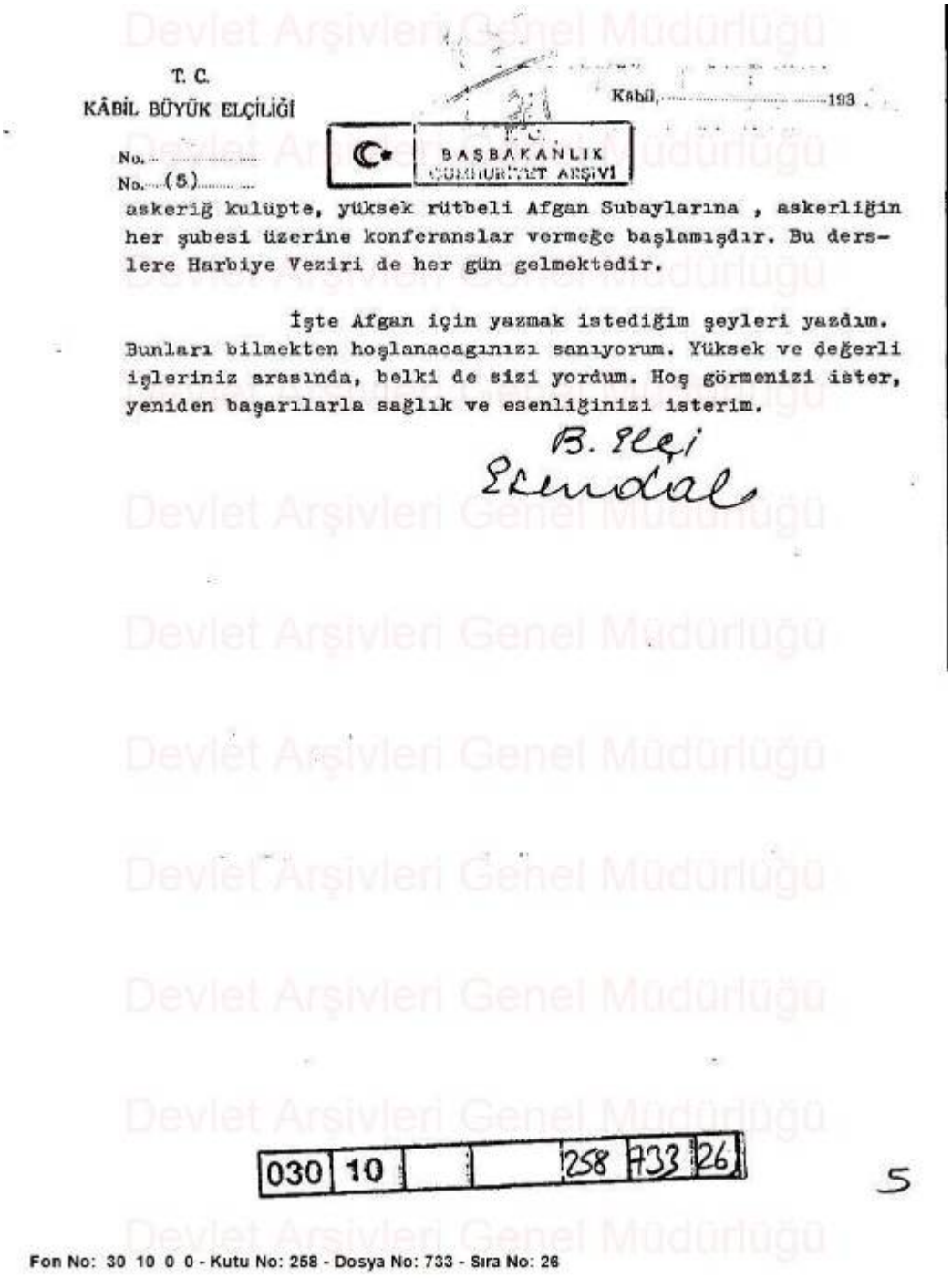
9- Süel heyetimiz, Harbiye okulundan başka, şimdi

030 | 10 | | | 258 | 733 | 26

4

Fon No: 30 10 0 0 - Kutu No: 258 - Dosya No: 733 - Sıra No: 26

Levent Şahverdi Arşivi

T. C.
KÂBİL BÜYÜK ELÇİLİĞİ

Kâbil, ... 193 .

No. .....
No. (5) .....

BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

askeriğ kulüpte, yüksek rütbeli Afgan Subaylarına , askerliğin her şubesi üzerine konferanslar vermeğe başlamışdır. Bu derslere Harbiye Veziri de her gün gelmektedir.

İşte Afgan için yazmak istediğim şeyleri yazdım. Bunları bilmekten hoşlanacağınızı sanıyorum. Yüksek ve değerli işleriniz arasında, belki de sizi yordum. Hoş görmenizi ister, yeniden başarılarla sağlık ve esenliğinizi isterim.

B. Elçi
Ekrem Dal

030 | 10 | | | 258 | 733 | 26

5

Fon No: 30 10 0 0 - Kutu No: 258 - Dosya No: 733 - Sıra No: 26

Ek 13. Kâbil Büyükelçiliğimiz tarafından gönderilen raporda Afganistan'da görev yapan Türk mütehassısların elinde bulunan işler listelenmiş olup aynı zamanda Amerikan, Alman ve İtalyan subayların teknik yardımlarından bahsedilmiştir. **(BCA**, T: 29.12.1937., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 258.733.26)

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye Cumhuriyeti
Hariciye Vekâleti
3 ncü Daire Umum Müdürlüğü
I nci Şube

Başvekâlete

Hulâsa:
Afganistandaki vekayi hakkında malûmat.

Leffi: I

BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

Afganistandaki vekayi hakkında Kâbil Büyük Elçiliğimizden alınan 12 şubat 1929 tarihli ve 1625/4 numaralı şifre tahriratın sureti leffen takdim olunmuştur efendim.

Ankara 17 nisan 1929. Hariciye Vekâleti Vekili

Ferit

BAŞBAKANLIK EVRAK
Tarih | Numara | Lef
15-4-29 | 2499 | 1

030 | 10 | | | 257 | 731 | 7

1
M.N.

Fon No: 30 10 0 0 - Kutu No: 257 - Dosya No: 731 - Sıra No: 7

Levent Şahverdi Arşivi

Kâbil Büyük Elçiliğimizden mevrut

tahrirat sureti

BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

Amanullahın mükerreren arzolunan orduya Türklere ve iktidar ve şahsiyet sahibi her kese karşı evham ve bu yüzden etrafına hep işe yaramaz hırsızları toplaması yalancı ve kendisine kuran şikest unvanı verdiren yeminlerini daima nakzeylemekle şöhret kazanmış olması insan kullanmasını bilmemesi,yaptığı ıslâhat dolayısiyle menafiini ihlâl ve hissiyatını rencide eylediği zümrelerin kuvvetlerini ve bu kuvvetleri ezecek kadar kendi kuvveti olup olmadığını hesap etmek lüzumuna bir türlü kail olamaması kendisine karşı muhalefete sevkettiği eşhas ve zümreleri bu yola müteferrik surette sevk ve peyderpey ezecek yerde bunların kâffesine birden meydan okuması kendisini biraz kuvvetli hissedince dünyayı kendi malikânesi zannedip gurur ve azametine payan olmaması ve tehlike zamanlarında zahirî azametini muhafazaya çalışmakla beraber dımağının muattal kalması seyahatından sonra kendisine fevkalâde bir gurur ve itimadınefs gelip hiç bir nasihatı dinlemez olması ve nasihat edenleri tahkır ve tezyif eylemesi ilâahiri....Kendisinin ve Afganistanın felâketini intaç eylemiştir.

2 ⁂ Merkezi Celâlabat olup Semti meşriki tesmiye olunan mıntakada ve Hayber geçidi Celâlabat yolunun cenubunda ve hudut boyunca sakin Şinvari aşiretinin Kıralın kâfirliği,Kıraliçanın Avrupada çıplak dolaştığı ve kâfirlerle şarap içtiği,Afgan [redacted] kızlarının kâfiristana tahsil için cebren gönderildikleri memlekete kâfirler adetleri ithal olunduğu .... ilâ propagandası Amanullah tarafından daima tahkir ve menfaatları ihlâl olan ülema ve Hanların teşviki Afganistanda ordu yapılmasına kat'iyyen razı olmayan İngilizleri (Piri Keremşah) namı tahtında o havaliye gönderdikleri mahut miralay Lavrensin tahriki üzerine ve mıntakalarındaki Afgan memurunu badema aşiretin de sair ahali misillu vergilere ve Ahziasker usulüne tabi olacakları hakkındaki tebliğ vesilesiyle isyan etmiş ve malûm hadisatın

030 | 10 | | | 257 | 731 | 7

./.2

Fon No: 30 10 0 0 - Kutu No: 257 - Dosya No: 731 - Sıra No: 7

Levent Şahverdi Arşivi

T.C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

başlamasını mucip olmuşlardı.

3 - Aşiret teşkilâtını zayetmiş menatik meyanında ahalisi cengâver olan yegâne mıntaka Gûhistandır. Bu itibarla devletin hemen bütün askerleri oradan gelir. Umum memlekette ikinci maddedeki propagandayı yapanlar bunu gûhistanda son derece tekâsüf ve devletin asker menbaını kurutmağa çalışmışlar,ve muvaffak olmuşlardı.

Ziya Beyin teşkil ettiği nümüne alayında Şeref beyin bülügü efradından unvanı "Beçei Saka" ve ismi Habibullah olan Gûhistanlı biri uzun zamandan beri şakavetle meşgul olup bizdeki Çakırcalı misillu fukarayı himaye ve zenginlerle memurini soymakta idi. Bu yüzden Gûhistan ahalisi kendisine müteveccihti. Amanullahın düşmanları mumaileyhi elde etmeğe çalışmış ve kendisini teşvik etmişler ve kendisi okuyup yazmak bilmemekle beraber fıtrî bir zekâya ve hakikî bir devlet adamı evsafına malik olduğundan yavaş yavaş kendisine Gûhistanın mümessili vaziyetine sokmuş, Gûhistanlılara devletin bütün askerlik yükünü ve vergilerini yüklendikleri halde manasıbin hep PATANlarin elinde bulunduğunu göstererek bütün Gûhistanı etrafına toplamağa muvaffak olmuştur.

5 8 Ağustosta elli kişilik bir çetenin başında olan mumaileyhin kânunusanide bir kaç bin kişi ile Kâbili zapt ve tahta çıkması gibi şayanı hayret bir hadise ancak bu suretle yani memur ve zabitan dahil olmak üzere bütün Gûhistanlıların kendisine filen yardım etmesiyle kabili izahtır. Bundan maada mumaileyh Gûhistanlı olmayan fakat muhtelif esbap dolayısiyle Amanullahın düşmanı olan bir çok ricalin de muzaheretine nail olmuştur. Bunlar bir şakinin Emaretini istememekle beraber Amanullahı onun yardimiyle devirmeği ve badehu onu atlatmağı düşünmüşler,fakat şaki hepsinden kabiliyetli çıkıp tahtını işgal etmiş,telgrafla arzolunduğu vechile şaki

./.

030 | 10 | | | 257 | 731 | 7

3

Fon No: 30 10 0 0 - Kutu No: 257 - Dosya No: 731 - Sıra No: 7

Levent Şahverdi Arşivi

T.C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

evvelâ hükûmetle barışmış,silâh para almış ve nufuz kazanmış badeha tekrar isyan edip Kâbile ilk baskınını yapmıştır.

6 - Bu ihanetler hakkında sarih bir şey söylemek mümkün değildir. fakat pek kuvvetli emmareler vardır. Amanullaha en çok muhalefet edenler ikinci safta bırakılan genç erkânı askeriye idi. Bunların başında ordudan çıkarılmış fakat isyanlar başlayınca tekrar celbedilmiş olan Harbiye Müsteşarı Habibullah vardır. "Ankaraya da gelmişti" Ondan sonra Erkânıharbiye Reisi Ömer ve muavini Seyit Abdullah gelir. Bu son zat aynı zamanda Kıralın vekili Mehmet Veli Han ile çok sevişir ve mahremi esrarı görünür ve Kıral aleyhinde bulunmaktan hiç sakınmazdı. Beceı Sakanın buraya ilk taarruzu esnasında onunla muhabere ettiği ve bilâhare gidip gizlice Beçe ile görüştüğünü bizzat itiraf etmiştir. Zehir isteyenlerden biri de odur. Kıralın sukutu sabırsızlıkla beklediği vaziyet sıkışınca zabitanın Kıralı ıskat edeceklerini ve Kandihara fırarına meydan vermeyeceklerini ve bunun için tayyara meydanında daima adamları olduğunu kendisi söylemekte idi. Kıral bütün bunları bildiği halde bu muhaliflere güler yüz göstermeğe ve bunlara ihsanlar vermeğe mecbur oluyorda. Hususatı askeriyede ise bunlar menfi mukavemette bulunup hiç çalışmayerlardı ve müsteşar Habibullah aslâ asker olmayan ve ancak bir mahalle bekçisi olmaya liyakati bulunan Harbiye Vezirini ima ederek "madamki Kıralın bize itimadı yok ve başımıza böyle adamları geçiriyor,işi onlardan beklesin" demekte idi. Kıral ihtimal bunların korkusu ile bir gece evvel bozulmağa başlamış olan cebhenin inhidamı devam edeceğini düşünerek tayyara meydanına gitmeğe cesaret edememiş ve yalnız bir kaç kişi ile gezmeğe gider gibi otomobille çıkıp Kandihara kaçmıştır. Kaçarken hazinedeki bütün İngiliz liralarını beraber götürmesi de gösterir ki Kandiharda tekrar hükûmet kurmak

./.

030 | 10 | | 251731 | 7

4

Fon No: 30 10 0 0 - Kutu No: 267 - Dosya No: 731 - Sıra No: 7

Levent Şahverdi Arşivi

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

emelinde idi, ve istifası takip edilmeden tehlikeli mıntakadan çıkmak için vermiştir.

7 - Veli Hanın rolü en anlaşılmazıdır, Kırala karşı çok muğber olduğunu bir mükâlemede hissettiğimi arzetmiştim. İhanetini gösteren kuvvetli emmareleri arzedeceğim.

a) Beçei Saka kânunuevvel bidayetinde dehalet eder gibi görünüp hükûmetten para ve silâh aldığı vakit Semti Şimaliye Heyeti Tanzimiye Reisi Ahmet Ali Hanı görmek için Cebelisaraç Kalesine gelmiştir. Mumaileyh Ahmet Ali Han "bunu Celâlabatta Kıral olan Ali Ahmet Han ile karıştırmamalıdır." sabık Berlin sefiri olup Almanyadan avdetinde Mavzer fabrikasının sureti mahsusada imal olunmuş bir tüfenğini beraber getirmiş ve bunları muhtelif ricale hediye etmişti. Peçei Saka maliye o tüfenklerin biriyle gelmiş ve numarasından Ali Ahmet Han bunun Veli Hana hediye ettiği tüfenk olduğunu hayretle görmüşmüş. Şaki müşateme esnasında bu tüfenklerle ve Kâbil ricali arasında dostları olmakla iftihar etmiştir. Bunu anlatan Ahmet Ali Han ile beraber bulunan Şurayı Devlet Başkâtibidir.

b) Beçei Saka Kâbili zapttettikten sonra fakat henüz sarayı almadan evvel Veli Hanın yiyenini maiyetinde Beçei Sakanın adamları olduğu halde şehirde gezerken ve yolda gördüğü etibbamızdan birine dolaşmamasını ve oradaki askerlere kendisini muhafaza etmelerini tenbih etmiştir.
Bu sırada Veli Han henüz sarayda mahsurdu.

c) İki hükûmet zamanında da Hariciye Müsteşarı kalan Mirza Mehmet Han Veli Hanla beraber Hindiguhun şimalindeki mıntakada müstakil bir hükûmet teşkilini düşündüklerini Veli Hanın zaten Badıhşan şehzadesi olduğunu ve artık Afgan dahilinde yaşamanın kabil olamayacağını pek mahrem olarak söylemiştir. Müsteşar da

./.

030 | 10 | | | 257 | 731 | 7

5

Fon No: 30 10 0 0 - Kutu No: 257 - Dosya No: 731 - Sıra No: 7

Levent Şahverdi Arşivi

T. C. BAŞBAKANLIK BÜYÜKLÜĞÜ ARŞİVİ

Heratı sorduğumda orası Afganlaşmıştır,ayrılmaz dedi. Müsteşarın bazı sözlerinden teşekkülünü tasavvur ettikleri devlette ekseriyette bulunan özbeklerin hükûmete hakim olmalarından endişe ettiğini de hissettim.

d) Maamafih bu emmareler hilâfına olan Veli Hanın da diğer bazı vükelâ ile bir müddet sarayda yeni Emir tarafından göz hapsine aldırıldığına ve badehu salıverildiğini söylemek iktiza eder. Elyevm sabık vükelânın ancak bir kısmı mevkuftur.

8 - Sarih surette bilinmeyen esbap dolayısiyle mahmut Sami paşa Amanullah saltanatının son iki ayı zarfında menkûp idi. Kendisi bu menkûbiyetini Kırala ıslâhatta gösterdiği istical dolayısiyle vermiş olduğu bazı mesaiye atfetmektedir. Bence bunun bir diğer sebebi de olacaktır. Geçen eylülün birinde vaki olan ısyan teşebbüsü faillerini muhakeme eden Divanı harbe Mahmut Sami Paşa reis tayin edilmiş idi. O vakitki sözlerinden bunları idam ettirmeğe cesaret etmediğini sezmiştim. Bilâhare Riyaset ondan alındı,Harbiye Vezirine verilmiş ve Kıralın idamını arzu ettikleri arzusu vechile mahkûm olmu idiler. Bu hal menkûbiyetin asıl sebebi olsa gerektir. Her ne ise Mahmut Sami Paşa kendisinin ve yeni Amirin adamlarının itiraf ettikleri vechile henüz şaki olan Emir ile muhabereye başlamış ve ona pek keymettar malûmat ve nasihatler vermiş ve Amanullahın firar günü acele Kâbile girmesi için ona haber göndermiştir. Elyevm kendisi kolordu kumandanlığında ipka olunmuş isede lafzen nufuzu var ve mazisini telgrafname ile arzettiğim Harbiye Veziri Seyit Hüseyin kendisine hiç yüz vermemektedir. Kendisi Kerkûklü olmak itibariyle İngiliz tabiiyetine geçip buradan çıkmağa çalışmaktadır.

./.

030 | 10 | | | 257 | 731 | 7

6

Fon No: 30 10 0 0 - Kutu No: 257 - Dosya No: 731 - Sıra No: 7

Levent Şahverdi Arşivi

BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

9 - Bütün bu tafsilât Amanullahın sukutundan evveline kadar yalnız kaldığını gösteriyorlar. Bü gün ihanet edenlerin hemen kâffesi yaptıklarına nadimdirler yahut öyle idarei lisan ediyorlar. Fakat iş işteş geçmiştir. Bunların çogu elan Amanullah aleyhinde fakat Ali Ahmet lehinde bulunmaktadır.

IO - Kâbil ahalisi dahi Amanullahtan müteneffir idi. Bunun başlıca sebepleri çadiriyi kadınlara menetmiş olması tüccarlardan otel inşa ettirmek için para toplaması bir zamanlar her polise sarıklı olarak rastgeldikleri her kesten bir PİSE "20 para" toplamak emrini vermiş olması (burada hemen burada bütün yerliler sarık giyerler) ilâahirihi gibi şeylerdir. Tabii bu hareketin diğer propagandaların tesiri munzam olmuştur. Yeni Emir Kâbilin zaptını müteakip bir kaç kilometre mesafede bulunan Bağı Balâya gelmiş olduğu vakit bir çok kişi memnunen kendisine biate gitmişlerdir. Bunlar meyanında Kıralın kardeşleri ve vüzera dahi vardır. Tabii bunlar korku yüzünden yahut dalkavukluk maksadiyle gitmişlerdir. Kıralın kardeşlerinden Sıhhiye Müdürü müstakilli olan Kebir Han saraya avdetinde henüz Hindistana gitmemiş olan büyük biraderi üç günlük Kıral İnayetullah Han nezdinde Peçei Sakayı Gaziye ve Musoliniye teşbih etmiş idi.

II - Fakat yeni Emire tahtında yerleşince şehzadegân ve vükelânın çogunu hapsetmiş ve Kebir Han meddahlığına rağmen ayni akibete uğramıştır. Mevkufinin hemen kâffesinin evleri yağma olmuş irtişa suretiyle kazanmış oldukları nisbeten azim servetleri dayak tesiriyle meydana çıkarmağa ivbar edilmişlerdir. Diğer bir çok hanelerin de yağma olduğu vakidir. Bu bapta en ileriye giden ve en çok müstefit olan yeni Harbiye Veziridir. Mumaileyh ayni zamanda bir çok kadın toplattırıp onlaral eğlenmektedir. Bütün bu haller ticaretin durgunluğu kimsenin can ve malinden emin olmaması Kâbilliler

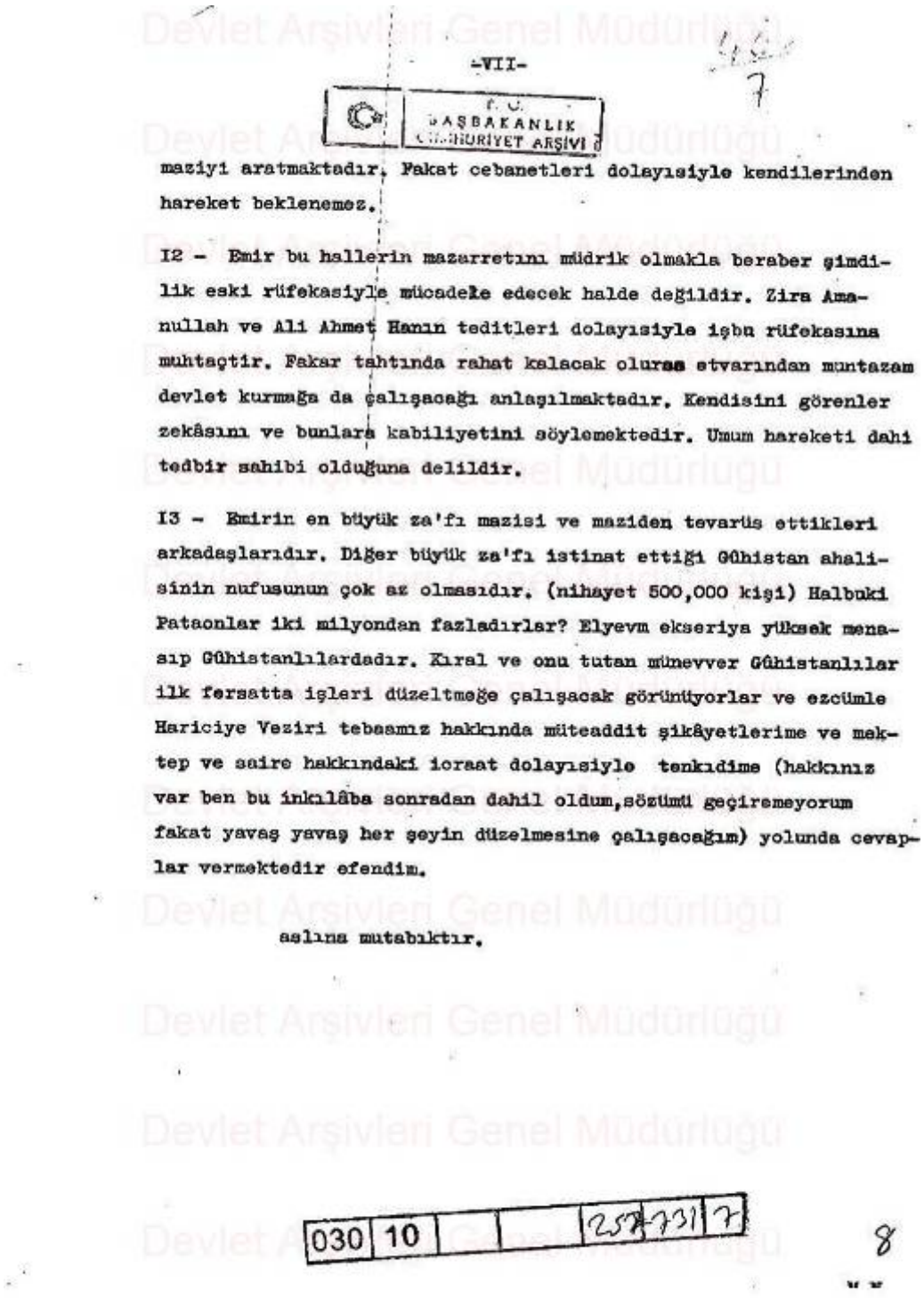
./.

030 | 10 | | | 257 | 731 | 7

7

Fon No: 30 10 0 0 - Kutu No: 257 - Dosya No: 731 - Sıra No: 7

Levent Şahverdi Arşivi

-VII-

T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

maziyi aratmaktadır. Fakat cebanetleri dolayısiyle kendilerinden hareket beklenemez.

I2 - Emir bu hallerin mazarretını müdrik olmakla beraber şimdilik eski rüfekasiyle mücadele edecek halde değildir. Zira Amanullah ve Ali Ahmet Hanın teditleri dolayısiyle işbu rüfekasına muhtaçtir. Fakar tahtında rahat kalacak olursa etvarından muntazam devlet kurmağa da çalışacağı anlaşılmaktadır. Kendisini görenler zekâsını ve bunlara kabiliyetini söylemektedir. Umum hareketi dahi tedbir sahibi olduğuna delildir.

I3 - Emirin en büyük za'fı mazisi ve maziden tevarüs ettikleri arkadaşlarıdır. Diğer büyük za'fı istinat ettiği Gûhistan ahalisinin nufusunun çok az olmasıdır. (nihayet 500,000 kişi) Halbuki Pataonlar iki milyondan fazladırlar? Elyevm ekseriya yüksek mensaıp Gûhistanlılardadır. Kıral ve onu tutan münevver Gûhistanlılar ilk fersatta işleri düzeltmeğe çalışacak görünüyorlar ve ezcümle Hariciye Veziri tebaamız hakkında müteaddit şikâyetlerime ve mektep ve saire hakkındaki icraat dolayısiyle tenkıdime (hakkınız var ben bu inkılâba sonradan dahil oldum,sözümü geçiremeyorum fakat yavaş yavaş her şeyin düzelmesine çalışacağım) yolunda cevaplar vermektedir efendim.

aslına mutabıktır.

030 | 10 | | | 257 | 731 | 7

8

Fon No: 30 10 0 0 - Kutu No: 257 - Dosya No: 731 - Sıra No: 7

Ek 14. Amanullah Han'a karşı gerçekleştirilen isyanın sebeplerinden bahsedilmiştir. (**BCA**, T: 12.02.1929., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 257.731.7)

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye Cumhuriyeti
Hariciye Vekâleti
nci Daire Umum Müdürlüğü,
nci Şube

435
11

No 806
429

İstanbulda Başvekil
İsmet Paşa Hazretlerine

BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Sabık Afgan Kralı Amanullah Hanın Süveyşten müruru esnasında Elehram gazetesi muharrirlerinden birine vaki olan beyanatının tercümesi bu kerre Kahire Elçiliği Maslahatgüzarlığından gönderilmiş olmağla bir gureti leffen takdim kılınmıştır efendim .

5 Ağustos 1929 .

Hariciye Vekili

Ver.

Takdim
7-8-1929

Yk.

BAŞVEKÂLET EVRAKI
Tarih 7-8-29 No 5229 Ek

-8-

030 | 10 | | | 257 | 731 | 17

1

Fon No: 30 10 0 0 - Kutu No: 257 - Dosya No: 731 - Sıra No: 17

Levent Şahverdi Arşivi

LÉGATION
DE LA
RÉPUBLIQUE TURQUE
LE CAIRE

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Avrupaya gitmek üzere bu kere seyahat kanalından mürûr eden Afganistan kralı Amanullah Han Hazretlerinin (El Ehram) gazetesi muharrirlerinden birine vaki olan beyanatının en mühim nuktalarını olup mezkûr gazetenin 3/7/1929 tarihli nüshesinden iktibasen tercüme olunmuştur.

==========

Amanullah Han Hazretleri (El Ehram) gazetesi muharirinin vaki olan mühtelif suallerine zirdeki cevapları vermiştir:

Havadis çoktur. Hepsini hikâye etmek mümkün degildir. Bununla berabe ber çok sevdiğim, selamet ve saadeti ugurunda şahsını feda ettiğim Afgan milleti aleyhinde bir şey söylemek istemem.

Afganistan padişahi olduğum zaman (molla)manını taşıyan ortalarin Afganistanda büyük nüfuzları olduğunu, halka karşı istibdatkârane muamelelerde bulunduklarin, (din) bazirganliği ederek canlarinin istediği tarzda hükümler isdar ettiğlerini, efrat arasindaki husumetlerin hal ve faslini kendilerine mahsus bir vazife addettiklerini ve bunu (din)i islâm icabinden sayarak isdar edecekleri hükümlerin Allah tarafından enmiş gayri kabili ret bir hükûm addetmakte bulunduklarini gördüm. Bunların isdarettikleri hükümlerin en hafifi tokat, en agiri da idamdir. Hükümleri, vaki olan cürmün derecesile kabili telif değildir. Bazan cezayi nakdiyi mûtelzim, olan kabahete karşı idam hükmünü verdikleri gibi en şedit cezayi müstelzim bulunan cürümler için de en hafif hükümleri verirler. Verecekleri ahkâmin tenfizolunup olunmaması meselesi kendilerince haizi ehemmiyet değildir yirmi sene hapsa mahkûm edecekleri şahsı, hiç bir sebebikanuni olmadiği halde, bir sene sonra serbest birakirlar. Şer'i fetvaları para mukabilinde satarlar. Bunlar bu hareketlerini hep (din)in evamir ve nevahisine isnat ederek -(Allah) ve Allahin resûlü böyle istiyor derler. Millet cahildir; hukukunu müdrik olmadiği cihetle bu zulumlara boyun eğmiştir.

Afganistan milletinin başina geçtiğim vakit ilk işim millet efradini tenvir etmek, hukuklarini, zulum ve haksizlikleri kabul etmeyen İslâm (din)inin bu gibi ahkâmdan pek uzak olduğunu halka anlatmak oldu. Bu yolda aheste aheste yürüdüm. Bundan (4) sene evvel memleketin ileri gelenlerinden (1170) kişilik bir meclisi mûessesan toplandı. Hükûmetim tarafından tanzim olunan ceza kanunu projesi bu heyete taktim olundu. Meclis bu ceza kanununun faidelerini idrak etmişti; fakat (mollalar kanunun ahkâmi şer'iyeye pek

030 | 10 | | | 257 | 731 | 17

2

Fon No: 30 10 0 0 - Kutu No: 257 - Dosya No: 731 - Sıra No: 17

Levent Şahverdi Arşivi

LÉGATION
DE LA
RÉPUBLIQUE TURQUE
LE CAIRE

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

halif olduğunu , dini islame münafi bulunduğunu ilan ettiler ve bu meselede zamanin icabatina mugayir olan ,Allahin emirlerine kat'iyen alâkesi bulunmayan ,bir takim eski fikih ve tefsir kitaplarindaki cümlelere istinat eylediler . Meclesi müessisan ,(molla)larin bu propagandalarindan müteessir olarak ceza kanununi tasdik etmedi . Bunun üzerine ceza kanununun ehkâmi şer'iyeye mutabik olduğunu,kanunun fevaidini bizzat millete anlatmağa mecbür olarak Afganistanin müteaddit yerlerinde ictimalar akdettim . Iki sene sonra halkin artik hakikati idrake başladiklarini hissettim . Bunun üzerine memleketimin diğer memleketlerle olan münasebatini takviye etmek vehafi kavanin ve nizamati iktibas eylemek fikrile seyahete çiktim.Halk bu seyahetime muvafeket etmiş ve seyahetim esnesinda sükûneti muhafaza ederek uzun tarihinde müzâiç hadisate sahna olan memleketimde hiç bir hadise çikarmamişti . Seyahetten avdetimde meclisi mü'essisanin toplanmasi zamani hulûl ve hattâ üzerinden üç ay mürür eylemişti . Meclesi müessisan uç senede bir intihab eder esnayi inikadinda hükûmet tarafinda ,geçen üç sene zarfinda ,başarilan işlerati için yapilmasi lâzimgelen işler meclise arzolunur. Meclis bu defa toplaninca hükûmet tarafinda kendisine bir intihap kanûnu arzolundu .Bu kanûnda müddeti temsil edecek bir meclesi mab'usanin tesisi ve meclesi mab'usana intihap olunacak azalarin ,sirf (molla) ve saire olduklarindan dolaye değil bizzat millet tarafindan intihap olunacak eşhastan ibaret bulunmasi teklife dilmişti.

Bundan başka memleketin tarakki ve tealisi için de bir takim askeri ve medeni kanunlar taktim olundu .

Meclesi müessisan salifüzzikr kanunlari kabul ve tasdik ettikten e sonra dağildi (molla)lar ,Afganlilarin artik hakayeka vakif olduklarin ve binaenaleyh müfüzlerinin izmihlale mahkûm bulunduğunu anlayarak halki aleyhimize çevirmek için bir takim yalanlara , iftiralara istinaden aleyhimde propagandaya başladilar.

Türkiyeye tahsili ilim için gönderdiğim(kiz) larin (Aleman) yaya hediye olarak gönderildiklerini ,asari astikayi muhafaza etmek üzere tesis ettiğim müzehanenin puthane olduğunu inşa eylediğim mekteplerin çocuklari kâfir etmek için inşa eldiğini ve bu gibi mekteplirin kâfirlerden başkalari tarafinden inşa olunamayacağini ,peygemberi sövdüğümü ,(kadyani)mezhebini kabulettiğimi halk arasina yaydilar . Halbuki ben dindar bir müslümanin ;

030 | 10 | | 257 | 731 | 17

3

Fon No: 30 10 0 0 - Kutu No: 257 - Dosya No: 731 - Sira No: 17

Levent Şahverdi Arşivi

LÉGATION
DE LA
RÉPUBLIQUE TURQUE
LE CAIRE

T.C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

peygember hazretlerine küfür etmem kabil değildir .Kadyani mezhebini kabul ettiğim ise iftiradır ;böyle bir mezhebin vücudünü işittim ;fakat ne olduğunu,makasidini bilmem.

Bunlardan başka Radyoyu ,Telefoni kullanmanin küfür olduğunu ilanet tilar.

Bu tidat ettiğilerimi sirf misal olarak söyliyorum.Bazi kimseleri aleyhimize ayaklandirdilar.Afganistanin şarkinda ve Hindistanin hüdüdündaki Şanvari kabilesi ilk isyan eden kabile oldu.Sonra bu isyan başka yerlerede sirayet ederek Mühmilar (kabili)i muhasare ettiler.Bundan ,milletin artik beni istemidiğini hissederek tahti saltaneti kardeşim (Inayetullah)hazretlerine terkedip Kandahara gittim ; maksadim ,benim için ,kan dökilmesine mani olmak ve milleti kardaşima itaata davet itmekti,fakat tahti saltaneti terk etmem isyan ateşini söndirmedi ;(4) gün sonra Inayetullah Han da Kandara olaştı .

Muharrir,burada diyor ki:Inayetullah Hanin(Kabil)dan ingiliz Tayyaresine binerek Kandahara gitmesinin sebebini ve bunun vukubulan isyanda İngiliz parmaginin bulunduğu hakkinda yarit olan haberlerin doğru olduğuna dair delil olup olmadiğini ve miralay(Lorans)in para ve mühimmati harbiye ile , İngilterinin (Kabil) sefirinin de turuki siyasiye ile kabaili ayaklandirmağa çaliştiklarina müteadir olan haberlerin derecei sihhatini sordum.

(Amanullah)Han Hazretleri cevaben dediler ki:Afganistanin isyaninda miralay (Lorans) veya başkasinin alakadar olduklari meselesi kat'i bir surette sabit olmamiştir .Hakikaten (Lorans)in isyanda alakedar olduğunu işittim fakat bunun dogru olduğuna temamile kani değilim .Bununla beraber (molla)lardan her birisi tek başina olarak,(Lorans) tan daha ziyade fitne ve fesat yapmağa muktedirdor.

Bu nuktada Kral Hazretlerinin beyanatini bana terceme eden Abdulvehhap Tarzi Han,Inayatullah Hanin İngiliz Tayyaresile (Kabil)den çikmasi hakkindaki su'alime ,cavap vererek dedi ki:Inayatullah Hanin İngiliz Tayyaresile Kandahara azimet etmesi esnasinda Kral Amanullah Han Hazretleri mevcüt diğillerdi .Ben Inayatullah Han ile beraberdim.Binaenaleyh bubapta size izahat verebilirim:

Kral Amanullah Han Hazretlerinin (Kabil)i terk buyurmalarini müteakip (Kabil)in asiler tarafindan muhasarasi devametti ,mühimati harbiyemiz bitince şehirin kapulari ,asilara açildi.Biz kalede mahsurduk.mühimati har

Levent Şahverdi Arşivi

LÉGATION
DE LA
RÉPUBLIQUE TURQUE
LE CAIRE

T.C. ŞHABANLIK BÜRİYET ARŞİVİ

biyemiz,askerimiz yiyecek,içeceğimiz kalmamişti.Bu şerait dairesinde mukaveemet etmek imkânsizdi.Zaten bizim (Kabil)i terk ve asilarin orasini işgal etmeleri hakkinda ,evvelce ,asilarla müzakeratimiz devam ediyordu.Asilar bizim Afgan Tayyarelerinden birile (Kabil)den çikmamiza muvafeket ittiler.(Kabil)de Kral Amanullah Han Hazretlerine ait 12 tayyare vardi ;asilar sonra bunlari musadere ittiler nihayet şehirden çiktik ;mezkûr Tayyarelerden birine binmek için tayyara istasyonuna gittik.Orada hazirlanmiş bir Tayyare bulduk ;Heman O Tayyare ye bindik.Vaziyet ,Bindiğimiz Tayyarenin kime ait olduğunu,tahkike müsait değildi .Biz bir Afgan Tayyaresine bindik zannediyorduk ,müteakiben Tayyare nin İngiliz Tayyaresi olduğu anlaşildi .Şu halda bir İngiliz Tayyaresine binmemiz ,evvelce düşünülmüş ,ne siyasi ve ne de gayri siyasi sebebe mebni değildir.

Sonra Kral Amanullah Han Hazretleri beyanatine şöle devam itti:

Mücrim,cahil,ümmi olan (Beçeska) Kâbile girer girmez hükûmet devairini ,müzahaneyi,mektebleri yikti ,telefon,telsiz,radyo,tuckesti)Bunlar,güyatkafirlerin işiymiş . Istimalleri küfür imiş .Afganlilar,(Beçeska)nin Afganistana Kral olmasini kabul itmezler .(Afganlilar,(Beçeska)nin Afganistana Kral olmasini kabul itmezler). (Beçeska) Afgan kabilelerinin,aralerindeki ,munazeat tahn ve zuhur eden fitne ve fesadlardan bilistifade şehiri yagma itmek için çete çetesile beraber kabile girdi .Hakimliğin saltanatin ne olduğunu bilmez bir şahistir ;nufuzu kâbil mintikasina munhasirdir;diger şehirler ise ya başkalarinin elinde veyahut anarşi içinde bulunuyorlar. Kabil nintikasinda tezepzüb intizamsizlik hakimdir .bu mintika harap oldu ;viran oldu .Bunun üzerine kabileler bana müracaat ederek yaptiklarina peşiman olduklarini ,bana itaat edeceklerini ilân ittiler şahsim için Afgan milletinin biribirini kirup dogramasini istemediğimden dolayi tekrar saltanata dönmemek hususunda bir ay kadar israrettim.Ben kararimda israrettiğce kabileler avdetim hakkinda israr ediyor ve muavenetime hazirlaniyorlardi nihayet milletin arzusuna göre hareket itmağe mecbur olarak (Beçeska) ile harp etmek ve (kabil)i istirdat eylemek için icabeben hazirliklara meşgul oldum.Askerim (4000) kişidi ?Beçeska nin kuvvetli olmamasindan ve (Kabil) mintikasindan başka bir yere hakim olmamakla beraber padişahlik değil hiç bir nizami işi görebilecek kudrete malik bulunmadiğindan dolayi yalniz (1000) kişilik bir kuvvet,kendisini mağlup itmeğe kâfidi .Salifüzzikr ordumla Kandahardan kâbile dogru hareketittik. 5

Fon No: 30 10 0 0 - Kutu No: 267 - Dosya No: 731 - Sıra No: 17

Levent Şahverdi Arşivi

LÉGATION
DE LA
RÉPUBLIQUE TURQUE
LE CAIRE

T.C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

yolda (kalat)ve (mur)u istila ettik.(gazne) olaşincaya kadar hiç bir mukve mat görmedik .(gazne)ye olaştiktan sonra (molla)lar,bizim kâfir olduğunuza, Telefon ve Telgraf hatlarinin kâfirlere mahsus edevatten olduğuna dair olan propagandalarini tekrarladilar.Bunun üzerine (Galzay) kabilesi telgraf ve t telefon hatlarini Kesince mensûp oldiğum (Durani) kabilesi (Galzay)kabilesi le harbe tutuştu.Binaenaleyh kan dökilmesine mani olmak fikrile Afganistani terketmek luzumunu hissetim .Bir meydan muharebesinde maglup olmak netecesi olarak Afganistani terketmedim .Afganistandaki kabilelerin en büyükleri (Galzay) ve (Durani) kabileleridir .Bunlar Afganistanin hakiki kuvvetidirler.Bunlarin ,aralarinda muhareybeye devam etmeleri suretile ,zaif düşmelerinin muvafiki maslahat olmadiğim bildiğimden ve ne için muharebe ediyor sunuz?bana itaat etmek hakkindaki ahdinizi neden bozdunuz ? Hakkindaki suallerime (Galzay) kabilesi tarafindan cevap verilmiyerek (Durani) kabilesile harblarinda devam etmelerinden dolayi ,kardaşlarinizla muharebe etmeniz için bir sebep kalmamak üzere ,sizi terkediyorum dedim ve kendilerini terkettim (Durani) ve (Galzay) kabileleri aslan ,yani,(800) senedenberi bir kabile idiler .Sonradan iki kabileye ayrilip iki kardaş tarafindan idare olunuyorlardi ;aralarinda zuhur eden ihtilaflar o dereceye varmişti ki:mesela (Durani lerden birisi vefatetikten sonra (Galzay) kabilesinin toprağinda gömülmesini kabul etmezdi.Bu iki kabile arasindaki ihtilaflari bertaraf etmeğe çok çalişti m .Her iki kabilenin gençlerinde ,bu kabilelerin biribirine karşi olan öc lerini almak fikrinden ,nefret etmeğe başladilar Afganistan memleketinin ne olduğunu bilmeyenlerin oradaki ahvali ,hakikata mutabik bir suratte ,anlama lari çok güçtür .Afganistan kabileleri arasinda devameden bu harekâtin neti ce itibarile bir kiymeti haiz olmayacağimi diyebilirim .Emir ve yahut Padiş ah olduklarini ilan edenlerin müveffekiyet veya maglubiyetlerine ehemmiyet verilemez.

Afganistanda tatbik etmek istediğim islahat programimi geri aldiğim hakkindaki haberlerin asli yoktur (molla)lar tarafindan aleyhimize yapilan propa gandalar dolayisile isyanin yayilmakta olduğunu görünce bu propagandalarin yalan ve iftiradan ibaret olduğunu göstermeğe teşebbüs ittim mesela Afgan kadinlari ekseriyetinin peçe kollanmamalarina ve peçe kullanmanin sirf bazi şehirlerdeki kadinlara munhasir olmasina regmen (molla)lar ;kadinlarğ pe çelerini atmalarina emir verdiğimi ilanetmişlerdi .Bunun üzerine kadinlarin 6

Fon No: 30 10 0 0 - Kutu No: 267 - Dosya No: 731 - Sira No: 17

Levent Şahverdi Arşivi

LÉGATION DE LA RÉPUBLIQUE TURQUE LE CAIRE

T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

peçe kollanip kollanmamalrında serbest olduklarına ve ne bir (molla) ne de bir kabile şeyhi veya başka kimsenin ,her ne sebebe mebni olursa olsun ,peçesini atmak isteyen bir kadini peçe istimal etmeğe icbar edemiyeceğine dair bir kanun neşrettim .Bundan başka (molla)lar,kadinlarin saçlarini kesmelerine emir verdiğimi de ilan ettiler .Halbuki böyle bir şey katiyen vaki olmamiştir.

Hülasa :meclesi mûessisan tarafindan tasdik olunan islahat programımin hiç bir kisminden vaz geçtiğimi veyahut vaz geçeceğimi ilân etmedim yalniz milletin mümessilerine şunu dedim ki istediğiniz karari vermek kanuni bir hakkinizdir.

Fakat mesele bir şeyin ma'kul olup olmamasi veyahut bir şeyin faideli olduğuna digerlerini kandirmak meselesi değildi .Asil mesele (molla)larin halkin dimagleri üzerine hakim kalarak halkin cehalet içinde bugulmasi veya hut milletin diger meletlerle beraber bir safta durabilmek üzere terakki ve taalisi için üzerinden (molla)larin hakimiyetini ber -taraf eylemek meseleside.

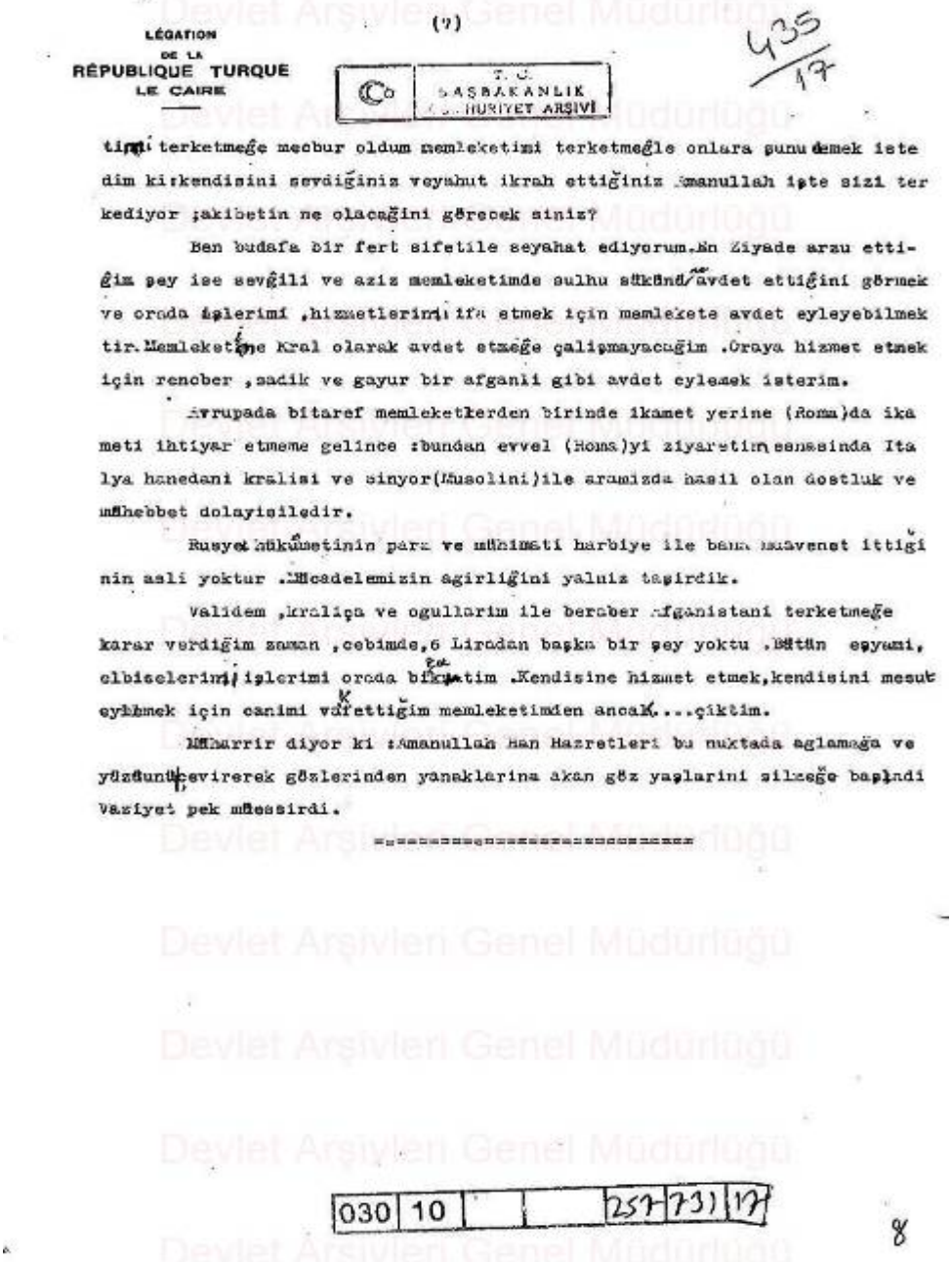
Ordu benimi tarafimi iltizam ediyordu ;fakat (Hirat)te (molla)lar e ordu içinde aleyhimde propagandaya ve ne için muharebe edip kardaşlarinizi öldürüyorsunuz?Ceneti yoksa cehennemimi istiyor sunuz?Demeğe başladilar . İşte bu suretle orduyu muharebeye iştirak eylemekten istinkaf etmeğe muvaffak oldular .Bunun üzerine hükûmet orduya emirler göndererek askerin (molla)larin değil zabitlerinin emirlerine itaat etmeğe mecbur olduklarini bildirdi. Bunun neticesi şu oldu ki:asker ,kumandan ve zabitlerini esir edip hapsetti .Nadir Hanin harekatine gelince :padişahliğim zamaninda nadir Han aleyhinde hiç bir şey yapmadim .Nadir Hani sever ve kendisini takdir edirim aleyhimde bir harekkete bulunmayacagina mütekidim.

Afganistanin atisi hakkında kehanette bulunamam.Ilmi gaybi Allah bilir,fakat bu halin devam etmiyecegine ve Afganlilarin (Beçeska)padişah olarak kabul eyleyemiyeceğlerine Hanin,her halde yakinda mevkii iktidardan düşecektir;çünkü;cürümlerine ilaveten ,afgan kabile-leri efradindan değildir. (Tukât)kabilesindendir.Milletin ekseriyeti halâ beni istiyor .Lakin havadis in tarzi cereyani her şeyi aşti-asabiyetin sükûn bulmasina,cereyan eden muharebelerin durmasina,memleketi terketmemden dolayi hasil alacağı netayici görmek e suretile ,bana karşi hüsni niyetle düşmanlik izhar edenlerin hakkinda vaki olan hareketlerinden dolayi peşiman olmalarina firsat vermek için memleket

7

Fon No: 30 10 0 0 - Kutu No: 267 - Dosya No: 731 - Sıra No: 17

Levent Şahverdi Arşivi

LÉGATION
DE LA
RÉPUBLIQUE TURQUE
LE CAIRE

(7)

T.C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

435/17

timi terketmeğe mecbur oldum memleketimi terketmeğle onlara şunu demek iste dim kirkendisini sevdiğiniz veyahut ikrah ettiğiniz Amanullah işte sizi ter kediyor ;akibetin ne olacağini göreceksiniz?

Ben budafa bir fert sifetile seyahat ediyorum.En ziyade arzu ettiğim şey ise sevğili ve aziz memleketimde sulhu sükünd avdet ettiğini görmek ve orada işlerimi ,hizmetlerimi ifa etmek için memlekete avdet eyleyebilmek tir.Memleketime Kral olarak avdet etmeğe çalişmayacağim .Oraya hizmet etmek için rencber ,sadik ve gayur bir afganli gibi avdet eylemek isterim.

Avrupada bitaref memleketlerden birinde ikamet yerine (Roma)da ika meti ihtiyar etmeme gelince :bundan evvel (Roma)yi ziyaretim esnasinda Ita lya hanedani kralisi ve sinyor(Musolini)ile aramizda hasil olan dostluk ve muhebbet dolayisiledir.

Rusya hükumetinin para ve mühimati harbiye ile bana muavenet ettiği nin asli yoktur .Mücadelemizin agirliğini yalniz taşirdik.

Validem ,kraliçe ve ogullarim ile beraber afganistani terketmeğe karar verdiğim zaman ,cebimde,6 Liradan başka bir şey yoktu .Bütün eşyami, elbiselerimi,işlerimi orada bıktım .Kendisine hizmet etmek,kendisini mesut eylemek için canimi vdrettiğim memleketimden ancak....çiktim.

Muharrir diyor ki :Amanullah Han Hazretleri bu nuktada aglamağa ve yüzünü çevirerek gözlerinden yanaklarina akan göz yaşlarini silmeğe başlndi Vaziyet pek müessirdi.

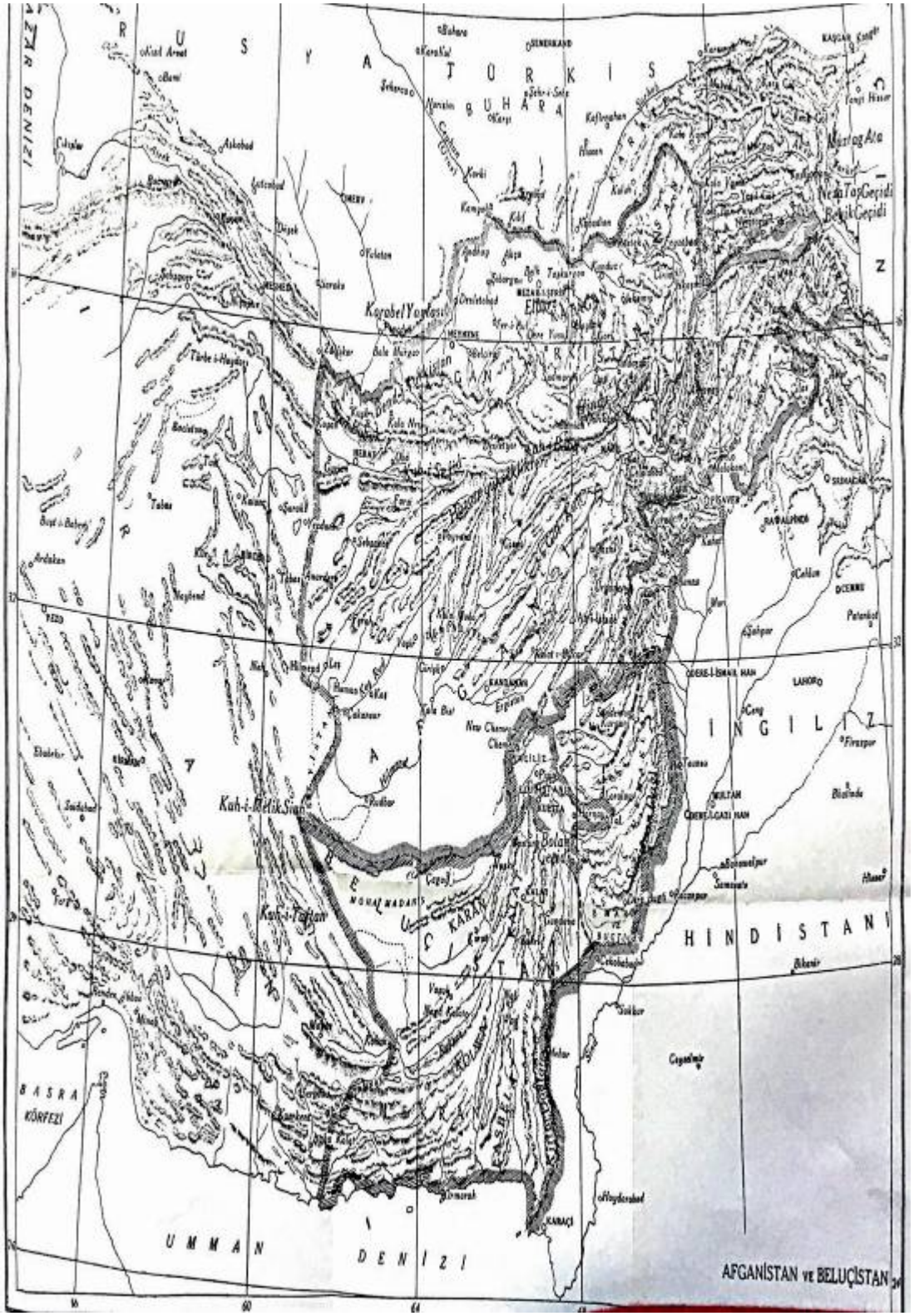
030 | 10 | | | 257 | 731 | 17

8

Fon No: 30 10 0 0 - Kutu No: 257 - Dosya No: 731 - Sıra No: 17

Ek 15. Amanullah Han Avrupa'ya giderken El-Ehram gazetesine verdiği demeçte gerçekleştirdiği reformlara değinerek, isyanın çıkmasının ve kendisinin suçlanmasının yanlışlığından bahsetmiştir. **(BCA**, T: 05.08.1929., F. K: 30.10.0.0., Y.N: 257.731.17)

Levent Şahverdi Arşivi

Ek 16. Afganistan Haritası (Y.Hikmet Bayur, **Hindistan Tarihi III**, Ankara 1987).

Levent Şahverdi Arşivi

Ek 24. Emir Abdurrahman Han (Mehmet Fazlı, **Afganistan'da Bir Jöntürk**, (nşr. Kenan Karabulut), İstanbul 2007, s.84)

Ek 25. Habibullah Han (Mehmet Fazlı, **Afganistan'da Bir Jöntürk**, (nşr. Kenan Karabulut), İstanbul 2007, s.45)

Levent Şahverdi Arşivi

Ek 26. Mahmud Tarzî (Süleyman Özmen, **Afgan Aydınlanmasının Mimarı Serdar Mahmud Han ve Anıları**, İstanbul 2013, s.74)

Ek 27. Habibullah Han'ın başında olduğu Afgan kraliyet ailesi Pağman'da bir av seferinde 1- Habibullah Han, 2- Amanullah Han, 3- İnayetullah Han, 4- Nadir Han, 5- Mahmut Tarzî (Mehmet Fazlı, **Afganistan'da Bir Jöntürk**, (nşr. Kenan Karabulut), İstanbul 2007, s.88)

Levent Şahverdi Arşivi

Ek 28. Afgan Ordusu ile İngiliz koloni ordusu arasındaki Revalpandi Ateşkes Antlaşması 1919 (Süleyman Özmen, **Afgan Aydınlanmasının Mimarı Serdar Mahmud Han ve Anıları**, İstanbul 2013, s.282)

Ek 29. Sağda Cemal Paşa, Enver Paşa ile beraber (Alpay Kabacalı, **Hatıralar Cemal Paşa**, İstanbul 2012, s.420)

Levent Şahverdi Arşivi

Ek 30. Afgan Elçiliğine bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından Afgan bayrağı çekilirken (T.C Genelkurmay Başkanlığı, **Geçmişten Günümüze Türk-Afgan İlişkileri**, Ankara 2009, s.42)

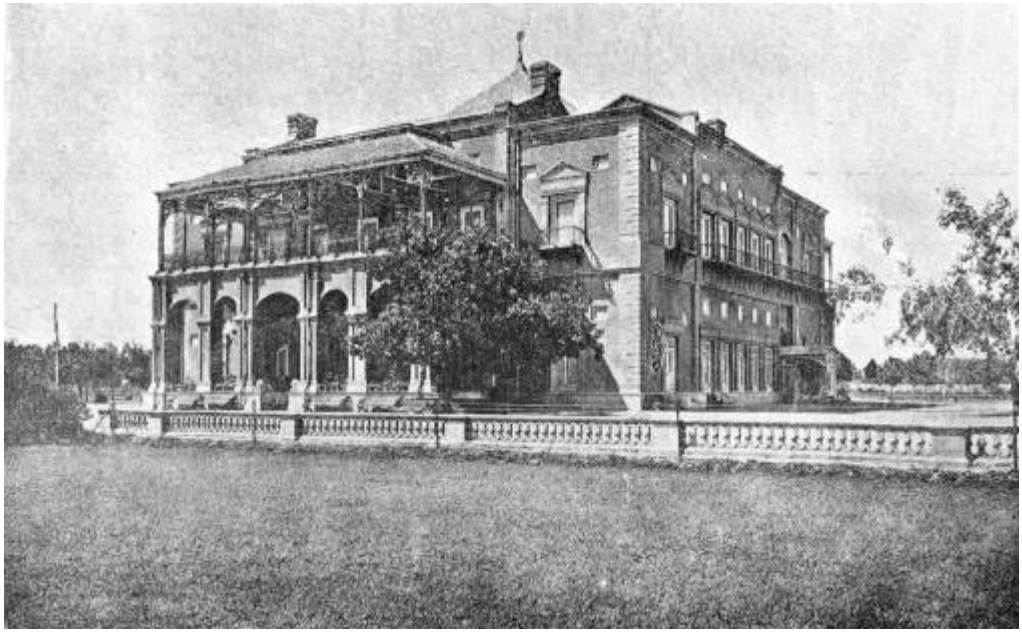

Ek 31. Ömer Fahrettin Türkkan Paşa (T.C Genelkurmay Başkanlığı, **Geçmişten Günümüze Türk-Afgan İlişkileri**, Ankara 2009, s.45)

Levent Şahverdi Arşivi

Ek 32. Amamullah Han ve Fahrettin Türkkan Paşa'nın bayraklara sarılmış fotoğrafları (Süleyman Özmen, **Afgan Aydınlanmasının Mimarı Serdar Mahmud Han ve Anıları**, İstanbul 2013, s.174)

Ek 33. Dilkuşa Sarayı (**Afganistan Hükümdarının Memleketimizi Ziyaretleri Hatıraları**, Resimli Ay Matbaası, (1900?), s.9)

Levent Şahverdi Arşivi

Ek 34. Amanullah Han'ın Avrupa gezisi, 1928. (George Macmunn, **Afghanistan: From Darius To Amanullah**, London 1929, s.327)

Ek 35. Amanullah Han ve Kraliçe Süreyya Hanım Avrupa seyahatleri esnasında (**Afganistan Hükümdarının Memleketimizi Ziyaretleri Hatıraları**, Resimli Ay Matbaası, (1900?), s.4)

Levent Şahverdi Arşivi

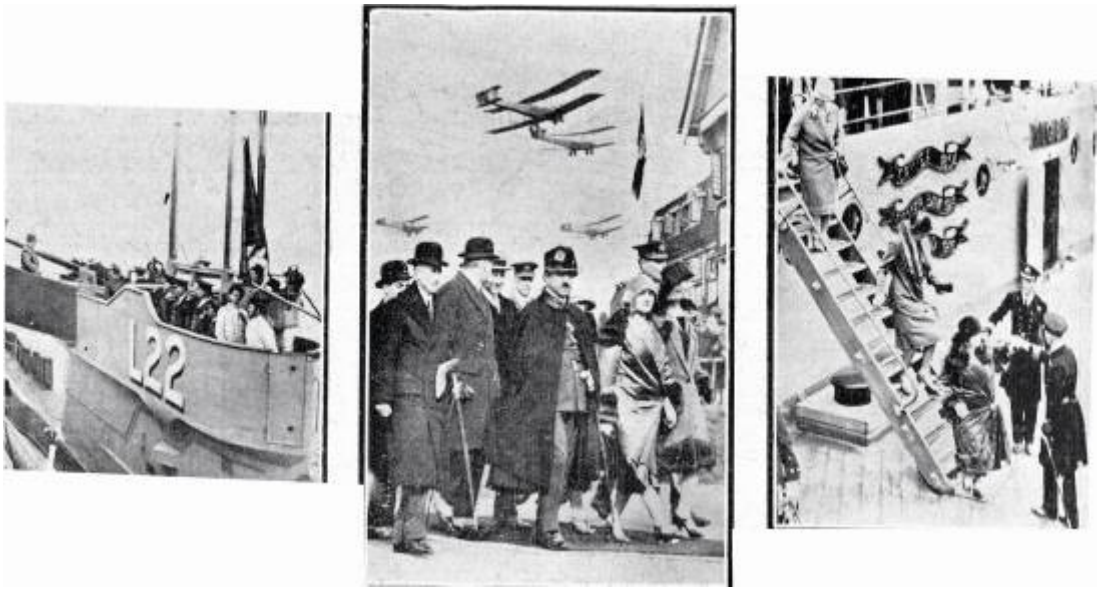

Ek 36. Amanullah Han ve Kraliçe Süreyya Almanya seyahatleri esnasında (**Afganistan Hükümdarının Memleketimizi Ziyaretleri Hatıraları**, Resimli Ay Matbaası, (1900?), s.45)

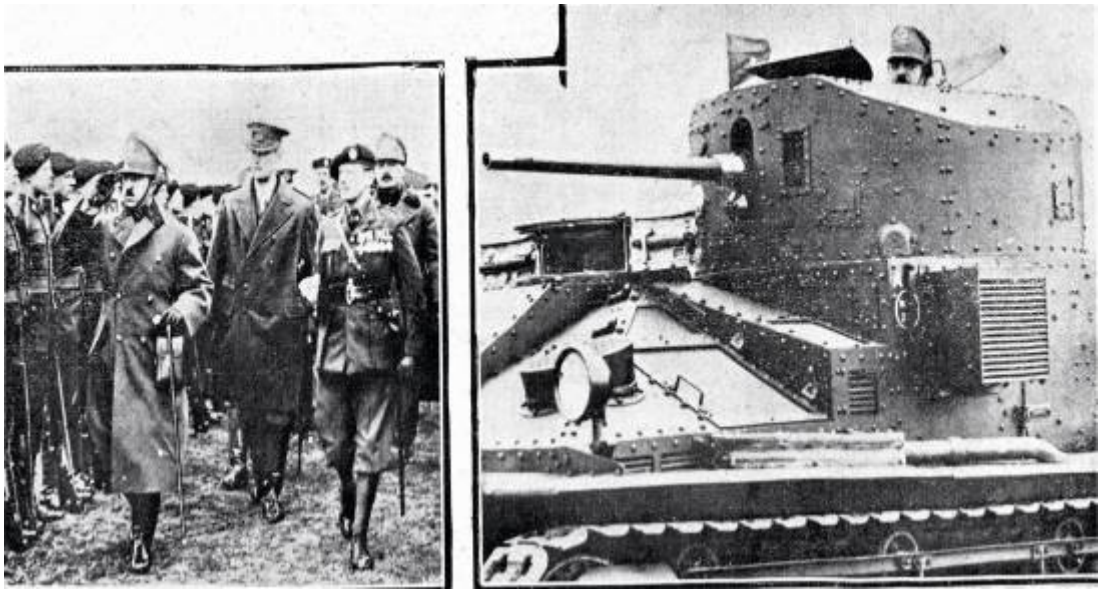

Ek 37. Amanullah Han İtalya seyahati esnasında (**Afganistan Hükümdarının Memleketimizi Ziyaretleri Hatıraları**, Resimli Ay Matbaası, (1900?), s.44)

Levent Şahverdi Arşivi

Ek 38. Amanullah Han ve Kraliçe Süreyya Hanımın İngiltere seyahatleri esnasında (**Afganistan Hükümdarının Memleketimizi Ziyaretleri Hatıraları**, Resimli Ay Matbaası, (1900?), s.41)

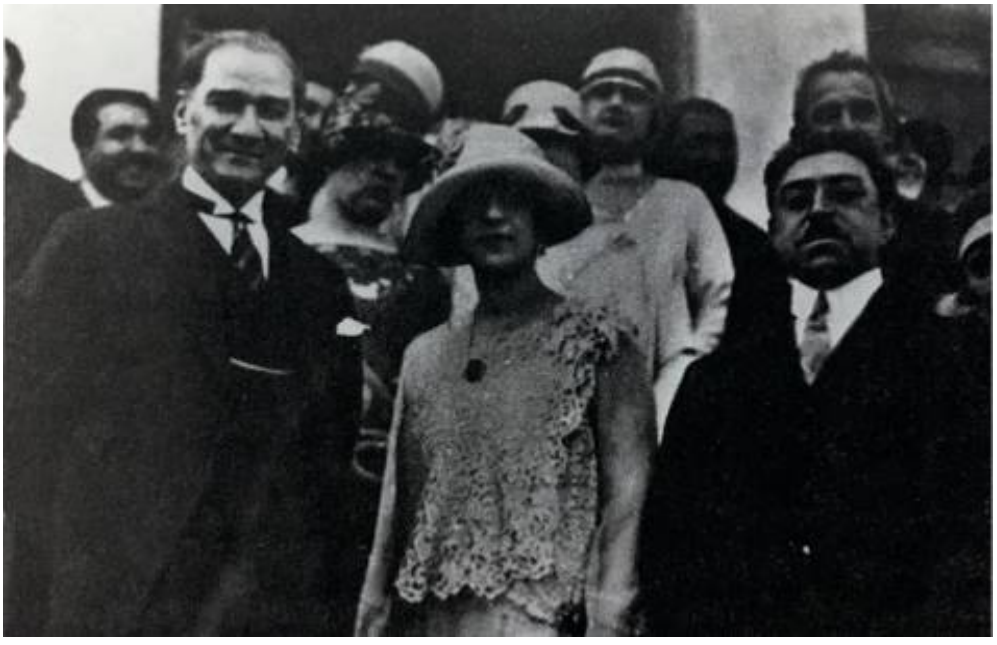

Ek 39. Amanullah Han'ın İngiltere seyahatleri esnasında (**Afganistan Hükümdarının Memleketimizi Ziyaretleri Hatıraları**, Resimli Ay Matbaası, (1900?), s.42)

Levent Şahverdi Arşivi

Ek 40. Atatürk tarafından Amanullah ve eşi Süreyya'nın Ankara garında karşılanışı, 20 Mayıs 1928. (T.C Genelkurmay Başkanlığı, **Geçmişten Günümüze Türk-Afgan İlişkileri**, Ankara 2009, s.61)

Ek 41. Atatürk, Kraliçe Süreyya ve Amanullah Han Ankara'da, 21 Mayıs 1928. (Süleyman Özmen, **Afgan Aydınlanmasının Mimarı Serdar Mahmud Han ve Anıları**, İstanbul 2013, s.188)

Levent Şahverdi Arşivi

Ek 42. Amanullah ve Atatürk, Ankara'da TBMM binasının önünde, 22 Mayıs 1928. (Süleyman Özmen, **Afgan Aydınlanmasının Mimarı Serdar Mahmud Han ve Anıları**, İstanbul 2013, s.189)

Ek 43. Beççe-i Saka ve takipçileri (beyaz elbiseli) (Martin Ewans, **Afghanistan A New History**, London 2001, s.222)

Levent Şahverdi Arşivi

Ek 44. Musahiban ailesi; Muhammed Aziz, Şah Mahmud, Şah Veli, Nadir Şah ve Haşim Han (Martin Ewans, **Afghanistan A New History**, London 2001, s.222)

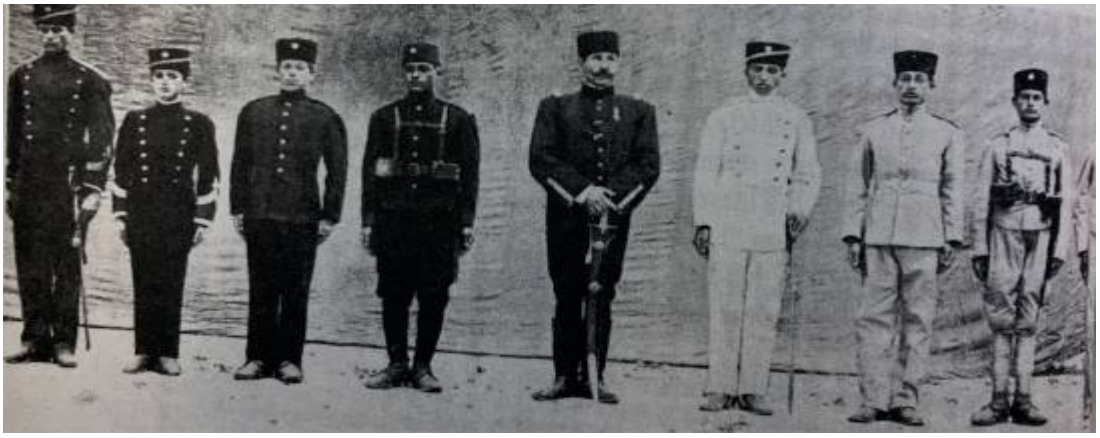

Ek 45. Zahir Şah (Arnold Fletcher, **Afghanistan Highway of Conquest**, New York 1965, s.98)

Levent Şahverdi Arşivi

Ek 46. Afganistan Kara Harp Okulu, Kâbil, 1921. (Süleyman Özmen, **Afgan Aydınlanmasının Mimarı Serdar Mahmud Han ve Anıları**, İstanbul 2013, s.285)

Ek 47. Harbiye-i Sirâciye Mektebi Öğrencileri (Mehmed Fazlı, **Afganistan'da Bir Jöntürk**, (nşr. Kenan Karabulut), İstanbul 2007, s.50)

Levent Şahverdi Arşivi

Ek 48. 1928 yılında Türkiye'ye eğitim için gönderilen Afgan gençleri (T.C Genelkurmay Başkanlığı, **Geçmişten Günümüze Türk-Afgan İlişkileri**, Ankara 2009, s.130-132)

Levent Şahverdi Arşivi